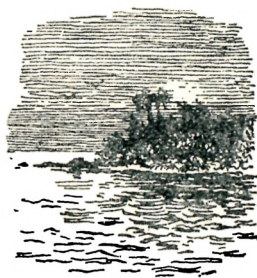

Віліс Лаціс

ВТРАЧЕНА БАТЬКІВЩИНА

РОМАН

В латиської

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1956

Переклад С. СКЛЯРЕНКА

Переклад здійснено за виданням:
Віліс Лацис. Потерянная родина. Латгосиздат, Рига, 1954

ВІД АВТОРА

Більша частина роману «Втрачена батьківщина» написана мною у 1940 році. До середини червня з намічених шістнадцяти розділів були готові чотирнадцять.

Після повалення ульманівської фашистської диктатури, яке сталося 21 червня 1940 року, мені довелося на деякий час припинити свою літературну діяльність і працювати в Міністерстві внутрішніх справ демократичного Народного уряду, а після встановлення в Латвії радянської влади — у республіканській Раді Народних Комісарів. Це був період виключно напруженої й захоплюючої роботи, коли у більшості наших партійних і радянських працівників, як кажуть, не вистачало годин у добі, щоб здійснити все, пов'язане з перебудовою нашого життя на новий, радянський лад і доводилося працювати ночами, часто-густо — по кілька днів не склепляючи очей. Цілком природно, що про письменницьку діяльність і про закінчення роману в той час і думати не доводилось.

У 1941 році написані раніше чотирнадцять розділів були видані окремою книжкою, і я не бачив іншого виходу, як закінчити їх словами «Кінець першої частини», хоч ніколи й не думав писати цей роман у двох частинах.

Коли обставини дозволили мені знову взятися до літератури, я не раз відкладав роботу над «Втраченою батьківщиною», і лише зовсім недавно, коли була написана «Буря» і наближався до завер-

шення роман «До нового берега», знову взявся за незакінчену книгу. Замість двох, як передбачалося раніше, заключних розділів, я написав чотири, крім того, частково переробив попередні розділи і доповнив їх деякими новими епізодами. Після закінчення роботи над романом мені стало зрозуміло, що нема потреби ділити його на дві частини, отже, в цьому, доповненому виданні «Втраченої батьківщини» такого поділу немає.

Я вважав своїм обов'язком повідомити про це, щоб попередити можливе здивування читачів, значна частина яких вже давно зверталася до мене із проханням написати *другу частину* «Втраченої батьківщини».

12 лютого 1953 р.

Віліс Лаціс

Розділ перший

I

Того ранку Ако безшумно вислизнув з хатини, опустив сплетену з кори циновку, якою був завішаний вихід, і, на мить затамувавши подих, прислухався. Вухом піймало спокійне дихання сонних людей і тихий, далекий шум. Це було рокотання хвиль, відгук дихання бурхливого океану. В хатині ніхто не прокинувся.

Ако тихо, навшпиньки, проминув хатини Ловаї і Манго, що стояли ближче, ніж інші, від його житла. Струнка, злегка нахилена наперед постать юнака нагадувала одну з тих кокосових пальм, яку зігнув на своєму шляху пасат. Але Ако йшов у протилежний бік, і тут, у лісі, течія повітря зовсім не відчувалася. Обережно ступаючи, Ако наперед знав, куди стане його нога, і, хоч ніч ще не минула, він завжди відчував, де треба пригнутися, коли дорогу йому перетинала якась гілка, що хилилася долу.

Над верхів'ями лісу мерехтіли зорі. Вони все ще були досить яскраві, як звичайно вночі, обрій ще ніде не поблякнув і не затьмарився,— отже, Ако не спізнився. Сьогодні він переконається... дізнається про те, чого не знає ще ніхто — ні Батько, ні Хітахі, так, навіть Хітахі, хоч він прожив на світі вже багато днів і ночей і немає на острові ще когось такого розумного.

Пружний і гнучкий, як молода гілка, продирався він через зарості, і весь час дорога вела його вгору через

горби, гострі шпилі яких підносились над маківками найвищих прибережних пальм. У цьому лісі він знав кожне дерево, кожний куш, кожну зарість очерету. В деяких старих дерев були свої імена. Там, де закінчувалась зарість бананів, зникла й лісова стежка, і Ако довелося йти далі навпростець. Тут починався найкрутіший підйом. Він зупинився біля підніжжя гори і, перш ніж рушити далі, перепочив. Ні, він не відчував втоми, це була просто звичка відпочивати саме тут: адже для того, щоб подолати круту, вкриту чагарником гору, треба мати свіжі сили.

Праворуч у темряві чути було плескіт води. Там дзюркотів маленький водоспад, гірське джерело — живодайна волога, так само потрібна для життя остров'ян, як їстівні плоди, риба, птиця й сонце. Ако поглянув на небо. Темна, майже лілова синява над головою була така ж, як і опівночі. Мабуть, вона і не зникне, поки він не добереться до самої вершини гори.

Його охопила страшна нетерплячка, млосьне хвилювання. Щось затремтіло в душі Ако, ніби то вітер з океану раптом зашумів у дрімотній хащі. Все тіло його напружилось, і, радісно збуджений, він рушив далі. І поступово ніби все нижче спускалися маківки дерев, все глибше поринала хаща і зникала десь у темряві під Ако, а сам він підіймався все вище й вище. Закінчилися кущі, тепер кручу вкривала лише трава та гірські квіти, а потім зникли й вони. Ако дерся вгору по голій скелі, нагадуючи величезного птаха, що видирається стовбуром дерева. Ця скеля була полога рівно настільки, щоб людина могла зберігати рівновагу. Вона була заввишки, як десять-дванадцять людських постатей, далі вершина поступово сплющувалася і закінчувалася маленькою площадкою кроків на шість завширшки; а посеред неї лежав замшілий камінь, — такий гладенький і круглий, ніби його відшліфувала рука людини.

Ако став на круглий камінь і довго дивився униз. Це було найвище місце на острові. Все, геть усе було нижче від нього. Тепер Ако підносився над островом, горою, океаном... над усім світом. А світ — це все, що можна бачити, охопити поглядом, все, що знала чи могла уявити людина, — сукупність речей і уявлень. Для Ако і його племені весь світ вміщувався в цьому острові, водному просторі навкруг нього, у небосхилі з сонцем, місяцем,

зірками й хмарами — у всьому тому, що було досяжне для погляду і почуттів. До його світу належали й водні безодні. темне, приховане від очей дно морське з його таємницями, незнаними й незбагненними дивами.

Але чи це все? Оцього Ако не знав. А йому хотілося знати, і саме через це він одразу після півночі залишив своє ложе й видерся сюди вгору — вперше в житті. Він був молодий; сімнадцять разів у своєму житті зустрічав весну; тіло його цілком розвинулось, і він витримкою не поступався перед жодним дорослим чоловіком острова.

У зоряному сяйві голе тіло Ако лисніло, під золтаво-коричнюватою шкірою грали пружні, ще не зовсім зміцнілі, м'язи. Високий і стрункий, стояв він на камені, ніби бронзова постать, створена досвідченою рукою скульптора. Довге чорне волосся блискучими пасмами спадало йому на плечі, а трохи довгасте обличчя мало такі правильні риси, що навіть європейці вважали б його вродливим. Погляд глибоких чорних очей був замислений і мрійний. Єдиним, що можна було назвати одягом, були невеличка пов'язка з трави на стегнах і кров'яного кольору корали на шиї.

Весь світ лежав біля ніг Ако — той світ, який жителі його називали Рігондою, — зелений квітучий сад посеред океану. Добрий ходак міг від світання до заходу сонця не поспішаючи обійти навкруг усього острова. З вершини Ако оглядав увесь острів — довгастий горб серед безмежного водного простору з білим колом піщаного узбережжя, з групами пальм на березі, заростями тростини, горбами та долинами. Острів оточує спокійна прозора лагуна, за якою виступає природний мол — низький кораловий риф з протокою на схід і двома протоками на захід. Де-не-де на рифі видно стрункі силуети окремих кокосових пальм. Розтопленим сріблом міниться вода в лагуні; під першим промінням сонця, що почало сходити, виблискує й тріпоче листя на кущах і деревах; і захищені від вітру хатини остров'ян, ніби затамувавши подих, прислухаються до віддаленого гомону, що долітає з моря. Але ніколи цей гуркіт не докочувався до самого острова, а вода і безкрає небо нічим не загрожували. Старі люди не пам'ятають випадку, щоб хтось чужий, який не належить до їхнього світу, наблизився до острова з того боку, де небо сходилося з водою. Іноді, підбу-

рювані цікавістю, остров'яни намагалися доплисти на своїх човнах до того місця, де небо зустрічається з морем, але ніяк не могли його досягнути.

Одного разу Ако підійнявся на один з найвищих горбів і переконався, що звідти можна побачити все, що ховається за нижчими горбами. Тепер він знав, що з високого місця видно далі, ніж з низького, знав і те, що приховують від ока найближчі околиці. У цю мить його охопило пристрасне бажання побачити, що ж ховається за краєм світу, звідки на світанні виходить сонце. Може, там, за цією межею, знаходиться житло сонця, просторе житло, де воно спочиває уночі, так само, як мешканці острова у своїх очеретяних хатинах.

Єдиним місцем, звідки, мабуть, вдалося б побачити це, був шпиль високої гори. І от цієї ночі, після цілого місяця роздумування й вагань, Ако підійнявся сюди. Але марно дивився він на край світу: так само, як і знизу, звідси можна було побачити тільки невиразну межу, де небо стикається з водою... і більше нічого. Край неба спалахнув, над обрієм почало підійматися вогняним диском сонце, і море в тому місці ніби запалилось. Все вище підіймалося сонце, водний простір запалювався вшир і вдалину, вогняна смуга швидко наближалася до острова. Заблищали рифи, маківки пальм, все узбережжя.

Ако побачив сонце трошки раніше, ніж інші мешканці острова. А коли б була на острові гора вища від цієї і коли б він підійнявся на неї,— може, й справді він побачив би житло сонця? А якщо сісти у човен і довго плисти на край світу,— набагато довше й далі, ніж ті остров'яни, які вже робили це,— може, тоді він підплив би до самого сонця?

Ако присів на камінь і почав дивитися вдалину. Як хотілося йому добитися туди... далеко, далеко... за край світу! «Що там? І чи є там взагалі що-небудь? Невже те, що я бачу й знаю,— це *все?*»

І знову невідомість мучила Ако. Але внизу вже чулися голоси птахів і людей, почало прокидатися життя... У світі Ако настав новий день. Він встав і попрямував униз.

Хатини остров'ян були розташовані в одному місці, хоч і не дуже тулилися одна до однієї; півколом стояли вони біля східної затоки, напроти якої на рифі пінилась протока.

Усього нараховувалося трохи більше, як сто хатин — кожен рід мав своє житло. Хатину старійшини острова Хітахі було збудовано в центрі селища, там, де сходились береги обох заток, досить високо, щоб її не досягали води припливу і на цілком достатній відстані від найближчого гаю кокосових пальм, щоб горіхи, які падали під час бурі, не загрожували мешканцям німічної будівлі.

Хатини являли собою легкі будівлі з очерету і широкого листя тропічних рослин. Тут, у царстві вічної весни, головним призначенням жител було давати людям захисток від палючої спеки й злив.

Коли Ако спустився вниз, жіңки вже гріли кокосове молоко, поклавши шкаралупи горіхів між розпеченим камінням. Його відсутності ніхто не помітив. Сидячи перед своїми хатинами на постелених свіжих листях бананів, родини остров'ян їли загорнуту в листя, засмажену на розжарених каменях рибу, лісові плоди, запиваючи їх солодким теплим кокосовим молоком.

У промінні ранкового сонця виблискували струнки зазмагли постаті. Лунали голоси дорослих і гомін дітей. Дівчата з квітами у волоссі блукали в гаях. Звуки їхніх пісень, пісень без слів, простодушних і веселих, розповідали про радість життя й красу світу.

Володареві цього маленького світу, людині, яку робив дужою притаманний їй розум, природа по щедрості своїй дала чудову батьківщину і все найпотрібніше для підтримання життя: їжу на землі, в повітрі і у воді, сонячне тепло, морську прохолоду і ніжну душу, що вміла любити і тішитись життям. Його потреби й запити були настільки вузькі й обмежені, наскільки вузьким був відомий йому світ; але він не знав, що в порівнянні з життям інших племен і народів життя його було жалюгідним — сповненим тяжкої нужди і злиднів. Залежний від усіх сил природи, суворого океану, злив і жахливих тропічних ураганів, кожного року подьвгу голодуючи, коли суворі природні умови на цілі тижні позбавляли

Його можливості добувати собі їжу і на землі і в морі, а старі запаси вичерпувалися,— він вважав це природним і неминучим і звик до всіх труднощів. З терпінням, властивим дітям природи, зносив він всі злигодні і радів, мов дитина, коли важке випробування лишалося позаду і починалися безжурні дні.

Живучи серед багатой природи острова, люди уподібнювали себе до квітів, птахів і мешканців морських глибин. Чудові квіти, розкішні черепашки і різки коралів прикрашали їхнє волосся, шию, руки й стегна. Чоловіки носили прикраси із зубів акули; старому Хітахі, до порад якого прислухались усі мешканці острова, належала найкраща черепашка для пиття й опახало, сплетене з волокна кори й найтоншого коріння.

Старий і розумний був Хітахі — мудрий наставник свого племені й вождь Рігонди. Колись замолоду він виробляв найлегші й швидкохідніші човни. Тепер кожний, хто довбав човен, звертався до нього за порадою. Він навчав юнаків, як з риб'ячих кісток робити гачки для вудочок, як виготовляти списи й остені для ловлі великої риби. Багато років проживши на світі, він за свій довгий вік увібрав у себе все, що повинна знати людина, щоб уміти передбачати події й потреби наступного дня. Виконуючи поради Хітахі, мешканці своєчасно робили запаси сухих овочів, фруктів і в'яленої риби, бо період злив іноді затягувався і риба в лагуні отруювалась прісною водою. Хітахі вмів передбачати й шторм,— тоді жоден остров'янин не виїжджав у море далі від рифа, а з наближенням бурі всі витягали свої пір'ogi високо на берег і дуже міцно прив'язували їх до дерев.

Люди вірили і через те слухались Хітахі. Завдяки його впливу всі люди племені мали жваву й привітну вдачу. Коли в якійсь хатині злі духи мучили людину і вона через хворобу не могла добувати собі їжі, Хітахі вмів розшукувати такі трави, сік яких знову робив нещасного здоровим і життєрадісним. А якщо малі діти або кволі старики лишалися без годувальників, Хітахі все влаштовував так, щоб вони також не знали недостачі у їжі. Коли юнак обирав собі серед дівчат острова дружину, плем'я будувало для молодих житло на березі затоки, видовбувало для них маленький рибальський човен і дарувало різне начиння.

Простим, невибагливим, важким і все ж дружним

було їхнє життя. Веселими піснями й іграми вітали мешканці Рігонди появу нового життя, і так само безтурботно й весело виряджали вони тих, що відходили в підземний світ, який містився також тут, у лагуні, під кораловою скелею. Вони не знали, що таке зло, їм самим було чуже все темне й вороже у душі людини, тому вони не уявляли собі тих потойбічних мук і жахів, якими наділила загробне життя уява інших племен. Злими силами у природі були акула і восьминіг, але вони боролися з ними завжди, якщо ті зустрічалися на їхньому шляху. Злими і руїнницькими були також люті урагани, які іноді пролітали над островом, але тут, на дні лагуни, вони вже безсилі. Коли на узбережжі настає ніч, сонце опускається в підземний світ і відпочиває там до ранку — разом з усіма, що зійшли туди, щоб у повному блаженстві продовжувати свій обірваний шлях. Іноді там, унизу, їм стає сумно і хочеться дізнатись, що нового сталося в світі. І нема нічого поганого в тому, якщо, купаючись у лагуні, хтось з остров'ян не впливає на берег,— в дружньому натовпі предків йому, звичайно, буде непогано.

Перебуваючи так далеко від усіх інших островів і земель, що навіть думка про будь-який інший світ не западала у свідомість остров'ян, рігондське плем'я жило за звичаями прадідів і було цілком переконане, що це і є сама досконалість.

Ніколи жодний парус не забілів ще на обрії, ніхто нічого і не ждав звідти. Тільки Ако одного разу вночі вимерся на шпиль великої гори і хотів заглянути за край світу. Але він нічого не побачив.

»

— Неліма...— промовив Ако, зупинившись біля смуглявої дівчини, яка вийшла на берег подивитись, як чоловіки-остров'яни виїжджають на рибну ловлю.— Сьогодні увечері, коли місяць підійметься вище від великого каменя, будеш ти разом з усіма?

— Я буду одна за горбом, там, де росте старе хлібне дерево,— відповіла дівчина. В посмішці блиснув ряд гарних зубів, міцна постать трохи нахилилась уперед, і стрункі пружні ноги понесли її до найближчого гаю.

— Я прийду туди ж! — крикнув услід їй Ако.

— Ха-ха-ха! — почувся у відповідь сміх Неліми.

Але Ако довго ще дивився в той бік, куди вона побігла. Йому було хороше — хороше тому, що на світі жила Неліма, з якою йому більш за все подобалося бувати разом. Вона здавалася Ако найкрасивішою і найдорожчою для нього істотою на всьому острові. Жодна дівчина не мала такої гарної ходи, таких променистих очей, такого чистого й ніжного голосу, який іноді бринів, ніби шелест вітру в хащі, іноді дзюрчав, як маленький водоспад, що струмує, спадаючи по каменях.

Хороше робилося від її погляду. Приємно було здалеку почути її голос. А якщо Неліма була поруч і Ако міг злегка доторкнутися ліктем її ніжного плеча, приємно було заплющити очі і віддаватися найбільшій насолоді, якої не могли завдати йому навіть найсмачніші плоди чи запечена у гарячому попелі птиця.

Ако плив в одній пірозі із своїм молодшим братом Онеагою. Це був ще підліток, і Ако пишався з того, що батько довірив йому навчити Онеагу різних промислів. Так само, як їхній батько Оно колись показував Ако, як оснастити вудочку і як краще виманити з водних глибин рибу, так і Ако тепер навчав брата.

— Минулого разу Ловаї привіз найбільший улов, — зауважив Онеага, коли вони витягли першу рибину.

— Ловаї добрий хлопець, — відповів Ако. — Якщо ми сьогодні піймаємо більше риби, він не буде заздрити, а прийде подивитись, скільки ми наловили. Посміхнеться й скаже: «Вам пощастило».

— Ако, у тебе клює!

— Поверни човен трохи ближче.

Вони витягали рибину за рибиною. Коли вони витягли з води особливо гарну рибу, Онеага висловив своє захоплення:

— Поглянь, Ако, що за луска! Либонь, з неї вийде нове намисто на шию.

«Неліма краща від найблискучішої риби, — подумав Ако. — Але якщо Неліма захоче, то нехай бере собі всю луску, — вона завбільшки з ніготь і міниться так само, як черепашка зсередини».

Коли на дні піроги назбиралася така купа риби, що рибини, які лежали зверху й підстрибували, могли випорснути за борт, Ако перестав ловити.

— Хао! — закричав він, і за мить луна відбилася в іншому кінці лагуни.— Хао! Ловаї! Манго!

— Хао! — відповідали з інших човнів. То були друзі Ако. Пливучи прозорими водами лагуни, піроги прямували до берега. Манго, молодий хлопець, одноліток Ако, затягнув пісню про скупого старого водяника, що не хотів віддавати жодної з своїх риб, але прибережна людина розумна,— вона умилює буркстливого скнару і везе додому повний човен смачної їжі. Тепер старі зможуть сидіти біля вогнища й доглядати, щоб риба добре спеклася, а молоді — співати пісню й танцювати у тіні зелених дерев. Всім буде добре.

Пісню підхопили на інших човнах, і молоді голоси зазвучали над водяним плесом. І з берега відповіли піснею, звідти лунали голоси дівчат і жінок.

З піснею витягли вони піроги на берег, під звуки пісень почали ділити улов. Вітер з моря приносив ніжну мелодію хвиль, і дерева у лісі, пісок під ногами тих, хто йшов, птахи й люди вторили цій пісні. Радісно світилися обличчя людей; вони йшли дивною нерівною ходою, здигаючи плечима, ноги їхні в такт підіймалися й опускалися — все швидше й швидше. Немовби сп'янілі від запаху сонця й зелені, вони кружляли, бралися за руки, підкидали вгору знаряддя лову. Незабаром деякі з них взяли в руки великі черепашки, що ніжно звучали, дудки з бамбука, дерев'яні тріскачки і костяні брязкальця. Здивовано дивилися птахи на радіші людей, а коли шум став надто гучним, вони змахнули крилами й полетіли в глиб острова.

...Ако йшов гаєм, де осяяні місячним сяйвом стовбури пальм відкидали на землю довгі переплетені тіні. Ліворуч за галявинами виблискували сріблясті води лагуни. Ако дійшов до горба і кілька секунд напружено вдивлявся в півтемряву. Старе хлібне дерево, ніби поважний родоначальник, кряжисте й могутнє, стояло серед молоді порослі. У тіні дерева Ако помітив нерухому постать дівчини. Вона стояла непорушно, мовчки прихилившись до дерева, застигнувши у напрузі. Коли на горбу з'явився юнак, унизу почувся приглушений сміх, і трава зашаруділа під легкими квапливими кроками. Неліма тікала від Ако.

Він кинувся навздогін. Це було захоплююче змагання. Коли Ако майже вже наздогнав дівчину, вона рап-

том метнулась убік, і поки він змінював напрям, Неліма була вже далеко. Тоді Ако удався до хитрощів: він зробив гак лісом, щоб перетяти їй шлях. Але дівчина розгадала намір Ако і легко уникла пастки. «Нічого, хай собі побігає,— думав Ако.— Однаково Неліма перша стомиться. Ако поспішати нікуди». До того ж ця гра йому подобалась

Помітивши, що Ако не женеться за нею, Неліма уповільнила біг. А юнаку тільки того й треба: раптово рвонувшись уперед, він наздогнав дівчину, схопив її за лікоть і більше вже не випускав. Тоді вона скорилася.

— Ти обіцяла чекати мене біля хлібного дерева,— заговорив Ако.

— Я тільки сказала, що буду там,— відповідала Неліма, задихавшись від втоми.— Ти щось шукав у лісі?

— Шукав. Але тепер уже знайшов.

— Це щось гарне? — вона лукаво зазирнула йому в очі.

— Так, гарне,— посміхнувся Ако.— Сядьмо он там, на березі, звідти можна бачити велику воду. Там я тобі розповім.

— Мені хочеться знати,— сказала Неліма. Узявшись за руки, вони почали пробиратися крізь зарості бананів і скоро вийшли на берег до того місця, де острів гострим кутом врзувався у море. Звідси було видно крутий вигин рігондського узбережжя по обидва боки від мису, в один бік — до звороту затоки, де стояли хатини остров'ян, в інший — до пустинного берега, куди живі уникали ходити, бо там було місце, де збиралися душі померлих. Двічі на рік виходили вони на берег з підземного світу й бенкетували. Населення острова знало, коли буде бенкет, і заздалегідь приносило на узлісся до Тихого берега рибу, овочі й посуд з добрим напоєм ави; хто його куштував, той робився веселим.

— Ако, що ти хотів мені сказати? — нагадала Неліма. Вони сіли на пісок і слухали тиху метушню крабів у лагуні. Глибоководні пройдисвіти вилізли на мілководдя поживитися.

— Після того, як місяць двічі стане уповні, чоловіки Рігонди збудують нову хатину,— заговорив Ако.— Її віддадуть мені. І новий човен буде в мене, і вудки, і свої ості, і посуд для зберігання їжі. І в цій хагині потрібна

буде подруга, яка б розпалювала вогонь і ждала повернення Ако з рибної ловлі.

— Так, вона буде потрібна.

— Ако хоче знати, чи піде Неліма в його хатину, якщо він її запросить.

— Неліма хоче знати, чи запрошує її Ако?

— Він робить це.

— Неліма хоче подумати, чи буде Ако для неї найкращим другом.

— Вона може думати. Ако ждатиме до ранку. Він нікуди не піде, і Неліма також не піде, поки не вирішить.

Минула лише якась мить, і Ако знову спитав:

— Вирішила Неліма?

— Так, тепер вона знає. У Ако їй буде краще, ніж у іншого.

— Це добре, Ако радий, що Неліма прийде в його хатину.

Сріблясте світло місяця розливалось над океаном, сонним островом, над пальмами, білим узбережжям і дітьми природи, що сиділи на узліссі, ніжно притулившись одно до одного. Вони мовчки дивилися вперед, і погляд у них був серйозний, ніби сповнений побоювань. Можливо, що їм уявлялося їхнє майбутнє життя,— сповнене дитячих мрій, наполегливої праці, сонячного світла і поривів бурі... Багато в їхньому житті буде турбот і страждань, але вистачить на їхню долю і радості і щастя. Непомітно минули години в цих мріях. Сховався місяць, погасли зірки, золотим вогнем засяяло на сході море...

Мрії Ако й Неліми раптово обірвав гучний шум у селищі остров'ян. Над затокою чути було схвильовані голоси людей, у всіх хатинах лунали тривожні крики й збуджені вигуки.

— Ако, ти чуєш?! — Неліма схопилась.

— Щось трапилось,— промовив Ако і також підвівся. Вони поспішили в селище.

Того ранку жінки Рігонди забули розпалити вогонь і найбільші ласуни забули про їжу. Жодна пірога не вийшла в море. Зібравшись біля хатини Хітахі, люди

оточили старійшину острова і збуджено гомоніли, закидаючи питаннями Хітахі й інших стариків, що розгублено стояли посеред натопву.

— Що трапилось? Чому люди так схвильовані? — спитав Ако в свого батька. Але той був настільки збуджений, що не звернув уваги на запитання сина, і Ако довелося повторити його ще раз.

Оно махнув рукою в напрямі моря, його голос тремтів.

— Там, на великій воді, за рифом...

Ако поглянув у далечінь і за кілька миль від берега побачив те незвичайне, що було причиною хвилювань і побоювань остров'ян. Це було щось досі небачене, таке, про що не згадувалось навіть у найдавніших переказах і легендах Рігонди. Відокремившись від обрію, в напрямку до острова пливла якась дивна велика річ. Це був не човен і не підмите морем дерево, не величезна риба, не птах. Найбільше скидалось це, мабуть, на пливучого птаха, який, привільно розправивши крила, дозволяв вітрові гнати його по поверхні води.

— Хітахі, це птах? — невгавали цікаві. — Чи бачив ти колись таку дивину?

— Ніколи, — замислено промовив Хітахі. — І не чув від свого батька й діда, що в світі бувають такі речі.

— Що ж нам робити? — хвилювалися остров'яни.

— Подивимось, що буде, — вирішив Хітахі. — Не кричіть і не товпіться на березі. Якщо у нього є вуха, то краще нехай він не чує наших голосів. Може, пропливе мимо.

Послухавшись поради Хітахі, люди пішли далі від берега і сховались у пальмовому гаю. Але дивна істота, напевне, вже почула голоси людей на острові, вона все наближалася до рифа і ставала все виразнішою. Подібність до пливучого птаха потроху зникала, незнайома річ починала все більше нагадувати човен — великий, здоровенний човен, яких остров'яни ніколи не будували, він був разів у десять довший, ніж їхні рибальські човники, вищий за хатину Хітахі, а на обох його кінцях росло по розлогому дереву — дереву з широко розкинутими крилами, що гнали цю диковину по поверхні води.

— Хітахі, я бачу там людей! — вигукнув Ако. — Багато людей, вони ходять і копошаться

— Ходімо глибше у ліс, — сказав старійшина племені.

Все плем'я пішло за Хітахі. Жінки вгамовували малят, чоловіки розмовляли пошепки. У прибережному гаю залишилось лише кілька спостерігачів з тих, що мали найгостріший зір. Серед них був і Ако. Дивно, але цікавість мучила його більше, ніж страх,— адже це щось таке, чого не побачиш навіть з вершини гори. Воно ховалось за краєм світу, там, де вночі відпочиває сонце. Може, це душі померлих з підземного царства, що виїхали на своєму човні оглядати світ? А якщо не душі, то, виходить, люди, які пересуваються великим човном,— живі. Отже, в світі існує не тільки те, що можна бачити з берегів Рігонди,— десь є ще й інші світи, інші острови й рифи, на яких мешкають живі істоти. А якщо це так, то треба туди дістатись. Ако затремтів від захоплення, що обгорнуло його. Він хотів одного — щоб дивовижна річ не обминула острів; коли б Хітахі не заборонив галасувати, він кричав би, вибіг би на берег і знаками закликав би сюди диво.

Ніби чогось шукаючи, диво спокійно лінуло вздовж рифа. Потім раптово люди на ньому забігали й заметушилися. Дерево на задньому кінці його опустило крила, вони в'яло повисли вздовж стовбура, а на передньому дереві напруженим лишилося тільки одно-однісіньке сіре крило. Величезний човен узяв напрям до острова, проплив ущелиною рифа і зайшов у лагуну. Щось загуркотіло, щось упало у воду. Дивовижна річ зовсім склала крила й зупинилась, наче застигла на прозорих водах лагуни.

Потім пролунав неймовірний гуркіт, подібний до ударів грому, за мить гуркіт цей знову повторився, глухо лунаючи по всьому острову. Спостерігачі кинулись тікати. Лише Ако, немов зачарований, все ще залишався в гаю, ховаючись за стовбурами дерев. Він бачив, що чужинці спускають човен і кілька чоловіків з дивними довгими речами в руках сідають у нього. Один з них підійняв довгу річ угору. Пролунав тріск, і за мить якийсь птах каменем плюхнувся у воду. Тепер і Ако стало моторошно. І він кинувся наздоганяти своїх товаришів, які вже побігли.

Розділ другий

1

Дивовижна річ, що так збентежила мешканців Рігонди, мала гарну, але невідповідну назву — «Сігалл», що означає «чайка». Як відомо, чайка — красивий, граціозний і чистий птах, але про китобійне судно містера Мобса цього не можна було сказати. Це була похмура смердюча коробка із зграєю пройдисвітів на борту. Коли «Сігалл» після полювання зайшов, повертаючись назад, до одного з Новозеландських портів, щоб здати вантаж і поповнити запаси харчів, весь екіпаж, за винятком капітана, штурмана Гопкінса і боцмана Іварсена, зажадав розрахунку і зійшов на берег. Зрозуміло, що вони негайно розповіли іншим морякам про собачі умови життя на кораблі, змалювавши при цьому капітана Мобса найгіршими фарбами. Жмикрут, шкуродер, людоїд... Його помічник Гопкінс і вірний цепний пес Іварсен, як мастаки у будь-якому свинстві, не поступалися перед своїм хазяїном.

Нелегко було містеру Мобсу завербувати екіпаж для нового плавання. Але в таке становище капітан Мобс потрапляв не вперше і набув уже великого досвіду в подоланні подібних труднощів. У якій-бо ж гавані немає шинків і в якому куточку землі не знайдуться невдахи, занепалі шукачі щастя, люди з темним минулим або простаки, що прагнуть пригод? Мобс переговорив з деякими шинкарями, увечері заглянув із своїми помічниками до однієї-другої підозрілої пивнички і не поскупився на чагування.— Гей, ви, джентльмен з червоним носом,— чи не сумує ваше серце за морем? Ми відчалуємо загрібати гроші, і, якщо хто з вас не такий багатій, щоб жити на проценти, тому зараз усміхається фортуна — він може розбагатіти...

Пісенька ця була не нова, але коли в голову ударить віскі, людям трохи забиває памороки і вони приймають фальш за чисту монету. Чудовий корабель, добрі харчі, велика команда, порівняно небагато роботи і крім твердої платні, проценти з прибутку — це виглядало досить привабливо. Якийсь зубожілий моряк замислювався, у іншого невдахи знову оживала надія налагодити свої справи. В одному шинку орудував сам Мобс і не скуплячись

ставив пляшку за пляшкою, в іншому його вдало заступав Гопкінс, а десь ще з таким самим успіхом діяв Іварсен.

Бувалий шкіпер кидав насіння, і насіння це падало не на камінь. Пізно вночі до судна пристала шлюпка і на палубу видерлась юрма п'яних людей. Трохи згодом від берега відчалила друга шлюпка. Тоді «Сігалл» підійняв якір і розпустив паруси. Декілька раніше завербованих матросів, що не встигли того вечора напиться, стали на вахту. І коли вранці, протверезившись, інші посповзали з своїх койок і виглянули за двері кубрика, навколо корабля вже коливався безмежний океан. Зчинився гармидер. Більшість моряків не взяли з собою нічого з речей, інші згадали, що вони підрядилися плавати зовсім на іншому судні. Але найбільше ця пригода засмутила молодого хлопця, якого звали Джек Першмен. Боцман Іварсен наспівав йому, ніби «Сігалл» — експедиційне судно і їде шукати скарб на одному з островів у східній частині Океанії. Брудне судно, смердючий запах ворвані і жорстокі люди на палубі зовсім збентежили юнака.

— Нас обдурили! — обурено говорив він своїм товаришам у біді.— Ми маємо право вимагати, щоб судно зайшло у найближчий порт і висадило нас на берег.

— Піди, поговори про це з капітаном,— підбивали Першмена літні бувалі матроси.— Може, він зважить на наші претензії.

— Ходімо всі,— пропонував Першмен.— Якщо старий не поступиться добром, примусимо силою.

— Краще поговори ти сам. А то він, чого доброго, сприйме наш виступ за бунт, а в таких випадках, сам знаєш, шкіпер має право вдаватись до всіляких каверзних засобів.

Першмен пішов. За хвилину люди почули лютий рев, на палубі пролунав постріл з револьвера, і до матроського кубрика долетіли одчайдушні зойки Першмена. Містер Мобс сам подбав про те, щоб вибити з цього молодця шкідливі нахили. З допомогою Гопкінса й Іварсена він перетворив обличчя Першмена на закривавлений шматок м'яса. Вузлуватий кінець мотузки, яким майстерно вмів користуватися Іварсен, доти танцював на спині хлопця, доки до Першмена не повернулася свідомість, і він не кинувся навікача.

— Гей, ти! — закричав Мобс услід втікачеві.— Скажи іншим, якщо знайдуться ще суб'єкти, які думають так само, як ти, нехай приходять на переговори! Голодна акула звеліла їм кланятись.

Почалося ремствування, похмурими поглядами люди здалеку проводжали капітана, але ніхто більше не турбував хазяїна «Сігалла» різними марними витівками. Цілий тиждень заліковував Першмен свої рани. А брудна посудина з кількома десятками людей з покидьків цивілізованого суспільства, які з винятковою зарозумілістю і ще більш винятковими претензіями носили ім'я білої людини, мчала вперед, назустріч океанському простору.

Зрозумівши, що вони безсилі проти капітана Мобса і його підручних, яких захищав закон — цей надійний спільник експлуататорів і насильників,— обдурені матроси намагалися помститись хоч би один на одному. Непоступливість у дрібницях, брутальна лайка, нескінченні сварки й бійки рятували життя на «Сігаллі» від надмірної одноманітності. Дужчі безжально попихали своїми слабшими товаришами, звалюючи на них усю важку роботу. Нахаби підкорювали собі слабкодушних, у матроському кубрику з'явилися свої пани й слуги. Молодий Першмен з самого початку виявив себе безнадійним простаком — йому й перепадало більше від усіх. І як тільки він трохи очунав від побоїв, верховоди з екіпажу взяли його в шори. Крім безпосередніх обов'язків, на нього одного поклали відповідальність за чистоту в кубрику, він повинен був приносити їжу, мити посуд і виконувати всі інші дрібниці. Пройдисвіти почали запобігати перед Іварсеном і Гопкінсом, таким самим способом заручилися вони прихильністю самого Мобса, бо йому до душі були покірливість, егоїзм і незгода серед підлеглих. Щодо іншого, то капітанові не було діла до того, що робиться в матроському кубрику. Найкраще, якщо вони не миряться між собою,— це зміцнює владу капітана.

Незважаючи на подібні моральні якості, екіпаж «Сігалла» цілком відповідав своєму призначенню. Більшість цих занепалих і декласованих людей досить добре знали свою справу. Серед них були чудові гарпунери, такелажники, бувалі штурмани, гребці або ж просто фізично дужі люди, що звикли до важкої праці і поганих умов життя. І хоч багато з них довгий час вештались без діла і так-сяк перебивались на чужій рахунок, все ж вони

вважали цей промисловий рейс тільки суворим і неминучим випробуванням — не більше.

Один тільки Першмен не міг примиритися із своєю долею. На березі він жив у порівняно непоганих умовах. Його батькові належала невелика ферма. Ніколи жодна людина не принижувала його так грубо, як тут, на кораблі. Йому були неприємні ці люди і їхні звичаї, гидко було стикатися з ними, від самого лише вигляду капітана Мобса закипала кров у жилах юнака. У відчай він часто дивився на море: чи не з'являться де-небудь паруси іншого корабля, маківки пальм — передвісники землі? В одній з корабельних шлюпок Першмен заховав бочонок з водою і вкрадені сухарі. При першій же нагоді він збирався тікати.

А «Сігалл», ніби навмисне, тримався далі від островів. Дні і ночі мчав корабель мертвою водною пустелею.

Нарешті вони помітили перших китів. Почалася робота. Першого ж дня пощастило забити двох здоровених самців, з яких заготовили дев'яносто бочок жиру. До третього кашалота капітан Мобс ніяк не міг наблизити свій корабель на таку відстань, щоб вистрілити по ньому гарпуном. Послали дві шлюпки з мисливцями. Хоч загарпунити кашалота і вдалося, але розлютована тварина обірвала трос і кинулась на човен. Молодий Першмен бачив, як страховище одним ударом хвоста вщент рознесло човен. Цей випадок справив на нього глибоке враження. Загинуло троє матросів, і хоч вони не були ані друзями Першмена, ані взагалі добрими товаришами, їх нагла смерть приголомшила юнака.

Це був тільки початок полювання. У трюмі «Сігалла» лежали ще сотні порожніх бочок. Хіба доля тих трьох не могла в майбутньому спіткати інших, в тому числі і його, Першмена? Ні, він не бажав гратися з долею, не хотів чекати. Судно повинно негайно припинити свій рейс і повернутися до Нової Зеландії або на якийсь інший острів.

На ранок кок марно намагався набрати води для кофе з цистерни. Цистерна була порожня. І бочонки в рятувальних шлюпках повітікали досуха. Тільки в одному човні знайшли невеличкий бочонок з водою і ящик сухарів, але цього запасу вологи могло вистачити екіпажу лише на кілька днів. У всіх посудинах для зберігання

води були просвердлені дірки і дорогоцінна, незамі-
нима рідина витікла в море. Капітан Мобс лютував,
як скажений. Він розумів, що це неприхований злий
умисел і що полювання на китів доведеться на якийсь
час припинити, аж доки корабель на якомусь острові не
поновить запасів води.

— Це робота Першмена! — на повний голос заявив
Мобс команді.— Але він грубо прорахувався, йому са-
мому ж доведеться розплачуватися за свою витівку.
В цій частині океану ближче як за п'ятсот миль немає
жодного острова. Доки доберемося до землі, ми всі по-
дохнемо від спраги.

«Сігалл» зараз же взяв курс на найближчі острови
Східної Полінезії. За розрахунками капітана, до них
треба було плисти не менше як дев'ять днів. Навіть,
коли найощадливіше витрачати наявний запас води, його
могло вистачити днів на два. А потім? Південне сонце
палило немилосердно — вітром спраги не вгамуєш, а на
дощ у таку пору року сподіватися не доводилось. Стано-
вище було справді жахливим. Люди з похмурими облич-
чями стежили за обрієм. Ненавистю і жадобою крові за-
палювалися очі у матросів, коли на палубі з'являвся
Першмен.

— Спрага мучить? — допікав Мобс.— Вимагайте у
Першмена. Нехай дістане води.

Тієї чудової південної ночі, коли Ако мріяв з Нелі-
мою про їхнє майбутнє життя, з палуби «Сігалла» без
вісті пропав молодий Першмен, син фермера-скотаря, що
подався шукати скарб в просторах Океанії. Всі знали,
що з ним трапилось, але ніхто з цього приводу не про-
хопився ані словом. Капітан Мобс зробив у корабельно-
му журналі лаконічний запис: «Вранці Джека Першмена
не знайшли на кораблі. Слід вважати, що він впав у мо-
ре, бо й раніше помічали, що Першмен хворіє на лу-
натизм».

2

Це був не єдиний запис, зроблений того дня капіта-
ном Мобсом у корабельному журналі, але інші були
більш докладні й бадьорі. Правду кажучи, про загибель
Джека Першмена в корабельному журналі ще не на-
писано було жодного слова, а командир «Сігалла» вже

знав, якими славетними ділами відзначиться цей день у його біографії.

Почалося це на світанні, о четвертій годині ранку, коли на палубі змінилася чергова вахта. Поринувши в дрімоту, у марсовій бочці на фок-щоглі знемагав від нудьги матрос, якого прозвали Маленьким Самом. Біля штурвала стояв літній швед, довгов'язий Ерік Свенсон. Втупивши погляд у компасну стрілку, він так само як і Сам, боровся з дрімотою. Штурман Гопкінс, який також, вважалося, стояв на вахті, спустився до своєї каюти. Там він, напевне, засидівся за пляшкою рому. «Так, йому добре...— невесело подумав Свенсон.— А хіба нам менше хочеться пити, хіба б нам завадило ковтнути чогось міцнішого? Ех, хильнути б хоч раз з бочонка...» Блаженні міркування Свенсона перервав голос Сама. Перехилившись через край марсової бочки, він показував кудись ліворуч.

— Свенсон, ти нічого не бачиш? Мені здається, там земля!

— Прокинься, Сам, не оберешся лиха, якщо штурман застане тебе, коли ти спиш,— незадоволено відповів Свенсон.

— Свенсон, я виразно бачу щось схоже на вершину гори...

— Що? Яка вершина?

— Якщо це справді гора, то чи не доповісти капітанові? Можливо, нам зовсім і не треба плисти вісім днів, щоб дістатися до землі і прісної води.

— Ти чув, що говорив старий,— ближче як за п'ятсот миль немає жодного острова. В цій справі він, мабуть, більше за нас з тобою тямить.

— Але сказати йому все-таки можна.

— Якщо в тебе свербить спина, то спускайся вниз і розкажи старому, що тобі там привиділось.

Проте Маленький Сам не міг заспокоїтися. Добре знаючи, чим він ризикує, насмілюючись потурбувати найсолодший сон Мобса, він спустився на палубу і постукав у двері капітанської каюти.

— Капітан... хелло, капітан!

Після довгого стукоту і багаторазових «хелло» зсередини, нарешті, почали подавати ознаки життя.

— В чім справа? Що треба? — грізно пробурмотів містер Мобс.

— Земля, капітане! З марсової бочки видно вершину якоїсь гори.

— І більше нічого? А Ейфелеву башту або Хеопсову піраміду ти не бачиш? Ну, сучий сину, щастя твоє, що не можу я знайти своїх туфель, а то б твоя мерзотна пика перетворилася б на відбивну котлету.

Проте в цю мить Мобсові, видно, все ж пощастило розшукати свої пантофлі. Двері каюти раптом розчинилися, і не встиг матрос відскочити на певну відстань, як товста волохата рука схопила його за комір сорочки і тримала доти, аж поки Мобс сам не вийшов на палубу.

— Мавпо, я навчу тебе шанувати нічний спокій старших! — ревів Мобс. — Йолоп, кретин отакий! Ти ще будеш серед білого дня дурити старого морського вовка? Ось тобі, на!

Однією рукою тримаючи матроса за груди, містер Мобс другою нагороджував його важкими ляпасами. Почувши шум, на палубу вискочили Гопкінс і Іварсен.

— Та я ж виразно бачив землю! — гарячкував Маленький Сам, намагаючись перекричати рев капітана. — У мене зір що треба, в цьому вже будьте певні. А якщо маєте сумнів, лізьте на щоглу.

«Лізьте на щоглу...» Це була нова образа, яка ще більше розлютувала шановного джентльмена Мобса. Давно канули у вічність ті часи, коли командир «Сігалла» міг особисто вилазити на щоглу, в усякому разі він уже не намагався робити це років п'ятнадцять.

— Стій, почекай! — вигукнув капітан. — Мотайте собі на вус, що я говоритиму. Нехай Іварсен залізе на марс і подивиться навкруги. Якщо й він побачить землю, Маленький Сам одержить кухоль рому, а якщо ні, тоді я накажу обв'язати цього йолопа канатом і викинути за борт. І там ти будеш теліпатися до того часу, аж поки ми не побачимо с п р а в ж н ю землю. Приготуйся, Іварсен. А ти, Гопкінс, розшукай канат.

— Капітане, дякую за чудовий ром, який дуже скоро забулькає у моїй горлянці! — знущався Маленький Сам.

— Акула зрадіє ласому шматочку, який ми за кілька хвилин викинемо в море, — відповів Мобс. — Ну, Іварсен, ти що-небудь бачиш?

— Дивись ліворуч, боцмане! — повчав Іварсена Сам. З марсової бочки долетів зняковілий голос:

— На північному заході видно землю, капітане. Гора... ще дві нижче... і маківки пальм!

— Гопкінс! — розгублений капітан випустив Сама.— Хіба ми знаходимось у пустині Сахарі?

— Оскільки мені відомо — ні,— промовив штурман.

— Хіба у цій частині Тихого океану бувають міражі? — продовжував Мобс.

— Для такого явища повітря тут надто вологе,— відповів Гопкінс.

— То що ж це означає?

— Мабуть, те, що ми відкрили невідомий острів.

І тут капітанові Мобсу спало на думку, що він може стати знаменитим. Ім'я його, навек безсмертне, увійде в історію мореплавства. Капітан Мобс відкрив нову землю!

— Ти одержиш не один, а два кухлі рому,— в пориві великодушності сказав він Саму.— Змінити курс — держати на нову землю! Злізай, боцмане, та розшукай англійський прапор. Якнайшвидше змайструй новий флагшток — ми піднімемо цей прапор на найвищій точці острова... звичайно, якщо вона не виявиться надто високою.

«Сігалл» взяв курс на Рігонду.

3

Наступні події були досить важливі, щоб капітан Мобс одягнув свій прикрашений галунами мундир і кашкет з окантованим золотом козирком. Він, так би мовити, вже почував себе у ролі майбутнього губернатора острова. Іварсен розшукав прапор і зробив із запасного весла досить пристойний флагшток. Коли «Сігалл» увійшов у лагуну, весь екіпаж був на палубі. Відкривач нових земель Мобс стояв на капітанському містку, затиснувши під пахвою облуплену морську карту.

— Віддати якір! Забрати паруси! Гарпунери, до гармат! — урочисто гримів голос капітана.

За кілька секунд прогуркотіли два гарматних постріли. Мобс вирішив, що більше не варто витратити пороху. Цілком досить і двох пострілів, щоб застрахати цих темних людей, які, мов гдѳробці, що побачили тінь яструба, поховалися в кущі. Спустили на воду шлюпку, в неї

зійшов капітан і вісім матросів, озброєних гвинтівками. Дев'ятий тримав у руках прапор. Захопили з собою й декілька порожніх бочонків.

Поки човен наближався до острова, Мобс стежив за узбережжям: чи не з'являться де-небудь мешканці, про існування яких свідчили хатини й човни на узмор'ї. Але острів здавався мертвим.

«Вони вперше бачать білу людину,— міркував Мобс.— З цими мавпами слід поводитись якнайсуворіше. Нехай зрозуміють, що з'явилась найвища сила і могутня влада».

Коли піс човна зарився у прибережний пісок, Ерік Свейсон хотів вистрибнути на берег і придержати човен, поки зійдуть інші.

— Назад! Всім лишатись на своїх місцях! — наказав містер Мобс.— Хіба ви не знаєте, хто повинен першим ступити на цю невідому землю?

Тільки тепер люди усвідомили, що Мобс є намісником короля і головнокомандуючим армії завойовників, який здійснює високу історичну місію. Покірливо, обмінюючись нишком веселими посмішками, вони розступилися і дали капітанові дорогу. З почервонілим від пихи обличчям добрався він до носа шлюпки й зійшов на берег. З морською картою в руках, гордо закинувши голову, дивився він на пальмові гаї, на гори й хатини, що мовчазно стояли перед своїм новим володарем.

— Подати сюди прапор! — наказав Мобс.

І коли прапороносець зійшов на берег, капітан наказав іншим також вийти з човна, вишикуватись і дати залп у повітря. Так ознаменувалося завоювання острова, що не зустріло будь-якого серйозного опору з боку тубільців. Проте Мобсові й цього було мало.— Вперед! — наказав він, стоячи на чолі свого героїчного війська, і хоробро рушив у глиб острова, щоб підшукати найбільш підходяще місце для встановлення англійського прапора і проголошення історичної декларації, що вже складалася в голові Мобса. Цей героїчний маневр, мабуть, вплинув на тубільців: спонукані страхом і цікавістю, вони із своїх укрить спостерігали за діями чужих білолицих людей, а коли загін завойовників рушив у їхній бік, старий Хітахі зрозумів, що ховатися далі марно. Збившись до купи, остров'яни стояли за кущами; до Мобса долетів плач дітей, і він одразу догадався, де ховаються тубільці.

Мобс наказав матросам зупинитися. Завойовників і підкорений народ Рігонди розділяла невеличка галявинка. Обабіч від неї стояли дві ворожі армії і з цікавістю роздивлялися одна одну. Мобс зробив кілька кроків і жестом запропонував остров'янам наблизитися до нього. Після довгого схвильованого перешіптування й приглушених суперечок від натовпу остров'ян відокремився якийсь, поважний на вигляд, дід і зробив кілька кроків у напрямку до Мобса. Це був Хітахі.

Тоді Мобс рушив ще далі до середини галявини й знову замахав рукою, щоб тубільці виходили з кущів. Нарешті почали з'являтися інші темношкірі остров'яни з простодушними обличчями, здивовані і налякані. Все ще зволікаючи, з'являлися вони з-за кущів, ховаючись один за одного, але страх їхній вже почав минати, бо прибулі, як видно, не збиралися робити їм нічого поганого. Скоро навколо Хітахі вже стояла досить велика група найбільш шановних людей Рігонди. Трохи далі, у вигляді живого щита, попереду жінок і дітей став цеп юнаків з легкими списами у руках.

Мобсові здалося, що настав слушний момент для проголошення урочистої декларації. Вийшовши на середину галявинки, він підкликав до себе матроса з прапором і став так, щоб його однаково добре могли бачити і чути всі присутні. Потім він з гідністю відкашлявся і сказав:

— Ім'ям його величності короля Великобританії оголошую цей острів, особисто мною відкритий і який нікому раніше не належав, власністю і складовою частиною Великобританії. Це означає, що з цієї хвилини, ви, темношкірі тварюки, являетесь власністю короля Великобританії, підвладні його законам і знаходитесь під заступництвом його величності. Підтвердженням цього є цей прапор, який я наказу встановити он там, вгорі — на самій вершині гори. Будучи тут законним намісником його величності, оголошую, що, починаючи з сьогоднішнього дня, цей острів буде називатись моїм іменем, островом Капітана Мобса, як це й буде позначено на всіх картах світу, в усіх лоціях і записано в усіх без винятку книгах з географії. Одночасно доводжу до відома мешканців острова, що надалі, до певних вказівок уряду його величності, вся законна влада на острові Капітана Мобса належить мені і я покладаю на себе обов'язки

губернатора. Це означає, що вам належить слухатися мене в усьому і що я маю право судити й милувати і розпоряджатися вашим майном і життям. До цього часу ви жили, як тварюки, за своїми звичаями і нравами; тепер ви зобов'язані жити так, як наказують наші закони, і за найменшу неслухняність ви будете відповідати перед королівським судом, який я тут представляю. Тисячоліття ви жили і не платили ніяких податків. Тепер ви повинні будете платити різні податі, у винагороду за які одержите найрізноманітніші блага цивілізації. Бажаю вам бути гідними громадянами і покірливими підданими його величності. Нехай запалає яскраве сонце цивілізації над цією землею!

«Губернатор» замовк і витер піт.

— А тепер покажіть, де тут питна вода, — продовжував він, коли офіційна частина була закінчена. Щоб його прохання зрозуміли ці діти природи, які знали англійську мову анітрохи не більше, ніж ми знаємо говір птахів, риб чи інших живих істот, Мобс знаками пояснив свою вимогу: склав долоні човником і удав, ніби черпає воду, потім почав жадібно хлебтати уявлювану рідину.

Ако перший догадався, чого бажав чужинець.

— Хітахі, вони хочуть прісної води, — сказав юнак.

— Покажи їм джерело, — наказав старійшина острова.

Ако замахав чужинцям рукою і через банановий гай попрямовував до водоспаду. Кілька моряків рушили за ним. Коли прісну воду було знайдено, Мобс наказав наповнити бочонки й одвезти їх на корабель. Такі поїздки довелося повторити кілька разів, аж поки всі бочонки й цистерна не були наповнені водою. Тимчасом Мобс подбав, щоб прапор віднесли на гору і поставили на вершині гори. І сам він видерся на таку височінь, що міг оглянути весь острів. Там «губернатор» накидав план острова Капітана Мобса і підрахував, що площа вперше відкритої ним землі дорівнює приблизно 24 квадратним милям. Це не якийсь кораловий риф серед океану і не якась гола скеля, а квітуча земля з населенням понад чотириста чоловік. Пальмові гаї можна набагато поширити і бананові зарості — також. Енергійні плантатори на цій справі можуть за кілька років розбагатіти. Можливо також, що в лагуні ховаються перлові черепашки, цінності яких ці замурзані бовдури навіть не знають.

«Цей йолоп Першмен, зрештою, зробив мені велику послугу, — подумав «губернатор». — Якби він не випустив воду, ми не наштотхнулися б на цей золотий самородок, і він ще довгі роки залишався б невідомим, подібно до перлини, що загубилася в купі гною. Але тепер вона в наших руках, а ми вже зуміємо використати цю знахідку».

Родюча земля та дарова праця миролюбних простаків — чи багата тут треба розуму, щоб за таких обставин розбагатіти.

І «намісник його величності» почав діяти.

4

Як і належить високопоставленій особі, Мобс розвівся на бочонку з водою і зібрав навколо себе всіх остров'ян, що насмілилися наблизитись до «губернатора».

— Ну, стара мавпо, підійди-но ближче і слухай мій наказ, — і він знаками покликав Хітахі. Старійшина, хоч і з острахом, але не втрачаючи своєї гідності, зупинився недалеко від Мобса. — Ми тільки-но завоювали цей острів. Це значить, що ми — переможці, а ви — ці самі... переможені. Що робить переможець у підкореній країні? Він вимагає нагороди. От і я зараз вимагаю, щоб ти із своїми мавпами заплатив контрибуцію. Розумієш?

Хітахі зняковіло крутив головою. Мобс говорив далі:

— Я і мої люди зголодніли. Нам хочеться ням-ням. Чогось смаченького і якнайбільше — один човен, два човни, багато-багато човнів з ням-ням. Ти зараз же збігай до своєї халупи, і нехай всі твої люди біжать додому і захоплять з собою найкращу їжу і питво, ням-ням і буль-буль. Несіть сюди і складайте тут, біля моїх ніг. Якщо скоро та багато принесете, — я буду добрий і ласкавий, а якщо почнете баритися та поскупитесь, губернатор візьме в руки палицю і буде лупцювати темношкірих тварюк по спині. Зрозумів? — Мобс прицмокнув губами і облизався.

Хітахі схилив голову на знак того, що розуміє. Він щось сказав своїм людям, ті радісно й привітно посміхнулись чужоземному повелителю. Білі люди зголодніли? О, нехай вони тільки трохи зачекають, у нас багато доброї їжі, риби, коріння, горіхів і плодів. Одні поспішили до своїх хатин, інші попрямували до лісу і скоро поверну-

лися з різною їжею. Тут були кокосові горіхи, низки бананів, печена в попелі й в'ялена на сонці риба, посудини з смачним напоєм ави, що освіжав і звеселяв душу. Підлітки несли пташині яйця й солодке коріння.

Мобс наказав все скласти в човни й доставити на корабель, за винятком напою, що був випитий тут же, на березі.

На «Сігаллі» залишилися нести вахту лише кілька чоловік — всі інші знаходились біля свого начальника. «Намісник його величності» попивав аву, почувавши себе все краще й краще. Він уже не напускав на себе пихи, а посміхався, реготав, і язик у нього заплітався.

— На честь сьогоднішнього дня я влаштовую свято. Нехай веселиться, танцює і співає народ острова Капітана Мобса! Ну, в чому річ, стара мавпо? Хіба у вас на острові немає на чому грати? Трам-тад-рам-тад і бум-бум! — горланив він, ляскаючи в долоні. — Маленький Сам, Еріксон, за чим діло стало? Чому не плигають? Танцювати треба! Співати! Хапай цих темношкірих кіз! Все тут наше і все, що ми робимо, — добре!

Незабаром рігондські музики притягли з хатин свої барабани, дудки й брязкальця. На березі здійнявся неймовірний галас. Переконавшись, що білі люди не роблять нічого поганого, діти природи дали волю своїм радощам.

Трохи подивившись на їх танці, «губернатор» покликав Гопкінса й старого Хітахі і пішов оглядати, що є в хатинах остров'ян. Всюди він сунув свій ніс, і якщо бачив щось цікаве, таке, що йому подобалось, або за що пізніше можна буде виручити гроші, — він прибирав до рук. Таким способом він привласнив найкрасивіший посуд тубільців, віяла та інші речі, що були для деяких чоловіків найбільшою гордістю, а для деяких жінок єдиною прикрасою.

— Дякуйте богіві, що ці дрібнички дають мені задоволення! — заявив Мобс остров'янам. — Але якби у вас знайшлося золото й перли, я б ще більше зрадив.

Повернувшись на берег з повним оберемком всіляких речей, Мобс наказав двом матросам одвезти їх на судно. Потім він набив тютюном люльку, запалив і подав її Хітахі.

— Ось тобі подарунок від твого повелителя, вчися поважати його! Ткни в пельку і затягнися!

Хітахи затагнувся, але ця спроба закінчилася зовсім невесело, бо старезний остров'янин одразу ж поперхнувся й закашлявся. Тоді Мобс поплескав його по спині дужче, ніж слід і засміявся.

Деякі матроси почали чіплятися до остров'янок, ті з вереском розбігалися. Юнаки-тубільці захвилювались. Коли Гопкінс грубо схопив Неліму, веселе обличчя Ако відразу стало суворим. Він увесь напружився, ніби готовий до стрибка звір, і спостерігав, що буде далі: покличе його Неліма на поміч чи сама впорається з білим чоловіком.

— Не пручайся, красуне, ти мені подобаєшся...— муркотів Гопкінс, намагаючись поцілувати дівчину.— Ти повинна радіти, що білий пан хоче ошчасливити тебе своєю пристрастю.

— Ако! — пролунав на березі одчайдушний крик.

Наступної миті ніби величезна кішка стрибнула на спину Гопкінса, десять міцних пальців вп'ялися у чуб штурмана й почали рвати волосся. Заволавши, Гопкінс випустив дівчину і навзнак упав на пісок. Велика кішка спритно стрибнула йому на груди і вп'ялася нігтями в обличчя.

— Рятуйте! Рятуйте! — репетував Гопкінс.

Тоді на березі пролунав страшенний гуркіт. Сам «губернатор» власноручно вистрілив у повітря з пістолета.

— Бунт? Повстання? — ричав Мобс.— До зброї, хлопці! Не випускати цієї мавпи! У шлюпку його, у шлюпку! Я покажу йому, як підіймати руку на білу людину!

Зчинилася метушня. Остров'яни з криком поховалися в кущі. Два здоровенних китолови скрутили Ако й поволокли до човна. Він звивався, як пантера, в дужих руках моряків. Тоді ззаду підлетів Гопкінс і кілька разів ударив його по голові. Ако перестав чинити опір і безсило схилився. Його поштовхом перекинули через борт човна. Один з матросів виліз йому на груди, другий — на ноги.

— Тільки не придушть його остаточно,— наказав капітан Мобс.— У нас на кораблі неvistачає чотирьох матросів, і цей молодець якраз знадобиться.

Коли човни досягли середини лагуни, Мобс наказав матросам вистрілити в повітря. Ніби попередження й загроза помсти, глухо прокотився залп узбережжям.

— Тремтїть, мавпи! Тепер для вас почнуться нові часи! — Мобс погрозив кулаком острову..

На кораблі Ако кинули в якесь темне, смердюче приміщення і заперли двері на замок. За кілька годин, коли приплив підійняв рівень води в лагуні, «Сігалл» підійняв паруси і ущелиною рифу вийшов у море.

З горбів Рігонди дивились вслід кораблю, що віддалявся, охоплені жахом остров'яни. Похмуро мовчав Хітахі. Ненавистю й болем палало обличчя Онеаги, його батько Оно бурчав, намагаючись заспокоїти свою дружину Тулі, яка голосно тужила за загиблим Ако, своїм дорослим, вродливим сином. А коли корабель віддалився вже настільки, що можна було розглядіти лише кінці щогл і верхні паруси, Неліма відділилася від натовпу і вилізла на вершину найвищої гори. Одна із своїм горем, вона довго-довго дивилася вслід зникаючій морській примарі, яка повезла з собою її коханого. Куди вони його везуть? Що з ним буде? Коли він повернеться до своєї Неліми? Вона буде чекати його... довго, довго...

Пориви вітру розвівали прапор, який чужинці занесли сюди, на гору. Коли сонце сховалося за обрієм, молада остров'янка взяла цей хитромудрий знак білої людини і однесла вниз. Остров'яни зібрались біля багаття і дивились, як він палає у вогні.

Розділ третій

1

У тісній комірчині, де людина, ставши посередині, могла дістати рукою до будь-якої стіни, панувала пільма. Вікна в комірчині не було. Двері були щільно зачинені, вони не мали жодної шпаринки, крізь яку міг би пробитися промінь сонця. Повітря тут було до того спертим, що Ако стало млюсно. Зі стелі капала вода. Всюди, до чого б не доторкався Ако, він намацував щось слизьке й вологе, і цей незримий масий слиз смердів.

Ако довго сидів на підлозі своєї в'язниці, схиливши голову на груди і обхопивши руками коліна. Він поволі приходив до пам'яті після побоїв, голова більше не паморочилася, тільки де-не-де ще пекло в забитих місцях.

«Що збираються робити з ним білі люди? Навіщо його повезли з острова і тримають у цій темній норі? І чи надовго його сюди вкинули? Назавжди? Може, це підземне житло, а ці злі люди — блукаючі душі, що вийшли на землю подивитися, що тут діється. Але навіщо вони приїхали морем у великому човні, чому шукали на острові їжу і питну воду,— хіба у них там, внизу, нічого немає?»

Марно намагався Ако розгадати справжнє значення події. Ні до чого не додумавшись, він перестав мучити свій мозок і поринув у тупу байдужість. Фізично й душевно заціпенівши, ждав він дальших подій.

Трохи пізніше Ако почув різке поскрипування, тупіт людських ніг, голосну розмову. Раптом корабель здригнувся, злегка похилився набік і почав погойдуватись. Тут Ако зрозумів, що великий човен вийшов за межі рифу... віддаляється від острова. Від'їжджають, везуть його далеко-далеко від рідного світу, туди, де ніхто не почує його голосу й не зможе допомогти. Але Ако не хотів їхати, він бажав залишитися тут разом з Нелімою, з батьком, матір'ю й Онеагою.

Усвідомлення того, що чиниться неприпустиме, приголомшило юнака. Він схопився і почав тривожно переступати з ноги на ногу. Помацав стіни, спробував плечем висадити двері. Чому білі люди не прийдуть і не випустять його? Тут темно, тут важко дихати, а Ако хоче рухатися, бігати, видиратися високо на гору і підставляти обличчя сонцю й вітру. А тут немає ні сонця, ні вітру.

Виріши на волі серед людей, які ніколи не ображали один одного, Ако не міг усвідомити, що означає неволя й насильство. Це доводило його до нестями, мучило, породжувало інстинктивний протест. Він тремтів, ніби зацькований собаками звір,— не від страху, від обурення. І ніби молодий леопард, якого бездушні мисливці замкнули в клітку, він усім своїм еством поривався до свободи, простору, темна комірчина здавалась живою ворожою твариною, яка тримає його в своїх обіймах.

Ако закричав... почекав, чи не вживуть якихось заходів білі люди, потім закричав знову, два, три, багато разів... Бив кулаками у стіни, в двері, бив ногами в підлогу, стукав у стелю. Якщо білі люди мали вуха, вони повинні були почути безумство Ако. Але вони не звертали уваги.

Може, вони пішли до своїх підземних жител і залишили тут Ако самого в темряві?

Це були не стогони, не жалібний чи істеричний плач — ні, вільний дух владно виявляв свій протест, прагнув скинути окови. І цей зойк протесту був таким безпосереднім, що білій людині стало трохи моторошно. Шаленство Ако добре було чути на всьому судні.

— Іварсен, піді-но вгамуй його, а то сьогодні вночі він не дасть нам заснути! — сказав боцманові капітан Мобс.

— Зовсім вгамувати? — цинічно посміхаючись, запитав Іварсен.— Це дурниця, якщо капітанові так хочеться.

— Та ні ж бо. Заспокой його. Він нам ще знадобиться живий.

— Без довгого дресування з цієї тварини нічого путнього не вийде,— зауважив боцман.

— Видресуємо,— самовпевнено заявив Мобс.— Але сьогодні спробуй йому втовкмати, що галасувати не можна.

— Єсть, капітане! — Іварсен задоволено посміхнувся.— Це я йому втовкмачу.

Він відшукав «корабельну кішку» і попрямував до кубрика.

— Алло, хлопці, хто бажає взяти участь у маленькій пригоді? Мені доручили дати перший урок дисципліни чорній мавпі. Хто зі мною?

Така подія обіцяла в певній мірі пожвавити однамітне морське життя. У Іварсена одразу ж знайшлося кілька помічників.

— Що будем робити, боцмане? Пропустимо під кілем? — запитували матроси.

— Ви двоє захопіть по відру та зачерпніть води. Ви станьте обабіч дверей з гаками і не давайте йому втекти. Про інше я сам потурбуюсь.

Маленький Сам незадоволено насупився і сердито сплюнув за борт.

— Знайшли розвагу... — пробурчав він.— Все-таки жива істота... Чим він гірший від нас? Тварину і то без потреби не мучать, а це ж людина.

— А ти піді в кубрик і лягай на бокову, якщо в тебе така баб'яча душа,— глузуючи порадив Іварсен.— Ми вже як-небудь без тебе впораємось.

Маленький Сам махнув рукою і справді пішов з палуби, сховавшись у матроському кубрику. Іварсен з своїми підручними став до діла.

Ако почув — до його камери наближаються людські кроки. Він замовк і, припавши до дверей, почав чекати, коли їх відчинять.

Білі перешіптувалися, та це була зайва обережність, адже Ако однаково не розумів ані слова. Кляцнув замок, заскреготав засув, і двері ледь-ледь прочинилися. Зненацька осліплений світлом, Ако на мить зажмурився. Не встиг він розплющити очей, як йому на обличчя виплеснули ціле відро солоної морської води. Поки він обтрушувався і витирався, його облили вдруге, потім до комірчини вскочив Іварсен і заходився обробляти Ако «корабельною кішкою». Біля прочинених дверей стояли матроси з гаками в руках.

— Вчись поважати волю свого володаря! — задихаючись горланив Іварсен, злорадно розмахуючи вулзуватим канчуком і намагаючись поцілити Ако по голові й плечах.— Я виб'ю з тебе твій темний дикунський дух, твою мавп'ячу тупість і собачу безсоромність! Я тут — все, ти — ніщо. Батько й мати, бог і хазяїн над твоїм тілом і душею. Дякуй богіві, що я так панькаюсь з тобою. Ще відро води на його дурну голову, хлопці.

Іварсен відступив убік, і один з матросів плеснув у обличчя Ако струменем води. Потім боцман ще раз огрів Ако канчуком і, вилупивши очі, загорланив не своїм голосом:

— А тепер цить! Сиди в кутку й ані пари з уст! Отак! — Він закрив собі долонею рота.— А якщо писнеш, я знову прийду й почастую ось цим...

Широко розплющеними очима дивився Ако на цих двоногих привидів, що товпилися біля дверей, корчачись від сміху. Вони реготали, вони розважалися, тільки один був похмурий і ворожий — той, хто бив. Ако знав, що він такий самий кровожерливий і лютий, як акула, що іноді нападає на людину в лагуні. Коли акула робить це, остров'яни беруться до ножів і переслідують хижака доти, поки не прикінчать його, бо мерзенній тварюці немає місця ані в воді, ані на землі. Цьому двоногому також не повинно бути місця на землі, його треба знищити так само, як акулу, але зараз Ако не міг цього зробити.

Морський хижак звичайно нападає поодиноці, а остров'ян проти нього — сила, а тут Ако один проти багатьох хижаків. І в нього немає ножа.

Двері комірчини знову зачинилися. Юрба матросів, скалячи зуби, розійшлася. Ако залишився в темряві. Він не відчував болю в плечах і спині, не помічав, що кров тече по обличчю. Вільний син Рігонди зрозумів, що він уже більше не вільний, що ці чужинці — його вороги, люті й злі істоти, які хочуть завдати лиха йому і його племені. Ця страшна думка примусила його забути про все інше.

2

Ако більше не галасував, бо знав, що тоді його знову битимуть. Якби він виспався минулої ночі, то сьогодні навряд чи вдалося б йому склепити очі.

Тиша на палубі свідчила про те, що сонце зайшло і люди на кораблі полягали спати. Ако сидів у кутку комірчини і думав про рідний острів, про велику тривогу, з якою плем'я тепер обмірковує його долю. Неліма... ні, про це краще зовсім не думати, бо йому хотілося знову схопитись, бити ногами в стіни своєї клітки, кричати й шаленіти. А цього робити не можна, бо тоді йому буде погано. Ако почав думати про інше. Вони, мабуть, уже заїхали за край світу і перебувають тепер там. Його оточував таємничий світ чудес, сповнений невідомих жабів і принади нового.

Часом Ако вдавалося задрімати, але в наступну ж мить біль у плечах примушував його прокинутись. Із стелі на нього капав слиз, він стікав по ранах, то заспокоюючи, то завдаючи ще гострішого болю.

Так минула ніч. Потім на палубі знову залунали кроки, почувися голоси чужоземців, лайка, грубий сміх. Корабель злегка погойдувало на хвилях.

Хтось, ніби попереджуючи, постукав у двері комірчини Ако. Клацнув замок, брязнув засув. Яскраве проміння залило комірчину, і Ако повинен був на мить заплющити очі, щоб звикнути до світла, що раптом вдерлося сюди.

Той самий чоловік, що вчора бив Ако вузлуватим канчуком, стояв на дверях і заспанними очима розглядав полоненого. Сьогодні у нього в руках не було канчука,

і він не здавався таким лютим, як учора. Якусь хвилину він стежив за остров'янином, потім поманив Аго рукою, запрошуючи його вийти з комірчини.

— Ну, йди, йди — та розкачуйся скоріше! — загарчав він, коли Аго все ще зволікав виконати його запрошення.— Що біла людина накаже, все те ти й повинен робити. Біла людина завжди доможеться свого.

І щоб довести, що він не замишляє проти ув'язненого нічого злого, боцман навстіж розчинив двері і відступив кілька кроків назад. Тоді Аго звівся на ноги, і, ніби зацькований дикий звір, нюхаючи повітря, озираючись на всі боки, повільно підійшов до дверей. Канатний ящик, де він сидів, містився під півбаком. З дверей вів вузький напівтемний прохід. Світло проходило через відкритий на верхній палубі люк, звідки спускався вниз вузький крутий трап. Боцман показав Аго на трап і підбадьорливо похитав головою.

— Іди нагору та не опирайся. Перший напад дурощів у тебе вже минув. Тепер будемо робити з тебе людину.

Пружними, котячими кроками добіг Аго до трапа і побіг нагору. Просунувши голову в отвір люка, він ще деякий час зволікав, недовірливо подивився навколо і тільки після цього виліз. Тут і там недалеко від Аго стояли білі люди. Попихкуючи люльками, вони спокійно й стримано дивились на остров'янина. Капітан наказав не робити нічого такого, що могло б без потреби стурбувати полоненого. Погляд Аго одразу ж сковзнув по морю, розшукуючи на обрії обриси берегів Рігонди, піроги остров'ян. Але він нічого не побачив. Навкруг корабля стелився океан, хвиляста водна широчінь та синє небо. Так було там, де сходило сонце, так було кругом.

Першою думкою Аго було тікати, кинутись у море і попливти. Якби він помітив на обрії хоча б найменші ознаки берега, ніщо б не затримало його на палубі — тепер, коли йому було повернуто волю рухів. Але білі люди, очевидно, знали, що роблять, хіба інакше вони випустили б Аго з в'язниці? Може бути, вони саме того й хотіли, щоб Аго стрибнув у море,— тоді б він загинув. Вони дозволили йому дійти до борту і оглянути морський простір. Вони нічого не сказали, коли Аго, не знайшовши на обрії того, чого шукав, перейшов до іншого борту. Вони

тільки посміхались, коли юнак видерся на ванти щогли і продовжував звідти оглядати море. Весь цей час Ако жадібно вдихав свіже, чисте повітря. Ніби живодайну вологу, вбирала вся його істота дихання простору. У ніздрі вдарив незвичайний, дразливий запах смаженого м'яса й кофе. Ако нюхав повітря й несвідомо облизував губи, відчувши голод. Через те, що білі люди, як і раніше не виявляли наміру його чіпати, він спустився на палубу і, йдучи в напрямі пахучого струму повітря, скрадаючись, рушив до середини корабля. У цю мить він нагадував кішку, яку привезли в чужий дім і вперше випустили на волю. Все, що оточувало його, було чужим і, здавалося, таїло небезпеку; він розглядав усе з підозрою й побоюванням. І так само, як тварині на новому місці дають заспокоїтися, оберігаючи від усяких хвилювань, так і екіпаж «Сігалла» уникав наближатись до Ако і не робив нічого такого, чого той не міг би зрозуміти.

Так Ако дійшов до камбуза. Крізь розчинені двері він побачив напівголу білу людину, що поралася коло посуду. Посуд цей стояв над вогнем, замкнутим у небачену чорну клітку. На сковороді шкварчало в салі, смажилося м'ясо.

— Дай йому чогось попоїсти,— крикнув кокові капітан Мобс з містка.

Напівгола біла людина витерла волохатою рукою піт з чола і підхопила на виделку шматок смаженого м'яса, відкусила м'яса, потім хліба і, позираючи на Ако, почала жувати з неприхованим задоволенням. Ако жадібно облизував губи. Тоді кок простягнув Ако смачну їжу і, посміхаючись, знаками запропонував юнакові взяти її. Трохи повагавшись, Ако зробив кілька кроків у напрямку до дверей камбуза й зупинився на певній відстані. Біла людина продовжувала посміхатись. Бачачи, що Ако все ще вагається, кок ще раз відкусив добрячий шматок м'яса і, оближуючись, з'їв його. Тоді Ако несміливо простягнув руку, схопив м'ясо й хліб і швиденько відскочив назад до борту.

— Тварина залишається твариною,— пробурчав Мобс, здалеку спостерігаючи поведінку остров'янина.— Принохайся до всього та покуштуй нашого добра. Либонь, весь вік заради тебе не будемо ходити навшпіньках.

Ако й справді обнюхав їжу і почав швидко й жадібно ковтати. Їжа сподобалась йому, вона була поживна й смачна. Коли від шматка м'яса і скибки хліба нічого не залишилось, Ако подивився на кухаря і вперше посміхнувся.

— Ага, сподобалось,— посміхнувся кок.— Тоді ми тебе швидко приручимо, Гнатимуть і то не захочеш іти. На ось, візьми ще.— Він дав Ако ще шматок м'яса і скибку хліба. Цього разу хлопець куди сміливіше наблизився до камбуза. Узявши їжу, він спокійно сів на планшир і не поспішаючи з'їв усе.

На закуску кухар дав йому кухоль простиглого кофe із згущеним молоком. Цей напій не був таким добрим, як кокосове молоко чи ава, але все ж досить солодким і цілком стерпним.

Поки люди на кораблі снідали, ніхто не заважав Ако блукати самому по палубі, куди йому заманеться. Він побачив багато нового й цікавого. Біля рогатого колеса на кормі корабля стояла людина і час від часу повертала його. І кожного разу корабель трохи повертався — у тієї людини, напевне, була величезна сила в руках, якщо вона могла це робити.

Володар білих людей сьогодні одягнений був інакше, ніж учора... На ньому більше не було ані капелюха з блискучим, сонячного кольору, козирком, ані одягу з блискучими смужками на обшлагах. Він був у білих зим'ятих штанах і смугастій сорочці, через виріз якої видно було волохаті груди. Голова його — покрита білим крислатим капелюхом, і взагалі, він виглядав набагато неохайніше й простіше, ніж на острові, але коли він говорив, всі білі люди шанобливо слухали його і одразу починали що-небудь робити.

Тут Ако помітив, що володар корабля щось говорить чоловікові, який учора приходив з канчуком, і показує на Ако. Той одразу ж наблизився до нього і знаками запропросив іти слідом за собою на корму.

— Досить ти користувався нашою гостинністю. Час і вчитися працювати.

Він узяв прив'язане до мотузки відро, закинув його в море і набрав води, потім виплеснув її на палубу. Після цього взяв зроблену з обрізків мотузки швабру і почав з силою терти нею палубу в тому місці, куди була вилита вода.

— Ось так, лінива тварюко. Зарубай собі на носі, як я роблю, і роби те ж саме.

Боцман передав Ако швабру і почав спонукувати його взятися до роботи. Ако спробував. Спочатку діло не йшло на лад, і Іварсенові довелося ще раз показати, як треба тримати швабру, як драїти і як після цього знову набрати води й обливати палубу. Як всі діти природи, Ако був обдарований здібністю наслідувати у фізичній праці. Переконавшись, що справа більш чи менш налагоджується, боцман схвально кивнув головою і показав Ако площу, яку треба було вимити.

— Одне відро тут, друге там, драїти й обливати, поки не буде чисто.

Все було б добре, якби Ако не набридла ця робота. Не стільки через втому, скільки через одноманітність рухів він швидко втратив інтерес до свого заняття і перестав працювати. Тоді Іварсен заліз до своєї каюти і повернувся звідти з учорашнім канчуком. Ако одразу ж кинув швабру і хотів видертись на щоглу, але його супротивники вже передбачили цей маневр і заступили хлопцеві дорогу. Ті ж самі люди, які реготали вчора, стояли півколом біля Ако і загрожували кулаками. Іварсен, показуючи на швабру, щось сердито говорив. І через те, що Ако все ще барився, він підбіг до нього й огрів його канчуком по ногах.

«Треба робити все, що наказує біла людина. За непослух вона б'є».

Цілий день Ако працював. Драїв палубу, мив гальюн, черпав з цистерни воду і носив її коку в камбуз. За це йому ще двічі давали їсти — смажену рибу та якусь каламутну рідину, яку білі люди сьорбали маленькими черпачками. Ця рідина Ако не сподобалась. Він сьорбнув тільки один ковток, але й той одразу ж виплюнув на палубу. Побачивши це, Іварсен грізно закричав на нього, наказав Ако набрати води й вимити палубу в цьому місці.

Білі люди працювали мало. Один Ако трудився цілий день. Увечері його знову замкнули. А щоб йому не довелося спати на мокрій підлозі, Іварсен шпурнув йому в комірчину шматок старого брезенту.

У капітана Мобса були свої розрахунки на Ако, тільки з цих причин він і не дозволив Іварсенові «зовсім утихомирити» темношкірого сина природи. По-перше, екіпаж корабля загубив чотирьох чоловік, і пара дужих рук, коли почнеться полювання на китів, буде як золото. По-друге,— і це було головною причиною, чому Мобс хотів живим доставити остров'янина у гавань,—звістка про відкриття нової землі викличе сенсацію. В газетах друкуватимуть великі статті, інтерв'ю з капітаном, фотографії і ще бозна-що. Отоді Ако й повинен послужити речовим доказом, стверджуючим пріоритет відкриття острова. З найбільшою радістю Мобс одразу ж повернув би корабель до берегів Нової Зеландії і махнув би рукою на такі дрібниці, як кілька сотень бочок ворвані. Новий острів коштував набагато більше, ніж десяток таких «Сігаллів» з повним вантажем. Але корабель, на жаль, належав не одному Мобсові, він був лише співвласником із зовсім невеликим паєм,— інші партнери могли зняти галас, коли б він самовільно повернувся до гавані.

«Сігалл» повертався назад, до тих місць, де були знайдені кити.

На другий день полону Ако почали навчати морської справи: поводитись з парусами, в'язати різні морські вузли і інших справ, які надалі мали стати обов'язком Ако. Щоб навчання проходило успішніше, Іварсен і Гопкінс завжди мали під рукою канчука і час від часу, заради принципу, застосовували його, нагадуючи остров'янину про силу білої людини. Головним завданням було — вбити в голову Ако переконання, що він тілом і душею належить своєму володареві, білій людині, і нічого не сміє ні робити, ні бажати супроти волі цього володаря. Все, що б не зробили білі люди темношкірому, справедливе й законне, бо вони дужчі, хитріші й спритніші в усьому, за що не візьмуться. Їм не заборонено бити Ако, але якщо він насмілиться зробити те саме з кимсь із них,— вони можуть вбити його і викинути в море. Це Гопкінс пояснив йому на мигах дуже недвозначно. Все життя Ако залежало від того, наскільки добре й слухняно виконуватиме він волю білої людини. Він — нижча істота, неповноцінна, в порівнянні з божеством, створіння. Найменший опір законам цього божества є зло, гріх, божевілля, що тягне

за собою негайну кару. У цьому Ако скоро переконався.

Він не розумів мови білих людей, але підсвідомо інколи вгадував їхні думки. Під час обіду один матрос, бажаючи поглузувати з Ако, дав йому шматочок мила й показав: — з'їж! Ако вдячно посміхнувся матросові й відкусив мила. Обличчя його одразу ж зморщилося від огиди, він поспішив до борту й виплюнув огидний шматок у море: те, що на палубу плювати не можна, він уже усвідомив. Матроси реготали до сліз, але той, що дав йому мило, удав, що він розгнівався і наполягав, щоб Ако з'їв усе мило.

Обличчя остров'янина спохмурніло. Він зрозумів, що ці люди знущаються з нього, принижують його, примушують робити безглузді речі. Раптово й неперечно спалахнуло в сина природи почуття власної гідності. Очі заблищали, зуби міцно стиснулися, і весь він напружився, ніби готовий до стрибка. Ако уперся і не послухався. Штурман Гопкінс, на обличчі якого ще не зникли сліди від нігтів Ако, здалека уважно стежив за тим, що відбувалося.

— Іж! — крикнув матрос.

Ако заперечливо похитав головою. Від його лютого, дикого погляду матросові стало недобре. Але що цей дикун міг йому зробити!

— Он як, то ти відмовляєшся підкоритись? — матрос загрозило підвищив голос. — Гаразд, ми це вміть виб'ємо з тебе.

Не спускаючи очей з Ако, він ступив назад до борту, взяв канат, склав його петлею і попрямував до хлопця.

— Іж! — ще раз наказав він.

Наступної миті шматок мила полетів у матроса, а коли той замахнувся канатом, лікті Ако самі собою трохи подалися назад, розчепірені пальці зігнулися, мов кігті яструба. Він з а г р о ж у в а в б і л і й л ю д и н і, активно захищався! Тут уже ніхто з білих не думав сміятися. Похмурими й злими стали обличчя матросів, з усіх боків почулися загрози. За спиною в Ако пролунали квапливі кроки, але раніше, ніж він встиг обернутися і захиститись від раптового нападу, вузлуватий корабельний канчук уже заходив по його спині. Гопкінс стьобав так завзято, ніби йому за це платили. Марно вивертався Ако, стрибав по палубі і закривав голову руками, — дорога до борту і ван-

тів була відрізана; ці люди не дозволяли йому навіть кинутись у море.

У Гопкінса була причина старатись. Особиста образа в даному випадку підсилювалась образою всієї його раси; престиж усіх білих людей у цю хвилину закликав до помсти. Гопкінс стьобав Ако доти, поки той не поточився. Біла людина фізично добилася перемоги, опір було зломлено, але білій людині цього замало. Цю тварюку треба було перемогти й морально. Хоч сам по собі факт — їсти чи не їсти мило — був справжньою дрібницею і навіть не в'язався із звичками цивілізованих людей, але від цієї дрібниці залежала тепер честь білої раси.

Гопкінс присунув ногою кинутий шматок мила до обличчя Ако.

— Іж!—на мигах наказав він, і, щоб остров'янин зрозумів, що невиконання наказу загрожує йому неминучою загибеллю, наказав Маленькому Саму принести з корабельної кузні ковальський молот.

Ще кілька секунд тривала важка боротьба в душі Ако — інстинкт самозбереження боровся з почуттям власної гідності. Ця дилема була надто проста, щоб Ако, дитина природи, якому були чужі витончені поняття високої моралі, ще вагався. Шматок мила, звичайно, гидкий, ще огидніше піти на приниження, але коли такою ціною можна купити життя, то ціна ця не надто висока. Якщо Ако дасть їм вбити себе, то ніхто не дізнається, якої образи йому завдали, і ніхто ніколи не помститься за нього. Якщо ж він залишиться живим, то може настати день, коли оця сама біла людина почне їсти те, чого не їдять люди. Ніби зірниць далекого, жахливого й невідомого світу, народжувались у серці Ако уявлення про ненависть і помсту.

Він подолав огиду і з'їв мило. Тоді білі люди заспокоїлись. Престиж раси був врятований. Їм здавалося, що вони остаточно зломали опір остров'янина, що він підкорився і визнав законність їхньої сили. Але в цьому, звичайно, помиляються всі тирані: зовнішня покірливість ще не означає визнання тиранії. Щоб врятувати своє життя, людина примушена іноді лицемірити й брехати.

Тільки наївний дурень розуміє цю мудрість боротьби як визнання несправедливості.

Ако скорився, робив усе, що від нього вимагали, але зберіг недоторканною свою горду душу, що прагнула волі.

— Він тепер приборканий,— говорили на кораблі.— Тепер його можна й до діла приставити.

Вони принесли Ако зношене лахміття, яке з непорозуміння ще звалося одягом. Але й це ганчір'я — зношені парусинові штани й дірява тільняшка — не могло спотворити чудової постаті темношкірого Аполлона.

Переконавшись у тому, що Ако призвичаївся до нових для нього умов життя, його володарі виявили до нього перші ознаки люб'язності — дозволили йому на ніч залишатись на палубі. Ако міг спати за камбузом, у куточку, захищеному від вітру і який було добре видно з капітанського містка.

Перша ніч, проведена ним на палубі, і зоряне небо збудили в Ако непереможну тугу за домівкою. Завезений далеко в чужі водні пустелі, він уже знав, що і за краєм світу ночами сяють ті ж самі зорі, які видно на небі Рігонди. Значить, не так вже далеко він від'їхав. Світ, як видно, не такий вже великий. Усвідомлення того, що тут ось поблизу, за межею, де море зливається з небом, є батьківщина з усіма дорогими йому людьми, вільним життям, кинуло юнака в розпач. Першої ж ночі він намагався тікати, але вахтовий матрос застав його у ту мить, коли Ако хотів спустити в море найменшу корабельну шлюпку. Штурман Гопкінс як слід провчив утікача і, покаравши, знову замкнув його до канатного ящика під півбаком.

Наступного дня Ако не одержав їжі, а на ніч його залишили на палубі, але наказали спати на капітанському містку, недалеко від стернового. Варто йому було поворухнутись, або спробувати підвестись, як грізний окрик матроса примушував завмерти на місці.

Не можна сказати, щоб увесь екіпаж «Сігалла» ставився до Ако вороже й жорстоко. Остров'янин скоро відчув, що кок ставиться до нього досить поблажливо. В Маленькому Самі він цілком вірно вгадав свого прихильника, особливо після того, як в одну з ночей Сам просидів поруч з ним на палубі «Сігалла» кілька годин і весь час щось намагався пояснити Ако. З окремих уже засвоєних англійських слів, жестів і гримас Маленького Сама Ако зрозумів, що той розповідає йому про своє плем'я і про життя цього племені. Він зрозумів, що все, що можна було спостерігати на палубі «Сігалла»,— це тільки один бік життя білих людей, що в їхньому житті є ще багато

іншого, хорошого, і що серед білих є багато добрих людей, яких Ако нічого боятися.

В особі Маленького Сама Ако знайшов ту моральну підтримку, без якої життя на «Сігаллі» було б надто страшним і безпросвітним. І, можливо, тільки завдяки тому, що на палубі китобійного судна був цей маленький, непримітний зовні представник білої раси, в свідомості Ако на самому початку його знайомства з білими людьми не вкоренилося невірне, потворне уявлення про всю білу расу.

Ако удав, ніби відкинув усяку думку про втечу. Він працював, вивчив кілька слів з мови білих людей, поведився дуже смирно, але завжди тримався на сторожі з людьми на кораблі. Він не довіряв їм ні в чому, бо знав, що вони підступні й ворожі йому. Як звір, що не знає природи людини, спочатку він сміливо наблизився до людей, як до дружніх істот. Але тепер вони його вже нічим не заманять.

Розділ четвертий

1

На дванадцятій ранок після відплиття з Рігонди на шляху «Сігалла» з'явилися жирові смуги, які залишили кашалоти, що кочували тут. Смуг було чимало, і це свідчило про те, що десь поблизу має бути численний табун тварин. Маленький Сам, що мав найгостріший серед усіх зір, заліз у бочку на фокщоглі і годинами дивився на море. Опівдні він помітив декілька фонтанів миль за чотири на північ від корабля. «Сігалл» одразу ж змінив курс і почав плавною дугою заходити кашалотам навперейми. На палубі приготували все для полювання. Найкращий гарпунер, боцман Іварсен, стояв біля гарпунної гармати на палубі. У деяких матросів у руках були гвинтівки, заряджені розривними кулями. Інші порались біля човнів, готували стелажі й казани для витоплювання жиру. Бездіяльна мандрівка закінчилася; всі знали, що тепер почнуться важкі трудові дні.

Ако перший раз в житті побачив цих велетенських тварин. Деякі старі самці тримались у воді навстоячки, даючи можливість морським хвилям погойдувати свої

могутні тулуби, які європейцеві нагадували величезні пляшки, а в свідомості Ако викликали досить своєрідне порівняння: йому здавалось, що на поверхні води пливуть величезні живі хатини, ціле селище.

— Тобі буде багато працювати, всім працювати день і ніч;— пояснив Іварсен. Ако вже почав дещо розуміти в мові білих людей. Він знав, як називається хліб, вода, паруси, човен, корабель, рука, нога, швабра та інші прості речі. Найлегше йому давалися ті поняття, які в рідній мові Ако не мали своїх означень, а на кораблі і в побуті білих людей зустрічалися у великій кількості. Мозок цього обдарованого сина природи можна було порівняти з просторою житницею з багатьма засіками, що не заповнені були ще й до половини, тому він легко вбирав у себе потоки вражень і понять. Якби команда «Сігалла» виявила бажання зайнятися вихованням Ако, вона, напевне, скоро мала б підставу пишатися наслідками свого труда. Але ми вже знаємо, з якого гатунку людей складалася ця збірна юрба мисливців і яких методів вони дотримувались у своїй цивілізаторській діяльності.

...Два місяці тривав пекельний, нелюдський труд, коли доводилося забути про відпочинок і нормальний сон. Якщо змучені матроси валилися з ніг, капітан Мобс підтримував їх енергію за допомогою алкоголю. По вуха забризкані кров'ю, жиром та ворванню, вони брали своїми смердючими руками посуд із зіллям, пропускали ковток вогняної вологи і продовжували свою рабську працю. Особливо спонукувати їх Мобсові й Гопкінсу не було потреби. Адже у них акордна робота — чим скоріше наберуть повний вантаж, тим швидше потраплять на берег, а заробіток буде однаковий, незалежно від того, скільки часу вони пробудуть на промислі. Ні, спонукувати їх зовсім не доводилося, але, коли б Мобс не робив цього, він не був би Мобсом. Тому цілими днями гримів його голос то на палубі, то в трюмах, він лаявся і казився, як розгніваний пророк, для острашки давав ляпаса недотепі, а іноді навіть погрожував револьвером.

Нелегко було набрати повний вантаж. Іноді доводилося кружляти по кілька днів, поки щастило забити якогось-небудь самця, а потім — знову нишпорити по морю в розшуках нового екземпляра.

Пострілом з гармати загнавши гарпун у тіло кашалота, мисливці давали тварині трохи побешкетувати і

втратити сили, потім підтягали його ближче до судна і прикінчували кількома розривними снарядами, цілячись ними в легені кашалота. Забитого кита міцним ланцюгом прив'язували до борту корабля, потім спускали стелажі, на які сходили матроси, що зрізували жир. До плавників кита прикріплювали канат і за допомогою лебідки відокремлювали від тіла тварини пласти жиру завтовшки півтора метри. У той же самий час на міцному тросі до голови кашалота спускали матроса. Він відрубав сокирою нижню щелепу тварини, яку потім підіймали на палубу, щоб здобути так звану риб'ячу кістку з красивими зубами. Величезну голову кашалота, перед цим розрублену на дві частини, також підіймали на палубу, тут з неї виймали китовий жир. Обробка потрібних частин тіла кашалота тривала кілька годин, після чого розв'язували ланцюг і безформну тушу кидали в море.

Судова лебідка спускала величезні пласти жиру до трюму корабля, де їх розрізали на довгасті шматки, потім їх знову викидали на палубу й надрізали. Тепер можна було класти шматки в казани і витоплювати жир.

Казани містилися внизу під верхньою палубою. Дровами, звичайно, витоплювали тільки першу закладку, а потім вогонь підтримували обезжиреними шкварками. Добуту ворвань охолоджували й зливали в бочки. З одного кашалота виходило від 40 до 100 бочок ворвані, залежно від розмірів тварини, не рахуючи китового жиру й амбри.

У промислові дні на кораблі була така грязюка, стояв такий сморід, що в людей спирало дихання. Матроси працювали напівголі, а капітан Мобс дякував богові за тиху погоду, що дозволяла вести роботу безперервно. Бочка за бочкою наповнювалася дорогоцінною рідиною, вони вишиковувалися тісними рядами в трюмі, а коли один ряд був закінчений, починали заповнювати другий. Корпус «Сігалла» осідав все глибше, а м'який пассат гойдав на океанських хвилях рештки забитих велетнів, навколо яких товпилися глибинні хижаки, ділячи між собою те, що для людей виявилось непотрібним.

Заляпані жиром матроси, з яких стікав піт, коротали години роботи всілякими оповіданнями, пов'язаними з їхнім теперішнім заняттям. Головним героєм цих оповідань був кашалот, легендарний колос, який, розлютившись, міг потопити навіть корабель. Ерік Свенсон говорив, що замо-

лоду знав одного старого китобоя, який на власні очі бачив знаменитого «кусаку» — новозеландського Тома. Про новозеландського Тома склалися пісні й легенди. Цього хвацького кашалота ніхто не міг спіймати. Його спина була втикана гарпунами й нагадувала спину їжака. Одного разу декілька суден спільними силами намагались його перемогти, але він за одну мить розбив ущент дев'ять човнів, убив чотирьох чоловік, а інших примусив тікати.

...Нарешті роботу було закінчено. З повним вантажем «Сігалл» рушив назад. Матроси як слід надраїли палубу, випрали одяг і почистилися. Мисливці завалилися на койки і стали одсипатись, а капітан Мобс, забравшись у свою каюту, задалегідь підраховував бариші. Пайка трьох загиблих матросів дістанеться йому, а щодо зникнення молодого Першмена, судовий журнал дасть вичерпні пояснення тим, кого це зацікавить. Нехай лунатики не ходять у плавання...

Отже, все в порядку.

2

Ако радів. До нього повернулася колишня безтурботність і, ніби жвавий хлопчик, з веселою посмішкою на обличчі, проводив він день за днем. Робота, яку йому доручали, звичайно, не стала ані легшою, ані цікавішою, але тепер Ако виконував її охоче: білий володар, якому підкорялася вся команда, сказав, що вони повертаються додому, — якщо Ако буде добре працювати і слухатися, то вони по дорозі завернуть на Рігонду і висадять його на берег, але якщо він знову буде казиритися, як на початку плавання, тоді вони повезуть його з собою на чужу землю. Ні, Ако більше не вабили ніякі чужі землі, він вже набрався горя і хотів дістатися назад на свій рідний острів, де ніхто його не бив, не лаяв і не примушував робити те, що йому неприємно. Тому він з усіх сил намагався догодити своїм володарям.

— У цієї мавпи все ж таки є голова на плечах, — мимоволі зауважив одного разу Гопкінс. — З усякими людьми доводилося мені плавати, та й видресировав я не одну дюжину молодих матросів, але ніхто з них не мав такої хватки і так швидко не засвоював наших премудростей, як цей. Подивіться, як він в'яже якірний вузол, ніби паяє.

Здається мені, що він вже має певне уявлення про призначення кожного паруса. Якби такий хлопчина розумів людську мову та мав білу шкіру, з нього не важко було б зробити першорозрядного боцмана.

— Тварина лишається твариною, — пробурмотів капітан Мобс. — Те, що ви бачите, тільки мав'яче наслідування — це він уміє. Не намагайтеся знайти в його вчинках якийсь смисл, розуміння суті справи. Тоді, виходить, і папуга розуміє, що говорить, якщо вона повторює слова людини. Те, що ви вважаєте за його розум, всього-навсього інстинкт, чуття тварини. Сотні, а може бути, й тисячі років його предки жили в тому вузькому світі понять і уявлень, де навіть не підозрівають про існування найпростіших речей. Ця природжена вузькість свідомості переходить у спадщину від покоління до покоління, визначаючи будову мозку наступних поколінь. І його мозок, звичайно, не може відрізнятись від мозку своїх попередників, хоча б у суто фізичному відношенні. Але, якщо скарбниця його мудрості має такі мізерні розміри, куди ж йому дівати всі нові поняття, які більше не вміщуються в засіках його розуму? Зараз там ще є трохи місця, тому він ще може дещо засвоїти. Коли ж всі закутки мозку будуть заповнені, ви й силоміць не всунете туди нічого нового.

Ако нічого не знав про ці філософські бесіди відносно його особи, але якби й знав, то анітрохи не образився б за скептичний висновок капітана Мобса. Білі люди могли думати про нього, що їм заманеться, добре чи погане — він також мав свою думку про них, свій висновок, настільки поганий, що його не можна було казати іншим. А то білі люди розгніваються і поб'ють його канчуком. Мало приємного, коли тебе б'ють, тому краще мовчати й удавати, ніби ти думаєш те, що приємне іншим. Інстинкт самозбереження навчив Ако хитрувати. Невже білі справді думають, що йому до душі ця важка, одноманітна робота, яку він виконує так ретельно? Ні, він хоче тільки повернутися назад на свій острів, тому й обдурює білих. О, вони просто несусвітні йолопи, якщо вірять у покірливість Ако, в його лагідність і старанність. Якщо хочеш зловити живого птаха, до нього не можна наблизитися з криком і навпростець, — треба підкрадатися тихіше вітру, повзти землею, ховаючись під банановим листям, інакше птах розгадає твій задум і, змахнувши крилами,

полетить. Таким самим боязким птахом були й білі люди. Ако робив усе, щоб не злякати його, поки він не підійде впритул і не схопить. Там, у лагуні Рігонди, він більше не буде приховувати своїх думок і намірів. Адже не може бути, щоб білі люди зовсім не зійшли на берег. А тоді вже Ако потурбується, щоб вони не змогли поїхати, щоб жоден білий не повернувся на Чужу землю і не розповів іншим білим, де знаходиться щаслива земля Рігонда. Тільки тоді плем'я Ако знайде мир і свободу від цих лютих чужинців.

Час від часу він видивався на щоглу й дивився на обрій. Там нічого не було видно.

— Скоро ми будемо вдома? — запитував Ако моряків.

— Скоро, — відповідали ті, посміхаючись. — Потерпи ще днів зо два, і побачиш береги свого острова.

Ако терпляче чекав. Одного разу вранці він побачив вдалині маківки пальм, але корабель пройшов мимо, і всі тримали себе так, ніби ніяких пальм і не було. Тоді Ако запитав, чому білі люди не повертають корабля до берега.

— Це не твій острів, — відповідали йому. — Ти не тут жив.

— А тепер буде мій острів? — запитав Ако.

— Еге; тепер твій. Мимо не пройдемо.

У морі почали зустрічатись інші кораблі, і більші і менші від «Сігалла», але вони, здавалося, не помічали один одного і кожний ішов своїм шляхом. На деяких було по три щогли з парусами, на інших — тільки одна, коротка, товста щогла, що диміла, ніби її палили. У таких кораблів зовсім не було парусів, і Ако не міг зрозуміти, яким чином вони рухались вперед.

І от одного разу вранці можна було спостерігати небувалу метушню у матроському кубрику. Матроси гострими ножами скребли собі щоки, споліскували водою обличчя й стригли один одному волосся. Білий володар одягнувся в святковий одяг, в якому він сходив на берег Рігонди. Гопкінс дав Ако нові білі штани з сорочкою і наказав йому причепуритися.

— Зараз будемо вдома.

Через деякий час на обрії з'явилися вершини прибережних гір з такими обрисами, яких не мали гори Рігонди. І чим ближче судно підходило до землі, тим далі

темніли береги праворуч і ліворуч від межі, що розділяє небо й море.

— Це не мій острів,— сказав обдурений у своїх надіях Ако куховарові.

— Ні, Ако, це Чужа земля, ти її ще ніколи не бачив,— пояснив кок.— Вона більша й красивіша, ніж твій острів. Тут добре жити.

— Але ж білий володар сказав, що ми попливемо на мій острів...— промовив збитий з пантелику Ако.

— Він не мав часу. Спочатку треба вивантажити на Чужій землі всю здобич, потім ми відвеземо тебе додому.

— Коли це буде?

— Скоро, можливо навіть завтра. Ти потерпи ще трошки.

— А може білий володар обіцяти те, чого не зробить?

— Іноді він не робить того, що обіцяє.

— Отже, йому не можна вірити?

— Чого ти тут розбазікався,— розсердився кок.— Забирайся геть і займайся ділом.

Тепер Ако зрозумів — білі люди його обдурили. Вони зовсім і не думали відвозити Ако додому, а повезли з собою на Чужу землю. Мабуть, у них є якісь плани щодо Ако: якщо біла людина говорить неправду і прикидається доброю, виходить, вона збирається заподіяти зло.

Тяжкі передчуття охопили Ако. Загроза ввижалася йому в чужих берегах, що все виразніше й ближче відкривалися зору. Ніби ворожі привиди, сновигала в морі безліч кораблів. Лихо провіщали незнайомі шуми, що долітали до Ако з землі.

Але, як і того разу, коли в лагуні з'явився цей чужий корабель, схвильований і приваблений невимовною цікавістю, Ако не міг відірвати очей від того дива, до якого вони тепер наближались. Мов зачарований, стояв він на палубі і дивився на казкову дійсність. Цією казкою була гавань, повна кораблів, човнів і людей. Навколо тихої затоки височіли величезні житла, берегом пересувались дивні небачені створіння. Все це гуркотіло, ревло й завивало, навіваючи страх і подив на темношкірого остров'янина.

«Іноді він не робить того, що обіцяє...» — у Ако не виходили з голови ці слова кока. Проте нехай читач не думає, що Ако усвідомив цю істину тільки із слів кухаря, — таких широких знань у мові білих людей він ще не мав. Миги й промовисті рухи, як і раніше, доповнювали кожну його розмову з моряками, допомагало йому й чуття. «Якщо володар корабля не робить того, що обіцяє, то йому не можна вірити», — міркував Ако, спостерігаючи оточення, незвичний вигляд якого так його збентежив. Адже Мобс не відвіз Ако назад на Рігонду, а взяв з собою на Чужу землю. Чому капітан обдурював? Тільки тому, що він боїться повернутися на Рігонду. Коли б Ако розповів Хітахі й іншим остров'янам, які люті білі люди, вони взялися б за списи й каміння і знищили б своїх ворогів. Корабель тоді не пішов би в море і ніхто б з білих людей не врятувався. Капітан не хотів, щоб Ако розповів своєму племені, як з ним поводитись на кораблі, тому й привіз його сюди і ніколи більше не пустить назад. Ніколи? Якщо Ако скориться, не зуміє обдурити їх усіх, тоді звичайно. Але Ако палко прагнув потрапити додому, його там чекала Неліма, він не дозволить ще раз обдурити себе.

На рейді «Сігалла» ждав буксир з лоцманом на борту, митними урядовцями й безпосереднім начальником капітана Мобса містером Мелвілем — власником кількох китобійних суден і найкрупнішим співвласником «Сігалла». Вибравши слушну хвилину, Мобс прошепотів шефові про чудове відкриття, зроблене ним на краю океану.

— Квітучий острів... родючість... гори... зовсім первісні люди. Можливо, що в лагуні є перли, а в горах і інші багатства. Я вже підготував докладне повідомлення для преси.

— Тсс... — зупинив містер Мелвіль патякання захопленого моряка. — Поки нікому ані слова про це. Пізніше ми все це обміркуємо.

— Адже люди на кораблі все знають. Скоро вони почнуть базікати.

— Але місця, де знаходиться острів, вони точно не знають?

— Знаємо тільки я та штурман. На Гопкінса в такій

справі можна покластися. Боцман також хлопець що треба. Тільки...

— Ну?

— У нас на борту острів'янин,— сказав Мобс.— Розумієте, після першого полювання ми втратили чотирьох чоловік. Мені довелося поповнити екіпаж.

— Він розмовляє англійською мовою?

— Лише декілька слів.

— Тоді видайте його портовому урядовцеві за якогось загиблого матроса, а про острів і не згадуйте!

— А як бути з людьми?

— Поговоріть з ними. Пообіцяйте велику платню, дамо їм чималу частину виручки від промислу, але жодної живої душі не пускайте на берег.

— Мало надії, що цих п'яничок пощастить втримати на борту.

— Нехай п'ють віскі тут скільки влізе і навіть більше.

— Самим тільки віскі тут не обійдешся. Вони вимагатимуть ще й дівчат.

— Дістанемо їм кілька жінок. Коли судно відчалить, ідуть у море разом з жінками. Вам зрозуміло — це повинно залишитися таємницею, поки ми як слід не дізнаємось, які багатства ховає в собі новий острів. Одержимо концесію, тоді все залишиться в наших руках.

— А я? — капітанові Мобсу здалося, що настала слухна година забезпечити своє майбутнє.

— Чи варто про це говорити? — посміхнувся містер Мелвіль.— Ви одержите безкоштовно певну кількість акцій.

— Приблизно скільки? — запитав Мобс.

— П'ятнадцять процентів усіх акцій.

— Якщо я не одержу двадцять п'ять процентів, то мені немає рації і зв'язуватись.

— Двадцять процентів і пост директора в правлінні майбутнього підприємства.

— Гаразд, але я ще подумаю про це.

Мобс переговорив з Гопкінсом і Іварсеном. Ці тямущі хлопці з півслова зрозуміли, що тут пахне смаженим і, не вагаючись, дали свою згоду. Адміністративна трійка почала діяти. Іварсен повідомив людей, що містер Мелвіль, задоволений вдалим полюванням, сьогодні увечері дає на судні банкет і запрошує весь екіпаж. Прибудуть і деякі симпатичні дами. А потім... капітан має один чу-

довий план, у здійсненні якого можуть взяти участь всі, хто бажає. Пізніше кожний з них зможе зробитися володарем теплого й прибуткового містечка. Припустімо, гарний портовий шинок, магазин корабельного устаткування, ферма або пай у такому ж кораблі, як «Сігалл». Та й тепер — капітан уже підрахував — за останній промисловий рейс припадає по сто двадцять фунтів на брата. Одержати їх можна завтра увечері, коли принесуть гроші з банку.

У капітанській каюті за пляшкою доброго вина були улагоджені формальності з портовими урядовцями. Містер Мелвіль взяв на себе всі турботи, щоб вони не виявляли надмірної цікавості, крім того, він забезпечив розвантаження корабля й подбав, щоб негайно привезли харчі для нового рейсу.

Цілу ніч рипіли судові лебідки, вивантажуючи бочки з ворванню та інші мисливські трофеї. Портові вантажники працювали на кілька змін. Всю ніч у кубриках бряжчали пляшки й лунали веселі голоси матросів. Гопкінс та Іварсен потурбувались, щоб матроси мали вдосталь напоїв і доброї закуски. Коли вранці останні бочки ворвані вивантажили на берег, у кладових «Сігалла» знову було повно запасів свіжих харчів, а в інших приміщеннях лежали клунки з різними блискучими дрібничками — дзеркальцями, скляними бусами, запальничками і строкатими тканинами, до яких так охочі остров'яни. Дві спритні дівчини, що з'явилися увечері на кораблі, не зійшли вранці на берег. В судових документах їх оформили, як офіціантку й прибиральницю. Рано-вранці, коли люди на «Сігаллі» спали, як убиті, на своїх койках, буксир зачепив китобійне судно і вивів його з воріт гавані в море. Тоді трійка адміністраторів, за допомогою кока й самого Мелвіля, безшумно підняла паруси. І «Сігалл», якого підганяв попутний вітер і тепла західна течія, спокійно пішов у відкрите море, тримаючи курс на північний схід.

План містера Мелвіля вдався. Жодна людина в порту не дізналася про відкриття таємничого острова і ніхто не дізнається, поки корабель не повернеться із свого нового плавання.

Коли ж «Сігалл» розвинув швидкість до семи миль на годину і буксир зник за мисом, яким закінчувалася гавань, капітан Мобс вигукнув:

— Я вважаю, тепер ми можемо випустити цього дикуна з клітки. Тепер він нам не може пошкодити.

— Звичайно, випустіть його на палубу,— погодився Мелвіль.

Гопкінса послали відімкнути канатний ящик, куди вчора перед тим, як мали прийти портові урядовці, замкнули Ако. Незабаром штурман повернувся дуже стривожений.

— Канатний ящик порожній! Цього негідника ніде немає.

— Що тепер робити? — звернувся Мобс до Мелвіля.

— Все гаразд,— відповів той.— Цей тубілець не може нам пошкодити. І я думаю, ми без нього обійдемось. Адже цього разу будемо полювати не на кашалотів, а на дещо цінніше.

Розділ п'ятий

1

Тим, що Ако більше не було під півбаком, куди передбачливий Гопкінс заховав його від цікавих поглядів, він був зобов'язаний портовому бродязі, що задумав серед ночі трохи поживитися. Десь далеко на півночі залишилася батьківщина цього молодця, звідки йому довелося махнути на Нову Зеландію, щоб уникнути покарання за пограбування ювелірного магазину.

Спустившись носовим трапом, спритний житель півночі помітив масивні двері. Зовні вони були замкнені на гачок і для певності ще й здоровенним засувом. Величезний ключ стирчав у дверях.

«Еге, здається, шкіперська... фарби, канати і паруси»,— подумав зраділий розвідник і взявся до роботи. Бувши чудовим знавцем своєї справи, він так тихо повернув ключ, відсунув засув і підняв гач, що навіть корабельні пацюки, які у великій кількості водилися в трюмі корабля, і ті не сполошилися. Як тільки важкі двері відчинилися, якась темна постать вискочила звідти і спритно кількома стрибками видерлася трапом на палубу.

«Засипався»,— злякався темних справ майстер. Щоб замести сліди свого вчинок, він замкнув двері комірчини, засунув також і засув і, не глянувши, які скарби прихо-

вуються в цьому темному кутку, накивав п'ятами. Лише відчувши себе у безпеці, він спокійніше обдумав те, що трапилось, і зрозумів, що трохи поспішив: людина, яку тримали під замком у темній комірчині, не могла бути товаришем командира корабля. Напевне, це був матрос, який завинив і на совісті якого тяжіло порушення дисципліни й законів його величності — така людина не піде доповідати капітанові про непрошеного нічного гостя. «Ну, значить, там нічого й не могло бути. Чи чувана річ, щоб таких хлопців ув'язнювали в речовий склад! Колега... — з теплотою подумав житель півночі, — хай тобі в усьому щастить...»

Вибравшись на палубу, Ако побачив біля розкритих трюмів кількох незнайомих чоловіків, які при світлі ліхтарів крутили ручні лебідки і витягали з трюмів бочки з ворванню. На набережній також рухалися люди, вони приймали й котили бочки під якийсь навіс. Була ніч. З другого боку судна темніла чорна вода гавані.

Сховавшись за якусь шлюпку, Ако з хвилину оглядав місцевість і обмірковував план дальших дій. Потім він безшумно шмигнув за борт, повис на руках, витягнувшись на весь зріст, і в ту мить, коли гучно зарипіла лебідка, — стрибнув у воду. Ніхто не помітив його втечі. Незабаром Ако був далеко від освітленої плями набережної.

За півгодини він вибрався на мис біля виходу з порту. Викрутивши воду із штанів і сорочки і переконавшись, що ніхто не женеться за ним, Ако попрямував уздовж берега туди, де виднілися вкриті деревами гори. Праворуч мерехтіли вогні у величезних дивовижних хатинах, побудованих білими людьми на берегах затоки. При світлі місяця маячили темні силуети суден. Ако трохи змерз. Щоб зігрітися, він пішов швидше, підстрибуючи на ходу і похитуючись. Як звір, що рятується від переслідувачів, шукав він найтемніший і затишний куточок у цій незнайомій місцевості, де кожне дерево, кожний камінь і пагорбок вночі здавалися йому загрозовими.

Через деякий час Ако добрався до тихого гаю, що розташований був трохи далі від моря. Тут було багато дерев — не таких, як на Рігонді, — вони росли тут рівними рядами на однаковій відстані одно від одного, поділені гладенькими стежками і чистими зеленими галявинками. В одному місці Ако наштовхнувся на дерев'яну лавку. Звідси можна було добре оглянути маленький острів

на краю затоки. Ако попрямував далі і нарешті опинився біля густого чагарника. Ніби миша в нору — шмигнув він у кущі. Декілька зляканих птахів злетіли у повітря. Вибравши зручне місце, Ако присів на землю і, притулившись спиною до куща, заснув.

Вранці його розбудив промінь світанку і сварливі глоси птахів — Ако примостився надто близько біля якогось гнізда. Він встав і вийшов на край чагарника. Хотілося їсти. У гаю не було видно жодної кокосової пальми, хлібного дерева або банана. Це були дивні дерева без плодів. Аби при Ако була хоч вудочка, він спробував би наловити риби.

Щось невтримно тягло Ако до берега моря. Ховаючись за дерева, він почав обережно скрадатися до затоки. Ліворуч вдалині видно було куточок порту, пароплави з трубами, що диміли, парусники із спущеними парусами. Вийшовши на узбережжя, Ако почав збирати дрібну рибку й черепашки, викинуті на берег хвилями прибою. Він вгамував голод яечками морських птахів, які знайшов на прибережних дюнах, і смачними морськими водоростями, вони були тут точнісінько такі ж, як на його батьківщині.

Тепер Ако більше не мучив голод, і він відчув себе набагато краще. Лець підійнявшись над обрієм, почало пригрівати сонце. Одяг його висох, зникло неприємне почуття холоду. До того часу, поки білі люди не спіймають його, йому буде добре. Нехай тут незнайоме місце, немає хатини, де б сховатись на ніч, і нема можливості добути таку добру їжу, як вдома, — все ж ніхто його не б'є, не примушує робити те, що йому не подобається і не кричить люто на нього. Ако був вільний. Але якщо білі люди знайдуть його — йому знову буде погано.

У затоці з'явився чорний куций човен з дивною щоголю, з якої клубочився дим. Такий самий човен підійшов вчора до «Сігалла», прив'язав судно позад себе і втягнув у гавань. Ако дивувався, як такий човен може зрушити з місця й потягнути за собою великий корабель, коли парусів на ньому не видно і ніхто не гребе. Ось тепер він знову виводить у море якийсь судно. Ако приклав козирком руку до лоба й пильно придивився до парусника. Те, що європеєць побачив би лише в підзорну трубу, остров'янин побачив неозброєним оком: він пізнав «Сігалла», це був його корабель, причина його поневірянь

і страждань. Тупоносий човен, що димів, тяг його у відкриті море.

У Ако гора звалилася з плечей. Білі пішли в море, — вони його не будуть розшукувати! Він зможе жити вільно й спокійно у відлюдному місці, доки змайструє або знайде добрий човен. Тоді Ако попливе назад до свого острова. Одного разу, вранці, коли рігондські чоловіки виїдуть у лагуну ловити рибу, вони побачать у морі човен Ако. Вони злякаються й подумают, що знову приїхали білі. Всі люди втечуть у кущі. Але коли Ако вийде з човна й голосно заговорить, вони пізнають його. Тоді на острові буде велике-велике свято. Всі їстимуть багато риби, птахів і плодів, будуть пити аву й танцювати. І Ако зробить так, що його плем'я більше не буде боятися білих. Погано, ой, як погано буде білим, якщо вони ще раз увійдуть на своєму кораблі в лагуну...

Ако мріяв, він дивився в морську далечінь, де була уявлювана батьківщина, його ніздрі ніби відчували пахощі квітів у долинах острова, а вуха чули пісні людей і птахів. Поринувши в мрії, він забув про дійсність; він нічого не бачив і не чув навколо себе, тому аж здригнувся, коли за спиною раптово пролунали кроки й голос — голос білої людини гукнув:

— Хелло, хлопче, ти що тут робиш?

2

Це був літній чоловік з круглим, чисто поголеним обличчям, одягнений у простий синій матроський костюм, прострочений білими нитками, з твердим солом'яним капелюхом на голові. Він був босий. Своє взуття — досить стоптані парусинові черевики — він тримав у одній руці, а в другій ніс рибальське приладдя. Його щоки були вкриті таким самим коричневим загаром, як у всіх білих, що побували деякий час під південним сонцем. Незнайомий чоловік смоктав люльку і, лукаво посміхаючись, дивився на Ако.

У першу мить Ако хотів тікати. Від незнайомого не приховався боязкий рух юнака, і обличчя його розпливлося у широку дружню посмішку. Спокійний погляд його сірих очей викликав довір'я. Ако лише трошки відсунувся від незнайомого і ніяково посміхнувся у відповідь.

— Страшно? — засміявся чоловік. — Ти, мабуть, не тутешній? Говорити вмієш, розумієш, що я кажу?

— Мало, зовсім трошки, — перекинувши слова, відповів Ако.

— Ти приїхав звідти, чи не правда? — незнайомий кивнув у бік обрїю. — Далеко їхати, довго-довго?

Ако ствердливо кивнув головою, потім показав рукою на «Сігалла».

— Он він, великий човен, привезти мене сюди. Човен іде, Ако залишається тут.

Лише тепер незнайомий помітив парусник, що віддалявся. Він, здавалося, знімався.

— Іде кудись? Всі люди залишитись на човен?

— Всі залишитись. Тільки Ако пливти на берег, не хотіти їхати. Білі люди сердиті, дуже кричати, бити Ако.

— Коли прийшов корабель? — запитав незнайомий. — Багато днів назад?

— Один день. Вчора прийти, сьогодні піти. Білі люди сидіти в хатині й багато пити.

— Еге, — свиснув незнайомий крізь зуби. — Злякалися страйку й змотали вудочки. Тебе звуть Ако?

— Ако.

— Це добре, що Ако не їхати на човні разом з білими людьми. Човен робить погано. Не можна їхати. Жоден човен не може їхати. Якщо Ако не їхати, тоді мені друг. Мене звуть Бобі Грейн.

— Бобі Грейн... — повторив Ако.

— Підеш зі мною? Ловити рибу, їсти рибу й хліб, не їхати на човні, а сидіти на березі й чекати, доки можна буде їхати?

— Ако хотіти їхати, — заперечив остров'янин. — Хотіти свій острів.

— Мій розуміти, але сьогодні не можна їхати. Можна завтра, через багато днів. Бобі Грейн допомогти Ако пливти свій острів.

Таким жаргоном розмовляли вони й далі, і обидва нових знайомих чудово розуміли один одного. Заради зручності ми все ж будемо додержуватись правильних форм мови, яких пізніше — не за один день чи тиждень, а за місяці довгого, впертого труда — навчився Ако.

Подолавши першу свою боязкість, Ако послушався Бобі Грейна і пішов з ним в глиб мису. Звідти добре було

видно всю затоку з гаванню і містом. Бобі Грейн закинув вудочки. Ако виявився чудовим помічником. Між ділом вони вели розмову.

— Як зветься твій острів, Ако?

— Рігонда. Великий, красивий острів, багато пальм, бананів, хлібних дерев. У лагуні багато риби. Жоден білий до приходу корабля не бував на Рігонді. Ако і всі мешканці острова вперше побачили білих людей.

— Що білі робили на острові?

— Вони шукали питну воду й закріпили на вершині гори такий самий шматок матерії, як на щоглі корабля.

— Прапор, це прапор, Ако.

— Так, прапор. Потім білий володар зажадав багато їжі й ави, почав обходити хатини й забирати гарні речі собі. Потім один білий схопив Неліму, Ако не дозволив, звалив білого й затримав його, поки Неліма побігла в кущі.

— Хто така Неліма?

— Подруга Ако. Вона хотіла прийти жити в мою хатину і бути дружиною Ако. Але коли Ако вп'явся в білого, інші білі схопили його, втягли в човен і повезли на корабель. Після цього Ако не міг більше повернутись на берег. Білі люди часто били Ако, примушували багато працювати і на ніч замикали у темну комірчину. Потім вони ловили в морі великих риб, завбільшки з корабель, і витоплювали з них жир. Коли всі бочки були наповнені, корабель пішов далі. Білий володар говорив, що відвезе Ако додому, але він збрехав. І коли Ако побачив, куди прийшов корабель, він вночі сплигнув у воду й поплив.

— Ти бідовий хлопець, Ако. Я радий, що зустрів тебе. Я також плавав на кораблях далеко-далеко... Бачив багато островів і морів. Зараз жоден корабель не може пливати, тому Бобі Грейн сидить на березі й вудить рибу. Але, коли можна буде пливати, я знову повернуся на корабель і подамся в море.

— А Бобі Грейну не буде страшно? Білі володарі лають, часто б'ють, примушують багато працювати.

— Бобі Грейна жоден володар не сміє бити. Хто вдарить, тому він дає здачі. У Бобі Грейна багато друзів на кораблях, вони допоможуть йому, якщо володар розійдетьсяся.

— Так, Бобі Грейн білий. Тому його й не б'ють. Ако не білий.

— Якщо Ако буде на кораблі разом з Бобі Грейном, білі будуть друзями Ако. Спати будуть разом, робити одну справу, їсти за одним столом. Бобі Грейн не дозволить чіпати Ако.

— Бобі Грейн хороша людина, хоч він і білий. Ако вірить йому. Коли б Бобі Грейн приїхав на Рігонду, він міг би спокійно зійти на берег і залишатись скільки забажає. Ако буде йому другом. Але, якщо інші білі зійдуть на берег, Ако не буде їм другом. Ако друг тільки для хороших білих, для інших — ні.

— Це вірно, хлопче. З собаками нічого товаришувати. Ти, напевне, дуже хочеш потрапити назад додому?

— Так, Ако хоче. Там життя краще, гарний острів, хороші люди, багато друзів. Ако уночі бачить Рігонду, а вдень думає про своїх друзів. Неліма чекає Ако, Хітахі чекає, батько, мати, брат чекають, і Ако хоче до них. Ако не може співати жодної пісні, поки він не повернеться додому.

Бобі Грейн зітхнув, співчуваючи горю молодого остров'янина.

— Тяжко тобі доводиться, бідолохо. Але розкажи, де ж знаходиться твій острів? Як туди потрапити, у який бік пливти і як зветься найближчий острів?

Ако невиразно махнув рукою у бік моря:— Десь там. Далеко-далеко. Багато днів треба пливти на кораблі.

— Може, там? — Бобі Грейн показав на північ.

— Може, й там. Ако точно не знає. Поблизу немає жодного острова. Ако ніколи не бував на іншому острові, і жодна чужа людина не приїздила на Рігонду.

— Важко тобі буде розшукати свою батьківщину,— сказав моряк.— Море велике, у ньому багато островів. І ніхто не знає, де знаходиться твій острів. Але не вішай носа. Може, ми коли-небудь і почуємо про твій острів. І якщо якийсь корабель піде у ті краї, ми обидва поїдемо туди.

— На кораблі ні. Краще на човні, тільки удвох — Ако і Бобі Грейн.

— На човні не допливеш до Рігонди. Здійметься шторм, і човен розіб'ється вщент.

Вони навудили багато риби. Там же, на березі затоки, Бобі Грейн розвів вогнище і поставив у маленькому ка-

занку варити рибу. Недалеко вони розшукали джерело з чистою, як кришталь, водою. Коли юшка зварилася, Бобі Грейн посолів її, потім витягнув з кишені шматок хліба, розломив навпіл і одну половину віддав Ако.

— Пообідаємо і подрімаємо з годинку.

Вони до дна спорожнили казанок, по черзі орудуючи алюмінієвою ложкою Бобі Грейна. Ако сполоснув казанок, і, поки його новий приятель спав у тіні, стеріг речі. Чималий сачок був повний риби. Щоб вона не заснула, сачок опустили у воду.

Надвечір хвилі прибою почали набігати на берег. Через гай, де Ако провів минулу ніч, друзі попрямували до міста. Помітивши невпевненість Ако, Бобі Грейн сказав:

— Не бійся, з тобою нічого не трапиться. Коли я з тобою, ніхто не насмілиться тебе зачепити.

На околиці міста, куди впритул підступав ліс із зеленими деревами без плодів, стояла проста дерев'яна халупа. Двоє старих — жінка й чоловік — обидва білі, сиділи на ганку і дивились на захід сонця. Це були батьки Бобі Грейна — старий портовий сторож із своєю дружиною.

— Скільки разів тобі говорила, щоб ти не водив додому усяких волоцюг,— сказала стара, коли Бобі Грейн провів Ако у двір.

— Він зовсім не волоцюга, а славний хлопчина. Його скривдили наші одноплемінники. Він тебе не обтяжить — будь спокійна. Ако залишиться у нас, поки не попаде на судно, яке відвезе його додому.

— Де ж його дім? — запитав старий Грейн.

— Там, на якомусь острові...— син невиразно кивнув у бік безкрайого океану. Ако також подивився туди, але нічого, крім пустинного водного простору, не побачив. Може, тільки вітрові та чайкам відомо, де його батьківщина, але ж вони не можуть говорити і нічого не розкажуть.

3

— На якому дереві росте таке тонке й строкате листя? — запитав Ако, показуючи на газету, яку в цей час читав Бобі Грейн. Вони зайшли в дім і розташувалися у невеликій кімнатці з вікном, що виходило на затоку. Просте ліжко, вішалка для одягу, маленький столик і стілець — от і вся обстановка кімнати. Та ще був тут зе-

лений, оббитий клейонкою ящик, де зберігалось майно Бобі Грейна. Ако присів на підлогу, схрестивши під собою ноги. Бобі Грейн, сівши на ліжко, при світлі стеаринового недогарка читав газету.

— Це лист дерева мудрості,— відповів він.— Ці маленькі закарлючки означають слова. Як тільки людина подивиться на них, вона дізнається про все, що робиться в світі. Це так само, як коли б вона порозмовляла з розумною людиною, яка прийшла у гості і розповіла, що вона побачила за день.

— Де росте таке дерево? — запитав Ако.

— Всюди, де живуть розумні люди, що вміють розмовляти з цими листами.

— Але чому я не чую голосу? Хіба цей лист говорить так тихо?

— У нього зовсім нема голосу. Він показує знаками те, що хоче сказати.

— А що він тобі розповідає?

Бобі Грейн поклав газету на коліна й запалив люльку.

— Лист розповідає, що сьогодні жоден корабель не повинен виходити в море. Всі люди, які працюють на кораблях, повинні зійти на берег і залишатися там до того часу, поки хазяїни кораблів не почнуть платити багато грошей за роботу.

— Що таке — гроші?

— Це така чудова дрібничка, за яку можна виміняти все: їжу, напої, одяг і різні прикраси. Але не всі люди мають гроші. Ті, у кого їх нема, працюють, і за це їм дають гроші, щоб вони могли поміняти їх на їжу. Але ті, у кого багато грошей, самі не працюють. Вони примушують працювати інших замість себе, і за це дають їм трохи грошей.

— Де вони дістали так багато цих чудових дрібничок?

— Вони виміняли їх на інші гарні речі.

— А де вони дістали ті інші речі?

— Один зробив, другий навідкладав за довгий час, а третій здобув хитрощами і сказав: «Це моє».

— А інші, які нічого не мають, хіба вони нічого не сказали?

— Іноді вони говорили, що це невірно. Але їх ніхто не слухав. Ось дивись, Ако, як воно виходить: у мене

немає нічого,— тільки те, що на мені. А моему хазяїнові належить багато суден, великі будинки на острові і багато грошей. Це тому, що я не такий хитрий, як він. І коли мені хочеться їсти, я йду до хазяїна і кажу: «Я буду робити те, що ти накажеш, плати мені гроші». Тоді він говорить: «Працюй, плавай на моему судні, стій біля штурвала, кріпи паруси». Він залишається на березі, а я йду в море і привожу повний корабель копри, м'яса, дерева й іншого добра. Хазяїн продає ці речі й виручає за них багато грошей. Мені він дає трошки. Всю решту він забирає собі. Мені потрібна їжа, нові штани й тютюн. Я йду до хазяїна і кажу: «Дай мені ці речі, і ось тобі гроші за це». Він дає мені трохи одягу та їжі і бере багато грошей. Знову він залишається в бариші. А коли мені більше нема на що виміняти в нього речі, я знову прошу, щоб він дав мені роботу. Так ми й живемо. У мене ніколи не буває багато грошей, я завжди повинен працювати. У нього завжди багато грошей, йому ніколи не треба працювати.

— Чому ти не поїдеш і не заживеш, як ми на Рігонді?

— Всі не можуть поїхати. Але ми тут намагаємось зробити так, щоб у нас було більше грошей. Вчора всі ми, у кого немає грошей, зійшлися разом і домовились: «Не вийдемо в море, не будемо працювати на кораблях, поки хазяїн не заплатить нам більше грошей». Тому сьогодні жодне судно не може піти. Ми страйкуємо.

— Але коли робітник не йде на роботу, білий володар б'є його й замикає в темну комірчину. Так він робив зі мною.

— Це він може зробити тільки тоді, коли один або два робітники не йдуть на роботу. Якщо троє не йдуть на роботу, то й тоді він б'є і садовить в холодну. Але коли жодний робітник не виходить на роботу, не ставить парусів, не стає до штурвала, тоді хазяїн не може всіх побити й посадити до холодної. Тоді він робиться люб'язним і говорить: «Панове, скільки грошей ви бажаєте за свою роботу?» Він веде з нами переговори до того часу, поки ми не пообіцяємо працювати.

— А завжди буває так?

— Так — ні, не завжди. Буває, що хазяїн стає впертим. Він довго не згоджується провадити переговори з робітниками, бо знає, що в них мало грошей. Коли вони

голодують день, два дні, багато днів, їм страшенно хочеться їсти. І хазяїн дає їм стільки, скільки забажає. Тоді він не дає багато, бо він перемиг. Коли перемагаємо ми, тоді він змушений дати більше.

— Але ж білі всі володарі. Вони всі підступні. Хіба білі люди б'ють та обдурюють і своїх?

— Так, вони це роблять, хлопче. Вони б'ють і обдурюють, кого тільки можуть. І зовсім не всі білі — начальники. Ось дай строк — сам побачиш.

— Бобі Грейн, поїдьмо скоріше на Рігонду. Там у нас завжди буде багато їжі, і ніхто не буде нам наказувати.

Бобі Грейн зітхнув і похмуро посміхнувся:

— Адже ти знаєш, що тепер пливти не можна. Завтра сходимо в порт і подивимось, а зараз давай на бокову.

Вранці місіс Грейн сказала синові:

— Цього дармоїда ти спровадь. Ми не якісь багачі, щоб давати притулок всіляким волоцюгам. Людина молода, нехай шукає роботу. Та й сам ти міг би десь підробити.

— Все буде гаразд, мамо, — посміхнувся Бобі Грейн. — Не самим хлібом живе людина. Як тільки страйк закінчиться, я першу платню віддам тобі. Ходімо, Аکو.

Цього разу Бобі Грейн одягнув матроську робу кольору хакі і навколо ший зав'язав зелену шовкову хустку. Насамперед вони прогулялися містом, і Бобі Грейн хоч трохи привчив Аکو до шуму й своєрідності Чужої землі.

— Не дивуйся ні з чого і нічого не бійся, — говорив він. — Все, що ти тут бачиш і чуєш, зроблено руками людини. Наприклад, он той візок, який гарчить і біжить сам по собі, — в ньому лише маленька хитрість. В тому ящику замкнений сильний вітер, і та людина, що сидить біля стерна, коли їй захочеться, відкриває отвір у ящику, і тоді вітер жене візок уперед.

— Так само, як човен? — вигукнув захоплений Аکو.

— Так само. Він тільки сидить і править. Ти також зумів би, коли б навчився.

Подібні пояснення, за допомогою порівнянь, Бобі Грейн давав про кожний предмет. Скрізь, де Аکو бачив диво або щось надприродне, моряк намагався розвіяти таємничість простими зрозумілими поняттями. Таким чи-

ном він в самому зародку знищив тупу містичну боязкість, яка вкорінюється в свідомості кожної первісної людини при ознайомленні з незрозумілими явищами цивілізації. В порту він показував Аго великі пароплави, які не мали парусів, але які могли пересуватись швидше від парусників. І тут люди створюють штучний вітер, який крутить гвинт пароплава і жене важку махину вперед. Зрозуміло, що це потребує великих хитрощів, але цього може навчитися кожний, у кого є час і бажання.

Ще багато дечого розповів Бобі Грейн того ранку своєму супутникові про великі діяння білих людей. Аго зрозумів, що білі люди знають багато такого, про що мешканці острова Рігонди не мають ніякого уявлення. Вони дуже розумні і можуть зробити силу чудових, потрібних і цілком корисних речей. Їхнє життя, звичайно, значно багатше, ніж життя остров'ян, але в цьому багатому й мудрому житті білого племені Аго все ж таки бачив і чуттям вгадував багато поганого, непотрібного і суперечного — контрастів, від яких слід позбавитися, наприклад: багатство і... бідність, безправ'я одних і... безмежна влада інших, гроші і... злидні в халупах.

Страйк моряків охопив усі судна, але до нього не приєднались портові робітники. Натовпи моряків без діла вештались набережною і дивились на вантажні роботи. І Аго чув, як білі люди люто кричали на інших білих. В одному місці він бачив, як білий чоловік проганяв моряків з набережної. Коли вони барилися і не йшли, він бив їх по голові білою гнучкою палицею. Бобі Грейн правду говорив, білі принижували і своїх, і більшість з них аж ніяк не були начальниками.

Біля одного невеличкого пароплава Бобі Грейн зупинився і почав пильно спостерігати, що там робиться.

— Раніше я плавав на цьому судні,— сказав він Аго.— Ми всі зійшли на берег, залишилися тільки капітан із штурманом, але я бачу — зараз там працюють нові люди.

Біля лебідки стояв молодий нерозторопний парубок. Штурман показав йому, як поводитись з лебідкою, потім пішов на шканці і став стежити за роботою нового матроса. Той в цей час опускав униз гак крана.— Нижче, нижче! — кричали вантажники. Один з портових робітників схопив гак і потягнув його вниз, щоб зачепити тюк.— Досить, стоп! — матрос смикнув уперед рукоятку

лебідки. Тюк рвучко звився угору, потягнувши за собою робітника, який у замішанні вхопився за нього.

— Божевільний, що ти робиш! — закричали інші робітники.— Давай униз, втягнеш його у блок!

В наступну мить людина, яку підняло в повітря, стрімголов полетіла вниз, все ще висячи на гаку. Коли робітник був за кілька футів від палуби, лебідчик знову смикнув рукоятку вперед, і гак знову звився вгору. Досить довго він таким чином смикав рукоятку і примушував танцювати живий вантаж високо у повітрі над відкритим трюмом. Людина весь цей час була між життям і смертю. Робітники бачили — смикни недотепа-матрос гак ще вище, і рука того, що висить, неминуче попаде в блок, а людина разом з стрілою лебідки брязне на палубу. А випусти він рукоятку — людина впаде у трюм і розіб'ється. Всі розгубились, кричали, розмахували руками, викликаючи ще більшу розгубленість у нещасного штрейкбрехера, який, ніби очманівши, штовхав туди і сюди рукоятку, забувши прикрити пар і зупинити лебідку.

Тоді Бобі Грейн могутнім стрибком перемахнув на палубу пароплава і підскочив до лебідки. Відштовхнувши невмілого матроса, він за одну мить приборкав неслухняну машину й плавно спустив униз налякану людину. Товариші схопили його за ноги і відтягли далі від люка. Нерви потерпілого матроса не витримали — скорчившись на палубі, він забився в істериці. А Бобі Грейн, прикривши пар у лебідці, рішучими, швидкими кроками підійшов до штурмана і вліпив йому здоровенного ляпаса.

— За що? При чому тут я? Адже це він крутив! — заревів розлючений штурман.

— Він не винен у своїй дурості, — спокійно відповів Бобі Грейн. І ще один ляпас зачервонів на щоці штурмана.— Це за те, що ти прийняв на роботу штрейкбрехера і поставив до лебідки молокососа.

Бобі Грейну не довелося вдарити втретє. Сходнями на палубу увірвалися двоє поліцейських. Один з них з такою силою вдарив Бобі Грейна гумовою палицею по голові, що той похитнувся. Потім обидва схопили його за руки, закрутили їх за спину і звели Бобі на берег.

Побачивши, що його друга кривдять, Ако хотів кинутись на допомогу. Бобі Грейн здалеку захитав головою і крикнув:

— Айда, Ако, біжи додому і розкажи! Тікай!

Білі люди кудись повели друга Ако. Грубою і безжальною була їхня хватка. І ніхто з тих, що зібрались на березі, не спробував втрутитися, допомогти Бобі Грейну. «За що його били, за що його повели? — думав Ако.— Чи не за те, що він врятував людині життя? Дивні люди ці білі».

4

Ако не вмів читати, не знав назви жодної вулиці і все ж розшукав будиночок старих Грейнів, бо в його пам'яті відбилися всі деталі дороги. Старий портовий сторож не спав цілу ніч, охороняючи один з товарних складів. Тепер він відпочивав, і Ако зустріла мати Бобі з незнайомим літнім чоловіком, якого важко було назвати білим, таке в нього було незвичайне синювато-чорне обличчя.

— Де Бобі? — одразу ж запитала місіс Грейн.— Мабуть, знову забрався в шинок?

— Бобі вдарив білу людину,— відповів Ако.— Два білих чоловіки били Бобі і повели його.

— Ех...— з досадою, якої несила було стримати, крикнув незнайомий чоловік.— Виходить, марно я прийшов. «Німфа» не може чекати, поки Бобі відсидить під арештом. А нам дозарізу потрібний тямущий боцман.

— Містер Севедж, значить, ви думаєте, що Бобі доведеться довго сидіти? — захвилювалась місіс Грейн.— Виходячи з дому з цим волоцюгою, він не брав у рот ані крихти. В тверезому вигляді Бобі ніколи не б'ється. Як же зрозуміти таку подію?

— Треба розпитати в цього таргана. Хелло, хлопче, де це було, коли Бобі вдарив білого чоловіка?

— На кораблі. Бобі розсердився на білого володаря, збіг на корабель і вдарив його раз, потім ще раз.

— Ну, так, тепер зрозуміло,— цмокнув язиком містер Севедж.— Бобі побив якогось штрейкбрехера. Тоді нічого й сподіватись, що до кінця страйку його випустять. Божевільна людина! А мені так потрібен був боцман. «Німфа» не може чекати до закінчення страйку.

— Містер Севедж, ви зробили б мені велику приємність, звільнивши нас від цього дармоїда,— місіс Грейн, як прохачка, погладіла рукав червонолицького чоловіка.—

Може, у вас на кораблі він пригодився б, а ми просто ради собі не дамо, що з ним робити.

Севедж оглянув Ако з голови до ніг, оцінюючи його. Варто було подумати про те, що пропонувала місіс Грейн.

— Звідки ти родом? Де твій дім? — запитав він.

— Звідти, — показав Ако в далечінь. — Рігонда, великий острів, далеко звідси.

— Як ти приїхав?

— Ако працював на кораблі. Білі люди привезли сюди, сказали, що відвезуть додому. Ако не хоче залишатись. Ако хоче додому... На Рігонду. Йому не подобається Чужа земля.

Голос містера Севеджа став дружелюбнішим і ласкавішим.

— Ако може потрапити додому, якщо він бажає. Тоді Ако повинен піти разом зі мною на корабель. Великий корабель, гарний корабель, хороше життя, мало роботи. Корабель піде на Рігонду.

— Але Бобі Грейн казав, що жоден корабель не може йти, поки білий володар не почне платити багато грошей.

— Я буду платити багато грошей, мій корабель може йти. Ну, піде Ако зі мною на корабель?

— Якщо білий володар повезе Ако на Рігонду, тоді Ако піде з ним і буде працювати. Грошей зовсім не буде запитувати.

— Олл райт! Скажіть мені спасибі, місіс Грейн. Цей хлопець більше не буде обтяжувати вас.

— Хай благословить вас бог, містер Севедж! Я сподіваюсь, що Бобі ви про це не скажете ані слова. Він може розсердитись. Адже ви його знаєте.

— Не турбуйтеся, місіс Грейн. До Ліверпуля далеко. Після здачі вантажу, «Німфа» піде в док, і екіпаж отримає розрахунок. Сподіваюсь, що на зворотний рейс я зможу набрати нову команду. Ну, Ако, якщо в тебе є якісь речі, забирай їх та й підемо.

— Всі речі Ако на ньому. Ако може йти.

— Олл райт! До побачення, місіс Грейн.

— Всього найкращого, містер Севедж.

Стара леді подала червонолицьому джентльменові руку, легенько штовхнула Ако в плече і провела їх поглядом.

— Що Ако робив на пароплаві? — розпитував по до-

розі до порту Севедж, штурман трищоглового барка «Німфа».

— Ако мив палубу, натягав паруси й лазив на щоглу,— розповідав юнак.— Ако довго різав великих риб і витоплював жир.

— Ага, значить, ти був на китобійному судні.

— Великі рибини — як корабель. Білі люди їх убили і різали на шматки.

— Тепер тобі не треба буде різати риб і мити палубу. На моєму судні легка робота. Один раз підійняти паруси і керуй кораблем. Ако буде сидіти на щоглі і дивитись, де знаходяться інші судна.

— У Ако гострі очі, далеко бачать. Він скаже, коли буде Рігонда.

— От і добре. На Рігонді я тебе відпущу, якщо ти захочеш.

Бурхлива радість буяла в грудях юнака: він поїде додому! Ще тільки трохи зачекати, поки корабель дійде до тих місць, тоді знову настане хороше життя. «Неліма, Неліма... ми збудуємо хатину і видовбаємо пір'ягу. Вранці Ако вирушатиме на рибні лови в лагуну, а Неліма розпалить вогонь. Вечорами ми всі будемо збиратися на березі затоки, довго лунатимуть пісні і довго танцюватимуть молоді остров'яни. Ако буде багато сміятися, він давно не сміявся. І Неліма сміятиметься, і Онеага, Тулі, Хітахі. Ловаї видереться на пальму і скидатиме вниз горіхи, Манго стрілою заб'є птаха і скаже: «Це тобі, Ако, тебе довго не було з нами». Всі посідають навколо вогнища і слухатимуть оповідання Ако про білих людей і Чужу землю. Шкода, що там не буде Бобі Грейна. Ако з друзями побудували б йому хатину і зробили б човен; вони разом ловили б рибу. Але, можливо, він приїде пізніше. На острові всі любитимуть Бобі Грейна, бо він друг Ако... хороша біла людина».

Довір'я, яке своїм дружнім ставленням заслуговував Бобі Грейн в очах Ако, цілком природно поширилось і на містера Севеджа. Ако вважав, що він друг Бобі Грейна, а звідси така ж хороша людина, як Бобі. Тому Ако ані на хвилину не взяв під сумнів обіцянки Севеджа, вірив кожному його слову і довірливо сподівався скорого здійснення своїх заповітних бажань.

У найвіддаленішому кутку порту стояв трищогловий парусник. Вантаж був уже прийнятий, корабель прибра-

ний і міг хоч зараз вирушати в дорогу. Цей проклятий страйк! Не могли вони зачекати днів зо два, поки «Німфа» не відчалить! Тепер капітанові Хемсону з його вірним помічником Севеджем доводилося, ніби собакам, бігати по різних помийних ямах і вербувати всякий набрид — п'янчуг, ледарів, недотеп і різних пройдисвітів, яких іншого часу не пустили б на палубу. І хвалити бога, що на світі були такі покидьки, яким усе байдуже, а то «Німфа» могла б тижнями дрімати в порту, чекаючи, коли закінчиться страйк. А кожний марно проведений день коштував грошей, великих грошей.

— Де Грейн? — спитав капітан Хемсон, як тільки Севедж і його супутник зійшли на палубу.— Не застали? Не захогів іти?

— Грейн побив штрейкбрехера і його посадили за ґрати. Крім того, мені здається, він з нами і не розмовляв би.

— Прокляття! — сплюнув капітан.— Невже нам і справді доведеться йти у плавання без справжнього боцмана? Хто ж може справитись з цими бандитами?

— Це доведеться робити мені або вам.

— Ми обидва посивіємо на цьому ділі.

— Може, справді зачекати, поки закінчиться страйк?

— Ні, тільки не це! — одразу ж скипів Хемсон.— В кубрику у нас вже дають хропака чотири недоноси. До вечора мені обіцяли доставити ще вісьмох. Наступної ночі вирушимо в дорогу. А це що за тип?

— Це якийсь полінезієць. Я знайшов його в старих Грейнів. Він плавав на китобійному судні і готовий працювати на нас.

— Відішліть його в каюту, нехай не маячить на палубі. Тут завжди тиняються різні типи. Як би не переманили на берег чи не пристрелили.

Севедж відвів Ако у матроський кубрик. У важкому похміллі, просто у верхньому одягу, там спали на койках чотири темні суб'єкти.

— Це буде твоя койка,— показав штурман Ако якусь клітину на другому ярусі. Якщо захочеться їсти, пошуйкай у маленькій шафі, тільки не виходь на палубу.

— А що мені зараз робити?

— Нічого. Чекай до вечора, тоді відчалимо.

Уві сні люди крєктали, стогнали і бурмотіли незрозумілі сердиті слова. В каюті було задущливе, важке по-

вітря. Ако не сподобались нові сусіди — вони були такі самі, як на «Сігаллі», з грубими суворими обличчями, брудні й похмурі. Жоден з них не був схожий на Бобі Грейна. «Будуть вони мене бити чи ні, коли прокинуться?» — непокоївся Ако.

Розділ шостий

1

Вхід у гавань був досить глибокий, і кораблі могли заходити в неї або вирушати в плавання незалежно від припливів і відпливів. Тому капітан Хемсон спокійно дочекався півночі і в тиху годину, коли узбережжя й вулиці міста звільнилися від цікавих, наказав підняти паруси. «Німфа», яку тягнув буксир, скрадаючись у темряві, вибралася з затоки. Минуло кілька годин, поки невелика кількість працездатних членів екіпажу поставила всі потрібні паруси. В першу ніч самому капітанові довелося деякий час постояти біля стерна — поперемінно з Севеджем. Судновий кок дуже мало розумівся на штурманській справі; таким самим неправним стерновим виявився і молодий полінезієць Ако, а лагідного Брена, який допомагав привести до ладу такелаж, цієї ночі не можна було допускати до штурвала хоча б через те, що він був п'яний.

Інших і зовсім не варто було викликати на палубу.

Капітан Хемсон був добрим психологом. Він розумів, яка буря почнеться вранці, коли екіпаж, протверезившись, збагне, що сталось. Хоч вони й були всього-навсього шибайголовами з дуже нестійкими поглядами в питаннях суспільної моралі, проте в тверезому стані ніхто з них не став би штрейкбрехером і не знеславив би на віки-вічні свого доброго імені в очах інших моряків. У кінці плавання, в Ліверпулі, вони не насміляться вийти на берег, їх вилають, а при нагоді й всиплять, тавро зрадників прилипне до них на все життя. Одурманені вином, вони рискнули, кліюнули на принаду вербувальників. Коли ж пройде хміль, почнеться реакція. О, від них всього можна чекати! У відкритому морі, де не можна сподіватись на поміч з берега, справа може обернутися досить

неприємно. Хемсон мав у цьому досвід, він не чекав, поки події його застануть зненацька, а заздалегідь передбачив їх і застрахував себе від несподіванок. І в нього і в штурмана Севеджа були сховані в кишенях заряджені револьвери. Бреніві, коли той трохи очунав на свіжому повітрі, капітан сказав:

— На «Німфі» поки що немає боцмана. Кому-небудь доведеться надати це звання, наприклад, вам. Як ви на це дивитесь?

Брен від несподіванки й подяки зігнувся в три погібелі, став втіленою покірністю.

— Що я повинен зробити, капітане, щоб ви вважали мене достойним цієї честі?

— Допоможіть нам справитися з людьми. Скоро розвидниться. Ідіть зараз до кубрика і прокидайтесь разом з усіма, удайте з себе такого, як усі. Якщо вони надумують щось загівати, спробуйте втовкмачити їм, що не варто зчиняти галасу. А якщо й це не допоможе, тоді... адже ви вмієте поводитись з вогнестрільною зброєю?

— Так точно, капітане, але в мене при собі нічого такого немає.

— Я вам дам. Тільки не забувайте, що спочатку треба спробувати по-доброму.

— Єсть, капітане. А щодо обов'язків боцмана, то, признатися, я їх ніколи не виконував, але знати — знаю всі. Вам не доведеться жалкувати, що вибір ваш припав на мене...

Хемсон вручив йому заряджений револьвер. Брен одразу ж попрямував до матроського кубрика, розташованого поміж фок- і грот-щоглою. Він упав на койку і вдавав, що спить:

На світанку звіряча спрага розбудила велетня Джефріса. Очманілий, він звів ноги з койки і закліпав, вилупивши очі на яскраве світло, що лилося крізь ілюмінатори просто йому у вічі. Корабель легенько погойдувався. Де-не-де рипіли блоки. Долітав відгомін моря. Похитуючись, Джефріс дійшов до дверей, поштовхом розчинив їх і висунувся на палубу.

У цей час ворухнувся на своїй койці і Брен. Підвівся трохи й протер очі.

— Що таке, старий? Ми, мабуть, пливемо?

— Пливемо? — похмуро буркнув Джефріс. — Ми вже попливли. Навколо нічого, крім солоної води. От клятий!

Чи не думає він катати нас по морю, поки інші хлопці сидять на березі? Хелло, братва! Годі хропти! Старий Хемсон чекає не дочекається, щоб ми скрутили йому в'язи.

Буркочучи та охкаючи, люди прокидались від сну. Брен завів поволі:

— Джефріс, а що коли нам трохи зачекати з цим тарарамом? Кілька миль туди чи назад не роблять погоди, а добрий сніданок нам не завадить. Я сходжу до старого. Може, й видушу з нього пляшку-другу похмелитися.

— Ти думаєш, він дасть? — пробурчав Джефріс.

— Чому ж ні, якщо по-хорошому.

— Катай, спробуй. Правду кажучи, невелика радість воювати на голодний шлунок.

Брен пішов до капітана і повернувся разом з коком, який ніс кофе й печеню. З-під пахви у Брена виглядали три пляшки.

— Приємного апетиту, браточки,— привітав кок.— Капітан — славний хлопець, наказує спитати, як у хлопців здоров'я.

— Іди до біса із своїм капітаном! — відрізав Джефріс. Але аромат кофе й спокусливі шматки м'яса помітно втихомирили його. Принесені Бреном пляшки зробили свою справу, і настрої матросів помітно покращав.

— Що там не кажіть, а, скільки я розумію, Хемсон досить покладливий старий,— промовив Брен.— «Це не діло, якщо у хлопців болить голова,— на ось, однеси ці пляшки»,— говорить. З таким старим можна плавати. Коли я на «Поллуксі» плавав юнгою, там був такий капітан, що навіть у неділю, бувало, не розщедриться дати команді м'яса. А що ж для людини важливіше за добрі харчі?

— Честь важливіша за все! — стукнув кулаком по столу Джефріс.— Кому ми тепер зможемо в очі дивитись? Усяка нікчема буде на нас показувати пальцем і знущатися скільки захоче.

— Ну, братіку, якщо ми почнемо пишатись такою дрібничкою, тоді краще одразу віддати кінці. За чим ти сумуєш, Джефріс? Подумаєш, велика подія, коли в Ліверпулі якийсь нероба почне скалити зуби. Поки ми туди доберемося, страйк уже закінчиться і всі про нього забудуть. А якщо й цього мало, ми можемо скрізь розтру-

бити, що Хемсон виконав усі наші вимоги і тому ми відчалили.

— Найкраще, що ми могли б зробити, це одразу ж піти до капітана й вимагати, щоб він негайно повернув корабель назад,— продовжував Джефріс.— Якщо не поверне добром, ми самі станемо до штурвала й доберемось до берега. Разом всі ми з цим упораємось.

— А після цього — каталажка, кайдани і декілька років у рудниках Тасманії,— нагадав Брен.— Скільки мені відомо, там куховар не підносить вранці тушкованого м'яса та й про похмілля там ніхто не дбає. Але якщо Джефріс вважає, що треба спробувати, то чому ж одразу силою? Капітан добрий хлопчина. Ходімо вдвох-утрьох, поговоримо з ним.

Брен перший закінчив їсти і, коли інші сперечались, яких заходів вжити, тихо вислизнув на палубу. Хемсон чекав на нього під навісом трапа на кормі корабля. Біля стерна тепер стояв Севедж.

— Ну, щось затівають? — поцікавився капітан.

— З усіма можна домовитись, тільки Джефріс каламутить воду. Але з ним треба рахуватись. Цей хлоп'яга сильний, як бик. Ніхто не наслідиться в чомусь заперечувати Джефрісові.

— Олл райт! Ставайте до стерна, нехай Севедж поснідає. Кок, перекажіть Джефрісу, що капітан бажає з ним говорити.

З похмурим виглядом велетень вийшов з кубрика.

— Капітане, мені здається, що корабель узяв неправильний курс,— заявив він.

Чому ви так думаєте, Джефріс? — капітан здивовано звів брови.

— Новозеландський берег знаходиться далеко праворуч. Якщо ми будемо додержуватись такого ж курсу, може трапитись, що ми заблудимось у відкритому морі, і нам доведеться витратити багато часу, щоб повернутись до порту. На мою думку, було б нерозумно витрачати час!

— Нам нікуди поспішати, Джефріс. До Ліверпуля далеко.

— Скільки мені відомо, капітане, за півгодини, коли люди закусять, ми до Ліверпуля вже не підемо.

— Скільки мені відомо, Джефріс, ми туди все-таки підемо...— відповів капітан, спокійно дивлячись велетневі просто у вічі.

— Чому ви так думаєте? — запитав Джефріс, анітрохи не ніяковіючи під упертим пильним поглядом капітана.

Хемсон знизав плечима.

— Немає жодних причин змінювати курс, Джефріс. Та це й зовсім неможливо, бо «Німфа» на цей рейс зафрахтована до Ліверпуля, а не до якогось іншого порту.

— Ви забуваєте про одну обставину, капітане... — Джефріс похмуро усміхнувся і сплюнув через борт у море.

— Що це за обставина?

— Самі або вдвох із штурманом ви не можете довести корабель ні до Ліверпуля, ні до якоїсь іншої гавані.

— Чому сам? Чому вдвох із штурманом? — здивувався Хемсон. — На «Німфі» майже цілком укомплектований екіпаж.

— Ми нікуди з вами не підемо, капітане, — в голосі Джефріса забриніли загрозливі нотки. — Вам відомо, що в порту оголошений страйк моряків. Поки він не закінчиться, жодний чесний моряк не вийде в море. Тепер вам зрозуміло, чому «Німфа» не піде до Ліверпуля?

Хемсон раптом зареготав. Він реготав довго, заразливо, до сліз, часом кидаючи на Джефріса веселий, здивований погляд. Його поведінка збила з пантелику велетня.

— Що це означає, капітане? — запитав Джефріс, коли напад сміху у Хемсона почав затихати. — Я думаю, що становище надто серйозне для того, щоб сміятися.

— Джефріс... ха-ха-ха... невже ви справді... ха-ха-ха... — знову зайшовся сміхом Хемсон. — Ні, цей чоловік відстав від життя. Він ще не знає, що вчора увечері страйк закінчився.

— Не може бути! — вигукнув Джефріс. — Учора вранці я сам особисто говорив з керівниками страйку. Ні про які поступки не було й мови. Ми ще раз підтвердили, що доти, поки судновласники не задовольнять усіх наших вимог, жоден моряк не повернеться на корабель.

— Вчора після обіду судновласники зробили поступку страйкарям, — спокійно продовжував брехати Хемсон. — Ви були п'яні і тому, мабуть, пропустили повз вуха цю важливу новину. Невже ви й справді думаєте, що інакше я взявся б вербувати екіпаж для «Німфи»? В такому разі, ви надто погано знаєте Хемсона.

— Все, що ви тут говорили, правда? — Джефріс гострим поглядом втупився в Хемсона.

— Слово честі, самісінька правда, — не моргнувши оком, відповів цей пройдисвіт, для якого такі поняття, як честь і правда, давно вже стали пустим звуком.

— Тоді інша річ, — промовив Джефріс. Він увесь обм'якнув, в очах його згасли вогники впертості й виклику. — Тоді все в порядку, капітане.

Хемсон кивнув головою. Він, здавалося, замислився.

— Джефріс... — заговорив він через деякий час. — У мене є одна пропозиція.

— Я слухаю, капітане... — відповів Джефріс.

— На «Німфі» зараз вільне місце столяра. Чи не бажаєте ви зайняти цю посаду? На вахтах стояти вам не доведеться, спати будете в окремій каюті разом з боцманом і одержувати на два фунти в місяць більше, ніж матроси. Що ви на це скажете?

Богатирська постать Джефріса якимось оклякла і зменшилася в розмірах.

— Посада столяра непогана, — пробурмотів він. — Але не бозна-як багато я розумію в цій справі.

— Бозна-як багато вам і не треба розуміти. Головне, щоб на кораблі панував мир і порядок. По руках?

— Якщо капітан вважає, що так буде краще, нехай буде так.

— Олл райт! А тепер, Джефріс, потурбуйтеся, щоб перша вахта одразу ж стала до роботи. Треба додати кілька кліверів, на палубі дещо принайтовити поміцніше.

— Буде виконано, капітане... — відчеканив Джефріс.

— Ну, як? — запитали матроси, коли він повернувся до каюти.

— Все в повному порядку! — відповів він. — Вчора після обіду, поки ми полоскали горлянки, страйк закінчився. Судновласники капітулювали в усіх пунктах. Тепер ми зможемо спокійно йти до Ліверпуля, Нью-Йорка, Шанхая і в саме пекло. Ніхто нічого нам не може закинути.

По-різному сприйняли матроси цю звістку. Деяким вона принесла полегшення, інших заспокоїла, а декому, до планів яких не входило робити далекий і важкий шлях до Англії, ця неминуча перспектива принесла гірке розчарування.

Капітан Хемсон був справді добрим знавцем людей і неабияким психологом. Хитрощами він без сутички й крові зумів домогтись всього, що йому було потрібно.

Переконавшись, що життя на кораблі пішло нормальним річищем, Хемсон попрямував до своєї каюти перепочити.

2

На «Німфі» Ако виконував приблизно ті ж самі обов'язки, що й на «Сігаллі». В судовому списку він був записаний юнгою, але йому частенько доводилося виконувати роботу матроса другої статті. Ако прислужував капітанові й штурманові біля столу, вранці замітав каюти, потім мив посуд. Більше від усіх його експлуатували кок і новоз'явлений боцман Брен. Інші члени команди досить дружелюбно ставилися до засмаглого остров'янина. Ніхто його навмисне не принижував, не бив, не лаяв. І зовсім не через те, що на «Німфі» весь екіпаж складався з добродушних людей. Ні, на борту цього корабля був Джефріс — величезний, сильний чоловік, якого боялися всі матроси, і з яким рахувалися навіть Хемсон і Севедж. Цей похмурий морський вовк з першого дня взяв Ако під свій захист.

— Малих дітей і тварин не можна мучити,— говорив він матросам.— Ако все одно, що дитина серед нас. Хто його образить, матиме справу зі мною.

Цю доброзичливу прихильність Ако відразу ж відчув. Він це пояснював по-своєму: Джефріс, мабуть, був другом Бобі Грейна. Бобі Грейн — хороший білий, і його друзі також могли бути тільки хорошими людьми. У такій дружній атмосфері робота краще йшла, якою б неприємною і огидною вона не була. Ако старався. Він вчився і з кожним днем ставав все більше в пригоді.

— Цей хлопець чесно заробляє свій хліб,— кинув одного разу капітан.— В Ліверпулі я його залишу на кораблі.

Якщо тепер Ако все робив краще, ніж на «Сігаллі», і краще розумів усі вказівки, то відбувалося це через те, що в нього був бадьорий настрій і він знав уже мову. Беручи приклад з Джефріса, матроси у вільну годину навчали остров'янина англійської мови. Він засвоїв назви усіх навколишніх речей, учився вірно вимовляти

їх і при кожній зручній нагоді поповнював свій запас слів.

Найтерплячішим вчителем був Джефріс, до того ж він більше, ніж інші мав вільного часу. Це заняття — виховувати дитину природи — стало своєрідним спортом.

Але що Ако найбільше прив'язувало до Джефріса, так це цікавість велетня до батьківщини Ако і його колишнього життя. Він не глузував, коли Ако розповідав про вдачу та звичаї свого племені, зовсім інші, ніж у білих. А якщо йому щось здавалося надто вже дивним, посміхнеться бувало по-батьківському, як дорослий з витівки дитини.

— Скоро ми будемо вдома? — часто запитував Ако.

— «Німфа» йде на північ, — відповідав у таких випадках Джефріс.

— А далеко це — до півночі? — невгавав Ако.

— Дуже далеко, довго пливти.

— А є там Рігонда?

— Не знаю, цього не знає жоден білий, який не бачив Рігонди.

— Але білий володар сказав мені, що відвезе Ако на Рігонду. Хіба він не туди їде?

— Білий начальник їде на північ. Може, колись пізніше він тебе одвезе додому.

— Коли це буде — колись пізніше?

— Може, скоро, може, ніколи.

— Але Ако не може чекати ніколи. Ако хоче додому.

— Розумію, друже, ти цього, звичайно, прагнеш, але білому володареві нема часу думати про тебе. Він хоче заробити багато грошей і пливе туди, де можна одержати гроші. Він навіть і не знає, де та Рігонда. Ніхто не знає. Ти сам також не знаєш.

— Якщо білі не знають і Ако не знає, хіба можна потрапити додому?

— Ні, тоді не можна потрапити. Треба ждати, поки дізнаються. Довго треба ждати — рік, багато років, усе життя, поки Ако не зробиться старим.

Ако іноді відчував себе дитиною, що заблудилася у дрімучому лісі. Навколо розкинулася незнайома хаща, а десь за нею був його дім, його батьківщина, до якої поривалося стомлене серце, тільки він не знав, як потрапити туди.

У такі хвилини він впадав у тугу, рано-вранці і у вечірні години видирався на щоглу і дивився на край світу. День минав за днем, тиждень за тижнем, а він все не бачив рідних берегів.

Корабель держав курс на північ.

3

Тієї ночі Ако ніс вахту від півночі до четвертої години ранку. До стерна його не допускали, хоч Джефріс і рувчався, що Ако за півгодини міг би засвоїти премудрість керування стерном. Відстоявши визначений час у марсовій бочці, Ако змінився й залишився підвахтовим.

Але довго байдикувати йому не довелося.

Уже звечора почало обкладати небо, передвіщаючи чи то туман, чи то дощ. Коли Ако спустився на палубу, небо на заході цілком затягла волога повітряна завіса. Померкли зорі. Темна, сіра стіна насунулася на корабель з лівого боку, перевалила через нього, навколо зробилося темно й вогко. Незабаром почав мрячити дощ.

З містка почувся свисток штурмана. Ако виповз з теплого укриття біля камбуза і попрямував на корму.

— Стань біля ринди й дзвони з невеликими перервами,— наказав Севедж.— Ось так...— Він підійшов до дзвона і секунд десять енергійно дзвонив, потім зробив невелику паузу і подзвонив знову.— Розумієш?

— Ако розуміє.

— Дзвони, поки я не скажу «годі»,— продовжував Севедж,— і якомога уважніше дивись у море на всі боки. Якщо побачиш що-небудь, одразу ж скажи мені.

Це був перший випадок, коли Ако дозволили дзвонити. До цього часу він бачив, як вахтові матроси кількома короткими, уривчастими ударами відбивали склянки або сповіщали про появу зустрічного судна. Дзвін мав чистий співучий звук, тому нова робота сподобалася Ако.

Серед ночі, коли інші спали, а вахтові мовчки стояли на своїх місцях, він ніби награвав темряві, морю й небу бадьорої, радісної пісні. І разом із звуками дзвона його думи линули в ніч, далеко від корабля, крізь дощ і туман.

У потемнілих водних пустелях вони знаходили заповітний острів, тихо перелітали від однієї хатини до дру-

тої, пестили сонних друзів і довго-довго обіймали посріблені місячним сяйвом пальмові гаї, дрімотну лагуну, всі милі й знайомі речі. Коли б він несподівано опинився вдома!.. Нікому б і на думку не спало, що Ако повернувся. Він, посміхаючись, іде вздовж затоки, наче морський дух, що вийшов поблукати узмор'ям. Скрізь він щось змінює, переінакшує, робить так, щоб вранці люди дивувались. А коли почне розвиднятись, він ховається у кущі і спостерігає, як прокидається острів. З посудом у руці до гірського джерела йде по воду Неліма. Вона набирає води і хвилинку відпочиває, зриває якусь квітку і встромляє її собі у волосся. Ні, вона тільки кидає погляд на квіти, але не зриває жодної і не прикрашає свою гарну голову. Для кого ж їй чепуритись? Адже Ако немає. Вона сумно зітхає і тихо співає однієї з тих чудових пісень, що їх співають рігондські дівчата, кохані яких не повернулися з моря. У цю мить Ако виповзає з-за кущів і нечутними кроками наближається до Неліми. Приємний переляк, пісня змовкає, над островом бринить сміх — такий радісний і щасливий, якого ніколи тут не чули ні птахи, ні дерева, ні люди.

— Ако, в чім справа? — лунає в півтмі за спиною загрозливий окрик стернового. І обриваються сумно-чудові мрії, Ако дзвонить, прислухається до луни й гострим поглядом впивається в ніч. Нічого там не можна роздивитись, тільки сіра дощова імла, відблиск вогнів корабля у хвилях та чорні тіні. На містку, схопившись обома руками за поручні, стоїть штурман Севедж і напружено придивляється до моря. Оглянувши все з одного боку, він іде на протилежний борт судна, береться за поручні і знову придивляється до моря. Ако чує невдоволене бурчання:

— Хоч би швидше проясніло...

Білі люди стурбовані, їм не подобається дощ і туман. Може, їх лякають духи півтми, проти яких безсила навіть їхня велика хитрість. Через це Ако повинен дзвонити і гнати духів півтми геть від «Німфи».

Ліворуч від корабля раптом почувся якийсь шум — чи то вітру, чи то хвиль. Дощова імла в тому місці згустилася. По самій поверхні моря до «Німфи» наближалось щось схоже на хмару, високе й гостроверхе, а над цією хмарою раптом замерехтіла велика яскрава зірка. Дивно тільки, що зірка ця не стояла на місці, а навально

наближалася до парусника, намагаючись перелетіти через нього.

У цю мить Севедж був на другому кінці корабля.

— Штурман! Вогонь праворуч! — закричав вахтовий матрос з марсової бочки.

У наступну мить якесь темне тіло з жахливою силою врзалося в «Німфу». Затріщали, ламаючись, борти парусника, лопнули ванти, і важкий гафель разом з парусом повалився на палубу.

Ако чув ще тривожні крики на містку, в дверях матроського кубрика на мить з'явилось чиясь перекошене від переляку обличчя, поміж носом і кормою корабля вклинилося щось чорне, руїнницьке, розколюючи парусник на дві частини. В ту мить, коли корма «Німфи» відколослася від нижньої частини, Ако зробив гігантський стрибок у бік невідомого тіла. Його руки торкнулися борта пароплава, кінчики пальців вп'ялися у верхній край якоїсь сталльної планки. За мить щось вдарило Ако по щоці. Це був кінець каната. Ако зубами впився в канат і тільки потім вхопився за нього обома руками.

...За декілька тисяч миль далі на південь в ту ж саму ніч інший корабель боровся з негодою. Там не лив дощ, і вахтовому матросові не було ніякої потреби стовбичити в марсовій бочці і виглядати зустрічні кораблі. У тій частині океану жодному морському мандрівникові нічого було шукати.

За підрахунками капітана Мобса, до Рігонди залишалося півтора ста миль. Це означало, що наступного ранку, якщо не зрадить доля, вони побачать вершини острова. До цього часу плавання проходило щасливо. Настрій екіпажу був чудовий. Присутність містера Мелвіля надавала всій справі особливої ваги: якщо вже сам шеф пароплавання залишив своє затишне бюро і таємно вирушив у подорож на тільки-но відкриту землю, то за цим, напевно, ховалося щось більше, ніж звичайна цікавість.

У кубрику щодо цього встановилася своя певна думка. Ерік Свенсон вважав, що за міжнародним правом острів прирівнюється до знайденого майна, яке після виявлення стає власністю особи, що його знайшла. Маленький Сам зробив з цього висновок, що тепер, по суті, він повинен вважатися законним володарем Рігонди, оскільки він перший помітив вершини острова. Звісно, він не хоче бути надто ненаситним у своїх правах і самому привлас-

нити увесь острів,— третина острова його цілком задоволяла. Другу третину Сам великодушно приділяв хазяїнам судна, бо ці добropорядні люди дали йому можливість потрапити в тутешній край і зробити цінне відкриття. Третину, що залишиться, нехай поділить поміж собою екіпаж «Сігалла» порівну на чоловіка. А те, що Мобс минулого разу оголосив себе губернатором Рігонди і намісником його величності, ще нічого не означає: коли Сам трохи повештається по судах та найме тямущого адвоката, тоді ще невідомо, хто буде губернатором Рігонди.

У каютах командного складу панували трохи інші погляди. На думку Мобса й Мелвіля, Маленький Сам був не більше як найманий робітник, праця якого і її наслідки належали пароплавству, яке платило йому умовлену платню. Коли ж йому випадково і пощастило зробити таку цінну послугу, то це ще не означало, що годувальники Сама повинні стати марнотратниками. Мелвіль мав намір видати Самові і всій команді невелику, але пристойну винагороду в розмірі тримісячної платні. Однаково вони все проп'ють. Відповідальні особи — Гопкінс та Іварсен, які своїми моральними зусиллями допомогли забезпечити пароплавству право власності на чудову знахідку, звичайно, заслуговують на більшу подяку. Гопкінс дістане підвищення по службі і стане капітаном на одному з суден пароплавства, а Іварсенові (якщо він побажає) дадуть добре місце на острові, коли там почнеться використання природних багатств. Що одержав Мобс, ми вже знаємо.

На «Сігаллі» всі ділили шкуру не вбитого ще ведмедя, не виключаючи й обох спритних дівчат, присутність яких завдавала багато радощів донжуанам з матроського кубрика. Вони мали шанси стати першими дамами острова, законодавицями мод і хорошого тону. Ерік Свенсон в'ідливо зауважив, що принаймні в одному остров'янкам буде важко тягатися з ними: звідки ж їм взяти такі грубі, сиплі голоси, які були в обох білих леді? Якби, навіть, смагляві красуні взялися дудлити віскі і ром з таким же запалом, як вони, і то минуло б чимало часу, поки остров'янки досить обробили б свої горлянки. До того ж Свенсон мав сумнів, чи вдасться на Рігонді білим леді втримати своє теперішнє привілейоване становище і чи захоче хтось дивитись на них,— адже прекрасні остров'янки переманять у них всіх коханців.

У всякому разі, це була цікава й весела подорож, яку надихала невгамовна жадоба, окрилена мріями про поживу, і великі надії. Поки здобич ще не була в руках, пристрасті не розгорілися, хижаки тільки нюхали повітря і вивчали один одного, щоб у рішучу мить вчепитись один одному в горлянку. Важко сказати, чим би все це закінчилось, коли б незадовго до кінця плавання у велику гру не втрутилася сама природа.

Океан раптом затаїв дух. Паруси нерухомо повисли, повітря зробилося нестерпно гарячим і задушним. Білі люди ледве могли дихати. Тиск повітря передвіщав наближення тропічної грози, і капітан Мобс, який не раз на своєму віку бачив подібні речі, тривожно прошепотів Мелвілеві, що насувається справжній ураган і треба бути готовими до всього.

— Що це значить — бути готовими до всього? — почав нервувати Мелвіль. — Адже не думаете ви, що з «Сігаллом» може щось трапитись? Я вважаю, корабель настільки міцний, що ніяка буря нічого з ним не зробить.

— По-моєму, немає в світі такого корабля, якого не міг би подолати ураган, — відповів Мобс. — Все залежить від фортуни. Чи не заперечує містер Мелвіль, коли я, на всякий випадок, заготую пляшку з повідомленням про наше становище? У тому разі, якщо нам не пощастить здійснити свого задуму, нехай, принаймні, інші дізнаються, де знаходиться Рігонда.

— Містер Мобс, невже наше становище справді таке небезпечне? — зблід Мелвіль.

— Все може трапитись. Я не кажу, що неодмінно станеться найгірше, але й не ручуся за те, що воно не станеться.

Мелвілеві раптом стало страшно, і він пошкодував, що через комерційні розрахунки проміняв надійне зручне бюро на суходолі на цю тендітну, залежну від примх моря посудину, на якій у хвилину небезпеки ніде навіть сховатись.

— Дійте, капітане, як вважаєте потрібним, — тремтячим голосом сказав шеф пароплавства, хоч він з усіх сил і намагався приховати своє хвилювання. — Але в першу чергу не забудьте вжити всіх заходів для нашої безпеки.

Спітнілими пальцями написав Мобс записку, в якій повідомляв координати Рігонди і місцеві прикмети, потім коротко змалював становище корабля. Цей документ —

заповіт «Сігалла» — він поклав у великий жовтий глиняний глек з-під джину, який можна було помітити у хвилях швидше, ніж скляну пляшку.

Незадовго до заходу сонця почалась велика оргія природи. Деякі паруси, які Мобс залишив на кораблі, зірвало першим же поривом бурі. Ніби птах, якого переслідують, гасав «Сігалл» океаном, то злітаючи на гребні хвилі, то зникаючи у водних проваллях завширшки на кілька кілометрів. Насунулася чорна непроглядна пільма. Океан намагався піднести свої води під саме небо. Гострими клинками проникав вітер у кожну щілинку, розколював, роздирав, рвав усе на шматки. Один з перших валів втягнув у безодню рятувальні човни з «Сігалла». Потім хитнулася фок-щогла. Ніби ударами гігантського молота, сплески хвилі вибили ляди люків, розбили двері матроського кубрика і затопили невелике приміщення до половини. Кількох чоловік уже недораховували на палубі. Ерік Свенсон загинув на містку, заплутавшись у канатах, куди його відкинув водяний вал, одірвавши його руки від стерна. І може бути, в той самий час, коли в дощовій імлі невідомий пароплав розколов «Німфу» на дві частини, китобійне судно «Сігалл» далеко на півдні перетворилося на купу уламків. Хвилі доти кидали й шпурляли його, поки не перевернули догори кілем. Тепер він нагадував величезного куцого кита. Як страхітливий спинний плавник, маячив над водою кінь корабля. В нічній темряві, серед завивання бурі і гуркоту хвилі передсмертні зойки кількох чоловік потонули, мов писк комара у дрімучому лісі.

Вранці, коли затих ураган, над океаном заблищало проміння сонця. Байдуже линуло воно над розбитим кораблем, розкиданими у хвилях уламками й трупами людей. Морська течія несла на схід жовтий глиняний глек. І поки він блукав безкрайнім океаном, непомічений людським оком, Рігонда могла почувати себе впевнено і спокійно у своїй самотності.

Ураган, зламавши багато пальм на узбережжі острова і зруйнувавши хатини багатьох остров'ян, зберіг поки що плем'я Ако від другої, ще страшнішої напасті — зажерливості білих колонізаторів.

Схопившись за кінець каната, Ако вперся ступнями у борт корабля і, як по трапу, спритно видерся нагору. Канат звисав з верхньої палуби,— можливо, на ньому була почеплена малярська «альтанка», яку матроси забули підняти на палубу. У тропічному поясі в тиху погоду іноді фарбують судна й на ходу.

У тій частині корабля фальшборту не було. Велика рятівна шлюпка була на своєму місці.

Ако хвилину перепочив, потім проскочив уздовж шлюпки в затишне містечко між її кілем і верхньою палубою машинного відділення. Капи були відкриті, звідти долітав монотонний гул машини. Високо над палубою здіймався капітанський місток. Крізь дощову сітку на ньому блищав вогник.

При світлі електричних лампочок Ако побачив двох чоловіків, на яких був такий самий одяг, як і в капітана Мобса, коли він висадився на берег Рігонди. Перегнувшись через поручні капітанського містка, вони напружено дивилися вниз на темну воду. Потім один з них, старший і огрядніший від другого, подав знак, і обидва спустилися трапом на палубу.

Ако відступив назад у темряву і сховався за кормою шлюпки. Прикипівши до палуби, він з хвилюванням стежив за обома чоловіками. Вони зупинилися біля рятівальної шлюпки і тихо розмовляли поміж собою.

— Неприємний випадок, штурмане...— промовив один.

— Так, капітане,— відповів другий.— З пароплавом, здається, нічого не сталося, хіба тільки фарба обідралася.

— Фарба — дурниці. Може, ми наїхали на якийсь напівзатонулий корабель. Мені здається, люди повинні були відчути раптовий поштовх.

— Можливо, капітане. Але за винятком нас двох і стернового ніхто не знає, в чому річ. Неприємно, якщо пароплавству доведеться платити за чужий парусник і вантаж.

— Постараємося, щоб цього не трапилось. Не забувайте, Бернслі, що у цій пригоді ви винні так само, як і я. Ми обидва були на капітанському містку, обидва помітили парусник. Пароплаву слід було змінити курс і дати повний назад. Коли «Уіндспайтер» налетів на барк, було

пізно маневрувати. Бернслі, я вважаю, що для барка ця сутичка була такою ж несподіваною, як і для нас. Вони, очевидно, не встигли прочитати назву корабля.

— Коли б навіть хтось і прочитав, то мало ймовірно, щоб він міг з цього скористатися. Кому вони розкажуть про це — рибам? Звичайно... якщо ми зараз же не повернемо судна й не спробуємо їх виловити.

— Бернслі... ви знаєте, що після всього, що трапилось, ми більше не можемо цього робити — не можемо рятувати жодного.

— Зрозуміло, містер Пітфол. Кожний врятований буде свідчити проти нас, і пароплавному доведеться платити величезні гроші. Але, як на вашу думку... стерновий зуміє мовчати?

— Я поговорю з ним. Він хлопець тямущий.

— А що коли хтось з команди барка в хвилину сутички все ж потрапив на палубу пароплава?

— Не думаю. Адже все тривало якихось кілька секунд. Але перевірити не завадить, обійдемо палубу. Ви йдіть вздовж стир-борту, а я піду бак-бортом. У вас є кишеньковий ліхтарик?

— Так точно, капітане. А якщо все-таки хтось видерся нагору — що тоді?

— Тоді ми повинні подбати про те, щоб він негайно зник з корабля. Нікого з чужих не повинно бути на палубі... Ніхто не повинен врятуватись.

Засвітилися маленькі ліхтарики і повільно попливли вздовж бортів судна до корми, потім вернулися назад і дійшли до носа.

Біля якірних ключів і шпигатів для збігання води обидва обслідувачі перегнулися через фальшборт і освітили борти корабля. Закінчивши огляд, вони знову зустрілися на верхній палубі.

— Все в порядку, капітане,— доповів Бернслі.

— Так, штурмане, поки що все в порядку. Та інакше й не могло бути. Море й ніч зуміють мовчати. Зробимо й ми те ж саме.

Капітан Пітфол тієї ж ночі переговорив із стерновим, який в момент пригоди стояв на вахті. За двадцять фунтів матрос погодився не знати того, що він знав. Потім капітан заніс до судового журналу черговий запис: «Пароплав «Уіндспайтер» в таку-то годину, на таких-то градусах, такої-то широти і довготи (десь проти мису Бланко,

поблизу Північної Африки) наскочив на невідомий пловучий предмет, найімовірніше — на кістяк напівзатонулого судна. Нічого особливого помічено не було. Пароплав продовжує свій рейс».

Але Ако... Він, звичайно, не зрозумів всього, про що говорили незнайомі люди, зупинившись біля рятувального човна, але найголовніше все ж розібрав. Володарі пароплава зробили щось невірне, тому затонув барк. За це їм загрожує покарання; треба буде платити багато-багато грошей, якщо про це дізнаються інші білі, бо ж барк, який затонув, також належав білим. Коли б він належав темношкірим, — тоді нічого. Щоб не довелося платити багато грошей, вони втекли, не стали рятувати своїх одноплемінників, які тепер потопали в морі.

Ако знав, що йому загрожує небезпека — смерть, якщо його знайдуть на палубі. Як тільки обидва білих володарі пішли, він почав шукати надійне сховище. На пів'юті пароплава, біля запасного гвинта, він знайшов кілька старих вентиляційних труб. Вони були такі широкі, що людина могла вільно пролізти в них. Сховавшись в одній такій трубі, Ако лежав тихо, ніби неживий.

«Чому білі дали потонути своїм собратам, коли вони могли б врятувати їх? Невже гроші дорожчі, ніж життя людей?» Ако ламав голову над цим питанням, але не знаходив відповіді.

Білі люди часто діяли надзвичайно дивно.

Розділ сьомий

1

Вентиляційна труба аж ніяк не була зручним житлом. Місця у ній вистачало, щоб людина могла повернутися з одного боку на другий, але як тільки Ако трохи ворухнеться, труба починала гуркотіти. Доводилося лежати не-порушно. Таке становище скоро обридло, почало гнітити. У трубі зібралося трохи вологи, і один бік Ако увесь час мокнув у воді.

Але найнезручніше було те, що Ако не смів заснути: уві сні міг ворухнутись, наробити шуму і цим себе виказати. Пробувши кілька годин у такому стані, Ако поба-

чив, що вже почало розвиднятись, що світанок через отвір труби зазирнув і до його притулку. Час від часу він чув кроки людей на палубі. Через певний час матроси приходили перевіряти показання лага. В інший час там нічого було робити, і голоси людей лунали оддалік. Тільки один раз, опівдні, біля старих вентиляторів зупинились двоє чоловіків і перекинулись кількома словами.

— Ти чув уночі дивний тріск? — запитав один.

— Аякже,— відповів другий.— Я мало не вилетів з койки.

— Біля стерна в цей час стояв Тейлор. Каже, ніби він нічого не бачив.

— Але ж ти теж стояв на вахті. Ти повинен був щось помітити.

— Я... бач, старий, мені вдень не вдалося заснути. І коли мене поставили туди, на півбак до бугшпріта зовсім самого, а тут ще так приємно почав накрапати дощик, я більше не міг витримати. Повіки самі собою злиплися. Довго я, звичайно, не спав, може, всього хвилини зо дві. Тоді ця чехарда і сталася. Добре ще, що сам старий у цей час опинився на містку. Він також нічого не помітив.

— Штурман говорить, ніби це був кістяк якогось напівзатонулого корабля.

— Гм, так. Дуже затонулим він аж ніяк не міг бути, бо фарба по борту судна обдерта від форштєвня до ахтерштєвня футів на чотири вище від ватерлінії. А якщо на цьому кістяку були ще й щогли, то їх і поготів слід було помітити. Але яке нам діло до всього цього?

— Зрозуміло. Невелика радість вештатися по судах.

— А старий — бита голова. Ти чув — якщо погода буде тиха, то обдерті місця накажуть пофарбувати тут-таки, у морі, до самої ватерлінії. До Гібралтара висохне, і жоден чорт тоді не докопається, на який такий кістяк наскочив наш «Уіндспайтер».

— Щоб фарба краще сохла, старий, я думаю, підкине нам кілька пляшок джину.

— Боцман каже — це вже обіцяно.

— Он як? Ну, тоді все гаразд.

Поки вони розмовляли, Ако не смів дихати. І цього разу він дещо зрозумів з розмови і запам'ятав. Не викликало сумніву, що командири судна вжили і вживатимуть

усіх заходів, щоб приховати від інших білих причини загибелі «Німфи». Всі їхні плани міг зірвати тільки Ако. Якщо вони його піймають, то неодмінно знищать. Відчуття того, що найменша необережність може загубити його, надала Ако сили лежати із заляканими членами, втамувати голод і терпляче зносити запаморочливу спеку, яка стала нестерпною, коли сонце розпекло метал. Стінки труби цілий день були такі гарячі, що до них не можна було доторкнутися рукою або щокою. Коли б після недавніх штормів і тропічних злив у трубі не залишилося води, Ако напевно б не витримав до вечора. Добре ще, що його голі ноги й спина лежали в калюжі. Але вода ця поволі висихала, випаровувалася і просякала одяг Ако.

«Наступної ночі я повинен підшукати собі якийсь інше сховище,— міркував остров'янин.— Таке, де зручніше спати і куди не сягає сонце. Їжу і питну воду також треба знайти».

Повільно тяглися години. Довго-предовго сонячне проміння розпікало клітку Ако. Нарешті почало смеркатись, і на кормовій палубі затихли людські голоси. Ако дочекався, поки зовсім стемніло, і тільки тоді насмілився вистромити голову з вентилятора. Над морем уже мерехтіли зорі. Ако жадібно ковтав прохолодне свіже повітря і відпочивав. Заляклі члени тіла знову набували колишньої гнучкості, біль і тягар у голові зникли.

Переконавшись, що на палубі немає жодної живої душі, Ако виліз із труби і, низько пригнувшись, прошмигнув до грот-щогли. Звідкілясь долітали приємні пахощі свіжоспеченого хліба. На вантах щогли висів мішок з м'ясом. Узяти весь волов'ячий окорок Ако не наважувався, а щоб відрізати підходящий шматок, у нього не було ножа. Пахощі їжі ще дужче роз'ятрили голод юнака. Як звір, що нюхом чує здобич, він рушив у той бік, звідки струмені повітря доносили приємні пахощі. Йому довелося піднятися вгору трапом, потім прокрастись вузьким коридором, обабіч якого були розташовані каюти. У коридорі не горіла жодна лампа. За всіма дверима панувала тиша—білі люди, напевно, спали. В тому приміщенні, звідки тягнуло привабливими пахощами, двері були залишені прочиненими. Очі Ако, що бачили в темряві майже так само добре, як і при денному світлі, розгляділи крізь щілину в дверях плиту, полиці для посуду і невеликий стіл, на якому ости-

гали кілька буханок недавно випеченого хліба. На плиті стояв повний кофейник, заготовлений для вахтенних матросів, які змінюються вночі. Але ще з часів «Сігалла» Ако знав, що в плиті є духовка і в ній завжди зберігається щось їстівне.

Безшумно, немов привид, прослизнув він до камбуза і почав швидко діяти. Кофе був негарячий. Ако, не обпікаючись, досхочу напився, а решту вилив у якусь порожню консервну банку, що попала під руку на полиці. Буханка хліба й смажена риба, яку він вийняв з духовки, могли на кілька днів врятувати його від голоду. Взявши з собою здобич, Ако зник так само тихо, як і увійшов. Вибравшись з коридора, він не пішов назад на корму пароплава, а піднявся на верхню палубу, де стояли рятувальні човни.

Тієї ночі Ако сховався в одному з човнів, поверх якого був натягнутий брезентовий чохол. Йому довелося від'язати декілька шкертків з боку моря, які потім, коли він уже лежав у човні, не можна було зав'язати. Якби комусь з команди спало на думку перевірити брезент з боку моря, він одразу помітив би, що шкертки розв'язані, і неодмінно заглянув би в середину човна. Ако не знав, що другого ранку після його врятування штурман обдивився всі рятувальні човни, вугільні бункери й інші місця, де мали звичку ховатись потайні пасажири. Все було в повному порядку, і на пароплаві були певні, що тут сторонньої людини немає. Якби Ако знав це, він почував би себе набагато впевненіше в своєму новому сховищі.

У рятувальному човні було зовсім інше життя, ніж у вентиляторі. Тут Ако міг спати на згорнутому парусі, міг навіть сидіти і значно вільніше ворушитись. Тієї ночі він добре виспався. Наступного дня його не мучило пекуче сонце.

Два дні й дві ночі Ако не покидав свого сховища. Він ощадливо їв хліб і рибу, а кофе пив тільки тоді, коли дуже мучила спрага. Третьої ночі він знову пішов на розшуки. На цей раз його здобиччю була буханка хліба і шматок висохлого біфштекса. Живучи в човні, Ако знайшов там бочонок води, тому про пиття йому більше не доводилося турбуватись.

Ніхто нічого ще не помітив. Ніхто не тривожив Ако, і в нього вже зажеврїла надія, що йому пощастить доче-

катися кінця плавання, врятувати своє життя і коли-небудь побачити береги батьківщини.

Пароплав водотоннажністю у вісім тисяч тонн із швидкістю дванадцять миль на годину мчав на північ.

2

Що ж таке трапалося з сонцем? Невже воно зовсім знесиліло? Опівдні воно не могло зігріти світу, а вночі лютував такий холод, що в Ако зуб на зуб не попадав. Марно він кутався в парусину й скручувався в клубок, щоб члени його тіла самі себе гріли,— холод пробирався крізь чохол човна, забирався в лігво Ако і гострими кігтями впивався в його тіло.

Він не звик до таких відчуттів, не знав, що таке мороз і зима, і через те зовсім розгубився й злякався, коли ці неминучі супутники півночі вперше впали на нього зненацька. На Рігонді навіть у період злив не було такої непривітної погоди.

Ако мерз. Йому здавалося, що матроси можуть почувти, як цокотять його зуби. Одного разу ще на острові він пірнув до самого дна лагуни, вода там була набагато холодніша, ніж на поверхні, а все ж не така холодна, як тутешнє повітря.

Білі люди, очевидно, везли його від сонця у далекий підземний світ. Завдяки своїй надмірній хитрості, вони могли зносити й таке повітря, воно їм не завдавало шкоди. Але Ако...

Нерухомо пролежавши весь день у човні, він вирішив уночі пошукати їжі і, коли всі звуки стихли, виліз із своєї схованки. Небо було затягнуте хмарами; не видно ні місяця, ні зірок. Щось мелькало в повітрі, об обличчя Ако билися якісь м'які холодні порошинки. Ці порошинки, що нагадували пушинки квітів, кружляли, падали й збивалися на палубі товстим білим шаром. Чохол човна також вкрився товстим шаром порошинок. Ако взяв у руку маленьку щіпку порошинок, але вони вмить злилися в грудку і почали танути. У нього стали мерзнути пальці. Босими ногами стояв він на снігу, і йому здавалося, ніби палуба має пальці, які щипають його за ступні. Ако весь тремтів. І чим більше він так стояв, тим важче йому

було зносити холод — це було набагато нестерпніше, ніж витримувати найпалкішу полудневу спеку.

Як довго він витримає це? Ако зрозумів: коли він зараз же не потрапить в тепло, станеться щось погане й непоправне. Десь на пароплаві повинно бути тепле місце — поблизу вогню, де білі люди рятувались від напасті. Тепле повітря струмувало вгору з машинного відділу, але Ако не наважувався наблизитись до капу, бо там було надто видно. У камбузі також, мабуть, тепло, але скільки Ако міг би там ховатись? Якийсь моряк міг увійти по кофе, побачити його, і тоді всьому кінець.

Не маючи сил далі зносити цю муку, Ако зав'язав брезент, що прикривав човен, і прокрався до труби пароплава. Навколо труби снігу не було, бо теплий метал розтопив сніжинки. Ако приклав руки до труби, вона була приємно тепла — ні холодна, ні гаряча. Тоді він виліз на плоску основу труби і деякий час стояв, припавши всім тілом до теплої стінки. До чого ж це було приємно! Краще цілий тиждень голодувати, ніж одну ніч мерзнути.

Ако збагнув, що тепло йде знизу, звідки долітали дивні звуки. Може, там темно і ще тепліше, ніж тут, на горі? Добре б туди пролізти й сховатися. Коли б на пароплаві були такі люди, як Бобі Грейн, Ако міг би зайти до них у каюту і поспати на койці, але він знав, що ці білі не такі. Білі люди, напевно, бувають двох гатунків — такі, як Бобі Грейн, і такі, як на «Сігаллі». Хто зустрінеться з останніми, тому не доведеться радіти.

Трохи зігрівшись, Ако вирушив на розшуки теплого сховища. Знову довелося йому босими ногами ступати по снігу, скрадатись уздовж рятувальних човнів до кінця палуби й тремтіти на вітрі. З верхньої палуби він побачив внизу вузькі темні двері. Вони були розчинені і з цих дверей долітав нагору гуркіт. Але найбільше зацікавив Ако рожевуватий відблиск полум'я. Там, унизу, очевидно, горіло велике багаття, що розпікало величезну трубу, біля якої Ако грівся.

Поблизу не було видно жодної людини.

Безшумним, пружним стрибком остров'янин перемахнув на середню палубу корабля і через вузькі двері потрапив до незвичайного на вигляд напівтемного приміщення, підлога якого була вистелена бляхою. Вузький трап вів униз до казанів, де напівголі люди поралися біля

топок. У цьому приміщенні всі стіни були теплі, а повітря таке приємне, що Ако нізачо не хотілося йти звідси. Ліворуч від дверей він помітив темну вузьку щілину. Він у темряві напوماцки проліз нею кілька кроків. Далі щілина ширшала, і Ако, уважно придивившись, помітив новий фундамент величезної труби, який тут був не круглий, а чотирикутний. Знизу наверх плив палючий жар, і все тут було вкрите товстим шаром чорного вугільного пилу, але це не могло затьмарити радості юнака. «Тут я залишусь, поки корабель не допливе до берега»,— думав він.

У вузькій щілині, якою Ако пробрався сюди, він знайшов кілька невеликих дощок. Поклавши їх поруч, одну біля одної, Ако міг досить зручно сісти і навіть витягнутись на весь зріст. Згадавши, яка зараз жахлива погода і як приємно тут, у теплі, Ако відчув таке блаженство, що забув навіть про голод.

У ту ніч він не ходив шукати їжі.

3

У кока «Уіндспайтера», шановного містера Харімена, останнього часу був препоганий настрій. Коли матроси і кочегари приходили до камбуза по їжу, Харімен сердито розливав юшку, кидав у мисочки м'ясо і не заходив у будь-які розмови. Мабуть, його щось пригнічувало. Похмурий настрій Харімена дуже відбивався на приготівленій ним їжі. Охоплений неприємними думами, він забував посолити суп, а іноді через неухважність сипав дуже багато солі. Тоді в матроському кубрику одразу ж зчинявся гармидер. Матроси посилали делегацію до штурмана і просили переконатись, чи можна вважати їстівним таке пійло.

— Любий наш кок, якщо ти думаєш, що ми з породи оленів і любимо сіль над усе життя, то ти помиляєшся. Їж сам свої помії!

Куховар гнівно вирячував очі, але нічого не говорив. Його давно мучили важкі підозри, але поки остаточно не з'ясується одна справа, він не міг одверто говорити про це.

— З коком справді робиться щось недобре,— зауважив одного разу за обідом штурман Бернслі.— Ну, поми-

луйтеся, панове, що це за біфштекс! Підешва, а не м'ясо.

— І справді, дивно,— згодилися інші офіцери.— Всю дорогу так добре готував, і от тобі на — зовсім зіпсувався.

— Так справа не піде,— сказав Бернслі.— Я з ним поговорю.

В перерві між обідом і полуднем Бернслі завернув до камбуза. Щоб не принизити престижу кока в очах його підлеглих, штурман відіслав юнгу щось прибрати в своїй каюті, потім дипломатично почав:

— Харімен, що з вами? Старий кок з багатолітньою практикою, славним минулим, і ні з того ні з сього допускаєте такі огріхи, що непростимі навіть новакові! Скажіть, про що ви думаєте, стоячи біля плити? Для мрій досить часу вночі.

Ущипливі слова штурмана дійняли Харімена до живого. Він мало не заплакав.

— Вам, штурмане, легко сміятися. А відносно мрій... не знаю, як би ви заговорили, коли б з вами трапились такі речі, які звичайно трапляються тільки уві сні. Я вважаю, що ми досить добре харчуємо своїх людей — щоразу дещо перепадає й чайкам. Але якщо людина наїдається, а потім ще й краде, то цього не можна назвати інакше як хуліганством.

— Краде? Харімен, і справді, чи не сниться це вам?

— Але, якщо я на власні очі бачу, тоді це вже не сон. Ну, подумайте, штурмане. Вечорами я час від часу випікаю хліб і залишаю його на столі остигати. На різні числа у мене добра пам'ять, і я кожного разу достеменно знаю, скільки штук спік і залишив у камбузі. Вранці однієї буханки неvistачає! І так уже третій раз. Але це ще не все. В духовку завжди хтось заглядає, і ті краші шматки, які я залишаю на ніч панам офіцерам, зникають. Не інакше, як серед команди завівся якийсь хуліган, який вирішив з мене поглузувати. Можливо, він зовсім і не їсть цього хліба й іншого добра, а шпурляє за борт. Мовляв, подражнимо трошки кока, а то він від доброго життя дуже розжирів. От які люди...— повар схлипнув.— Я до них з щирою душею, а вони зі мною, як з собакою.

— Гм...— усміхнувся Бернслі.— Це неприємно. Ви підозріваєте когось?

— Звідки ж мені знати! Адже на вигляд всі невинні, мов немовлята.

— Вам слід би спробувати піймати цього бешкетника.

— Я вже намагався. На ніч залишав двері своєї каюти напіввідчиненими. Та от біда — звук я до нормального укладу життя — вчасно спати і вчасно підніматися. Вечорами, коли прибираю камбуз, мене так хилить на сон, що при всьому моему бажанні не можу дочекатися півночі. А цей тхір, мабуть, понадився ходити після півночі. Сьогодні увечері знову буду пекти хліб. Зрозуміло — він знову буде тут обов'язково. От би спіймати його! Я вже зробив із старого каната добрий канчук. Великий кухонний ніж також нагострений, як бритва. Жартом він у мене не відбудеться.

Бернслі, трохи подумавши, сказав:

— Спробуйте сьогодні не заснути! Напийтесь міцного кофе — сон як рукою зніме. І коли спіймаєте злодія, покличте мене — я буду на вахті з півночі до четвертої ранку. Цей хуліган повинен бути покараний як він на те заслуговує.

— Добре, штурмане, я спробую випити кофе.

Коли Бернслі розповів іншим офіцерам про пригоди куховара, вони від душі посміялись. Щоб не зіпсувати цікавого полювання, іншим членам команди нічого не сказали, бо невідомий шахрай цієї ночі міг утриматися від вилазки, і кок даремно напився б міцного кофе.

Усе зробили, як було домовлено. Харімен спік хліб, порахував буханки і поклав на стіл. Випивши півтора літра натурального кофе, звичайно сонливий кок почував себе досить бадьоро. Щоб у «цього хулігана» було якнайбільше спокуси, в духовку поставили особливо смачний шматок печені і, коли хтось з кочегарів або матросів заходив до камбуза за питною водою, куховар відкривав і закривав дверцята духовки, примовляючи, що ці ласощі призначаються для нього самого, — хіба тільки ще капітанові дістанеться шматочок.

О-пів на другу ночі Бернслі, що ходив по капітанському містку, раптом прчув галас і метушню.

— Віддавай, дияволе, м'ясо! — гримів голос кока. — Тікай не тікай, однаково піймався! Стій, стій! Хлопці, на поміч!

Потім на хвилину все стихло. Незабаром на трапі пролунали важкі кроки Харімена.

— Штурмане, дозвольте?

— Давай сюди, нагору! — відповів Бернслі.— Ну, як справи?

— Він уже був у мене в руках, тільки не встиг роздивитись обличчя. Страшенно верткий молодчик. Це з замурзаних, штурмане. Або вугляр, або кочегар. Обличчя все в сажі, роба чорнісінька від пилюки. У мене двері каюти були розчинені, і я одразу почув, як він прошмигнув у камбуз. Але поки я встав та вийшов з каюти, він, мабуть, почув мої кроки і вистрибнув назад у коридор, так що я не встиг зачинити двері камбуза. Потім він кинувся навтікача. Біля релінгів спардека я його майже вже схопив, але тут він скочив на верхню палубу. Я старший від нього, і стрибати мені важкувато. Так він і втік від мене. Але більше йому ніде бути, як тільки внизу. Страшенно верткий молодчик! Була б моя каюта з другого боку камбуза, він просто на мене б наскочив. Що ж тепер робити?

— Спустіться до машинного відділення і покличете з собою механіка, потім підіть до кочегарів і допитайте всіх.

— Хіба вони скажуть?

— Цього я не знаю, але спробувати можна.

— Це вірно, штурмане, спробувати можна.

Коли Харімен з механіком з'явилися у котельному відділі, кочегари здивовано вступилися очима в куховара.

— Що за штука, дорогий кок? У нічний час до нас? Вугілля потрібне?

— Нічого прикидатись, давайте говорити одверто! Хто з вас тільки що нишпорив у камбузі?

— Кок, чи ти, бува, з глузду не з'їхав? Ми увесь час біля топок, а вугляр у бункері. Послухай, як він там шурує.

У бункері чути було гуркіт тачки — там вугляр підкочував вугілля ближче до бункерного люка.

Харімен допитливо оглянув кочегарів з голови до ніг. Це були кремезні чоловіки середнього віку, а їхній одяг — сині штани й тільники — виглядали досить чистими.

— Покличте вугляра, я хочу подивитись, який він з себе! — наказав Харімен.

— Оуен, спустись на хвилинку вниз! — гукнув один з кочегарів в бункерський люк.

— Він був високий на зріст, молодий і верткий, як кішка, — розповідав куховар механікові.

— Тоді це не Оуен,— пробурчав механік.— І взагалі, я думаю, що ми тільки марно гаємо час.

— Але я повинен спіймати цього молодчика! — загаласував куховар.— Доки ж він глузуватиме з мене!

— Чого ти хвилюєшся, кок? — дивувались кочегари.

— Як чого? А хто цупить м'ясо й хліб?

— Он воно що! І ти думаєш, що ми підемо бруднити руки твоєю жратвою? — обличчя матросів зробилися похмурими й злими.— Харімен, ти не розкидайся словами і не ображай чесних людей.

— Чого треба? — запитав Оуен, незavidний на зріст юнак, що з'явився з бункера.

— Ось Харімен говорить, ніби ти був у камбузі і обчистив його,— пояснив один з кочегарів.

— Що?! — хлопчина випнув груди.— Я злодій? А чи не звил канарка гнізда в голові у Харімена? Ти, гладка туша, мабуть, хочеш познайомитись з оцим! — він загрозливо схопив ломик.

— Заспокойтесь! — вгамовував механік людей, що розходилися.— Скільки я розумію, винуватця треба шукати десь в іншому місці. А ви, Харімен, перевіряли в кубрику?

— Але він був із замурзаних! — знову закричав куховар.— Все обличчя в сажі і закопчений одяг. А я ж бачив на власні очі! Не робіть з мене сліпого!

— Тоді шукайте кого вам треба і не заважайте працювати людям, які про ваші справи нічого не знають,— відрізав механік.

Роздратований Харімен піднявся на палубу і ще раз потурбував Бернслі.

— Вони відмовляються. Та ніхто там і не схожий на нього. Штурмане, дозвольте обшукати кубрик. Треба дізнатися, хто з них виходив звідти. Якщо сьогодні вночі не спіймаю, тоді пиши пропало. Допоможіть же, містер Бернслі!

Це була неспокійна ніч. Марно Харімен побудив матросів і решту моряків. Люди з обуренням відкидали обвинувачення куховара і довго з ним не розмовляли. І, можливо, на тому б і закінчилась ця загадкова пригода, коли б на завтра вранці судовий столяр, виконуючи свої службові обов'язки, не здумав подивитись, в якому стані знаходяться рятувальні човни.

Наступного ранку пароплав, за розрахунками капітана, прибував до порту і треба було навести повний порядок. В чохлі одного рятувального човна було розв'язано кілька шкертків. Коли столяр підняв край брезенту, його очам відкрилася така картина, що він не міг не доповісти про неї капітанові.

— У човні оселилася людина, — повідомив столяр. — На парусі розсипані крихти хліба, чіп від анкерка з водою зрушений з місця, а під однією з банок валяються порожня бляшанка з-під консервів і кілька обгризених кісток.

Капітан Пітфол трохи зблід. Він негайно попрямував на верхню палубу і оглянув рятувальний човен. Все було так, як розповідав столяр. Стурбований капітан поспішив до штурмана.

— Бернслі, на судні перебуває стороння людина. Через двадцять годин ми увійдемо в порт. Якщо тільки це чужак з парусника... нам загрожують серйозні неприємності.

— Я думаю, що не пізно ще їм запобігти. Якщо він на судні, треба знайти його.

— Ми повинні знайти його, що б там не було, — підтвердив капітан. — Ця людина не повинна потрапити в порт.

4

Сидячи в своїй схованці, Ако чув, як вуглярі за димарем підіймали нагору шлак. Один керував малою індикаторною лебідкою, другий приймав підійнятий ківш і висипав шлак за борт. Через кожні чотири години повторювалася ця операція. Тоді Ако тримався тихо і не порушно, бо від цих людей його відокремлювало всього лише чотири-п'ять кроків. Досить було йому кашлянути або комусь з них підійти до щілини — і він пропав. Інцидент у камбузі, коли Ако ледве було не потрапив до рук кока, дуже стурбував його. Чи догадалися білі, що на кораблі є сторонній?

Щоб одержати якісь відомості про це, Ако уважно прислухався до розмов вуглярів. Досі вони жодного разу не згадували нічого такого, що могло б стосуватись його. Вночі, після сутички з куховаром, вони сміялись, що хтось з матросів поглузував з кока і добрий дядечко

Харімен з досади аж захворів. Але вранці розмова вуглярів набрала іншого характеру.

— Кажуть, на пароплаві є якийсь втікач,— промовив один.— Столяр виявив у рятувальному човні сліди.

— От біс, а не хлопець,— озвався інший.— Такий шматок шляху відмахати — і щоб ні слуху, ні духу. Шкода, якщо саме тепер, коли рейс наближається до кінця, його знайдуть.

— Знайдуть, друже, куди йому подітися. Бачив, як матросня нишпорила сьогодні вранці по всіх закутках? Обшукали навіть каюти, шкіперську з фарбами і перевернули догори дном кладову з провізією. Ось побачиш, незабаром прийдуть і почнуть шукати в бункерах, біля котлів і в машинному відділі. Недарма капітан обіцяв десять гіней тому, хто його знайде.

— І чого він так розлютився? Адже не перший раз на кораблі їдуть зайці. Краще роби вигляд, ніби і знати не знаєш. А в порту вже, будь певен, не встигнеш оглянутись — його й сліду не лишить.

— Ну, тут зовсім інша справа. Мені Тейлор розповідав... Тієї ночі, коли був туман, пароплав наскочив зовсім не на півзатонулий кістяк, а на парусник. І якби хтось з людей з тієї посудини врятувався, тоді нашому старому не уникнути великих неприємностей. Може кінчитися тим, що доведеться попрощатись з місцем капітана. Судновласники спасибі не скажуть, якщо їм треба буде платити за потоплений парусник.

— Боюсь, що цього разу їм так чи інакше доведеться розкривати гаманці. Скільки нам залишилось пливти — неповну добу. Якщо цей хлопець зумів переховуватися весь час, то тепер і поготів зуміє сліди замести.

— Не віряться, старий. Дуже вже старанно шукають! Не тільки що людину — голку знайдуть. Тоді вже тому лишається сховатись у найнеможливішому місці — в капітанській каюті або в котлах. В порту вже з ним нічого не зможуть зробити.

— Ну, поживемо — побачимо.

Тепер Ако знав, що його присутність на пароплаві викрито і що почалося шалене полювання. Зрозуміло, що переслідувачі прийдуть і сюди і заглянуть за димар. Що ж робити, куди подітися? Капітанська каюта? Там шукати не стануть. Але, де вона, ця капітанська каюта? І чи є там хоч якийсь закуток, щоб сховатися?

На «Уіндспайтері» було чотири котли — три великих і один маленький — допоміжний, який в морі не працював. Відстоявши свою вахту, кочегари ходили туди вмиватися. До допоміжного котла вели окремі двері просто з палуби. Іноді Ако з своєї схованки спостерігав, як матроси входили через ці двері, спускалися до допоміжного котла і вмивалися. Деякі там прали й сушили білизну. Коли двері залишалися відчиненими, було видно середню палубу і поручні вздовж борту.

Готовий до всяких несподіванок, Ако перебрався на другий бік димоходу, до маленького трапу, що вів до допоміжного котла. Мовчазний і непорушний, як постамент, сидів він у темряві і прислухався до голосів шукачів, що долітали то з верхньої палуби, то з бункерів, то знизу, з машинного відділу.

— Треба оглянути котельню! — пролунав чийсь голос біля лебідки.— Може, він там звив собі кубельце. Ходімо, хлопці. Почекай, де ліхтар?

Ако більше не гаяв часу. Нечутно зліз він з фундаменту димаря, через щілину в дверях кинув швидкий погляд на палубу і — вийшов. Праворуч, під капітанським містком, він побачив якісь двері, вони вели до капітанського салону. Це був відчайдушний крок — серед білого дня, коли безліч очей невідступно нишпорили по всіх закутках пароплава, з'явитись на палубі. Але Ако нічого іншого не лишалось. Над котлами вже лунали кроки переслідувачів.

Безрозсудною була сміливість Ако, але йому пощастило: ті чотири-п'ять секунд, які потрібні були, щоб пробігти від допоміжного котла до дверей салону, жодне око не дивилося в той бік. Штурман стежив за морем з другого боку судна, юнга, повернувшись спиною до Ако, виливав за борт кофейну гущу, а буфетник, ідучи в цей час до салону, просунув голову в двері кают-компанії і розмовляв з третім механіком. Коли б він швидше повернув голову до носу корабля, то помітив би чиюсь голу брудну ногу, яка в ту мить зникла за порогом дверей салону.

Ако опинився в просторому розкішному приміщенні з кількома великими ілюмінаторами. Камін, невеличка шафа, двері до приміщення поруч і великий стіл, навкруг якого стояли прикріплені до підлоги обертові крісла. Стіл був покритий скатеркою, кінці якої звисали майже до

самої підлоги. Ако ледве встиг заглянути до приміщення поруч і переконатися, що там немає жодного придатного куточка, де можна було б сховатися, як за дверима салону почулися кроки. Одним стрибком юнак опинився посередині кімнати, шмигнув під стіл і завмер.

Мов ураган увірвався до салону. Грізно гримів голос капітана:

— Чорт знає що! Точно відомо, що цей молодчик на пароплаві, сліди його знайдені і сам був майже в руках, а вони роти пороззявляли і дають йому вислизнути.

— В човнах і в котельній його вже немає,— відказав Бернслі.

— Але ж він тільки що був у котельній. Коли б ці роззяви поставили одного чоловіка біля допоміжного котла, він сам би попався, як курка в борщ. Неподобство! Тепер знову шукай по всіх кутках, а час не жде. Якщо ми до вечора його не розшукаємо, то вночі він вже зуміє сховатися, а вранці, коли на пароплав прийдуть митники і лоцман, буде пізно щось зробити.

— Не може ж бути, щоб люди переховували його? — губився Бернслі.

— Хто їх знає! А коли б навіть і так, ми повинні знайти його! Бернслі, візьміть боцмана і старшого кочегара і ще раз обшукайте всі каюти. Перерийте все, переверніть догори дном все судно, але знайдіть його! Хай йому чорт, тут можна збожеволіти. Поки триватимуть розшуки, нехай замкнуть всі двері і задрають ілюмінатори. Тоді він нікуди не зможе перебраться.

— Спробую, капітане.

Бернслі пішов. Залишившись на самоті, капітан нервово закрокував по салону. Ако бачив, як поривчасто ступали його ноги. Цей чоловік був дуже розлючений. Коли б він тільки знав... Коли б він трошечки підійняв кінець скатерки...

Нарешті капітан підійшов до маленької шафи і добре хильнув з якоїсь пляшки. Це його трохи заспокоїло. Ідучи на палубу, капітан замкнув зовні двері салону.

...Розшуки тривали цілий день. Важкі хвилини пережив Ако під час обіду і вечері, коли капітан пригощався за великим столом, а буфетник йому прислужував. Іноді чобіт капітана присувався до самих очей втікача, але він не смів ворухнутися, відсунутись далі. Перед тим, як лягати спати, капітан ще раз радився з штурманом.

— Тепер зрозуміло, що ми його не піймаємо,— сказав містер Пітфол.— Лишається єдина надія, що ми його схопимо вранці. Прибирати корабель будемо пізніше — встигнемо, а всі вільні люди нехай стануть на вахту. Коли на судно прийдуть митники і портове начальство, я запрошу їх до салону і добре почастую. Нехай чоловіка зо два стануть біля дверей салону і, якщо цей пройдисвіт намагатиметься наблизитись до митних службовців, нехай хапають його і на деякий час сховають якомога далі. А ви дайте мені знати, тоді я відповідним чином проінформую цих панів. Сподіваюсь, вони мені більше повірять, ніж якомусь волоцюзі.

— Треба думати,— посміхнувся Бернслі.

У ту ніч Ако не заплющив очей. Вранці буфетник розставив на столі пляшки, посуд для кофе і всілякі делікатеси, але капітан не поспішав снідати. Потім Ако почув гудки сирени, свистки на капітанському містку і незнайомі голоси. Незабаром до каюти увійшло кілька чоловіків, і капітан Пітфол люб'язно промовив:

— Прошу, панове, до столу. Чи не завгодно поснідати...

Дзвенів посуд, ножі й виделки, чути було, як чокаються бокали. Гості доброзичливо розпитували про закінчений рейс. Пітфол, задоволений, розповідав, що рейс пройшов вдало, без штормів і аварій, тільки наштотхнулись на якийсь напівзатонулий кістяк корабля, але й ця сутичка обійшлася без поганих наслідків.

У цю мить Ако виліз з-під столу і каліченою англійською мовою звернувся до прибулих панів:

— Неправда. Не слухайте його! То був не напівзатонулий кістяк, а парусник. Я працював на ньому.

У капітана Пітфола випала чарка з рук, обличчя стало синяво-бураковим, здавалося — він ось-ось задихнеться.

— Хто це такий? — здивовано запитав один з митних урядовців.

Злива неймовірних прокльонів була відповіддю Пітфола. Нічого не тямлячи від гніву, він схопився і із стиснутими кулаками кинувся на юнака:

— Диявол отакий! Уб'ю, в могилу зажену тебе, паршива тварюка! На порох зітру!

Зчинився жахливий скандал, і невідомо, чим би все це закінчилося, коли б не втрутились портові урядовці.

— Заспокойтесь, капітане,— сказав найголовніший з них.— У нашій присутності ви його бити не будете. Що це за людина?

— Не знаю! — заревів Пітфол.— Спитайте його.

Вони поставили кілька запитань, і Ако все розповів. Він плавав на паруснику, який був потоплений кораблем. Він один врятувався.

Коли портові урядовці стали сходити на берег, вони взяли з собою Ако.

Життя остров'янина було врятоване.

Розділ восьмий

1

По дорозі до них приєднався якийсь високий чоловік у чорному ківері. Він тримався поруч з Ако, і коли юнак уповільнював крок або хотів йти швидше, високий чоловік брав його за лікоть і говорив:

— Не можна.

Для людей, що товпилися в порту, це було незвичайне видовище. Кілька підлітків бігом супроводжували дивну процесію і безцеремонно витріщали очі на темношкірого хлопця, що йшов поряд з поліцейськими та двома портовими урядовцями.

Біля будинку портової поліції процесія зупинилася. Ако завели до якогось приміщення, де було багато столів і кілька чоловіків у темному форменому одязі. Один з них розмовляв сам з собою, тримаючи біля рота щось схоже на маленький ківш. Закінчивши розмову, він поклав ківш і звернувся до прибулих:

— В чому справа?

Один з портових службовців щось розповів йому, і поліцейський урядовець записав усе це на папері. Поставивши ще кілька запитань, він наказав службовцеві, що доповідав йому, підписатися, потім відпустив його. Ако хотів вийти разом з чужим паном.

— Залишайтеся тут,— зупинив його поліцейський.— Відповідайте цьому панові, коли він буде вас запитувати.

І пан запитав:

— Як вас звуть?

— Ако.

— Це ім'я чи прізвище?

— Не знаю. Так мене звать.

— Чи звать вас ще якимсь ім'ям?

— Ні, тільки Ако.

— Гарзд. Коли ви народились?

— Не знаю.

— Скільки ж вам років? Як довго ви живете на світі?

— Не знаю. Мати говорила, що я народився через два місяці після великого урагану, який змив у океан багато пірог і хатин.

— Але коли ж був цей великий ураган?

— Не знаю.

Урядовець ледь замислився і записав до протоколу: «Судячи з зовнішнього вигляду — від 18 до 20 років».

— Як зветься те місце, де ви народились?

— Хатина Оно. Оно — мій батько.

— А де знаходилась хатина вашого батька?

— На березі затоки, за пагорком.

Урядовець почав нервувати.

— Яка там затока? В якій країні знаходиться затока?

— У Рігонді. Великий острів далеко в морі.

— До якої народності ви належите? Якою мовою говорили ваш батько, мати, брати й сестри?

— Нашою мовою, рігондською мовою.

— Ну, гарзд. Тепер розкажіть, як ви потрапили на пароплав, яким приїхали сюди?

— Пароплав уночі наскочив на парусник. Ако працював на паруснику. Парусник пішов на дно, і всі люди потонули, тільки Ако стрибнув на пароплав і залишився живий.

— Чому Ако не пішов до капітана, а ховався і крав їжу?

— Ако чув, як капітан говорив з одним білим. Нікого не можна рятувати, а то кораблеві доведеться платити багато грошей. Якщо хто забереться на пароплав, того треба скинути в море. Ако не хотів у море. Ако хотів жити. Тому не пішов до капітана, а сховався в човні. Потім білі люди шукали Ако. Тоді Ако втік і сховався під столом.

Урядовець щось записав, потім прочитав другий протокол і раптом суворо вигукнув:

— Навіщо Ако бреше?

— Ако не бреше, говорить правду.

— Але білі говорять, що це неправда. Ако в порту заліз на пароплав і приїхав до нас.

— Ако не знає, що говорять білі люди, але він говорить правду.

— Ну, гаразд. Підпишіться тут.

— Ако не знає, як треба писати.

— Тоді поставте хрестика. Отак...— показав урядовець.

Ако подивився, як треба малювати хрестика, потім напруженими пальцями нашкрывав його на папері в тому місці, де йому показали.

— Відведіть його до арештантської,— сказав урядовець поліцейському.— Але спочатку накажіть йому вмитися.

Поліцейський відкозиряв, потім зробив знак Ако. У якомусь іншому приміщенні його підвели до крана, поліцейський пустив воду і на мигах звелів Ако помити обличчя й руки. Коли зник шар бруду, Ако вже більше не виглядав таким дикуном. Заразом він і напився води, потім пішов слідом за поліцейським. Його ввели до якоїсь темної клітки, де замість стін були залізні ґрати. В кутку клітки стояла дерев'яна лава. І вікно, що знаходилося високо над підлогою, також було зсередини загразоване.

— А тепер живи собі спокійно, поки тебе не покличуть,— сказав провідник, замкнув двері і залишив Ако на самоті.

Звичний до всіляких умов, Ако почував себе не так уже й погано в цій новій кліточці. Тут було тепліше, ніж надворі, білі не били, та й не лаяли. Він сів на лаву, схрестив під собою ноги і незабаром поринув у легку дрімоту. Його розбудив скрегіт замка. Якийсь інший чоловік у чорному ківері — не той, що раніше — відчинив двері комірчини і впустив до Ако молодого чоловіка. У того на голові був дивний круглий чорний капелюх з твердими широкими крисами, а в руці блискуча шкіряна торбинка.

— Поговоріть з цим паном,— сказав поліцейський.— Розкажіть йому все, він вам допоможе.

Пан, що увійшов, люб'язно посміхнувся і простягнув руку.

— Ти Ако?

— Так,— зніяковіло відповів юнак.

— А я Вебстер, адвокат, якому доручено захищати тебе. Друже мій, тобі загрожують великі неприємності, і якщо я не допоможу, тобі не минути лиха.

Поліцейський замкнув двері і пішов. Пан дружньо поплескав Ако по плечу і сів поруч з ним на лаву.

— Скажи, друже, чого б ти найбільше бажав? Я хочу зробити так, щоб твоє бажання здійснилося.

— Ако хоче повернутися додому, на Рігонду.

— Розумію, любий, розумію. Ти зможеш це зробити досить швидко, але для цього завтра ти повинен говорити так, як я тобі скажу. Завтра буде суд, розумієш? Зберуться поважні пани і вирішать, хто винен. Винуватого суворо покарають. Його примусять заплатити багато грошей і довго сидіти в отакій ось холодній, як ця. Адже Ако не хоче платити штрафу і довго сидіти в холодній?

— Ако не має грошей. Він хоче додому.

— Вірно. У тебе щось запитували, коли привели сюди?

— Запитували, як Ако потрапив на пароплав і як приїхав сюди.

— І що ти сказав?

— Так як було, я говорив правду.

— Що ж ти розповідав? Розкажи мені все так само, як їм.

— Я сказав, що працював на паруснику. Вночі корабель наїхав на парусник. Він пішов на дно, і всі люди потонули. Тільки Ако стрибнув на корабель і залишився живий. Білі говорили, що викинуть у море, якщо когось знайдуть на кораблі, через це Ако ховався.

— Ай-яй-яй! Це погано. Так Ако не слід було говорити. Якщо Ако буде так само говорити й завтра, тоді його не відпустять додому, а на все життя запроторять у холодну. Ну, нічого, справу ще можна полагодити. Знаєш, Ако, я твій друг, розумна людина, я знаю закони і знаю, як треба говорити на суді. Якщо когось хочуть покарати, а він не вміє розумно говорити, тоді я приходжу на допомогу і говорю замість нього. Він повинен тільки слухати й підтвердити, що я кажу правду. Він не повинен дивуватися, якщо я говорю не те, що було справді. Він не повинен говорити, що я брешу. Інші також брешуть, але суд оголошує догану тому, хто гірше бреше.

— Для чого треба брехати? — здивувався Ако.

— Щоб відпустили додому і щоб не сидіти в камері.

— Але Ако не зробив нічого поганого.

— Зробив. Тільки ти не розумієш цього. Тепер слухай, як ти повинен говорити завтра, коли зберуться поважні пани. Ти повинен сказати: Ако пробрався на корабель у порту, бо думав, що він піде на Рігонду. Потім Ако побачив, що корабель не йде додому. Тоді він захотів потрапити назад, але знав, що білі люди не повезуть його вдруге безплатно, а грошей у нього, щоб заплатити за проїзд, немає. Коли вночі пароплав наїхав на кістяк (скажи «кістяк» — у нас так зветься парусник), тоді Ако спала на думку хороша ідея. Він буде всім розповідати, що плив на паруснику і врятувався, тоді корабель відвезе його назад безкоштовно. Якщо Ако завтра на суді буде розповідати так, суд побачить, що він добрий хлопець і хоче тільки потрапити додому. Пани судді посміються і випустять Ако з холодної. Він скоро потрапить додому. Але якщо ти говоритимеш так само, як і раніше, пани судді розгніваються. Вони скажуть: «Ако хоче заподіяти зло капітану, тому так говорить». І вони накажуть Ако побити і примусять важко працювати.

— Виходить, Ако повинен брехати?

— Ти тільки повинен дозволити мені говорити замість тебе. І що б я не сказав, коли пани судді запитують, чи це правда, Ако повинен впевнено відповідати: «Так, це правда». Тоді все буде гаразд. Ако зробить так? — очі містера Вебстера заблищали в темряві, як у kota. Чималий гонорар, який капітан Пітфол обіцяв сплатити, якщо справу вдасться довести до щасливого кінця, дуже хвилював здібного адвоката. Він розумів, що веде небезпечну гру, але з простодушним сином природи це можна собі дозволити. Звичайно, можна було б і виправдати Ако, але хіба це окупилося б? У цього нероби не було й ламаного гроша за душею, в той час як за Пітфолом стояли капітали багатого пароплавства. Сто фунтів — це для нього все одно, що раз плюнути. Краще, коли правда залишиться на боці Пітфола,— Вебстер старався не даром.

— Добре, Ако зробить так,— відповів юнак.

Адвокат велів поставити хрестик під дорученням і весело ляснув Ако по плечу:

— Тепер усе гаразд. Завтра Ако буде на волі.

Наказавши, щоб Ако нікому не розповідав про їхню розмову, адвокат постукав у двері камери. Незабаром

прийшов поліцейський і випустив його. Ако увесь день думав, чому ж він мусить брехати, щоб уникнути покарання, якщо він не зробив нічого поганого. Білим людям, мабуть, видніше.

2

Наступного дня Вебстер заявився до Ако з самого ранку, перевірів, чи добре той засвоїв його поради, і дав настанови, як триматись на суді.

— Найголовніше, кожного разу, якщо ти чогось не зрозумієш і не знатимеш, як відповідати, говори, щоб я відповідав за тебе. А якщо тебе запитують, чому ти вчора говорив інакше, скажи, що ти погано зрозумів запитання і не зміг вірно відповісти.

Цей пан був такий люб'язний, що потурбувався про добрий сніданок для Ако. І за вечерю він заплатив. Тепер вже Ако повинен був зрозуміти, що Вебстер йому друг і бажає йому всього найкращого.

Незабаром прийшов поліцейський і заявив, що час іти на суд.

...Невеликий, схожий на церковне приміщення зал. Вкритий червоним сукном стіл. За ним на підвищенні сиділа якась людина в незвичайному чорному одязі, з химерним ланцюгом на шиї і неприродно світлим збитим волоссям, кінчики якого були заплетені в косичку. В залі стояли дві кафедри. Біля однієї став Вебстер — також у дивному чорному одязі майже до підлоги, біля другої — якийсь незнайомий пан в такій самій мантії.

Судовий розгляд тривав недовго. Капітан Пітфол відповідає на кілька запитань, потім суддя дещо запитує в Ако, і той, перезирнувшись з Вебстером, відповідає або так, або ні. Обом адвокатам майже нічого робити, бо всі свідки говорять одне й те ж саме. Першим виголошує промову адвокат Пітфола:

— Це не перший випадок, коли капітани суден зазнають неприємностей через подібних авантюристів. Мало того, що ці люди недозволенним способом використовують корабель як засіб помандрувати. Вони завдають збитків пароплаванству, переходячи на його утримання під час подорожі або ж здобуваючи шляхом крадіжки їжу з судових запасів. Лише за досить приблизними підрахунками, обвинувачений, рігондський тубілець Ако, з'їв харчу із

запасів, що були в розпорядженні капітана Пітфола, щонайменше на чотири фунти стерлінгів. Якщо додати до цього вартість проїзду, яку йому належало б заплатити за подорож в третьому класі від Нової Зеландії до Фолкстона, то сума заподіяних збитків становитиме близько тридцяти фунтів стерлінгів. Капітан Пітфол погодився б помиритися з цим і відмовитися від позову на покриття матеріальних збитків, коли б цей злочинний суб'єкт злісно не звів наклепу на нього, намагаючись завдати шкоди добрій славі шановного моряка, заплямувавши його безпідставним обвинуваченням у потопленні якогось невідомого судна. З показань свідків — штурмана Бернслі і стернового Тейлора — суду зрозуміло, що подібного випадку не було. Пароплав лише увійшов у зіткнення з якимось кістяком, про що й свідчить огляд зовнішньої частини корпусу пароплава. Чому обвинувачений брехав? Що спонукало його удатись до такого негідного засобу? Це з'ясовується поясненнями захисника обвинуваченого — мого шановного колеги, містера Вебстера. Сховавшись на кораблі, уродженець острова Рігонди Ако сподівався, що «Уіндспайтер» піде до якогось іншого, бажаного для нього порту. Коли ж виявилось, що він потрапив зовсім в інше місце, цей авантюрист — з якими суду, ой, як часто доводиться зустрічатись! — вигадав безглузду байку про потоплення парусника і видав себе за моряка з корабля, який зазнав аварії, щоб — як це ведеться серед моряків — заручитися правом безкоштовного проїзду на зворотний рейс. Ці факти свідчать про те, що ми маємо справу з закоренілим злочинцем, по відношенню до якого суд не повинен виявляти поблажливості, бо надмірна гуманність тільки заохочувала б повторення подібних неподобств. Від імені свого довірителя прошу суд присудити обвинуваченого Ако до найвищої міри покарання і задовольнити цивільний позов капітана Пітфола на суму у тридцять фунтів стерлінгів.

Містер Вебстер, здавалося, був зовсім спантеличений цією блискучою аргументацією:

— Я позбавлений можливості спростовувати факти, на які посилається мій високошановний колега. Провина обвинуваченого справді важка, і його злочин безумовно доведений. Але я хочу звернути увагу суду на один факт, який в певній мірі можна було б вважати обставиною,

що пом'якшує провину: перед нами недорозвинена, примітивна людина, що не має правильного уявлення про багато речей, які здаються нам самі собою зрозумілими. Його поведінка менше обумовлюється розумом, аніж дикунськими інстинктами. По суті, його можна прирівняти до дитини або слабоумного, який не відповідає за свої вчинки. Хоч брехня про потоплення парусника і свідчить про певну кмітливість, все ж не віриться, щоб обвинувачений усвідомлював злочинний характер свого брехливого зізнання. Тому, керуючись своїм обов'язком, прошу шановний суд бути поблажливим, взяти до уваги дикунську суть цього сина природи і винести гуманний вирок. Мені хочеться вірити, що й містер Пітфол, ознайомившись із справжнім характером завданої йому образи, виявить великодушність і забере цивільний позов про повернення матеріальних збитків.

Так, містер Пітфол справді виявив великодушність.

— Якщо він відмовляється від своєї мерзенної брехні, тоді я не вимагаю грошей! — заявив він, здобувши вдячність суду й публіки. Благородна, справедлива людина.

Суд пішов на нараду, і скоро вирок був готовий.

Уродженець Рігонди Ако визнаний винуватим у всіх інкримінованих йому злочинах — незаконній подорожі з Нової Зеландії до Фолкстона на кораблі «Уіндспайтер», крадіжці провіанту й брехливому свідченні про потоплення якогось невідомого парусного судна. За це він засуджується на три роки ув'язнення у виправній в'язниці з поразкою в правах. Але, беручи до уваги щире визнання підсудного і низький рівень його розвитку, суд вважає за можливе пом'якшити покарання до 1 року 6 місяців ув'язнення.

Як тільки це було дозволено встановленим судовим ритуалом, адвокат Вебстер із сяючим обличчям підійшов до Ако.

— Ну, бажаю щастя. Скажіть мені спасибі, що так легко обійшлося. Я вам врятував півтора роки життя.

— Тепер мене звільнять... я зможу їхати додому?

— Ні, любий, ще не зараз. Вісімнадцять місяців вам ще доведеться відсидіти у в'язниці. А потім... так, тоді, можливо...

— А що таке — в'язниця? — запитав Ако.

— Це ви зараз побачите. Оці ось пани вам покажуть. Ну, прощайте. Я поспішаю.

Тут-таки в залі суду Ако заарештували й повели до Фолкстонської в'язниці.

Вчинки білих людей ставали все більш загадковими.

3

— Еге-гей, опудало! За яким правом ти здумав оселитися в нашій камері? Ми — хлопці, що пройшли вогонь і воду, тузи й видатні особи, а ти хто такий? Чого шукати горобцю серед орлів? Чи чув ти коли-небудь про Великого Мінглера, Банківського Мінглера, Вогнезломщика сейфів? Нікчемна гнидо, ти повинен був би знепритомніти від гордошів, що маеш честь особисто розмовляти з Великим Мінглером.

Такими словами вітав Ако у камері в'язниці присадкуватий, кремезний чоловік. У нього бракувало правого вуха і на обличчі видно було кілька шрамів. Щетиниста борода і налиті кров'ю очі надавали йому дикого вигляду.

Крім нього, в камері знаходилося ще чотири чоловіка — всі в однаковому смугастому одязі, з бритими головами, похмурі й мовчазні. Тільки один з них — років під тридцять, високий на зріст, серйозний і стриманий — вирізнявся серед інших своїм привітним гарним обличчям. Він сидів окремо на кінці лави за простим столом і читав якусь книгу, не звертаючи уваги на галас у камері.

Той, що назвався Великим Мінглером, продовжував допитувати Ако:

— Розкажи, жовтороте курча, хто ти такий? Як тебе звуть? За які героїчні вчинки тебе вшанували королівським хлібом? Чи довго тобі дозволено перебувати в нашому чудовому готелі? Якщо ти не німий, тоді говори. Мої вуха прагнуть почути твою брехню.

Перед тим як завести до камери, Ако одягли в грубий тюремний одяг, а його чудове кучеряве волосся впало жертвою перукарської машинки. Він, мабуть, не пізнав би себе, якби побачив зараз своє обличчя в дзеркалі.

— Ако не хоче брехати...— нарешті відповів він.— Білі люди брехали й наказували Ако брехати. Тому Ако

не може піти. Але коли Ако вийде на волю, він ніколи більше не буде слухатися білих людей і поїде звідси.

— Еге, та ти до того ще й йолоп! — вигукнув Мінглер.— Пошився у дурні? Скільки ж тобі коптитися тут?

— Білий пан сказав, що мені вісімнадцять місяців сидіти у тюрмі. Це довго?

Мінглер лукаво переморгнувся з іншими й сумно зітхнув:

— Нехай буде милостивий до тебе господь, бідне курчатко! Півтора роки! Це значить, тобі доведеться постаріти і згнити. Тепер ти ще молода людина, а коли тебе випустять, у тебе в роті не буде жодного зуба. Ти розумієш, сивий старий, якому один шлях — у могилу? Якщо у тебе вдома залишився син, отакий маленький карапуз, то до того часу він виросте великий і в нього вже будуть великі діти. Погано, братіку. Весь свій вік проживеш тут. І весь час тобі неможна буде виходити з цієї кімнати, зиму й літо, дні і ночі. А якщо ти не зможеш витримати і почнеш казирись, тоді тебе запроторять до такого місця, де зовсім темно.

У камері голосно зареготали. Той, що читав книгу, підвів очі і вперше уважно подивився на Ако. Пригнічений, розгублений вигляд юнака викликав у нього посмішку.

— Не бійся,— сказав він.— Не так вже страшно. Твоє волосся не встигне відрости й до плечей, як ти вже будеш на волі.

— Мансфілд, я тобі нагадую...— загрозово почав Мінглер.

— Заспокойся і не залякуй цю людину,— мирно відповів Мансфілд.

— Я староста камери,— став на диби Мінглер.— Ви, сопляки отакі, ще ходили з мокрими носами, коли я вже сидів. І взагалі Великий Мінглер вважає нижче своєї гідності заходити в будь-які суперечки з книжними черваками.

— Але цій людині ти даси спокій.— Брови Мансфілда зійшлися на переніссі. Він дружньо кивнув Ако:— Не слухай, що він там гавкає. Іди сідай коло мене.

— Не ходи! — зашипів Мінглер.— Якщо підеш, я з тебе живого шкуру здеру. Я тут володар. Ти, Мансфілд, ще не спробував на собі кліщів Великого Мінглера.

Ако весь час стояв недалеко від дверей. Коли він, скоряючись запрошенню Мансфілда, зробив невеликий крок до стола, Мінглер схопився на ноги, і обличчя його спотворила люта гримаса.

— Хочеш, щоб я скрутив тобі в'язи?

Тоді Мансфілд відсунув книгу, встав і підійшов до Ака. Взяв його за лікоть і підштовхнув до стола.

— Не бійся, піди й сядь. Він тобі нічого не зробить.

Ако пішов і сів. У камері настала мовчанка. Всі напружено чекали, що тепер буде. Мансфілд був майже на цілу голову вищий від Мінглера. Спокійно і впевнено стояв він посеред камери і дивився на спотворене гримасою обличчя свого супротивника. Кремезна, плечиста постать Мінглера була трохи зігнута в колінах, судорожно стиснуті кулаки тремтіли, у куточках рота з'явилася піна від люті.

— Нещасний...— задихався він.— Тобі життя набридло?

— Вгамуйся, тобі ж краще буде,— промовив Мансфілд. Але він надто мало знав Мінглера, бо з'явився в камері всього лише кілька днів тому і за цей час особливих сутичок із «старостою» камери не траплялось.— Цього хлопця я беру під свій захист. Кожний, хто здумає знущатись з нього, буде мати справу зі мною.

— Тут хто старший, Великий Мінглер чи ти? — заревів його супротивник.— Цей жовторотий повинен пройти крізь вогонь і воду, навчитися дисципліни й пошани до видатних осіб.

— Якщо він тут чогось і навчиться, то не від тебе, Мінглер...

— Ну, гаразд... Як видно, доведеться мені для початку дати урок тобі самому... Мансфілд, мені шкода твоїх бідних кісточок.

Це був справді тигрячий стрибок, і за інших обставин він зробив би Мінглерові честь — так блискавично й напористо метнулась його міцна постать вперед. Але кулак, який повинен був звалити супротивника додолу, вривався в пустоту, і тіло Мінглера, яке рухала сильна інерція, не зустріло потрібної опори. Одну лише мить він балансував, намагаючись знайти рівновагу, але в цю хвилину, ніби удар молота, білий кулак Мансфілда вдарив Мінглера у підборіддя. Збоку здавалося просто неймовірним,

що саме цей кулак примусив постать Мінглера підскочити, відірватись від підлоги і гепнутися на землю. Так, Мінглер упав, як підкошений. Наймлявіший суддя міг би чотири рази порахувати до десяти, поки «староста» камери розплющив очі і, похитуючись, наче п'яний, сів. Але минуло ще чимало часу, поки він настільки отямився, що стіни й стеля камери перестали кружляти у нього перед очима, піби карусель.

— Побий мене грім... оце так номер...— промимрив приголомшений Великий Мінглер.— Мансфілд, де ти навчився таких штук?

— У ліверпульському боксерському клубі.

— Шельма отака, чого ж ти раніше мовчав? Нерозумно тримати такий талант під опудом. Ти майстер, Мансфілд. З найбільшою моєю повагою. Щоб гідно відзначити цю подію, я урочисто оголошую, що з сьогоднішнього дня поділяю права старости камери з Мансфілдом. Гей, ви там, чуєте — з цієї хвилини слухайте нас обох. Як ми з Мансфілдом вирішимо, так тепер і буде.

Інші мешканці камери полегшено зітхнули. Одиєдиний удар Мансфілда знищив деспотичну владу Мінглера навіки. Хоч Великий Мінглер і був знаменитий хлопець і видатний майстер своєї справи, все ж набагато краще, якщо він сам буде когось боятися.

4

Того дня Мансфілд більше не доторкнувся до книжки. Він не читав її ні наступного, ні третього дня, весь час, поки у в'язниці сидів Ако. В особі Мансфілда Ако придбав учителя, який продовжував роботу, почату Бобі Грейном і Джефрісом. Навіть Ако розумів, що цей учитель стоїть набагато вище від обох своїх попередників, і що це найрозумніша й найчесніша біла людина, з якою йому пощастило зустрітись. Протягом півгодини Мансфілд з'ясував розумовий кругозір остров'янина і склав певне уявлення про його знання, життєвий досвід і неабиякі здібності. За допомогою навідних запитань Ако розповів Мансфілду історію своїх пригод. Мансфілд особливо зацікавився його останньою мандрівкою і обставинами судового процесу.

Подумавши над тим, що почув, він сказав:

— Поки ти не станеш таким же розумним і хитрим, як білі, тобі завжди буде важко. Вони тебе обдурюватимуть на кожному кроці, і ти ніколи не потрапиш додому. Ти хочеш потрапити додому?

— Так, дуже хочу.

— Це добре. В нашому розпорядженні цілих вісімнадцять місяців. За навчанням і час у нас збіжить швидше, ми його не витратимо марно. І коли тебе випустять з в'язниці, ти будеш розумний хлопець, і ніхто більше не наважиться поводитись з тобою так, як до цього часу. В нашому розпорядженні 550 днів. Якщо ти щоденно вивчатимеш по десять англійських слів, тоді на день звільнення запас слів у тебе буде такий багатий, що ти зможеш вільно розмовляти про все з кожним білим. Та самого цього недосить. Ти повинен не тільки розмовляти й розуміти, що говорять інші, але й те, про що мовиться в книжках. Тому ти мусиш навчитися добре й правильно читати. Але й це ще не все. Я навчу тебе писати й рахувати, не звертаючись за допомогою до пальців, великі числа, сотні й тисячі. Кожного дня я розповідатиму тобі про те, як живуть люди в світі зараз і як вони жили раніше, які добрі й погані справи робляться навколо. Пізніше, коли ти вийдеш з в'язниці, багато що тобі стане зрозумілим, і ти зможеш продовжувати навчання без моєї допомоги.

— А ти хіба не вийдеш з в'язниці? — запитав Ако.

— Ні, друже, я сидітиму ще довго, в шість разів більше, ніж ти...— Мансфілд посміхнувся.

— Чому одні сидять менше, а інші більше?

— Тому що на деяких пани судді сердяться менше, на других — більше. На мене вони дуже сердиті.

— За віщо? Ти така розумна і хороша біла людина. У нас на Рігонді розумних людей поважали і всі слухались їхніх порад.

— Пани судді вважають, що я даю людям такі поради, які йдуть на шкоду володарям світу цього. Наприклад, якби я був на волі і зустрів тебе, коли тебе збиралися судити, ти залишився б на волі, а судновласникам довелося б заплатити багато грошей.

— Як би ти це зробив?

— Я б сказав тобі, щоб ти не слухався адвокатів і на суді розповів би все так, як було справді. Тоді б вони були покарані.

— Але той білий... ада...

— ...адвокат...

— ...адвокат говорив, що він мені друг і хоче допомогти зробити так, щоб мені було краще.

— Він брехав. Насправді він був тобі ворогом, а другом — капітану і власникам корабля.

— Чому це? Адже я йому нічого поганого не зробив. За що ж він мене зненавидів?

— Йому ти нічого поганого не зробив, але ти хотів зробити погане судовласникам. Якби суд дізнався, що корабель потопив парусника, хазяїнам довелося б заплатити за нього. Вони не хотіли платити так багато, тому капітан пішов до адвоката і сказав: «Ми тобі заплатимо п'ятдесят чи сто фунтів, якщо ти зробиш так, щоб нам не довелося платити за парусник. Піди до Ако і обдури його». Бачиш, Ако, адвокату дуже кортіло заробити ці сто фунтів, тому він зробив так, щоб все вишло на користь капітана. Коли б ти не послухався його, він не зміг би заробити оцих грошей, тому ти був його ворогом. Але якби в тебе було ще більше грошей, ніж у капітана, якби ти заплатив адвокату двісті фунтів, він повернув би все на твою користь. У нас можна робити так, що перемагає той, хто має більше грошей, а зовсім не той, за ким правда.

— Значить, правда коштує великих грошей?

— Вірно, Ако. Правда в цій країні належить грошам, бо гроші подобаються всім слабким людям, а правди багато хто боїться.

— У тебе, мабуть, теж було мало грошей, тому треба сидіти у в'язниці?

— Ні, Ако, мене посадили у в'язницю за те, що я говорив правду і пояснював маленьким людям, яких пригноблюють, грабують і нещадно пригнічують багаті володарі цієї країни, що треба боротися проти насильства і несправедливості. Прості люди — ті, що гнуть спину на важкій роботі і яким дуже важко живеться, — вірили і слухалися мене: вони відмовлялись працювати на фабриках, у порту, у вугільних копальнях за мізерну платню і вимагали більшої. Вони вимагали для себе справедливості і в інших справах, а я був їхнім керівником у цій боротьбі. Тоді багаті володарі розсердилися на мене і посадили у в'язницю, щоб ніхто більше не міг почути моїх слів.

— Але, значить, ти хороша людина. Чому хороших людей кидають до в'язниць?

— Це ти, друже, згодом сам зрозумієш.

Потім Мансфілд провів першу лекцію з історії, яку з такою ж увагою, як і Ако, прослухали й інші мешканці камери. Він розповів своїм слухачам в дуже популярній формі про те, як з давніх-давен одні люди намагалися експлуатувати інших і поміж ними тривала боротьба. На кінець лекції у Ако з'явилося приблизне уявлення про такі поняття, як влада, власність, раби, класова боротьба і війна.

— У нас на Рігонді ніколи так не було,— сказав Ако.

— В такому разі, ви щасливі,— відповів Мансфілд.— Але того ж дня, коли на вашому острові оселиться біла людина — колонізатор, і у вас почнеться те ж саме.

— Ми не пустимо її оселитися на Рігонді.

— Біла людина не питатиме у вас дозволу. Вона прийде і силою примусить вас підкоритись. І ви будете працювати на неї, трудитися в поті чола, будете її слугами й рабами. А вона невпинно дзвонитиме на весь світ, що робить вам добре діло. Вона не скаже, що визискує й обкрадає вас, а скаже, що несе вам цивілізацію, просвіщає ваш розум, із скотів робить людьми, темних язичників очищає від гріхів і наводить до християнства. І щоб ви краще підкорялися їй, вона приведе на острів свого помічника. Той почне патякати про бога й святого духа і почне навчати вас, що немає ніякого смислу гнатися за багатством і хорошим життям на цьому світі, бо після смерті вам відплатять за ваші труди й страждання. Тоді ви почнете думати, що вам вигідно жити впроголодь і бути рабами білого володаря,— адже після смерті вам відплатиться за все. Так, Ако, роблять мої освічені одноплемінники. Але вони не хочуть, щоб про це говорили. Тоді вони дуже сердяться — і тих, хто говорить так, замикають до в'язниці.

Ако треба було добре поміркувати про все, що він почув.

Того ж дня, після немудрого тюремного обіду, вони почали навчання. Ако виявився гідним учнем свого чудового вчителя. Здібності юнака набагато полегшували сміливий задум Мансфілда — за півтора роки зробити з

первісного створіння цивілізовану в повному розумінні слова людину з більш правильними поглядами й уявленнями, аніж пересічно у маси цивілізованих людей.

За тиждень Ако вивчив англійський алфавіт. Через місяць він уже міг по складах читати й писати не тільки всі великі й малі літери, але й цілі слова. Вивчення мови Мансфілд почав з самих азів, приділяючи особливу увагу правильній вимові й обставинам часу, які в англійській граматиці відіграють велику роль. Кожне нове вивчене слово Ако повинен був записати. Внаслідок цих зусиль уже наприкінці першого місяця Ако перестав говорити про себе в третій особі, а говорив — я, мені.

Найголовніші арифметичні поняття він засвоїв досить легко, хоч і не виявляв особливих здібностей до математики. Минув цілий місяць, поки Ако подолав таблицю множення, але Мансфілд не давав йому спокою доти, поки той більше не робив жодної помилки.

Через два місяці Ако вже більше не малював літери й цифри, а вільно писав їх. Його очі вже звикли до вигляду слів, і, читаючи, йому не доводилося розглядати кожну літеру. Для арифметичних завдань Мансфілд вибирав матеріал і дані із знайомого Ако середовища. Стільки-то кокосових горіхів, бананів, риби за такою і такою ціною... Ці завдання відповідали можливим у майбутньому угодам на Рігонді, якби там коли-небудь з'явилися англійці і вступили у торговельні стосунки з остров'янами. Ці завдання мали за мету не тільки привчити Ако до процедури торгівлі і технічного боку справи, але й викрити моральний бік цього процесу — характер дій білих торговців, їх зажерливість і зухвальство. Добре обізнаний із засобами колонізаторів, Мансфілд нещадно викривав їх перед своїм вихованцем і ґрунтовно знайомив Ако із справжньою вартістю найбільш ходових у колоніальній торгівлі товарів. Ако дізнався, що блискуче скляне намисто, на яке такі ласі остров'яни, коштує просто дрібницю і що ціна яскравих бавовняних тканин визначається не фарбами й малюнками, а якістю тканини. Мансфілд склав щось подібне до приблизної таблиці співвідношення цін на продукти остров'ян і товари

купців, за якою можна було б робити справедливий обмін.

Спочатку інші мешканці камери з іронією стежили за заняттями і глузували, що Мансфілд, мовляв, хоче навчити осла людської мови. Та коли Ако, якого вони мали на увазі, говорячи про осла, справді заговорив зрозумілою їм мовою, вони самі зацікавились новими сферами знань, які Мансфілд відкривав перед своїм учнем. Заняття з кожним днем ставали все цікавішими, і на третій місяць кожну лекцію Мансфілда так само уважно, як Ако, слухали всі інші. Траплялося навіть, що Великий Мінглер ставив запитання, якщо йому щось було не зовсім зрозуміле. Тоді Мансфілд переривав розповідь і на якомусь простому прикладі пояснював незрозуміле. Особливо цікавими були лекції з історії, географії й народно-го господарства. Мансфілд умів так висвітлити матеріал, що в ньому, крім безпосереднього розгляду предмета, виявлялися також естетичні й філософські моменти: чому існує антагонізм між народами й класами, що в тому чи іншому випадку слід визнати добрим, а що поганим.

Неможливо у всіх подробицях розглянути широкую, цінну й різносторонню програму, яку за ці півтора роки зумів пройти Мансфілд і яку його вихованець засвоїв у повній мірі. Досить хоч би згадати, що на кінець відбування свого строку Ако набув вигляду цивілізованої людини в кращому розумінні цього слова. Він вільно говорив, читав і писав англійською мовою, знав чотири арифметичних дії з цілими числами, знав міри, вагу, мав поняття про гроші, у нього було досить чітке уявлення про земну кулю та сонячну систему, про історію людства і держави, про класову боротьбу, про право і мораль. Багато зусиль поклав Мансфілд на пояснення всього того таємничого в природі, що було причиною забобонів і різних релігійних повір'їв, він на прикладах викривав шахрайські махінації різних проповідників і мракобісів і досягнув того, що розум Ако звільнився від будь-якого марновірства й релігійних забобонів. Крім усього іншого, Мансфілд познайомив Ако також з деякими звичаями суспільства, до яких йому слід було звикнути, якщо він збирається жити серед цивілізованих людей, відкрив остров'янинові деякі тонкощі туалету й поведінки. З таким багажем Ако міг досить самостійно існувати в суспільстві білих і кольорових людей і, якби побажав,

розвивати далі свою особу до найвищого ступеня інтелігентності. Але найголовніше, чого досягнув Мансфілд за ці півтора року, було те, що йому вдалося розбудити в своєму вихованцеві жадобу знань, величезну, цілеспрямовану допитливість. Щоб Ако не вгамовував цієї жадоби з отруйних джерел, Мансфілд склав довгий список книжок, авторів і питань, з якими радив своєму вихованцеві познайомитися пізніше, коли його випустять з в'язниці. Ако обіцяв усе це прочитати.

Наближався день звільнення Ако, і Мансфілд обдумував, як би допомогти йому в перший час після виходу з в'язниці. Несподівано він отримав листа від свого друга, який служив помічником капітана на пароплаві австралійської лінії. Едуард Харбінгер писав, що тільки що прибув до Англії і його судно після розвантаження піде до Ліверпуля в сухий док на напівкапітальний ремонт.

Мансфілд заставив Ако вивчити напам'ять маршрут до Ліверпуля і разом з Великим Мінглером, у якого в подібних справах був солідний досвід, розробив план, як остров'янинові потрапити до сухого доку і розшукати там Харбінгера.

— Це мій найкращий друг, хороша і чесна людина, — сказав Мансфілд. — Якщо взагалі хтось зможе і захоче допомогти тобі потрапити додому, то це тільки Харбінгер. Можеш довіритися йому так само, як і мені.

На невеличкому клаптику паперу він написав другові листа, в якому охарактеризував Ако і просив потурбуватися про нього, щоб він не загинув серед акул метрополії.

Сумним було їхнє прощання. Стільки вдячності відчував Ако до цієї людини, що йому було соромно й гірко виходити на волю в той час, коли Мансфілд ще залишався у в'язниці. Він повинен сидіти в цій похмурій сирій комірчині, коли на волі сяє літнє сонце і світ розквітає липневою красою. Тепер Ако розумів, чому володарі світу цього тримали ув'язненим Мансфілда — цього гірського орла, який вище від інших злетів у небо і з висоти свого льоту набагато далі й повніше, ніж більшість людей, бачив світ, людство і життя. Він бачив надто далеко, і його горда пісня могла збудити тугу за просторами в серцях тих, хто копошиться внизу.

— Прощай, мій друже, я збережу тебе в своєму серці на все життя...— прошепотів Аю, вирушаючи в дорогу.— І якщо доля нам готує, моя батьківщина завжди буде твоєю батьківщиною, твоє щастя і горе будуть моїм горем і щастям. Витримай, вийди знову на волю.

Розділ дев'ятий

1

Едуард Харбінгер, поголившись, зав'язав чорний галстук і одягнув новий штурманський мундир. Хоч «Тасманія» і була торговельним судном, старий Кемпстер — шеф пароплавства — волів, щоб офіцери його кораблів носили на палубі формений одяг — кітелі з нашивками і кашкети з емблемою фірми на кокардах.

Едуард Харбінгер уже другий рік плавав на «Тасманії» як перший штурман. Її вважали флагманським кораблем у пароплаванні — найбільшим і найсучаснішим з усіх двадцяти шести пароплавів Кемпстера, що возили вантаж між метрополією і домініонами. Водотоннажістю в дванадцять тисяч тонн, з холодильниками, електричними лебідками та вісьмома пасажирськими каютами, «Тасманія» справді варта була того, щоб її не доводили до точки, як це часто роблять англійці із своїми пароплавами, що не мають певних маршрутів. Тому «Тасманію» час від часу відводили в док на міжрейсовий або середній ремонт і наводили блиск. У пароплаванні Кемпстера існувала традиція, за якою перший штурман «Тасманії» вважався кандидатом на перше вакантне місце капітана. Це означало, що Едуард Харбінгер міг сподіватися при першій же нагоді одержати під своє командування якийсь корабель. Звичайно, не одразу один з великих пароплавів, а який-небудь менший, що на ньому можна згодом вислужитися.

«Тасманією» командував старий Томас Фарман. Це було і добре і погано. Добре тому, що з Фарманом можна було жити в злагоді, як з батьком, а погано через те, що Едуард Харбінгер не міг тримати на столі в своїй каюті портрет однієї дівчини, бо його каюта знаходилася поруч з салоном капітана, а молода дівчина

була не хто інша, як Марго Фарман. І часом Харбінгера навіть брав сумнів, чи варто приховувати від капітана цю дружбу з його дочкою в той час, коли про це всі й так вже робили досить вірні припущення. Невже Томас Фарман і справді був такий тупоголовий, що не пізнавав почерку своєї дочки на листах, які йому досить часто траплялося вручати Харбінгерові? Ні, він добре знав, що перший штурман листувався з Марго, і іноді, сам не маючи змоги написати додому, просив Харбінгера, щоб той у своєму листі сповістив про те чи інше з його життя-буття.

Отже, ніякої таємниці тут не було. Тільки про це ще одверто не говорили, і кожний мав право думати, що йому заманеться. Що думала Марго і він сам, Едуард Харбінгер, це вони обоє знали, але поки Едуард ще не одержав корабля, вони про це нікому не розповідали. І до пори, до часу портрет Марго приховувався в шухляді стола, звідки його виймали, коли двері каюти були замкнені або коли капітан сходив на берег.

Едуарда трохи засмучувало, що йому надто рідко і з великими перервами доводилося бачити справжню, живу Марго, бо «Тасманія» звичайно ходила в далекі рейси — до Австралії та Нової Зеландії. Тижнів зо два у гавані, кілька місяців у морі — для молодих, неспокійних людей це був досить неприємний розпорядок. Але саме на цей раз доля, здавалося, більше сприяла їм, ніж досі, бо «Тасманія» після розвантаження мала піти в док і в Марго Фарман були канікули. Харбінгер знав, що після ремонту «Тасманія» піде у Бельгію і Францію за вантажем. Старий Фарман між іншим сказав, що Марго поїде з ним до Бордо. Це означало, що на протязі кількох тижнів вона перебуватиме зовсім близько від Харбінгера і від коханої дівчини його відокремлюватиме тільки стіна каюти. За столом у кают-компанії вони будуть сидіти один проти одного, а іноді й вночі, коли Харбінгер стоятиме на вахті, Марго підніметься до нього на капітанський місток і залишиться там до кінця вахти. Найпізніше через рік Едуард одержить корабель, бо один з найстаріших капітанів уже говорив про те, що піде на пенсію. Звичайно, це ще бабуся надвоє ворожила, і особливо покладатись на це не доводилось, бо старим морським вовкам не так вже й легко піти на пенсію. Був випадок, коли сімдесятирічний капітан

пішов на спочинок і начебто розпрощався із своєю службою, а через півроку знову набридав пароплавникам і просився назад у море.

На кораблі тепер було дуже спокійно. Більша частина екіпажу була звільнена одразу ж після прибуття до гавані — залишався тільки постійний живий «інвентар»: капітан, Харбінгер, старий механік, боцман, старший коцегар і буфетник. Ремонтні роботи виконували докери. Вдень весь пароплав гудів від стукоту маленьких молоточків. Зварювальні апарати викидали в повітря синювато-зелені снопи іскор; тут і там енергійно працювали люди із щітками в руках, і недосвідченим треба було дуже стеретися, щоб не забруднити одяг свіжою фарбою.

Едуард Харбінгер і Марго Фарман піднялися на верхню палубу — простора і рівна, вона являла собою придатну площадку для прогулянок. Робітники вже пішли, а капітан Фарман у своїй каюті готував звіт пароплавству. До вечері у молодих людей залишалося досить вільного часу, і вони неспроста піднялися сюди нагору. З палуби відкривався краєвид на гавань і ближчий рейд, де купчилися незліченні пароплави — величезні пасажирські судна з кількома димарями на кожному і торгові кораблі різних розмірів. Багато кораблів ішло в море, але замість них у гавані з'являлися нові — одні з Канади, з Південної Африки, Індії та Австралії; інші з ближчих місць, із Середземного моря і з найближчих європейських портів. Ця картина завжди таїла в собі щось невимовно чарівне, від неї віяло диханням простору, вона викликала в свідомості уявлення про інші континенти й острови, про людей, що живуть під захистом пальм; про зоряне небо та далекий південний океан, що іскриться фосфоричним блиском.

Марго дуже любила порт у цю годину. Мов зачарована, дивилася вона вслід кожному чужому кораблю, чорний чи сірий силует якого поступово зливався з обрієм і зникав у димці морського туману. А Едуард Харбінгер цього вечора бачив тільки її, Марго, і завжди було так, що в її присутності все буденне і звичайне втрачало своє значення, ніби зовсім не існувало,

— Про що ти думаєш, люба? — порушив мовчання Харбінгер.

— Про чоловічий егоїзм, — відповіла Марго, не від-

риваючи погляду від обрію. В промінні вечірнього сонця її голівка здавалася ніби позолоченою. Ніжно світилося обличчя, а очі, сумні й щасливі, палали, як два маленьких сонця.— У всі часи чоловіки привласнювали собі все найбільш натхненне й найпринадніше, що може дати людині життя, а жінці залишали роль спостерігачки. Ваші предки були завойовники, піонери, вікінги й пірати. Вони першими перепливали моря, переходили пустелі і через недосліджені пасма гір спускалися в казкові долини. Північний полюс і південний полюс, морські глибини й повітряний простір між зорями і землею — все це вперше завойовано й пізнано ними. А ми повинні сидіти вдома, мріяти й нудитися. За це ви щедро розсипаєте лестощі нашим слабостям і неволі, намагаєтесь переконати нас, щоб ми пишалися своїм призначенням і тендітністю, що, проте, справи не змінює... а тільки дозволяє вам пристойним способом уникати нашої участі й конкуренції там, де ви хочете діяти самі. Подивись, Едуард. Кораблі ідуть звідси... кораблі приходять. Куди? З яких країн і морів? Чому чоловік може мандрувати, куди йому заманеться, а ми повинні задовольнятися розповідями? Шторми й урагани, північне сяйво й міражі, Летючий Голландець, Саргассове море і пісні про паса́т — все це ваше. Тобі не здається, Едуард, що це все-таки прояв ненажерливості з вашого боку — все чудове в житті привласнювати собі?

— Милій друже, адже ти знаєш, що я згодний ділитися... дійсністю й мріями,— посміхнувся Харбінгер і легким дотиком погладив її руку. Ні він, ні вона не були сентиментальні, і може здатися дивним, що ці гармонійні, здорові і життєрадісні люди могли іноді вдвох віддаватися таким почуттям. І все-таки вони анітрохи не соромилися цього, тому що тут не було ні пози, ні манірності, а лише природний вияв хвилинного настрою.— Мине час... ти знаєш — тоді тобі не треба буде дивитись услід відпливаючим кораблям. Ми разом будемо плавати далеко-далеко, у невідомі краї, і, можеш мені повірити,— коли ми будемо вдвох, всі чудеса далеких країн стануть для мене набагато прекраснішими і казковими, ніж до цього часу. Величні картини природи й життя раптово знайдуть свою досконалість, коли їх доповнить твоя присутність.

Марго тихо засміялася і припала до Харбінгера.

— Едуард, але варто жити, якщо людина не сліпа і бачить принаду життя, чи не правда?

— Звичайно, люба. Ми не сліпі і, треба сподіватися, ніколи не станемо короткозорими.

На трапі пролунали кроки. На верхній палубі з'явився боцман.

— Штурмане, якийсь чоловік хоче поговорити з вами.

— Що йому потрібно? — запитав Харбінгер. — Екіпаж ми почнемо набирати тільки через тиждень, коли судно вийде з доку.

— Я йому вже говорив, щоб приходив пізніше, але він наполягає на своєму. Дивний тип, з вигляду схожий на канака. Каже, у нього лист від якогось вашого друга. Пустити його сюди?

— Нехай іде... — сказав Харбінгер.

Боцман пішов. Трохи згодом на палубі з'явився молодий, прекрасної будови хлопець; зовнішність свідчила про те, що він полінезієць. На ньому був білий полотняний піджак і білі штани, на ногах легкі парусинові туфлі. Соромливий, трохи сумний погляд цієї людини одразу збудив у Едуарда Харбінгера симпатію.

— Ви Едуард Харбінгер? — запитав незнайомий.

— Так. Ви хотіли мене бачити?

— Містер Мансфілд послав мене до вас. Ось його лист.

— Мансфілд? — Харбінгер раптом захвилювався, і в його голосі почулася глибока трагічна задушевність. Він розкрив лист і почав читати.

2

З Мансфілдом Едуарда Харбінгера зв'язувала стара й міцна дружба. До того, як Мансфілд вступив до університету, а Харбінгер почав вчитися в морському училищі, вони були шкільними товаришами. Але й після цього вони не втрачали зв'язку, листувалися, зустрічалися, і в них сформувалися зовсім однакові погляди. Мансфілд раніше знайшов себе, виробив свої погляди, зайнявся політикою і став активним борцем. Харбінгер згодом потрапив під вплив друга і почав дивитись на нього очима чи то учня, чи то молодшого товариша. Мансфілд був яскравою й цільною особою. Найбільша чесність і жадоба справед-

ливості керували всіма його вчинками. В урядовців Скотленд-Ярда він мав погану репутацію, вони весь час стежили за кожним його кроком. Коли його голос почав лунати надто гучно, закликаючи поневолених до боротьби проти тиранів і експлуататорів, його «вилучили з вжитку», інкримінуючи йому належність до антидержавної організації. Про засудження Мансфілда Харбінгер дізнався з газет, і ця подія примусила молодого моряка ще раз переоцінити цінності. Ще більше вирости його ненависть і презирство до володарів світу цього — до класу багатіїв та експлуататорів, що стояли при владі, щупальця яких уже давили і його самого.

Через те його так глибоко схвилювала поява цієї людини, яка принесла звістку від друга, що знемагав у неволі. Надзвичайно збуджений, прочитав він листа від Мансфілда, і кожне бажання, висловлене другом, було для Харбінгера наказом, почесним дорученням.

«Він був моїм товаришем у в'язниці і в той же час одним з тих, кого наші одноплемінники найбільше кривдять. Незаймана, чиста душа, виключно обдарована людина. Він хоче повернутися до себе на батьківщину, але немає жодної точної вказівки, де ж вона знаходиться. Це, очевидно, один з тих небагатьох островів, повз які проскочили парусники капітана Кука та його наступників. Але якщо взагалі хтось з білих уже бачив цей острів, тоді можна з певністю сказати, що найближчого часу він перестане бути таємницею для величезної армії розбійників, яка під прапором торгівлі нищпорить по екзотичних морях і континентах. Перекоаний, що ти не пропустиш повідомлення, яке внесе маленький додаток у географічні карти і калькуляції комерсантів. Потурбуйся тоді, щоб Ако якомога скоріше попав на свій острів,— його присутність там для племені Ако буде вкрай необхідною. Я його більш чи менш підготував для боротьби з білою акулою і, якщо вони зіткнуться, передбачаю неабияку боротьбу. Побояюсь навіть, що Джону Булю доведеться чимало попотіти і звичайним цивілізаторським святенництвом цього разу він не візьме. Найкраще, якби ти на деякий час взяв Ако до себе. Він моряк і ні в якому разі не обтяжить тебе. Багато чого він уже навчився, допоможи йому далі формуватися.

Сам я живу так, як взагалі можна жити у в'язниці. Мого здоров'я ці роки не знищать, і якщо хтось утішає

себе надією, що я ослабну і заспокоюсь, то він буде свої казкові замки на піску».

Так писав Мансфілд.

Прочитавши листа, Харбінгер простягнув Аку руку.

— Здрастуйте, Аكو. Добре, що ви прийшли до мене.

Я допоможу вам.

— Дякую вам, містер Харбінгер.

Харбінгер повернувся до Марго, яка відійшла до релінгів і дивилась на якусь шхуну, що саме в цей час на рейді піднімала паруси,— гарне біле судно нагадувало благородного птаха, що після дрімоти розправляв крила для льоту.

— Марго, чи хочеш ти послухати океанську легенду, одну з найсумніших легенд у світі?

Вона подивилась на них і хитнула головою. В цю мить Аكو подумав, що важко сказати, хто кращий: Неліма чи ця біла дівчина. Якщо вона така ж добра, як гарна, тоді в Едуарда Харбінгера найкраща подруга з усіх білих дівчат. Аكو бажав йому цього від щирого серця. І вона, мабуть, справді була добра, бо сама підійшла, простягнула Аكو руку, і голос її лунав так дружньо й ніжно, що груди Аكو наповнилися якимсь приємним теплом.

— Здрастуйте! Ви розкажете цю легенду?

— Аكو розповість про свою батьківщину і про своє життя,— відповів за остров'янина Харбінгер.

І Аكو розповів про свій острів, про своїх одноплемінників і про їхнє життя... про найпрекрасніше в світі місячне сяйво і про бурі, що зривають плоди з дерев на острові. Він розповів також про матросів «Сігалла», про темну камеру під півбаком, про приниження й побої, яких він зазнавав від команди. Коли Аكو закінчив свою розповідь, Марго і Харбінгер знали все. Вони поглянули одно на одного і гірко посміхнулись.

— Усе владнається, Аكو,— сказав Харбінгер.— Тепер уже ви не пропадете. Ви перебуваєте у друзів. Адже не всі білі однакові, чи не так?

— Звичайно, є різні білі,— відповідав Аكو.— Добрі й злі. Тільки на обличчі ні в кого не написано, який він.

— Едуард, тобі треба б зараз же переговорити з батьком,— втрутилася Марго.— Може бути, Аكو зовсім нічого чекати цілий тиждень, поки «Тасманія» залишить док. Однією людиною більше чи менше на кораблі,— це ж не має ніякого значення. Подумай тільки, що йому

ще цілий тиждень доведеться мучитися на березі серед різних людей...

— Добре, Марго, я поговорю.

Харбінгер залишив їх на верхній палубі, а сам попрямував до капітана. Томас Фарман не був настроений так романтично, як його дочка і перший штурман. Ні, ні. Завдяки його обачливості, старанності й діловій розпорядливості в усьому він досягнув того, що старий Кемпстер довірив йому свій флагманський корабель, і якщо він займав таке високе становище, то це не означало, що тепер можна послабити віжки.

— Ви знаєте, Харбінгер, що ми повинні заощаджувати. Утримання корабля коштує великих грошей. Зайва людина, коли без неї можна обійтися, аж ніяк не принесе задоволення судновласникам.

Якраз у цю хвилину хтось постукав у двері. На запитання капітана увійшов кур'єр контори пароплавства і подав листа.

— Це від молодого містера Кемпстера,— пояснив кур'єр. Він почекав, поки Фарман прочитав листа.

— Хм, так,— пробурмотів старий моряк.— Добре, скажіть містеру Кемпстеру, що все буде в порядку.

Коли кур'єр пішов, він якусь хвилину про щось думав, потім сказав:

— Гаразд, Харбінгер, ми можемо залишити цього хлопця, якщо він погодиться бути боєм кают-компанії. Молодий Кемпстер хоче завтра увечері влаштувати на кораблі невеликий прийом для своїх друзів. Буде потрібна людина, яка допоможе буфетнику в обслуговуванні. Покажіть йому каюту, і нехай буфетник ознайомить його з найголовнішими обов'язками.

Таким чином, завдяки намірові молодого Кемпстера влаштувати звання вечір на флагмані, справа Ако уладналася без особливих труднощів.

3

Наступного дня буфетнику «Тасманії» було від чого попобігати і над чим сушити собі голову. Звичайно, він не вперше обслуговував прийоми для знатних панів і знав, що поставити на стіл. Сам капітан Фарман і той відчував себе не в гуморі, це ж не жарт — молодий

Кемпстер вперше по-справжньому збирався погостювати на кораблі, а він був єдиним сином шефа, і, в міру того, як сивів, слабів і кволішав старий Кемпстер, у його єдиного спадкоємця все збільшувались шанси невдовзі взяти в свої руки кермо влади над усім пароплаванням. Поки що Фред Кемпстер приділяв більше уваги парусному спорту і скаковим коням, ніж нудній канцелярській роботі в конторі компанії; проте не виключалося, що колись об'єкти його інтересів зміняться і він стане вимогливим і діяльним шефом.

Про напої буфетнику не доводилось турбуватися, їх було досить на кораблі. Але не єдиним вином та коньяком живе людина... Дбайливий хлопець гасав по крамницях, замовляв м'ясо, холодні закуски і весь післяобідній час потів на кухні. Ако дуже мало розумівся на куховарському мистецтві, тому нічим особливим не міг допомогти своєму безпосередньому начальникові, хіба що помити й перетерти посуд, набрати води, підкласти дров у плиту, начистити картоплі. Але й за те спасибі. Збагнувши, що тільки-но прийнятий бой кают-компанії користується прихильністю першого штурмана, буфетник поводився з Ако ввічливіше, ніж того вимагала традиція.

Надвечір вони обоє передяглися в нові костюми — чорні штани й білі кітелі. Буфетник дав Ако чисту серветку і наказав носити її, перекинувши через руку, — так вимагав звичай. Стіл у капітанському салоні був накритий білосніжною скатеркою. Посеред столу красувалися запашні квіти. На всякий випадок приготували два свічника. Не знали тільки ще, на скільки персон накривати стіл, бо молодий Кемпстер не повідомив, скільки чоловік візьме участь у бенкеті.

Увечері біля воріт доку зупинилися дві машини. Томас Фарман зустрів гостей біля сходень. Їх було зовсім небагато — три молодих чоловіки і дві дами, які не доводилися своїм супутникам ні сестрами, ні нареченими, ні взагалі близькими людьми. Просто вони були досить гарні й цікаві, щоб узяти участь у веселій гулянці, а на кораблі можна тримати себе куди невимушеніше і галасливіше, ніж у ресторані. Фред Кемпстер лише для гідиться познайомив капітана із своїми супутниками й дамами, і тільки пізніше, з їхньої розмови, можна було зрозуміти, що маленький брюнет — знаменитий наїзник, а стрункий блондин Реджінальд — син відомого дипломата

Джібса. Обидві чарівні незнайомки належали до тієї верстви суспільства, про яку важко сказати, до кращих кіл належить вона чи до гірших. Вони мали деяке відношення до мистецтва, можливо, самі колись співали, музичили або тільки позували художникам, можливо, танцювали в якомусь кабаре — точно невідомо. В древньому Римі їх називали б куртизанками, а тепер вони були подругами цих юнаків, які звертались до них просто на ім'я — Мері й Люсі.

Отже, рахуючи капітана, треба було накривати на стіл на шість персон. Але, зійшовши на корабель, Фред Кемпстер помітив десь нагорі біля штурманської рубки Марго Фарман і Едуарда Харбінгера. Молода дівчина дуже нагадувала відому співачку, якій Фред Кемпстер минулої весни зовсім безуспішно посилав корзини квітів і інші більш реальні подарунки. Заради неї він три місяці блукав по Парижу й Рів'єрі, але серце чарівної блондинки так і не пом'якшало, і молодому Кемпстеру, що впав у меланхолію, довелося, піймавши облизня, поїхати додому. З того часу в якомусь таємному куточку його душі залишилася рана: кожного разу, коли він зустрічав жінку, яка хоч трохи нагадувала Кателіну Тітмаус, Фред хвилювався, колишня пристрасть оживала з новою силою і вкидала його у похмурий настрій. Але кожного разу ця схожість виявлялася лише поверховою: то була зачіска, хода, якийсь знайомий жест, лінія носа, блиск очей — у сукупності він цих рис ніде не знаходив, і раптове хвилювання завжди кінчалося розчаруванням.

Фред Кемпстер не знав, хто така Марго Фарман, але він побачив перед собою двійника Кателіни. Коли щось і відрізняло цю жінку від Кателіни, то відстань у 7—8 кроків, з якої він дивився на Марго, приховувала це від погляду Фреда. У неї було волосся, зріст, хода Кателіни; той самий профіль і такі ж очі, такі ж величні рухи. Кілька хвилин молодий Кемпстер стояв остовпілий, не відриваючи свого схвильованого погляду від постаті незнайомої жінки.

І тут йому раптом здалося, що нема ніякого смислу тільки вшістьох сідати до столу, пити, балакати й слухати легковажні нісенітници Мері й Люсі.

— Містер Фарман, — сказав він. — На містку я бачив якусь юну даму з офіцером. Вони не належать до персоналу корабля?

— Це, певно, моя дочка і перший штурман,— відповів капітан.

— Ну, і ви хочете залишити нас без хазяйки! — вигукнув Фред.— Ми будемо раді, якщо ви запросите їх обох до нас униз...

Ось як сталося, що Марго з Харбінгером довелося взяти участь у вечері. Щоб не образився старший механік, запросили до салону і його. Зрештою, з боку молодого Кемпстера це було вельми демократично. Офіцери «Тасманії» повинні були визнати, що майбутній шеф пароплавства — славний хлопець і вміє шанувати своїх працівників.

Не можна сказати, щоб Едуард Харбінгер особливо радів з можливості провести вечір у товаристві молодого Кемпстера. Щодо цього чоловіка в нього не було жодного упередження, він був не кращий і не гірший, ніж інші молоді люди його кола. Але саме у сьогоднішній недільний вечір він був зовсім вільний і сподівався поїхати з Марго до міста подивитись який-небудь фільм.

За столом Марго сиділа поруч з Фредом. Старий Фарман був задоволений сердечною атмосферою, що утворилася за столом, а обидві міські дами одразу збагнули, що молодому Кемпстерові на сьогоднішній вечір краще дати спокій. І невелика біда, бо Реджінальд Джібс і знаменитий наїзник приділяли їм досить уваги. Взагалі вечір вийшов зовсім не таким, як передбачалося. Фред Кемпстер не міг позбутися незрозумілого зніяковіння, яке було викликане присутністю Марго Фарман. Так, вона була як дві краплини води схожа на Кателіну, тільки молодша, ніжніша, чарівніша від свого знаменитого двійника. Їй не вистачало досвідченості Кателіни, але зате вона володіла тим, чого ніколи вже не повернути Кателіні: простотою, непідробленою щирістю, не зіпсованою звичкою манірності, невимушеністю.

Багато пили, говорили й сміялися. Темношкірому бою, який час від часу заходив змінити пляшки й посуд, вперше довелося бачити щось подібне. Ако не подобалося, що всі ці люди так одверто звертали на нього увагу. Дізнавшись, що Ако полінезієць, обидві дами буквально пожирали його очима. Одна навіть намагалася розпитувати його, щоб почути, який у нього голос і як він розмовляє англійською мовою. Але ще більше не подобалося Ако, що біля Марго Фарман сидів цей чужий юнак,

не подобались його дивні погляди й збудженість. Він чуттям вгадував, що незнайомий хлопець загрожує щастю його нового друга, Едуарда Харбінгера, що в нього є якісь наміри відносно Марго Фарман. Тому ця людина йому не подобалась.

Європеєць посміявся б з підозр остров'янина, бо все, що відбувалося тут, не виходило за межі звичаїв, але коли б цей європеєць мав здібність вгадувати думки й настрої іншої людини, то він змушений був би визнати, що Ако правий. Фред Кемпстер не дозволив собі жодного натяку, жодним мускулом не виказав своїх почуттів, тому що був справжнім сином свого племені, але в його мозку відбувався дуже напружений процес. Із розмови з Марго Фарман він дізнався, що вона проводить свого батька в наступний рейс до Франції. Але з поглядів, якими обмінювалися Марго й Едуард Харбінгер, з окремих випадково кинутих речень він зрозумів і те, про що тут нічого не було сказано: що ці люди кохають одно одного. Коли б Марго Фарман не була так разуче схожа на Кателіну, йому це було б байдуже. Але вона перевершувала Кателіну, була краща й привабливіша від неї, а тому почуття й бажання, які викликала ця обставина в душі Фреда Кемпстера, були міцніші й невідхильніші від усього, досі пережитого. Це вирішило все. Свідомість своєї сили й переваги спонукала молоду людину діяти. Не тепер і не так, щоб його поведінка була всім ясна й зрозуміла, але відповідно до звичаїв, які виправдали себе в довголітній практиці його предків — купців і біржових ділків.

4

Через два дні Фред Кемпстер снідав разом з батьком на фешенебельній дачі, що була розташована біля самого моря на відстані півгодини їзди від Ліверпуля. Роберт Кемпстер — товстий червонолиций чоловік років шістдесят, який хворів на ревматизм і мав хворе серце — помадою приліплював своє рідке, сиве волосся до потилиці. За чапкою кофе він одним оком читав газету: звичайно не все, що там написано, а тільки про пароплавання та біржові новини.

Фред стежив за виразом його обличчя. Спокійний, самозадоволений вигляд батька і посмішка, що раз у раз

з'являлася на його обличчі, свідчили про те, що старий в гарному настрої. Мабуть, в газеті добрі новини — він заробив. Кілька днів тому старий Кемпстер збільшив своє майно на чотири нових кораблі — якась компанія, що потрапила в скрутне становище, ліквідувалася, а Роберт Кемпстер, що ніколи не потрапляв у скрутне становище, поспішив скористатися із зручної нагоди.

— Тату, задоволений ти своїми новими службовцями? — запитав Фред, як тільки старий Кемпстер відклав газету. — Залишиш ти на нових кораблях тих самих офіцерів чи шукатимеш інших?

— Нехай лишаються, хто захоче лишитись, — відповів батько.

— А хто-небудь хоче йти?

— Чогось певного ніхто ще не говорив, але капітан «Кардігана», мабуть, перейде служити на канадську лінію. Там йому обіцяють судно трохи більше. Звичайно, я не буду його відмовляти. Перший штурман «Кардігана» вже проплавав три роки. Нехай він буде капітаном.

Фред відкашлявся і деякий час дивився у чашку. Потім продовжував:

— Тату, а чи не думаєш ти, що нашим людям треба давати перевагу при підвищеннях? Звичайно, це дуже гуманно з твого боку, що ти залишаєш колишній персонал і даєш їм можливість просуватися на загальних підставах відповідно до звичаїв нашої компанії... але хіба це не засмутить наших службовців?

— Кому не подобається, нехай собі йде! — відрізав старий Кемпстер. — Я нікого не затримую, і мені, хвалити бога, не доводиться тягнути людей на аркані.

— Я не думаю, щоб хто-небудь через це пішов, — обережно продовжував наступ Фред. — Я навіть далекий від думки, що хтось почне нарікати. Але серед наших штурманів є кілька тямущих і цінних людей, які достойні керувати кораблем. Що ти, наприклад, думаєш про Едуарда Харбінгера? Він плаває першим штурманом на «Тасманії».

— Дійде черга і до Харбінгера. Як тільки у капітанському складі трапиться якась зміна, він одержить корабель, а поки що зовсім непогано, що в старого Фармана на «Тасманії» такий діловий помічник.

— Тобі краще знати, що корисніше для компанії, —

погодився Фред.— Але щодо Харбінгера у мене є бажання особистого порядку. Одного разу він зробив мені дуже важливу послугу, не знаючи, хто я. До цього часу мені не випадало нагоди віддячити йому. Позавчора я познайомився з ним, і мені було дуже незручно. Адже нам не коштувало б жодного пенні, якби ми його висунули, а зате ця людина була б куплена на все життя,— морально він буде нашим боржником до самої смерті. Повір мені, тут не відіграють ніякої ролі особисті симпатії. Даючи Харбінгеру «Кардіган», ми нічого не втратимо. Якраз навпаки, наживемо солідний моральний капітал.

Старий Кемпстер з хвилину роздумував, потім, виявивши надзвичайне здивування на обличчі, подивився на сина й іронічно посміхнувся.

— Вперше бачу, що протегуєш порядній і путящій людині.

— У мене немає твого досвіду,— виправдувався син.— Але ж потроху час і мені вчитися вірно оцінювати людей.

— Можна подумати, що ти вже дечого навчився. Ну, добре, нехай буде так. Я дам Харбінгеру «Кардіган». Але йому доведеться дуже поспішити, бо судно треба прийняти в найближчі дні.

— Він не надто вже зажуриться через це,— посміхнувся Фред.— Куди піде «Кардіган»?

— До Нового Орлеана. Деякий час він перевозитиме цукор з Куби до Сполучених Штатів. Потім спробую влаштувати його на якусь постійну лінію.

— Дякую, тату. Чи не дозволиш ти мені ради ефекту сьогодні ж особисто об'явити Харбінгеру про його підвищення?

— Шахраю отакий!— Старий Кемпстер підвівся з крісла і поплескав сина по плечу.— Боїшся, як би старий не передумав, і тому поспішаєш піймати його на слові. Ну, гаразд. Поїдемо зараз до міста. В конторі видам тобі офіційне повідомлення, і ти зможеш виступити в ролі кур'єра.

Біля воріт їх чекала чудова блакитна машина. Фред сів за руль, і через півгодини машина зупинилася на Ліверпуль-сіті перед будинком контори пароплавства. Поки батько радився з керівниками бюро і вирішував найневідкладніші поточні справи, молодий Кемпстер розшукав один кабінет на другому поверсі, де зустрівся з головним

агентом компанії Ноелем. Це був старий лисий пацюк з кучими пальцями, що звикли перераховувати гроші — завзятий паперовий черв'як і біржовий маклер.

— Ноель, хочеш ти зробити мені маленьку послугу? — прямо почав Фред. — Справжня дрібниця. Це тобі не коштуватиме ані пенні.

— Значить, комусь іншому це обійдеться в багато гіней. — Ноель вищирив цілий ряд золотих зубів. — Що за справа?

— Ти завідуєш фрахтуванням суден. Від тебе залежить, куди яке судно йде і чи довго воно буде тинятись у тих чи інших водах.

— Це залежить не від мене, а від кон'юнктури, — відказав Ноель.

— Будь спокійний, стара кон'юнктуро. Коротко і ясно: чи можеш ти, пардон, чи хочеш ти зробити так, щоб «Кардіган», який днями вирушає до Нового Орлеана, залишився б по той бік Атлантики трохи більше року? Ти знаєш, що він міг би там робити. Примусь його кружляти Мексиканською затокою, зрідка посилай до Перу чи Манасси за каучуком, але в усякому разі потурбуйся, щоб він не так швидко опинився в наших краях. Тоді моя дружба до самої смерті тобі забезпечена. В іншому разі, шановний джентльмене, наші відносини стануть сухими й напруженими. Домовились, чи що?

— Для цієї афери... тобто, для цього комерційного маневру є досить важлива причина?

— Навіть надто важлива, але не випитуй у мене подробиць, бо я не хочу порушити свого слова.

— Тільки ще ось що: чи немає тут чогось проти Роберта Кемпстера?

— Нічогоісінько. Якщо судно приносить прибуток, значить його інтереси не зачеплені. Проте краще, щоб він нічого не знав.

— Я спробую щось зробити, — сказав Ноель. — І поки Роберт Кемпстер не скаже «ні», паруси «Кардігана» не з'являться в полі зору маяків Старого світу.

— Дякую, Ноель. Ти добра кон'юнктура.

Вони запалили сигарети й попрощалися. За чверть години Фред Кемпстер одержав від батька офіційне повідомлення про призначення Едуарда Харбінгера на посаду капітана «Кардігана». Він сів у машину і поїхав у доки.

Едуард Харбінгер був приречений на вигнання на кілька років, бо Марго Фарман надто була схожа на Кателіну Тітмаус, і в молодого Кемпстера була на серці рана.

5

Едуард Харбінгер у комбінезоні кольору хакі разом з боцманом був на верхній палубі. Перевіряв приладдя для спуску шлюпок і бочки для води, коли Аго покликав його до салону.

— Молодий пан, який позавчора тут веселився із своїми друзями, приїхав і хоче вас бачити,— повідомив Аго.— Капітан також у салоні.

Харбінгер подумав, чи зайти йому спочатку до каюти й скинути брудний робочий одяг, чи піти до салону в тому, в чому він є.

— Е, та що там...— махнув він рукою.— Які там можуть бути довгі розмови.— І він пішов у чому був.

Молодий Кемпстер сидів біля столу й палив сигарету. Томас Фарман бозна-навіщо поставив на стіл пляшку кращої мадери й три бокали. Вигляд у обох був веселий і таємничий. При появі Харбінгера Кемпстер підморгнув капітанові, і обличчя їхні, наче за змовою, змінили вираз, зробилися дуже холодними й серйозними.

— Доброго ранку,— привітався Харбінгер.

— Доброго ранку, Харбінгер,— стримано промовив Фред Кемпстер і ніби неохоче простягнув руку, потім відкашлявся й замовк.

— Ви хотіли мене бачити? — запитав Харбінгер.

— Так, Харбінгер. Виходить досить неприємно, але тут уже нічого не вдієш,— пробурмотів молодий Кемпстер таким тоном, ніби йому було дуже незручно повідомити штурману про неприємну новину.

— Моє особисте враження від вас досить позитивне, мій батько тієї ж думки — він вважає, що ви людина путяща. А що стосується містера Фармана, то він говорить про вас якнайкраще, але, незважаючи на все це... беручи до уваги інтереси пароплавства і традиції... милий Харбінгер, ми прийшли до висновку, що надалі не можемо вас залишати на «Тасманії». Сподіваюсь, для вас це не буде великим ударом?

Кілька секунд Харбінгер стояв, ніби заціпенівши. Він

вдивлявся в обличчя обох чоловіків, але на них нічого не відбивалось. Він намагався пригадати, в чому й коли допустився помилки, але нічого подібного не спадало на думку.

— Містер Кемпстер, якщо я вас правильно зрозумів, мене звільнено,— нарешті заговорив він.— Це означає, що пароплаводство мною незадоволене, що в моїй роботі виявлено помилки. Звільняти і приймати — це, звичайно, ваша справа, але мені все-таки хотілося б знати: за що? Чи не будете ви так люб'язні пояснити, чим я це заслужив?

Куточки уст у Фреда Кемпстера ледь затремтіли, але він стримався і відповів ухильно:

— Справа не стільки у вашій роботі, скільки в вас особисто. Звичайно, якою вже уродилась людина, такою вона й повинна бути, і ні ми, ні ви самі нічим тут допомогти не можемо. Коротко кажучи, ми не бажаємо зовсім звільнити вас із служби в нашій Компанії, але залишити на «Тасманії» при всьому бажанні не можемо, тому ми вирішили перевести вас на одно з менших суден. Ось офіційальне повідомлення контори. Будь ласка, прочитайте й дайте негайно відповідь — чи приймаєте ви нашу пропозицію.

Опустивши очі, Фред Кемпстер подав Харбінгеру батькове послання. Остаточо збитий з пантелику молодий моряк прочитав:

«Пароплав «Тасманія»,
першому штурману Едуарду Харбінгеру.

Доводжу до Вашого відому, що пароплавна компанія «Роберт Кемпстер і Син» придбала недавно 4 нових пароплави, в зв'язку з чим виявилась необхідність в деяких змінах у складі персоналу. Беручи до уваги Вашу сумлінну службу на наших кораблях, а також стаж плавання і Ваші особисті якості, ми визнали Вас гідним одержати підвищення і надалі виконувати обов'язки капітана на одному з наших пароплавів.

У даний момент є вакантне місце капітана на пароплаві «Кардіган» водотоннажністю в 5200 тонн.

Просимо терміново повідомити, чи згодні Ви перейти на «Кардіган» капітаном. Пароплав стоїть у Кардіфській

гавані, і треба його прийняти до четверга, бо в суботу він повинен вирушити в Новий Орлеан. У надії, що Ваша відповідь буде позитивною, бажаю Вам найкращих успіхів і удачі у Вашій дальшій роботі.

З пошаною

Роберт Кемпстер.

Р. С. Точніші вказівки одержите від мого сина. К».

Едуард Харбінгер зрозумів, що над ним пожартували, але жарт цей був доброзичливий і не принижував його, тому він приєднався, оскільки дозволяло його становище, до дружного голосного сміху, що пролунав у каюті.

— Містер Кемпстер, ви вмієте жартувати,— сказав він, коли регіт трохи стих.— Ще трохи і я повірив би і дуже засмутився.

— Тільки цього ще не вистачало,— знову розсміявся Фред.— Досить і того, що жарт удався. Ну, бажаю успіху, містер Харбінгер!

— Дякую, містер Кемпстер. Сподіваюсь, що мені пощастить виправдати довір'я моїх шефів.

Потім і старий Фарман довго трусив руку Харбінгеру і наповнював бокали, і Харбінгер пошкодував, що не зняв комбінезон,— на спині подекуди видно було плями від фарби.

Фред Кемпстер дав вказівки новому капітану:

— Найкраще, коли б ви запакували свої чемодани і сьогодні ж вечірнім поїздом виїхали до Кардіфа, бо завтра вже пароплав повинен стати під бункеровку. Але, в усякому разі, сьогодні до закриття контори з'явяться до юрисконсульта і Ноеля, там вас поінформують про все докладно.

Харбінгерові випала гаряча днина: треба було похапцем збиратись у дорогу, виконати всі формальності, одержати доручення і завірити їх у портових установах. Оббігавши все на світі і все владнавши, він лише декілька хвилин зміг приділити прощанню з своїми друзями й товаришами на пароплаві. Це була подія, з приводу якої, безперечно, слід було радіти,— довгождана, давно бажана. Вона відкривала перед Харбінгером перспективи на майбутнє, підводила під його життя нову, міцну основу і наближала для них з Марго хвилину здійснення спільної мрії. Сьогодні вперше вони ніби не помічали

присутності старого Фармана і не турбувались про те, що він може подумати; але присутність сторонніх все ж заважала, і вони пішли в пасажирську каюту, де розташувалась Марго.

— Коли я повернусь до Англії...— сказав Едуард.

— Коли ти повернешся...— сказала Марго.

— Це не може затягнутись надовго — два місяці, три, щонайбільше півроку, потім ти плаватимеш разом зі мною.

— Але ти повинен писати мені частіше. З кожної гавані, любий.

— З кожної гавані, люба...

Годинник немилосердно обірвав мить їхнього щастя. Прийшла пора вирушати Едуарду на вокзал. Коли він, обтяжений чемоданами, вийшов на палубу, біля трапу його мовчки ждав Ако. Поспішаючи, Харбінгер зовсім забув про остров'янина. Він поставив свій багаж на палубу й замислився, потім підійшов до Ако і поклав йому руку на плече.

— Нам треба розлучитись, друже. Буде краще, якщо ви залишитесь на «Тасманії». Цей корабель вас швидше привезе додому, він піде в той бік. А якщо вам коли-небудь буде погано і потрібна буде допомога, то поговоріть з Марго. Вона вам такий самий друг, як і я. Марго проїде частину дороги разом з вами. Звіртеся на неї і бережіть її заради нашої дружби.

— Все, що я зможу для неї зробити, я зроблю,— сказав Ако.

З тихим болем у серці дивився він услід Харбінгеру, що віддалявся, і почував, що знову лишається самотнім. Дивно, що всіх хороших, чесних людей, з якими йому випадало щастя зустрічатись у своїх мандрах, так скоро доводилось втрачати. Дивно й те, що всі ці чесні люди були нещасні, життя не полюбляло їх. Погано бути хорошим. Едуард Харбінгер сьогодні ще посміхався, радів, думав, що доля всміхається йому. Але він був надто хорошим і порядним, щоб нещастя обійшло його. Напевне, вже воно де-небудь підстерігає його.

З того часу Ако всією душею прив'язався до білої дівчини, коханої його друга. Він уже не почував себе таким самотнім.

Старий Кемпстер із задоволенням стежив за поведінкою сина. Вона йому все більше й більше подобалась. Здавалося, що Фред починає цікавитися більш серйозними справами, ніж яхта, футбол і скакові коні. Переведення Харбінгера було першим свідченням того, що Фред почав заглиблюватись у практичні деталі своєї майбутньої діяльності. Ці деталі, очевидно, цікавили його, бо через кілька днів після від'їзду Харбінгера молодий Кемпстер заявив батькові, що хоче піти в рейс на борту «Тасманії» і як слід ознайомитись з умовами життя та організацією праці моряків,— в майбутньому, коли йому доведеться самостійно керувати пароплаванням, жодному капітанові не вдасться обдурити його всілякими байками.

Само собою зрозуміло, що Фреду ніколи було рушати в далеке плавання — до Австралії й назад. Але коли б він пішов на «Тасманії» лише до Антверпена чи Бордо, то в тому не було б ніякого толку: він побачив би тільки прелюдію морського життя. Тому Роберт Кемпстер з допомогою головного агента вніс невелику поправку до рейсового розпису суден пароплавання: він скерував «Тасманію» з вугіллям в Геную і звідти за зерном до Румунії. За цей час один з кораблів цієї лінії міг піти в док і зробити потрібний ремонт — компанія не зазнає збитків, а майбутній шеф набуде цінного досвіду.

Капітана Фармана повідомили про це в конторі. Старий моряк одночасно почував себе і задоволеним і стурбованим. Це була надзвичайна подія — на борту його корабля в черговому рейсі перебуватиме такий високопоставлений пасажир, але до високопоставленого пасажирів треба б приставити няньку,— він звик до комфорту і до того, щоб ні в чому собі не відмовляти. З огляду на деякі обставини, пасажирів на торгових судах зараховували до екіпажу або ж до практикантів чи слуг, хоч ніяких послуг від них не вимагали. Так, наприклад, Марго була приписана як помічниця буфетника і їй було віддано кращу пасажирську каюту поруч з салоном. Чи могла тепер взагалі їхати Марго, і чи не слід віддати її каюту Фреду Кемпстеру?

Це питання розв'язав Фред, прибувши одного вечора на пароплав і заявивши, щоб через нього нічого не змінювали в раніше накресленому плані. Якщо Марго

розташувалася поруч з кают-компанією, то нехай там і лишається, а він буде задоволений з будь-якої каюти.

Але становище, звичайно, було не таке вже суцужне, щоб син судновласника тулився в звичайній каюті. Перший штурман, що посів місце Харбінгера,⁹ радий був з нагоди прислужитись молодому Кемпстеру, віддавши в його розпорядження свою каюту,— вона містилася також поруч з кают-компанією, отже і поруч з каютою Марго,— а сам штурман на цей рейс задовольнився з якоїсь запасної келії.

Фред Кемпстер, якого проводжали декілька друзів, перейшов на корабель у той день, коли «Тасманія» вийшла з дока і рушила до Ньюпорта. У двомісячну подорож він взяв з собою вісім костюмів, силу-силенну білизни й речей туалету. Аюо, якому доручили розмістити гардероб поважного пасажира, сушив голову, як усе це розвішати в маленькій шафі. І хоч це була тільки частина гардеробу Фреда Кемпстера, остров'янин хитав головою, не розуміючи — навіщо деякі люди купують так багато одягу. Вони хотіли виглядати завжди по-різному; для певного часу дня й занять у них був окреміий одяг, і на переодягання вони витрачали силу-силенну часу. Хіба недосить людині мати два костюми — один робочий, другий святковий. Більше одного зразу все одно не одягнеш, а інші люди бачать тільки те, що на тобі,— адже того, що в шафах, їм не покажеш. Чудні хвастощі!..

Ще більше, ніж ці дрібниці, бентежила Аюо сама присутність на кораблі Фреда Кемпстера. Він не був ні сином капітана Фармана, ні братом білої дівчини, і без нього можна було чудово обійтись. Що йому тут потрібно? Чому він прийшов сюди тільки тоді, коли Харбінгер уже поїхав? Чому він зайняв каюту Харбінгера, поруч з Марго?

«Коли б Харбінгер знав, як би він подивився на це?» — запитував себе Аюо. І передчуття підказувало йому, що Харбінгер аж ніяк не був би радий. На Рігонді, коли який-небудь юнак набивався дівчині, що була подругою іншого хлопця, то його проганяли, як настирливого птаха. Там дівчина сама вирішувала, хто може до неї наблизитись, і якщо двоє, хлопець і дівчина, давали зрозуміти, що вони кохають одно одного, то іншим уже нічого було втручатись.

Ці білі, напевно, нахабні й набридливі.

У порівнянні з тим, що Ако доводилося робити на «Сігаллі», тут робота була не важкою. До його обов'язків входило прибирати в пасажирських і офіцерських каютах, переміняти воду в графинах, витрушувати килими, часом почистити кому-небудь взуття, а у вільний час він допомагав буфетникові й коку. Для роботи в камбузі був ще один бой, який трохи заздрих «дикуну», що йому довірили почесний обов'язок обслуговувати пасажирів, від яких інколи перепадають чайові. Але далі зухвалих зауважень він йти не наважувався, бо бачив, що сам капітан прихильно ставиться до «дикуна».

У передвечірні сутінки, в той час, який так любила Марго, пароплав вийшов у море. Затока була спокійна, як озеро. Марго стояла на капітанському містку і, незвичайно схвильована (цього разу в її хвилюванні не було суму й знемоги, воно було радісним), дивилась на тиху панораму, на небо, що палало від заходу сонця, і на розкидані по морю кораблі. Біля неї стояв Фред Кемпстер.

7

У Ньюпорті корабель обгорнули клуби чорної куряви. Через горловини на палубі в бункери сунув потік вугілля, все вкрилося порохом, моряки ходили з чорними обличчями. Хоч ілюмінатори були щільно задраєні й усі двері щільно зачинені, порох проникав і в каюти. Ніде не було порятунку. Обидва пасажири «Тасманії» почували себе полоненими, бо вийти на палубу нічого було й думати. Фред Кемпстер більше одного дня не витримав.

— Хто нас примушує стирчати на кораблі,— сказав він Марго.— Адже на березі також є на що подивитись.

Марго погодилася з ним. Вони пішли на прогулянку по місту і його околицях. Молоді люди не обмежились Ньюпортом, а поїхали в Кардіф, нагулялись по пагористим вулицям Пенарти і решту часу провели на узмор'ї. Купались в морі, грілись на сонці, з берегової дамби спостерігали приплив, бурхливі вали якого вривались у ворота гавані і заливали піщані острови, де догнівали кістяки старих кораблів.

Сидячи на терасі готелю за чашкою кофе, вони дивились на Бристольську затоку, за серпанком якої можна було розрізнити скелясті силуети другого берега. Фред

Кемпстер розповідав про свою парусну яхту, на якій він об'їхав Британські острови і завоював на одному із змагань срібний кубок. Він не вихвалявся, а згадував, як щось буденне й звичайне, речі й події, які складали зміст його життя, а в Марго Фарман викликали уявлення про щось далеке, сліпуче, недосяжне. Мчати у прекрасній, потужній машині шляхами своєї батьківщини, милуватися озерами й пагорбами, блукати з гвинтівкою по заповідниках — хіба це не чудово! Ніцца, Монте-Карло, Давос, Париж, Мадейра, Венеція... чистокровні рисаки... парова яхта водотоннажністю у 800 тонн, яка зараз саме будується і на якій можна буде об'їздити весь світ... Золотавий блиск розкішного, сліпучого життя розгортався перед Марго.

Фред Кемпстер був коректний і дуже люб'язний.

Після бункеровки пароплав як слід почистили, старанно помили палуби. Знову море, чайки й дельфіни, короткі ночі з блідими зорями й освіжаючим вітерцем, прогулянки по верхній палубі й палкі мрії на самоті.

Фред Кемпстер, як і раніше, трімався коректно і показував себе з кращого боку, а Марго давно вже затьмарила образ Кателіни Тітмаус.

Далеко за океанськими просторами Едуард Харбінгер вів свій корабель. Може, у задушливі південні ночі і він дивився на зорі та мріяв про дівчину, яка згодом супроводжуватиме його в мандрівках. А може... Фред Кемпстер не гірший від нього. Молодий, ставний, вродливий... Едуард Харбінгер перебував там, Фред Кемпстер був тут.

Одного разу в Біскайській затоці Ако бачив, як Марго зніяковіло прийняла свою руку, коли молодий Кемпстер намагався погладити її. Через п'ять днів після цього Ако бачив цю ж саму руку в пальцях Фреда, він бавився нею, дивився кудись в далечінь і, розмовляючи, посміхався. І Марго теж посміхалась, збентежена й схвильована. А старий Фарман тримав себе так, ніби він нічого не помічає й не знає. Якась сила, що набагато перевищувала розум цих людей, робила свою справу. І коли вони зайшли в італійську гавань, розвантажились і через грецький архіпелаг наближались до Мармурового моря, старий Фарман зробився зовсім сліпим, зате Ако всё більше охоплював неспокій. Прибираючи в каюті Марго, він часом вранці знаходив у попільниці недокурки сигарет. Марго не курила.

Вечеряв молодий Кемпстер в салоні разом з Марго і капітаном, але старий Фарман у таких випадках частенько згадував, що йому ще треба дещо зробити в штурманській рубці або віддати розпорядження боцману на завтрашній день. Він виходив, а Марго і Фред лишалися самі.

Листи від Харбінгера старий Фарман передавав своїй дочці так, щоб Фред не бачив. І, написавши відповідь, Марго сама відносила листи в порт, у поштову скриньку, або потай віддавала Ако, суворо наказавши віднести й кинути так, щоб ніхто не бачив.

Кілька днів Марго здавалася дуже стурбованою й пригніченою. Фред Кемпстер тримався якось осторонь, а капітан неодноразово подовгу розмовляв з дочкою. Ако не знав, що в цей час відбувалося в душі Марго, але він невиразно відчував, що це щось важливе й вирішальне. Потім трійця, яка перебувала в каютах салону, ніби повеселішала. Фред Кемпстер знову посміхався й весело розмовляв з Марго, але дівчина уникала дивитись Ако у вічі. Капітан Фарман тепер виглядав таким бундючним і самовпевненим, як ніколи раніше. Прогулюючись по верхній палубі чи капітанському містку, Фред Кемпстер брав Марго під руку, іноді вони зупинялись і, притулившись плечем одно до одного, довго лишалися в такій позі, дивлячись вдалину. І кожного разу, коли Марго щонебудь говорила, вона дивилась Фреду у вічі і посміхалась так ніжно, як звичайно посміхаються дівчата своїм коханим.

Це була нова, незрозуміла загадка для Ако. Він знав, що Едуард Харбінгер коханий Марго. Тепер він бачив, що й молодий Кемпстер милий їй. Як це може бути, щоб одна дівчина кохала двох юнаків? Чи, може, Харбінгер більше не милий їй, бо його тут немає? Якщо так, тоді і...

Ніби чиясь невидима рука раптом стиснула серце Ако, він пригадав Неліму, смугляву дівчину на далекому острові. Чи не забула й вона свого друга і чи не знайшла іншого милого? Може, це Манго, з яким вона при світлі місяця сидить на березі острова і дивиться на відбитки зірок у водах лагуни... Може, вона вже живе в хатині якого-небудь юнака, готує йому їжу та чекає його повернення з рибної ловлі... Неліма...

Тепер Ако зрозумів, як дуже боліло б у Харбінгера серце, якби він дізнався, що трапилося з його дівчиною,—

серце білої людини боліло б так само, як і серце темношкірого. Але Харбінгер не знав цього, як не знав і Ако, що трапилося з Нелімою. Обое вони жили догадками і надією.

Ніби зрозумівши, які думки пригнічують Ако, Марго одного разу сама заговорила з ним.

— Ако ще пам'ятає свого друга Харбінгера? — запитала вона.

— Я ніколи не забуду свого друга, — відповів юнак.

— Це правильно, Ако, його не треба забувати, — зітхнула дівчина. — Він дуже хороша людина. Багато на світі хороших людей.

— А містер Кемпстер також хороший? — запитав Ако.

— Так, Ако. І він багатий, сильний чоловік... набагато сильніший від Харбінгера. Якщо він захоче, то Харбінгеру і всім нам буде добре, а якщо не захоче, у нас почнуться великі неприємності.

— Як людина він кращий від Харбінгера?

Марго довго не відповідала. Темна тінь лягла на її вродливе обличчя, яке мало щастя й нещастя бути надто схожим на обличчя відомої співачки, і її голос якось урвався, коли вона сказала:

— Харбінгер далеко звідси і довго залишиться там — цього вимагає його робота. А коли він повернеться з-за моря... ми будемо одно одному чужі.

— Чому чужі?

— Тому що ми... я й батько... та й Харбінгер... слабкіші від містера Кемпстера, а від нього залежить наше життя.

— Ваше життя? Хіба ви не можете жити, якщо він не буде прихильний до вас? — здивувався Ако.

— Краще, коли він буде прихильний. Людина живе тільки раз, і їй хочеться прожити своє життя краще, красивіше, приємніше, так, щоб взяти від нього якомога більше. Містер Кемпстер такий багатий, що йому приступне все, чого тільки може побажати людина. Едуард Харбінгер може мати тільки те, що в його можливостях, і це набагато менше того, що може Кемпстер. З ним, з Кемпстером, я зможу жити у розкоші, він мені дасть усе, про що я мріяла... і він хороша, мила людина. Едуард Харбінгер також хороший і милий, але він не може дати всього, що мені подобається.

— А хіба Кемпстер кращий і миліший від Харбінге-

ра? — ще раз перепитав Ако. На цей раз Марго залишила його запитання без відповіді.

Тоді Ако сказав:

— Жити на світі зовсім просто, якщо людина правильно оцінює речі,— так мене вчив Мансфілд. Їсти можна тільки одним ротом, спати можна тільки в одному ліжку й одягти можна тільки один костюм. І коли є що їсти для одного рота, якщо є постіль і одяг, то інше — зайве і нічого не дає людині. Якщо одна людина хоче більше, ніж їй належить, то вона обкрадає іншу людину,— це також мені говорив Мансфілд. А він розумна людина.

— Ой, Ако, тобі цього не зрозуміти. Ти виріс в інших умовах і звик зовсім інакше дивитись на речі, ніж ми, білі.

— Але ж і Мансфілд білий.

— Так, але він не такий, як інші білі. Він смільчак і безумець, йому байдужі небезпека й незручності. Всі не можуть так діяти, бо не всі такі відважні й дужі, щоб ризикувати й відмовлятися від того, що дає їм життя. Я також не настільки дужа, щоб відмовитись від щастя.

— А хіба щастя в тому, чим володіє Кемпстер і чого немає в Харбінгера? Я думаю, що щастя в тому, щоб жити разом з тим, хто миліший від усіх. Коли ми помremo, ми ж нічого не візьмемо з того, що було за життя,— ні великих запасів їжі, ні безлічі ліжок, ні одягу. Людина лишиться такою, якою вона є.

Ако дивувався з деяких вчинків білих людей.

Не відповівши на найголовніше запитання Ако, Марго Фарман тим самим підтвердила його припущення, що Харбінгер їй все ж миліший від Кемпстера. Але ще милішим і кращим, ніж сама людина, їй уявлялось те, що людині належить. Людина це не найголовніше,— важливіші й цінніші були для неї їжа, одяг, житло, гроші. Ця дівчина любила речі, тому могла належати людині, яка не була їй мила, але якій належали ці речі. Справді, жадливу владу мають гроші, за них можна придбати працю, волю й любов іншої людини. А Марго Фарман не погана і не дурна дівчина, інакше Харбінгер не кохав би її.

Чи кохатиме її Харбінгер і тоді, коли дізнається про те, що трапилось? Чи варто кохати таку дівчину? Може, він зробить, як Кемпстер: забере в іншого юнака, слабкі-

шого й біднішого від нього, кохану дівчину — купить те, що можна купити. Адже на ринку так: хто більше заплатить — той і бере річ. Але хіба й такі угоди приносять бариші?

Розділ десятий

1

На тій самій дачі на березі моря, у таку ж вранішню годину батько й син снідали на відкритій веранді. Але погода вже стояла не літня, сірі дощові хмари затягли небо, і старий Кемпстер був одягнений у теплу вовняну куртку. Сьорбаючи кофе, він час від часу покректував.

Фред Кемпстер з усіма подробицями познайомив батька з враженнями від мандрівки і спостереженнями життя величезного пароплава. Найбільше його вразив спосіб підготовки молодих моряків. Робота кочегара, старшого кочегара, матроса й боцмана була справжнім ремеслом з усілякими професійними тонкощами, а всі знання їм доводилося набувати випадково, — спостерігаючи працю старших товаришів і з власної ініціативи цікавлячись тим, що було незрозуміло. Люди, які нічого не тямали в навігації або в механіці, ставали до роботи справжніми профанами, а їхній розвиток залежав від допомоги старших товаришів і власної кмітливості. Якщо траплялися хороші й тямущі товариші, що роз'яснювали незрозуміле і показували правильні прийоми роботи, то новачок швидко міг збагнути таємниці свого ремесла, але коли він потрапляв в оточення людей замкнутих, із забобонами, тоді він міг роками плавати на кораблі і все ж не знати, як краще тримати пар у котлах, як стояти біля штурвала або в'язати морські вузли. Для підготовки механіків і штурманів існували школи. А матроси, кочегари й машиністи всього повинні були навчитися самі. А кожна без пуття спалена тонна вугілля коштувала грошей. Кожна снасть раніше строку робилася негодящою, через недостатні знання траплялися непорозуміння й нещасні випадки, і за все це доводилося платити з коштів пароплавства. Фред пропонував заснувати школу або курси для потреб свого пароплавства, де за кілька місяців підготовляли б

матросів, кочегарів та машиністів. Скільки коштувати-
муть такі курси? Майже ніскільки.

Компанія, якій належить тридцять великих паропла-
вів, може дозволити собі таку розкіш — витратити на
рік кілька тисяч фунтів стерлінгів на підготовку
кадрів.

Старий Кемпстер з посмішкою вислухав до кінця про-
позицію сина, потім похитав головою і сказав:

— Не тільки кілька тисяч фунтів стерлінгів — навіть
пенні я не збираюся витрачати на такі дрібниці. Навіщо
мені переводити гроші, навіщо вчити матросів і кочегарів,
які потім підуть плавати на пароплави інших компаній?
Нехай краще інші готують їх для нас.

— Але ж жодна фірма цього не робить... — намагався
заперечити Фред.

— Навіщо нам приймати на роботу неуків? — продов-
жував старий Кемпстер. — Нехай інші навчають їх на сво-
їх судах. Ми на свої приймаємо на роботу тільки під-
готовлених, досвідчених моряків, і це нам не коштує
жодного пенні. Тепер тобі ясно?

— Цілком ясно! — захоплено вигукнув Фред. — Мені
й на думку не спало, що можна й так. Тату, ти дійсно
чудовий ділок — справжній геній на господарському по-
прищі! Та й справді, на якого біса нам розкидати гроші
на вітер, якщо таких самих наслідків можна домогтися
без жодних витрат. Нехай збитки лягають на інших.

— Оце зовсім інша справа. Було б непогано, Фред,
якби ти так само швидко засвоїв і всі мої інші принципи.
На біблійських притчах у житті далеко не пойдеш. Краще
бути вовком, ніж ягням. Що моє, те назавжди повинно
залишитись моїм, а про те, що сьогодні ще не є моїм,
треба подбати, щоб завтра чи позавтра стало моїм. Нена-
жерливість — найблагородніша й найкорисніша з усіх
пристрастей. Тільки дурень чи роззява не пробують заво-
лодіти об'єктом своїх бажань. Йолоп розмірковує, а ро-
зумний бере.

— Тату, дозволь мені застосувати один з цих принци-
пів зараз, — промовив Фред, коли замовк батько.

— Що ти маєш на увазі? — насторожився старий
Кемпстер.

— Одна справа, суто особистого характеру, — відпо-
вів Фред. — Якщо не помиляюся, мені вже минуло два-
дцять вісім років...

Роберт Кемпстер подивився синові в очі й посміхнувся:

— Час одружуватися, чи не так?

— Я думаю, ти не заперечуватимеш?

— Якраз навпаки — я б вітав це.

— Сподіваюсь, що в цій справі ти мені дозволиш діяти самому, — вів далі Фред. — Чи, може, щодо цього у тебе є якісь міркування і плани?

— У мене тільки одне міркування й умова, — сказав старий Кемпстер. — Твоя дружина повинна бути здорова, бо мені потрібен онук, який після тебе одержав би в спадщину наші кораблі, будинки та інше майно. Я не хочу, щоб моє добро, хоч би в третьому чи четвертому поколінні перейшло в руки чужих людей. І крім того, твій шлюб не повинен бути смішним.

— Про це не турбуйся. Мій вибір цілком нормальний. Мені здається, ми досить багаті, щоб робити вибір незалежно від розмірів приданого нареченої.

На чолі старого Кемпстера залягли зморшки незадоволення.

— Ти вже вибрав? — запитав він, уважно вдивляючись в обличчя сина.

— Так. Це Марго Фарман, дочка нашого капітана Томаса Фармана.

— Проти родини Фарманів у мене заперечень немає, але я хочу познайомитися з твоєю нареченою, поки вона ще не стала моєю невісткою. Якщо вона дурна і старша від тебе, краще й не показуй. Тоді я заздалегідь кажу — ні.

— Вона на вісім років молодша від мене, освічена й чарівна дівчина. Наш дім Марго не згальбить.

— Ну, гаразд. Через місяць «Північна мрія» буде готова.

«Північною мрією» називалася парова яхта, яку будували для Кемпстерів. Зауваження батька означало, що коли все буде в порядку, Фред зможе вирушити у весільну подорож на новій яхті. А в тому, що все буде гаразд, він не мав найменшого сумніву.

...Звістка про заручини молодого Кемпстера з дочкою капітана Фармана викликала досить бурхливі пересуди у тих колах, де Кемпстери мали авторитет, а ці кола були дуже широкі і впливові. У газетах з'явилися портрети заручених і докладні описи романтичних заручин. За

одноставною думкою всіх, Марго Фарман робить блискучу партію і дуже щаслива, а Фреда Кемпстера слід вважати одним із найромантичніших юнаків «нашого черствого віку, коли над почуттями домінують розрахунок і комерційні міркування». Друзі Фреда говорили, що в нього чудовий смак, а молоді неодружені дами або такі, у яких були сестри чи дочки на виданні, додавали, що Марго Фарман зуміла обплутати Кемпстера протягом двомісячного плавання. Стривайте, про що ж тут жалкувати? Якщо Фред такий простак, що дав спокусити себе, то...

Поштові пароплави швидко перетинають океани, а якщо треба якусь звістку передати ще швидше, то для цього існує телеграф. Трапилось так, що вже через кілька днів після того, як у газетах з'явилося повідомлення про заручини Фреда Кемпстера і Марго Фарман, Едуард Харбінгер прочитав це в одній з американських газет. Наступного дня Роберт Кемпстер одержав з Галвестона телеграму, в якій капітан «Кардігана» просив звільнити його від посади, яку він займає, і по можливості швидше призначити йому заступника.

— От тобі й новий капітан, — показав він синові телеграму. — Що б це могло означати?

— Дивна людина... — пробурмотів Фред Кемпстер. — Не будемо його затримувати. Якщо хоче, нехай іде.

Але Марго він про це нічого не сказав.

Незабаром після пробного рейсу «Північної мрії» відсвяткували весілля. Розкішна яхта була готова для далекої подорожі. Через те, що за маршрутом передбачалося відвідати і острови Південного моря, Марго умовила Ака перейти на яхту, щоб бути її слугою. Фред Кемпстер обіцяв, що вздовж і впоперек об'їздить усе Південне море, поки не знайде таємничу батьківщину Ака, про яку юнак розказував всілякі чудеса.

Просто з весільного бенкету, в якому брало участь лише вузьке коло найближчих друзів дому, молоді вирушили на яхту. Було домовлено, що спочатку вони вирушать до фіордів Норвегії, а потім вздовж західного узбережжя Європи на Мадейру, на Канарські острови і в Середземне море, де до них приєднається ще кілька чоловік — друзі юнацтва Фреда Кемпстера. Їх чекала чудова одісея — те, про що так пристрасно мріяла Марго.

Але коли яхта вийшла в море, Ака став помічати, що

посмішка молодій пані Кемпстер, якою вона відповідала на захоплені зауваження свого чоловіка, стала якоюсь неприродною, вимученою. Море було дуже неспокійне. Марго, мабуть, почувала себе погано. Тоді Фред відіслав її відпочити, а сам залишився на командному містку і заговорив з капітаном.

— Чи не можу я вам чимсь прислужитись? — запитав Ако, який трапився на шляху Марго.

— Ні, Ако, нічого не треба...— засмучено посміхнулася вона.— Сьогодні тобі більш нічого не треба буде робити.

Ако мовчки одійшов убік. Вони були в коридорі біля дверей каюти Марго.

— Я сьогодні одержала одного листа, Ако,— сказала Марго.— Чи не можеш ти зберегти його в себе? Так, щоб ніхто його не побачив...

— Гаразд, пані, я зроблю це. Ніхто не знайде.

Вона одвернулася і пошукала схований на грудях конверт, потім подала його Ако. Він одразу ж сховав лист у кишеню.

— Там немає нічого страшного, але краще, якщо мій чоловік не дізнається про це... це завдасть йому болю,— сказала Марго.— Але знищити лист мені не хотілося б. Це для мене остання пам'ять від твого друга, Ако.

— Лист не пропаде, і я його ніколи не читатиму,— запевнив Ако.

— Ти можеш його прочитати. Він від Едуарда Харбінгера. Він пішов з корабля і перейшов на інше місце... Доглядачем маяка в якомусь пустельному й похмурому місці.

— У нього там буде хороше життя... краще, ніж на кораблі? — запитав Ако.

— Там він буде один... самотній, але вільний...— прошепотіла Марго.— Ні, Ако, там йому буде значно гірше, ніж на кораблі.

— Чому ж він тоді пішов з пароплава і оселився на маяку? — запитав далі Ако.

Марго хотіла щось сказати, але сльози здушили їй горло. Вона витерла очі, дивно посміхнулася і зайшла в свою каюту.

«Що за кумедні люди! — думав Ако.— У них серце стискається від страждання, а вони удають із себе веселих. І самі ж собі завдають болю».

Із швидкістю двадцяти миль на годину «Північна мрія» мчала на північ, назустріч Шотландським островам, Оркнеям, заполярному сонцю. Море було безбарвне, і великі птахи, що з криками супроводжували яхту, здавалися такими ж безбарвними, як і все те, що могло розрізнити людське око в цій розбурханій стихії.

2

Ім довелося побачити дуже мало чудес Арктики, бо весь час, поки «Північна мрія» перебувала в північних морях, стояла негода. Вони прогаяли час, придатний для такої мандрівки, і прибули туди з великим запізненням. Оглянувши Нордкап, завернувши до кількох найвідоміших норвезьких фіордів і затримавшись на кілька днів в одному з портів Північної Франції, вони поспішили на південь. Бордо, Біарріц, Ліссабон, Мадейра, Канарські острови, Гібралтар, Балеарські острови, Рів'єра... Чужі місця і незнайомі люди швидко змінювались, миготіли в них перед очима. Фотоапарату Марго кожного дня вистачало роботи. Найбільше вона любила фотографувати похмурі, відлюдні місця на березі моря, темні скелі і розташовані десь на відшибі миси, де ногами миготіли вогні маяків. Кожного разу, коли «Північна мрія» проходила повз якийсь самотній маяк, погляд Марго, наче приворожений, затримувався на ньому і в потемнілих очах молоді жінки вгадувався біль. Вона знала, що там немає Харбінгера, що він коротає свої дні десь далеко, на півночі, де зараз бурхливий Гольфстрем розбиває хвилі об прибережні скелі, і все ж кожний зустрінутий на шляху маяк викликав у неї думку про далекого друга, і похмуро у її уяві вимальовувалася його доля.

Спочатку її засліпило нове оточення, розкіш яхти, вигоди, майже необмежена можливість виконувати будь-які бажання, пов'язані з грішми. Коли ж таке становище стало буденним і звичним,— а це відбувається швидше, ніж звичайно думають, бо здатність людини звикатись величезна,— речі втратили свою магічну принадність, і знову єдиним відчутним і значним лишилась сама людина із своїми радощами й горем, пориваннями й почуттями.

Фред був дуже милий і уважний — такий, яким звичайно бувають усі закохані чоловіки. Він не нав'язував

Марго своїх звичок, а делікатно намагався пристосуватись до її звичок.

Більше місяця минуло від початку подорожі, коли в Рів'ері до них приєднались нові супутники — Реджінальд Джібс із своєю сестрою Грейс і друг дитинства Фреда Вальтер Дорман з дружиною Евеліною, американкою за походженням. Всі вони були молоді і життєрадісні люди. З їхньою появою життя на «Північній мрії» набрало бучнішого, веселішого й богемного характеру. Інтимна тиша, у якій пролетів медовий місяць Кемпстерів, змінилася безшабашними гулянками, коли хлопали корки від пляшок шампанського, грав патефон і в салоні човгали ноги танцюристів. Але через те, що мандрівка була розрахована принаймні на рік або півтора, на яхті існувала негласна домовленість, що кожен мандрівник зберігатиме свої звички і житиме так, як йому заманеться, — інакше вони швидко набриднуть один одному. Кожен вставав, коли хотів, їв, як звик вдома, і витрачав свій час так, як вважав за краще. Це не означало, що кожний зокрема жив відособлено і відірвано від інших, адже всі вони одержали приблизно однакове виховання, вийшли приблизно з одного середовища, і вже одна та обставина, що вони зібралися тут, щоб взяти участь у спільних пригодах, свідчила про те, що у всіх членів цього товариства були приблизно однакові інтереси й однаковий стиль життя. Таким чином, хоч кожний з них дотримувався своїх звичок, насправді вони дотримувались спільних традицій. Єдину різницю становив темперамент кожного члена цього товариства, і цей темперамент в першу чергу відчув на собі темношкірий острів'янин Ако.

На яхті він вважався слугою Марго, Фреда обслуговував спеціальний камердинер, а до Джібсів і Дорманів було призначено двох інших. Ако був причиною того, що обидві чужі дами порушили цей порядок і розподілили обов'язки прислуги інакше. Вони висловили побажання, щоб дрібні послуги їм робив екзотичний острів'янин, а не пихаті вимуштрувані англійські стюарди. Ця мандрівка була незвичайна й романтична вже за одним своїм маршрутом, і для повноти картини все мало бути також незвичайним.

Слід пам'ятати, що Ако вже минув двадцять один рік, і це був час його фізичного розквіту. Ні в'язниця, ні блукання по чужих країнах не пішли йому на шкоду. Що-

найменше шости футів на зріст, пропорційної будови, з дуже своєрідною пружною ходою і правильними рисами обличчя, він безумовно був вродливим хлопцем, не тільки в розумінні своїх соплеменників, але й в очах будь-кого, хто хоч трохи щось тямив у фізичній красі людини. Але найбільшу привабливість в очах Евеліни Дорман і Грейс Джібс надавало йому екзотичне його походження. Він заповонив їх як істота з чужого, невідомого світу, і тут, на яхті, де плин життя людини не роздрібнювали тисячі різноманітних несподіванок і умовно важливих дрібниць, Ако, сам того не бажаючи, став самим незвичайним і вартим уваги явищем.

Найбільше нагадувала жінок, яких Ако знав у себе на батьківщині, темноволося американка Евеліна Дорман, у жилах якої, як свідчили перекази, текла кров і тубільців Нового Світу — індіців. Кожного разу, коли вона кликала Аполлона Південного моря до своєї каюти, її очі дивно спалахували і безсоромно, ніби намагаючись причарувати, дивилися на нього. Вона ніколи не вимагала від Ако важких і неприємних послуг. Вивести на одязі яку-небудь випадкову пляму, почистити туфлі, витерти порох на полірованих речах в каюті — це ж справжні дрібниці. Евеліна щоразу розпитувала Ако про його колишнє життя, про побут і звичаї на Рігонді і про те, як там любляться молоді. Людині її середовища така форма розмови могла б видатися насмішкою, але Ако не відчував іронії, та й справді нічого іронічного в цьому і не було — просто нездорова цікавість.

Іноді Евеліна навіть намагалася доторкнутись до нього, ніби ненавмисно погладити руку чи щоку і при цьому підбадьорливо посміхалась. Точнісінько так трималася і Грейс Джібс, світловолося струнка жителька півночі з голубими очима, в яких займався лукавий вогник, коли Ако дивився на неї.

Але він нічого не розумів. Ці жінки були для нього всього тільки володарками, білими паніями — більше нічим. Вийшовши від них, він переставав про них думати. Всі його мрії летіли за море, вдалину, до зеленого острова. Там були квіти й радість, там у місячному сяйві виблискувала лагуна і одна дівчина ждала, коли він повернеться додому. Неліма звали її. Яке значення в порівнянні з нею мало все інше!

Ім нікуди було поспішати. Реджінальд Джібс виявився нездатним до дипломатичної кар'єри, а щоб домогтися успіху на якомусь іншому полі діяльності, треба було перш за все знайти і обрати це поле діяльності. А поки цього не сталося, він спокійно міг бити байдики і витрачати свою пайку з родинних прибутків, не турбуючись про те, що колись це золоте джерело може вичерпатись. Вальтер Дорман у матеріальному відношенні залежав від своєї дружини, капітали якої забезпечували його добробут. Якщо Евеліні подобалось мандрувати, то у Вальтера, звичайно, не могло бути проти цього жодних заперечень. Ключем до щастя цього товариства були гроші. В певний час і у відповідному місці стригти купони — не бозна-яка велика й хитромудра справа. Реджінальд Джібс і Вальтер Дорман чудово вміли це робити.

Найбільш зайнятою людиною в цьому товаристві у такому разі був Фред Кемпстер, якого після повернення з мандрівки чекали певні обов'язки й певна робота, але і йому особливо поспішати не доводилось, бо старий Кемпстер був ще живий і добре справлявся з усіма справами.

Маршрут мандрівки був вироблений завчасно, але вони вільно могли змінювати строки. Траплялось, що в якомусь місці, де вони передбачали затриматись кілька днів, їм не подобалось. Тоді вони одразу ж рушали далі. А інше місце, де намічалось лише поновити запаси харчів, їм припадало до смаку. Там вони проводили три, чотири і більше днів. Кинувши якір у якійсь гавані, вони виходили на берег і рушали в глиб країни. Так вони відвідали пам'ятники античного світу, наїздились верхи на ослах по Балканських гірських відрогам, помилувались з красот Қанн і Галілеї, піднялися вгору по Нілу до Хартума і зробили багато цікавих знімків єгипетських пірамід і сфінксів. Скрізь вони зустрічали людей своєї раси і скрізь почували себе як вдома. І кожну непередбачену перешкоду допомагали перемогти гроші.

Червоне море... Індійський океан... Коломбо... Бенарес... Рангун... Сінгапур. Поїздка в глибину країни до підніжжя Гімалаїв, полювання на тигрів у джунглях, відвідини шукачів перлів, спека вдень і напоєні знемогою тропічні ночі, таємничий казковий Схід... Вздовж китай-

ського узбережжя вони піднялись до самої Японії і цілий місяць пробули у «країні, де сходить сонце», потім повернули назад, щоб за Філіппінськими островами, Целебесом і Новою Гвінеєю попрямувати в безмежні простори Океанії.

Південне сонце й зірки буквально п'янили жителів півночі. Як сліпучі райдужні марева, миготіли перед їхніми очима картини, одна прекрасніша за іншу.

— Чи задоволена ти подорожжю? — запитував свою дружину Фред Кемпстер.

Зітхання її було сповнене щастям:

— Мені здається, що це сон. Після нього навіть померти не важко.

Темний вогонь в очах Евеліни Дорман спалахував все яскравіше, нігті її часом хижо впиналися у плече Аكو.

— Ти прекрасний, Аكو. Про що ти мрієш ночами?

Він покірливо посміхався і не знав, що відповісти.

— Чи знаєш ти, Аكو, що таке любов? Чи любив ти? Яка вона? Красивіша від мене? Краща?

— Біла пані дуже красива, — сказав Аكو, — остров'яни не білі. Рігондські дівчата всі темношкірі.

— А тобі подобаються білі жінки? Які тобі здаються кращими: такі, як я, чи такі, як Грейс Джібс, світловолосі і з голубими очима? Ці світловолосі підступні. Вони люблять тільки себе, Аكو, ти стережися їх.

Запитання Евеліни часто ставили Аكو в незручне становище. Тоді він прикидався обмеженішим, ніж був насправді, не розуміючи, що саме ця його наївність найбільше причаровувала досвідчену жінку. А коли Аكو йшов прибирати в каюті Грейс, світловолоса жителька півночі заважала йому працювати.

— Чому ти так поспішаєш, Аكو? Я хочу, щоб ти довше затримався в мене.

І одного разу вона йому тихенько шепнула на вухо:

— Сьогодні вночі, коли стемніє і всі підуть спати, ти приходь до мене. Прийди так, щоб тебе ніхто не бачив. Я тобі щось розповім. Тільки нікому не говори про це.

Але Аكو не прийшов. Коли Грейс наступного дня до-рікнула йому, що він неслухняний, Аكو збрехав:

— Я не міг спуститись униз, бо біля трапу весь час сидів штурман. Він сказав: «Іди спати, чого ти вештаєшся тут!»

— Тоді приходь сьогодні вночі. Не вічно ж там сидітиме штурман.

Але Ако не прийшов і цієї ночі. Перехопивши роздратовані погляди Грейс, які та кидала на Ако, Евеліна Дорман зрозуміла, що остров'янин байдужий до блондинок. Це їй припало до душі, і на другий раз, коли Ако був у неї в каюті, Евеліна, збуджено посміхаючись, зазирнула йому у вічі:

— Ти порядний хлопець, Ако, якщо Грейс на тебе сердиться.

І перш ніж він встиг опам'ятатися, вона поцілувала його в скроню. Ако здалося, що до його чола доторкнулась гаряча вуглина.

— Сподобалось тобі?

— Я не знаю... пані. Це було вперше.

— Але ти повинен навчитись, Ако. Це ж чудово... Тільки не смій нікому розповідати про це.

Звичайно, Ако нікому нічого не сказав. Один час йому дуже хотілося поговорити про дивну поведінку білої леді з Марго,— може, вона дала б добру пораду, але йому соромно було починати про це розмову.

Не дочекавшись взаємності від Ако, Грейс Джібс помітила, що на яхті є гарний стерновий, молодий хлопець Чарльз Сміт. Він, звичайно, не був такий екзотичний, як Ако, але в його погляді палахкотіло таке полум'я, спалаху якого Грейс марно чекала в очах Ако. Його погляд уперто проводжав Грейс, коли вона з'являлась на палубі,— вона знала про це.

Увечері, коли він стояв біля стерна, Грейс піднялась на капітанський місток і лукаво, підбадьорливо зазирнула йому у вічі. Хлопець почервонів, збентежився, і яхта почала повертатись то в один бік, то в другий.

— У чім справа, Чарлі? — вигукнув штурман, кинувши погляд на компас.— Курс забув, чи що?

Грейс збуджено засміялась і зійшла на палубу. За годину змінювались стернові. Коли Чарлі Сміт спускався трапом, він побачив перед собою у нічній півтемряві жаринку сигарети. Вийшло так, що йому довелося зупинитись, щоб пропустити Грейс, бо він трапився на її шляху. Знову очі її лукаво посміхнулись, і поруч з Чарлі почувся шепіт:

— Четверта кабіна праворуч... Приходь через годину. Але ти повинен уміти мовчати.

Чарльз Сміт був кмітливіший, ніж Ако. Він прийшов. І він умів мовчати. «Північна мрія», ніби уві сні, плывла водами Коралового моря.

...Двома різними шляхами у безпосередній близькості одно від одного плинуло життя людей на чудовій яхті. Одним життям жили Фред Кемпстер, Марго та їхні гості — в розкішному салоні й комфортабельних каютах. Інше життя було в кубриках і тісних каютах команди й обслуговуючого персоналу, де набиті, як оселедці в бочці, жили матроси, кочегари й слуги «Північної мрії». Там пахло потом і машинним маслом, там було задушливе повітря і так мало місця, що люди не могли розминутись, не зачепивши сусіда. З розташованої поблизу котельні сюди проникало розпечене повітря, перетворюючи і без того вже задушливе житло на справжнє пекло. І все ж Ако почував себе тут набагато краще, ніж там, нагорі,— в салоні хазяїна яхти і каютах гостей.

Вечорами, коли всі справи були закінчені, Ако любив заходити в кубрик до матросів та кочегарів і годинами слухати їхні розмови, в яких звучала ненависть до тих, хто безтурботно проводить свої дні у байдикуванні, насолоді й розвагах.

— На кожний обід молодий Кемпстер із своїми гостями витрачає більше, ніж моя родина на харчування протягом цілого року,— сказав якимось один з кочегарів Джо Скотт, син вуглекопа з Південного Уельса.— Ми гнемо спину, як раби, краплину за краплиною віддаємо свої сили, створюємо цінності, які дозволяють цим кровопивцям потопати в розкошах і все життя байдикувати, а нам за це кидають жалюгідні крихти. Звідки взялося їхнє багатство? Усе створено нами, все вкрадено в нас, а спробуй ти лише доторкнутись до найменшої крихітки з награвованого ними — тебе одразу ж зроблять злодієм і розбійником і згноять у в'язниці. Ех, запхнути б їх усіх до якого-небудь старого вугільника, вивести в море, туди, де глибше, та й пустити на дно, може, тоді і ми зажили б по-людському.

Інші кочегари погоджувалися з Джо Скоттом. І хоч грубіше, простіше й наївніше, вони висловлювали ту саму думку, яку у в'язниці проповідував Мансфілд. Вони ненавиділи Фреда Кемпстера і йому подібних, їхня ненависть поступово передавалася і Ако, хоч Фред поки що не зробив йому нічого поганого. Особисто йому — нічого,

але зате його другові — Едуарду Харбінгеру... Присутність Марго на яхті була завжди живим нагадуванням про злочин Фреда Кемпстера проти друга Ако. З кожним днем остров'янин все більше й більше ненавидів Фреда. Ако не мав жодного сумніву в тому, що колись ця людина заподіє лихо і йому. За порадою Мансфілда, Ако придбав кілька книжок з тих, які той рекомендував йому прочитати. Кожного дня, точніше кажучи, ночі, він читав і вчився годин зо дві, і його світогляд з кожним днем все ширшав. Уже тепер Ако міг розуміти такі речі, про які у його товаришів по роботі не було найменшого уявлення, але він не намагався вразити своїми знаннями і ніколи не заводив з своїми сусідами розмови про те, що читав, тому вони й підозри не мали про справжній рівень його розвитку й знань. Так само, як Евеліна Дорман і Грейс Джібс, багато матросів і кочегарів все ще вбачали в особі Ако всього лише дещо екзотичне.

Пізно увечері, коли все затихало, Ако іноді сідав на носі яхти, біля самого бугшприту, і дивився на зоряне небо. Там, угорі, знову було видно ті самі сузір'я, яких Ако не міг відшукати на півночі. Легкий вітерець, що шелестів над водою, птахи, що інколи з'являлися поблизу яхти, риба, яку білі люди виловлювали вудочкою, квітучі острови, в затоки яких вони іноді кидали якір,— все було точнісінько таким, як на батьківщині Ако. Ако відчував близькість Рігонди, його погляд, сповнений надії, звертався до обр'ю. Скоро... може, вже сьогодні... може, завтра...

Схвильований сподіванням, він не міг спати ночами. Все менше цікавився він життям білих людей на яхті. Йому було байдуже, що вони роблять, за чим сумують, що почувають. Скоро він розстанеться з ними...

На яхті всі знали про переживання Ако. Марго Кемпстер на кожному острові і в кожній гавані розпитувала остров'ян і мореплавців, чи не знають вони чого-небудь про батьківщину Ако. Судячи з розповідей самого Ако, вони ще не увійшли в потрібний пояс. Рігонда мала бути десь далі на схід.

...Того вечора на яхті довше, ніж звичайно, чути було гомін: Вальтер Дорман святкував день народження. Багато було спорожнено пляшок, багато спалено сигарет. Коли, нарешті, сам винуватець свята стомився і почувався до своєї каюти спати, поступово розійшлися й інші.

Всі були добре напідпитку, і Евеліна Дорман вважала, що сьогодні вночі можна діяти сміливіше. Шампанське зробило її безпечною й рішучою.

Переконавшись, що Вальтер у своїй каюті заснув і в інших каютах усе втихомирилось, Евеліна закуталась у світлосірий шовковий плед і вислизнула на палубу. Повітря її освіжило. Помилувавшись якусь хвилину фосфоричними переливами хвиль, вона попрямувала на ніс яхти.

— Ако, це ти? — тихо запитала Евеліна.

Юнак прокинувся від мрій і поволі звівся на ноги.

— Так, пані. Вже пізно.

— Там, унизу, тепер справжній хаос. Усе перевернуте догори дном і розкидане. Я хочу прибрати свою каюту. Іди, Ако, допоможи мені трохи.

— Оце зараз?

— Я піду перша. Згодом приходь і ти. Не стукай, а сам відчини двері. І постарайся не грукати, інакше потурбуєш сон інших.

Міцними, дразливими пахощами віяло від її волосся, рук, одягу. Пахощі стояли в повітрі і після того, як вона пішла. Трохи зачекавши, Ако пішов слідом за Евеліною. Почувши тихі кроки в коридорі, вона сама відчинила двері і впустила Ако. У каюті були подвійні двері, а стіни так задрапіровані, що не пропускали звуків, тому Евеліна, замкнувши двері, анітрохи не намагалась притишити свій голос і ходити тихіше.

Ако здивовано оглянув розкішне приміщення: що ж тут ще прибрати? Кожна річ була на своєму місці. Хіба тільки книжка, недбало кинута на подушці, запрошувалась, щоб її закрили й поклали на стіл.

— Що накажете робити, пані? — запитав Ако.

Його збентежений вигляд викликав у Евеліни сміх.

— Бути хорошим, любий Ако. Таким хорошим, яким ти зі мною ніколи ще не був. Я тобі подобаюсь, Ако?

— Пані дуже люб'язна...

— Так, але Ако не люб'язний. Чому це? Тому, що вважає, ніби я хочу завдати Ако прикрості.

— Цього я не думав.

— Чого ж тоді ти мене уникаєш? Бачу, ти мовчиш. Пробував ти коли-небудь цей чудовий напій? Ні? Візьми покуштуй.

Це було шампанське, майже повна пляшка. Евеліна налила склянку, трохи надпила і подала Аكو.— Пий, Аكو. Я так хочу. Нічого поганого з тобою не трапиться.

Ако випив склянку до дна. Справді, нічого поганого не трапилось.

— Смачний напій? — посміхнулась Евеліна.

— Так, пані, прохолодний і солодкий,— відповів Аكو.

Не перестаючи посміхатись, Евеліна наблизилась до нього, охопила руками його шию і впилася губами в губи Аكو. Поцілувала... довгим палким поцілунком, так, що захопило подих. Потім відпустила його і, ніби сп'яніла, опустила в м'яке крісло.

Розгублений Аكو потупив очі і лише зрідка крадькома скося поглядав на двері каюти. Він не насмілювався поглянути в обличчя цієї жінці, в темних очах якої палав таємничий вогонь, поклик шаленої пристрасті, благання і наказ. Якби Аكو знав біблійські міфи, ця сцена викликала б у його пам'яті образи Йосифа і дружини Потифара. Але він не знав їх, і чужі були йому безліч вчинків білих людей, тому таке становище могло тільки збентежити його. Це не означає, що Аكو був зовсім безстрашний. Його стриманість обумовлювалася поняттями батьків і дідів про життєву добropорядність, ці поняття обумовлювали також характер стосунків між чоловіком і жінкою. Евеліна Дорман була дружиною Вальтера Дормана — для Аكو вона не була і не могла бути нічим іншим. Її краса, привітність, ласки — спокусливі й чудові, але ці чудові речі належали іншому, тому Аكو міг тільки здалеку дивитись на них, ані на хвилину не помишляючи привласнити їх чи заволодіти ними. До того ж Аكو був переконаний, що Неліма набагато перевершує Евеліну.

— Підійди, поцілуй мене, Аكو...— шепотіла вона хрипким голосом.

— Чи не дозволить мені пані піти? — зітхнув Аكو.

— Ти підеш, коли я дозволю тобі, Аكو... Якщо ти не послушаєшся, я накажу.

Вона нервово погойдувала закинutoю на коліно ногою.

Але Аكو не рушив з місця. Він пригадав випадок на «Сігаллі», коли матроси примушували його з'їсти шматок мила. Ця подія нагадувала той випадок. Тільки там він був цілком беззахисний і відданий на сваволю дикунів-матросів. На «Північній мрії» в нього був друг, Марго...

Це рішуче змінювало становище. Тому Ако міг сміливо опиратися.

— Ако, ти дурний, ти не відрізняєш перлини від бісеру, — піддразнювала Евеліна. — Але ти повинен навчитись відрізняти, тому я не відпущу тебе доти, доки ти не послухаєшся мене. А якщо ти покличеш сюди інших, я скажу, що ти сам вдерся в каюту і чіпляєшся до мене. Вони повірять мені, а тебе покарають.

Такий кінець був цілком ймовірний. Ако схилив голову, і його нещасний вигляд викликав новий вибух реготу в Евеліні. Тоді він скорився і поцілував білу жінку...

Потім Ако довго стояв на палубі і застиглим поглядом дивився на море. «Білі жінки точнісінько такі ж, як їхні чоловіки, — думав він. — Вони домагаються того, чого бажають. Людина, що втратила батьківщину, нічого не може з ними зробити, якою б розумною й чесною вона не була. Тільки в себе на батьківщині людина може жити так, як того вимагають її звичай і совість, а на чужині вона повинна скорятися чужій правді й чужій волі... Їсти мило і любити тих, кого вона любити не бажає».

Розділ одинадцятий

1

Сім місяців «Північна мрія» кружляла у водах Полінезії, не заради Ако, ой, зовсім ні! — білим панам самим подобалось мандрувати. Таїті, Самоа, Тонга, Фіджі, Нові Гебриди, острови Гільберта і Маршальські острови, жакливі Меланезійські острови, великі й малі групи островів, коралові атолли і виступи суходолу посеред океану, що з'явилися внаслідок діяльності вулканів — усе вони бачили, з усіма цими місцями у них пов'язувалися згадки про що-небудь нове й прекрасне. Мандрівники скрізь купували силу-силенну речей — посуд, зброю, прикраси й фетиші тубільців. Яхта нагадувала етнографічний музей, де добрий фахівець знайшов би багатющий матеріал для досліджень з історії культури. Один тільки Ако нічого не домігся. Деякі маршрути, правда, було зроблено спеціально заради нього, але вони дали такі ж нікчемні наслідки, як і розмови з моряками і тубільцями. Єдине, що

пощастило з'ясувати, було таємниче зникнення «Сігалла», про це Фред Кемпстер вичитав у якомусь мореплавальному журналі. Чи загинув корабель, чи навмисне не поспішав повертатись, щоб не повідомляти про наслідки плавання, цього ніхто не знав. Щільно закритий глек із заповітом «Сігалла» ще блукав океанськими просторами, або ж валявся на узбережжі якогось безлюдного острова.

А як мало треба було, щоб Ако попав додому! Одного разу вони пройшли мимо Рігонди на відстані вісімдесяти морських миль. Якби була ясніша погода, Ако, можливо, розглядів би і пізнав вершину найвищої гори своєї батьківщини. Якби дужче подув східний вітер... якби течія трохи більше відхилила яхту від курсу на захід!..

Фреда Кемпстера ця справа в деякій мірі навіть цікавила. Відкриття невідомого острова не лишилося б поза увагою світової преси, ім'я того, хто відкрив би його, увійшло б в історію.

Але відкриття не відбулося. І «Північна мрія» йшла далі, тримаючи курс на північ. Завернувши ще по дорозі на острів Різдва і острів Фанінга, вони попрямували до Гаваї. Там вони прожили три місяці, мандруючи від одного острова до іншого, справляючи свята разом з канаками, слухаючи їхніх пісень і навчаючись майстерності мчати на дощці по гребенях хвиль. Іноді на яхті збиралися гості, лунала музика, сяяли лампіони, у танках кружляли веселі пари.

З Гонолулу вони рушили до Центральної Америки, щоб потім вздовж західного берега південного континенту добратись до Чілі й Вогняної Землі. Але в Буенавентурі на них чекала фатальна звістка, що перекреслила всі їхні дальші плани: помер Роберт Кемпстер. Пароплавання чекало повернення свого нового шефа.

Одразу затихла весела метушня на яхті. Фред Кемпстер почепив на рукав чорну жалібну стрічку, Марго та інші ходили із серйозними обличчями. В салоні відбулася термінова нарада. Був тільки один шлях і одна мета — швидше повернутись до Англії. Через те, що в момент одержання телеграми Роберт Кемпстер був уже похований, Фреду не було рації поспішати до Європи на пасажирському пароплаві — ті кілька днів, які він міг вигадати, однаково нічого не дали б. Швидкість «Північної мрії» була цілком достатньою для того, щоб вони могли і за теперішніх обставин закінчити мандрівку на яхті.

Поповнивши запаси пального, вони рушили до Панамі і через канал, не затримуючись, вийшли в Атлантичний океан. Найпрямішим шляхом, пустивши мотори повним ходом, мчала купка мандрівників до своєї батьківщини. Тільки Ако кожна пройдена миля віддаляла від батьківщини: на небі знову з'явилися чужі північні зорі, і в обличчя повіяло північною прохолодою. Але ні в кого тепер не було часу думати про Ако.

2

Густою пеленою сірих хмар, гнівним рокотанням вируючих бурунів, вогкими вітрами й холодним непривітним дощем зустріла мандрівників рання північна весна. Південне сонце надто довго пестило їх. Різка зміна клімату досить відчутно відбилася на мандрівниках. В Атлантичному океані Евеліна Дорман схопила нежить. У Реджінальда Джібса заболіли зуби, а інші стали такі чутливі до холоду, що скільки б не надівали на себе, а все не могли зігрітись. Грейс Джібс турбувалася, чи пощастить їй зберегти до повернення додому той особливий колір шкіри, який можна здобути тільки на півдні. Справді, було б прикро, коли б їй не пощастило похизуватись перед своїми знайомими чудовим рівним коричневим кольором своєї шкіри саме тепер, коли зимові тумани й холодне повітря цілком вибілили обличчя жителів півночі.

Останній етап шляху був найнуднішим. Мандрівники здебільшого сиділи в каютах. Надто довге перебування разом зробило їх усіх трохи апатичними й байдужими до інших людей. Усе привабливішим здавалося їм звичне, спокійне життя на батьківщині, вдома, де все має перевірений зміст і де події плинуть раз заведеною течією. Одно слово, надмірна кількість вражень від чужих країв стомила їх, вони були подібні до перевантаженого судна, де ні для яких нових цінностей більше не лишалося місця. Нетерпляче лічили вони дні й години, розпитували капітана, скільки ще лишилося пливати, і поволі пакували свій багаж.

За час подорожі «Північна мрія» лише двічі зазнала справжньої бурі, але, на щастя, кожного разу їй удавалося завчасно схватись в якому-небудь порту чи в спо-

кійній затоці. Так і цього разу вони сподівались вислизнути цілими й неушкодженими, коли в північній частині Атлантичного океану почався шалений весняний шторм. Звірівшись на потужні машини яхти, вони розраховували досягнути каналу Святого Георгія раніше, ніж ураган встигне розгулятися на всю свою руйніницьку силу.

Якою маленькою й безпомічною стала тепер красива яхта, опинившись в полоні у грізної стихії! Якими нікчемними й безсилими виявились упевнені в собі, горді люди, котрим належали величезні багатства і право розпоряджатися іншими людьми, коли старий Нептун затрубив в роги своїх бур! Мов п'яні, похитуючись, блукали вони по коридорах і каютах, не доторкаючись до їжі, бліді, схвильовані, зовсім втративши почуття гумору.

Ако працював, не складаючи рук, прибираючи в пасажирських каютах. Чоловіки були жовчні, вередування жінок ставало все безглуздішим, їм здавалося, що у всіх злигоднях винен Ако. Навіть Марго — завжди привітна й щира — стала неговіркою.

Удень з капітанського містка можна було бачити великі незграбні вантажні судна, які одчайдушно боролися з бурею. То тут, то там з просторів океану долітали сигнали біди, крики про допомогу. Але яхта не мала часу поспішати на допомогу, вона сама стояла перед загрозою серйозної небезпеки. І коли настала ніч, прийшов час і для «Північної мрії» послати в ефір перший сигнал біди. Берег був недалеко, — скеляста, пустинна місцевість з кам'янистими островами й рибальськими селищами. Жодної придатної затоки, жодного зручного місця, де можна було б стати на якір. А водяні гори щохвилини перекочувались через маленьку дорогу іграшку, на якій тремтіло кілька десятків переляканих людей. Кожний вал щонебудь забирав з собою. Капітанський місток уже був зруйнований, рятувальні човни знесені в море. Час від часу вода заливала трубу яхти, через вентилятори попадала в машинне відділення і обливала моряків крижаним душем. Мандрівники, що сиділи в салоні, тієї ночі і не думали про сон.

— Містер Кемпстер, чи загрожує нам серйозна небезпека? — навперербій приставали до власника яхти Грейс Джібс і Евеліна Дорман. — Скажіть, «Північна мрія» витримає? Чи не приготувати рятувальні пояси? Чи допоможуть вони хоч скільки-небудь за такої погоди?

— Усе буде гаразд,— запевняв Фред, який уже давно втратив самовладання. Коли на трапі, що з'єднував капітанський місток з салоном, з'являвся капітан, всі обличчя поверталися до нього, і в усіх очах моряк читав німе запитання, страх і благання. О, так, тепер ці люди благають, щоб їх врятували від загибелі, щоб їм дали можливість продовжувати безтурботне, щасливе життя, до краю пізнати всі радощі буття. У цей час вони, може, погодилися б пожертвувати чималою частиною своїх привілеїв, своїм високим становищем, своїм багатством, своїми перспективами на майбутнє.

— Чи все гаразд, капітане? — запитав Фред Кемпстер.

— Погано, містер Кемпстер. Хоч шторм починає поступово стихати, та й берег не так уже далеко... Але, містер Кемпстер, штурвал яхти не діє. Вітер і течія відносять нас до берега. Я хочу попросити пасажирів приготуватись до різних несподіванок. Для особливої тривоги причин немає, бо ми тільки що з берега одержали відповідь на наші сигнали біди. Як тільки шторм трохи стихне, вони вийдуть на рятувальному човні. Звичайно, до світання ніяких заходів не пощастить вжити.

Хоч капітан повідомив про це пасажирів дуже обережно, — здавалося, навіть безтурботним тоном, — ця звістка всіх приголомшила. Чоловіки зблідли і стали нервово покусувати губи, жінки істерично заголосили. Освічених, добре вихованих леді і джентльменів охопила паніка, сліпий, тваринний жах. За одну мить розлетілася тендітна шкаралупа цивілізації, зник весь лоск культури.

Евеліна Дорман у досить непристойній формі дорікала чоловікові за те, що він втягнув її в цю авантюру, яка таїть у собі небезпеку. Грейс Джібс грубо відштовхнула брата, коли він, наперекір власному страху, намагався її заспокоїти. Але всі одностайно зійшлися на тому, що головний винуватець у всьому Фред Кемпстер.

— Ха-ха, теж мені яхта! — нервово хихикав Вальтер Дорман. — Збив пливучу труну і запрошує людей мандрувати! Та це вже відомий спосіб Кемпстерів — витратити пенс, а роздувати на гінею, ха-ха!

— Я нікого силоміць не тягнув із собою! — спалахнув Фред. — Ви самі мені нав'язалися!

— Грейс, ти чуеш? — закричав Реджінальд Джібс.— Ми йому нав'язались, на колінах благали взяти з собою!

Все гострішою ставала перепалка. Злісний блиск спалахнув в очах людей, потворні гримаси скривили обличчя, жовчним і ущипливим стало кожне слово. Байдужа, всіма забута Марго спостерігала, що робиться навколо. І тільки тоді, коли від могутнього удару здригнувся весь корпус маленького судна, ці розлючені люди трохи опам'яталися, кожний подумав про себе, стали шукати рятувальні пояси і кинулись на палубу.

— Ще нічого страшного, залишайтеся спокійно внизу,— заступив їм дорогу капітан.— Яхта тільки трохи черкнулась об якусь підводну скелю.

У похмуру передсвітанкову годину вітер кинув безпомічну яхту на якусь іншу підводну скелю. Шторм, правда, вже затих, але море ще вирувало за інерцією; з палуби можна було виразно розглядіти похмуре, скелясте узбережжя. В повітря полетіли ракети, їм відповіли ракетами з берега.

Яхта потопала. Збившись на палубі в купу, пасажирів і моряки дивились на білий моторний човен, що відірвався від берега і, перемагаючи хвилі, пробивався в їхній бік. Чи встигне він прийти вчасно? Чи всім вистачить місця?

У ранкових присмерках миготів вогонь берегового маяка, і знову Марго, як колись на початку подорожі, причарована незрозумілою силою, не відривала погляду від білої башти і яскравих снопів світла, що широкими колами розходились по схвильованому морю.

3

Фред Кемпстер примирився з тим, що йому доведеться втратити красиву, дорогу яхту, всі інші також примирилися з думкою, що їхньому майну і зібраним під час подорожі сувенірам судилося загинути. Але коли біла моторка, пропливши половину відстані від берега до яхти, раптом змінила курс і почала віддалятися на південний захід, всі страшенно розгубилися.

— Вони не хочуть рятувати нас,— закричала Евеліна Дорман.— Капітане, невже може бути, щоб вони нас не бачили?

— Справді, що ж це означає? — Фред Кемпстер нервово намацував бінокль. — Чи вони побачили в морі ще що-небудь? Треба б посигналіти, щоб поспішали. Адже ми довго не продержимося.

— Може, з півгодини, — тихо відповів капітан. Потопаюча яхта повільно кренилася на бік.

— А потім? — Голос Вальтера Дормана тремтів, на палубі було досить холодно.

— А потім може статись, що нам деякий час доведеться плавати на воді, — сказав капітан. — Мені здається, це буде не дуже важко. Наші рятувальні пояси цілком надійні.

— У цій холодній воді? — істерично заверещала Грейс Джібс. — Мене одразу ж скорчить судорога.

Ако нечутно вийшов нагору і зупинився біля Марго.

— Не бійтеся, пані, — шепнув він їй. — Я добрий плавець. Я буду біля вас і допоможу вам добратись до берега.

У цей момент човен знову змінив курс, плавним поворотом обійшов яхту, потім став проти вітру наближатись до місця аварії. Всі з полегкістю зітхнули.

— Вони знавці своєї справи, — сказав капітан. — Цей маневр, очевидно, був їм потрібний через міліну. Прямим курсом моторці не пощастило б підійти до нас.

Ті, що найбільше тремтіли, тепер намагалися посміхатися і набрати бадьорого вигляду. Вальтер Дорман запалив сигарету, а Евеліна і Грейс відкрили сумочки і, подивившись у маленькі дзеркальця, перевірили, як вони виглядають.

— Все буде добре, любя... — згадав нарешті про свою дружину Фред Кемпстер. — Вони встигнуть вчасно.

Марго мовчки кивнула головою.

Коли моторний човен підійшов ближче, з яхти можна було побачити двох чоловіків у чорних дощовиках і зюдвестках. Один сидів біля стерна і стежив за мотором, другий стояв на носі човна, приготувавши причальний канат і тримаючи багор. Метрів за двадцять від «Північної мрії» стерновий заглушив мотор, і човен по інерції підійшов до яхти з підвітряного боку. Матроси підняли снасть і підтягли човен бортом до борту яхти, інші поспішили спустити мотузяний трап. І, як тільки трап було прив'язано до поручнів, Вальтер Дорман переліз

через борт, вирішивши, що так буде певніше, аби тільки швидше втекти з потопаючого корабля. Але не встиг він ще ступити на другий щабель, як один з чоловіків, що був у човні, вдарив його багром по спині:

— Не будьте таким прудким, містере! Нехай першими спускаються жінки. Часу вистачить.

І він ударив ще раз, але через те, що Вальтер Дорман все упирався, два матроси з яхти схопили його за плечі й витягли нагору.

— Тоді йди ти! — спересердя крикнув він Евеліні. — Чого ти ждеш, чого тупцяєш? Не бачиш, що ця плавуча труна зараз піде на дно!

Минуло кілька хвилин, поки всі перебралися в моторний човен. Нарешті, на яхті лишився один капітан, але він ще зволював, ніби щось забув чи чогось чекав.

— Годі ламатися, старий, спускайся вниз! — покликав стерновий з моторного човна. — Ця дрібничка не варта твого життя. Ще встигнеш потонути з яким-небудь іншим судном.

— Я дивлюсь, чи немає тут... — пробурмотів капітан.

— Нічого дивитись. Спускайся. Треба швидше тікати.

Тоді командир «Північної мрії» перестав хизуватись і спритно перебрался на моторний човен — яхта надто загрозово хилилась набік. Завівши мотор, стерновий заднім ходом одвів човен від яхти, потім рвучким маневром розвернув його і направив до берега. Ледве вони встигли відійти метрів з тридцять, як «Північна мрія» похитнулась, ніби в агонії стала перехилитись з боку на бік і потім зникла в безодні. Дивлячись на коловорот, що деякий час ще вирував на місці катастрофи, врятовані люди здригалися від жаху.

Моторний човен мчав уперед, сплески хвиль хлюпали через борт, обливаючи бризками одяг врятованих людей. Погляди всіх були прикуті до берега, тільки Ако й Марго не спускали очей із стернового: спокійний, захоплений своїм ділом, він, здавалося, не помічав тих, що його оточували. Вони пізнали Едуарда Харбінгера, як тільки біля яхти пролунав його голос. І збентеження охопило Ако, коли він придивився, як поводить ся його друг: на місці Харбінгера він би радів, що настала велика година розплати, що зараз вони по-чоловічому зведуть рахунки і Харбінгер примусить Фреда Кемпстера життям своїм

заплатити за всю ту несправедливість, якої той йому завдав. Адже він міг залишити Фреда на яхті, сказати, що в човні для всіх немає місця. У цей час він міг зажадати, щоб молодий Кемпстер повернув те, що йому не належало і що він хитрощами забрав у нього. Але Харбінгер нічого не сказав, навіть не поглянув пильніше на свого ворога — він рятував усіх і всіх віз до берега. Може, мав якийсь інший намір?

Одного разу Ако піймав погляд друга, і тепла посмішка Харбінгера підтвердила, що той пізнав його. Ще Ако помітив, як Марго, що сиділа на кормі моторного човна, ніби ненароком злегка погладила руку Харбінгера. Той посміхнувся печально й гірко, але не подивився на Марго і нічого не сказав їй.

Так вони прибули на берег.

4

На вузькому скелястому мисі, що глибоко врізувався в море, стояв Кренлірокський маяк. Метрів за сорок від стрункої башти, де був захист від західних вітрів, що тут лютували, знаходилося житлове приміщення його персоналу. Ніщо не прикрашало похмурого скелястого місця. Кілька кущів, посаджених поблизу житла, та дві клумби з квітами, правда, свідчили, що людина все ж намагалася зробити своє оточення привабливішим, але намагання її лишилися майже безуспішними.

Коли моторку спільними зусиллями втягнули в сарай, Харбінгер повів врятованих людей в дім, а його помічник Девід Пен пішов на башту маяка погасити світло.

— Ви тільки вдвох обслуговуєте маяк? — запитав по дорозі у Харбінгера Вальтер Дорман, забувши, що цей самий чоловік недавно огрів його багром по спині.

— Та більше й не потрібно, — відповів Харбінгер. — Але що два тижні нас змінюють двоє інших.

— І тоді ви відпочиваєте у місті, чи не так? — розпитував далі Дорман.

— Коли є бажання, можна поїхати до міста, а коли ні, можна лишитися тут.

— Цього, звичайно, ніхто не робить? — втрутився у розмову Фред Кемпстер. — Хто ж стане жити в цій пустелі, якщо має можливість пожити серед людей!

— Як на кого,— промовив Харбінгер,— я не залишав цього місця сімнадцять місяців.

— Серйозно? — вражений Фред знизав плечима.— Як людина це може витримати? Таке життя нічим не відрізняється від в'язниці...

— Чому ж? Тут досить цікаво. Хіба моряк, змушений проводити роки на чужині, перебуває в кращому становищі?

— Ви були моряком? — запитав Фред.

— Усі службовці маяка — колишні моряки.

— Так, звичайно, вони повинні знати морське життя і все, що пов'язано із судноплаванням, сигнали, курсі.

— І мусять звикати до самотності...

Біля дверей житлового дому Харбінгер, щось пригадавши, повернувся до супутників, що йшли слідом за ним:

— Ви мені пробачте. Зараз я не можу вас впустити. Самі розумієте — чоловіче господарство... який там може бути порядок.

Ніби засоромившись, під добродушний сміх врятованих він квапливо зайшов до будинку. Але якщо люди, що залишилися надворі, вважали, що Харбінгер прибирає в цю хвилину своє житло, застилає постіль і збирає розкиданий одяг, то вони помилялись. Там нічого не було розкидано, кожна річ була на своєму місці. Тільки в кімнаті Харбінгера на столі стояла річ, якій там не належало бути. Цю річ — портрет молодої жінки — він заховав у шухляду стола під папери, потім трохи почекав і пішов впустити тих, що залишилися біля дверей.

Пасажири сиділи біля палаючого каміна, грілися і сушили одяг. Екіпаж яхти розмістили в інших кімнатах. Кок готував кофе й смажив яечню на сніданок — продукти йому дав Харбінгер. Поївши й обігрівшись біля каміна, жінки зайшли до кімнати Харбінгера причепуритись, а чоловіки залишилися курити у дежурному приміщенні маяка. Харбінгер зв'язався по телефону з ближчим портом і повідомив про загибель «Північної мрії». Врятовані могли вибратись звідси тільки суходолом, бо зиб була ще надто велика, щоб рискнути на переповненій моторці вийти у відкрите море. З міста обіцяли вислати до Кренлірокського селища кілька автомобілів, але вони могли прибути тільки надвечір, отже, врятовані мусили цілий день побути на маяку.

Вальтер Дорман пішов сповістити про це дам. На хвилину Фред Кемпстер і Харбінгер лишилися удвох, бо Реджінальд Джібс видерся на башту маяка і фотографував місцевість — свій фотоапарат він все ж врятував.

Тепер, коли страх і хвилювання лишилися позаду, Фред Кемпстер став пильніше приглядатися до того, що його оточувало, до речей і людей. Едуард Харбінгер зняв дощовик і зюдвестку. У темносиній куртці, смуглолиций, з трохи скуйовдженим волоссям, сидів він за столом і щось записував до журналу маяка. Пильніше придивившись до цього обличчя, Кемпстер подумав, що він десь бачив його раніше. Йому здалися знайомими ці суворі, мужні риси. Марно силкуючись пригадати, звідки він знає це обличчя, Фред заговорив:

— Скажіть, чи не зустрічалися ми раніше?

— Здається, так, містер Кемпстер,— відповів Харбінгер, не підводячи очей від журналу і продовжуючи щось записувати.

— То ви мене знаєте? — стрепенувся Фред і з напруженим інтересом втупився в доглядача маяка.

— Так, звичайно. Але що ж тут дивного? Доглядачі маяків знають усіх найвідоміших діячів судноплавства своєї країни. Раз на рік ми навіть одержуємо подарунки від деяких пароплавств.

— Але я ніколи не бував тут.

— Колись і мене тут не було,— Харбінгер вперше за час їхньої розмови поглянув на Фреда.

— Ми були знайомі? — запитав Фред.— Пробачте, що я так запитую... мені доводилося мати справу з багатьма людьми і запам'ятати всіх просто неможливо.

— Зрозуміло. Особливо, коли з ким-небудь з них у вас була дріб'язкова, незначна справа,— по обличчю Харбінгера промайнула посмішка.

— Дозвольте дізнатись про ваше ім'я.

— Едуард Харбінгер.

— Харбінгер...

Так, тепер Фред пригадав усе. Йому стало дуже ніяково. Збентежившись, він чиркнув сірник і підніс вогонь до вже запаленої сигарети. Людина, що сиділа за столом і, поринувши в роботу, здавалося, не помічала його присутності, не могла бути йому другом. І ця людина врятувала, життя йому і його дружині, доставила

їх на берег, і вони змушені користатися з гостинності Едуарда в цьому похмурому місці, де птахи не в'ють гнізд і квітам нікуди було пустити коріння.

Фреду Кемпстеру стало не по собі. Він встав, вийшов і довго блукав по узбережжю мису. Над скелями з криком кружляли чайки. В морі не видно було жодного корабля, жодного рибальського човна. Лише чорні скелі, вируюче море та завивання вітру на просторі.

Як тут могла жити людина? Чому Харбінгер оселився тут? Чим більше Фред думав про це, тим неспокійніше ставало у нього на душі. Розгублений і стомлений, присів він на якийсь камінь і просидів доти, поки не прийшов Ако і не покликав його обідати.

5

Після обіду Харбінгер змінив свого помічника і став на вахту — стежив за морем і реєстрував судна, що проходили мимо. Вибравши хвилинку, він зайшов до сараю для човнів і став розбирати сітки, які вони з Пенем придбали весною, — у дні відпустки ловля риби була хорошою розвагою. Там у сараї його і знайшов Ако.

— Можна увійти? — запитав остров'янин. На похмурому обличчі Харбінгера з'явилася посмішка.

— Заходь, Ако, тобі можна. На, подивись, чи знають у вас на острові такі речі?

Ако оглянув сітки, перебрав м'які, льняні нитки із свинцевими грузилами біля нижньої мотузки і корковими поплавцями біля верхньої.

— Ні, містер Харбінгер, у нас таких не було.

— Коли повернешся додому, навчи свій народ рибалити сітками, — сказав Харбінгер.

— У нас багато риби ловиться на гачки. Куди нам подіти її, якщо наловимо більше, ніж можна з'їсти?

— Це правда, Ако, куди вам подіти... Чому ти не лишився у Південному морі, коли яхта була там?

— Ми не могли знайти Рігонду. Потім містер Кемпстер одержав повідомлення про смерть батька і рушив прямо додому. А що, краще було лишитись на американському березі?

— Не знаю, друже. Для містера Кемпстера напевне було б краще, коли б він так не поспішав. Тоді, можливо,

він не потрапив би у такий шторм, зберіг свою яхту від загибелі і... не зустрівся б зі мною.

— А він знав, що ви перебуваєте тут?

— Очевидно, ні.

— Але Марго... адже вона знала?

— Чому ти так думаєш?

— Вона дала мені на збереження вашого листа. Він і тепер у мене.

Харбінгер пильно подивився в очі Ако.

— Вона наказала тобі берегти мого листа?

— Так, вона сказала, що знищити його не хоче, але не бажає, щоб містер Кемпстер його побачив. Йому буде дуже боляче.

— Он як? — Харбінгер тихо засміявся. — Йому буде боляче! Як вона піклується про самопочуття містера Кемпстера.

І він знову засміявся — уривчасто, зневажливо.

Ако нерішуче переступав з ноги на ногу. Помітивши його збентеження, Харбінгер запитав:

— Ти хочеш що-небудь сказати, Ако?

— Ні, нічого. Я тільки думаю — вам тепер буде краще. Ваше життя стане щасливішим, ніж досі, коли Марго лишиться тут.

— Чому ти думаєш, що вона залишиться тут?

— Вона була вашою подругою, коли ви виїжджали. Містер Кемпстер тільки хитрощами розлучив вас. Тепер він більше нічого не зможе зробити, і, якщо ви зажадаєте Марго назад, він змушений буде її віддати.

— Ти думаєш — вона погодиться залишитись зі мною?

— Адже вона повинна це зробити. Це її обов'язок. Крім того... ви їй миліший, ніж Кемпстер.

— Чому ти так думаєш?

— Я це знаю, містер Харбінгер. Знаю тому, що вона декілька разів брала в мене вашого листа, коли ми були на півдні. Прочитавши, вона завжди віддавала його назад, але я бачив, що з великим задоволенням вона зберігала б його в себе. І, коли ви нещодавно під'їхали до яхти... вам треба було бачити її очі. Містер Харбінгер, я ніколи не бачив, щоб вона так дивилась на Фреда Кемпстера, як вона дивилась на вас.

— Ох, Ако... — застогнав Харбінгер. — Ти хороший хлопець, і я знаю, що ти бажаєш мені добра, але цього тобі не слід було розповідати.

— Чому?

— Краще б мені цього не знати. Адже... Марго не може лишитись тут, і я не можу покликати її до себе.

— Чому?

— Тому, що цього не дозволяє моя гордість, моя людська гідність. Ніколи не треба просити милостині й приймати люб'язність від людини, яка колись плюнула на тебе, знехтувала тобою.

— Але ж ви не залишите все так, як є? Кемпстер пограбував вас, обманом відіслав вас і відняв у вас Марго. Це був підлий вчинок. Білі теж за підлість карають своїх. Тепер ви маєте можливість помститись Кемпстеру.

— Так, Ако, можливість є. І, можливо, я й скористаюся з неї, але не так, як ти думаєш.

За дверима почувся кроки. Хтось із чоловіків ішов до сарая для човнів. Він зупинився на порозі й сказав:

— Мені треба поговорити з вами, Харбінгер.

— Заходьте, Кемпстер, на протягу стояти небезпечно,— відповів Харбінгер, не глянувши на того, що прийшов.

Ако зрозумів, що зараз повинна відбутись рішуча битва, і його присутність зайва. Але коли він попрямував було до виходу, Харбінгер рухом показав, щоб він залишився. Фред помітив цей рух.

— Містер Харбінгер, нам було б краще поговорити віч-на-віч. Ако це аж ніяк не може цікавити.

— Ако молодий, йому треба вчитись,— відповів Харбінгер.— Я хочу, щоб він познайомився з усіма тонкощами взаємовідносин наших одноплемінників, тоді він краще зрозуміє, що ми за пташки.

— Мені незручно говорити про такі речі в присутності чужої людини,— наполягав Фред.

— Почуття незручності покиньте за дверима, містер Кемпстер. Не завжди ж шукати найлегшої й зручнішої стежки.

— Ви хочете мене принизити?

— Чи не чекаєте ви, щоб я принижувався перед вами? — Харбінгер випростався.

— Ну гаразд, нехай Ако лишається. Але він не сміє...

— Він сміє усе, містер Кемпстер. Не ставте умов.

— Але ж ви не знаєте, про що я хочу говорити.

— Я знаю, Кемпстер. Ви хочете виправдовуватись.

— Немає рації виправдовуватись за минуле. Яке воно

є, таким і залишиться. Я не бажаю себе обілювати. Більш того, я не жалкую про те, що зробив, бо коли б я вчинив інакше, то багато втратив би в житті. Так, Харбінгер, Марго була мені потрібна. Я за неї боровся і вийшов переможцем. І я дуже задоволений, що мені дісталась Марго, бо кохаю її. З мого погляду, це дуже добре, що мені пощастило подолати вас. Моя совість щодо цього абсолютно спокійна, так само спокійна, як у кожного чоловіка, що в боротьбі за кохану жінку переміг свого суперника. Смію вас запевнити, що Марго щаслива і не жалкує про наслідки боротьби. Отже, щодо цього пункту, тут все в порядку.

Харбінгер зацікавлено подивився на Фреда. Йому сподобалось, що Фред почав розмову визивним тоном, а не сумним зітханням і лицемірним тужінням.

— Говоріть далі, Кемпстер.

— Добре. Як бачите, Харбінгер, у нас з Марго все гаразд. Ми задоволені з свого життя. А от з вами щось негаразд.

— Мої справи залиште мені, містер Кемпстер. Ви мені не опікун.

— Боронь боже, не маю найменшого бажання бути ним. Будемо говорити щиро: мені не подобається, що ви удаєте з себе мученика. Якщо ви в одній справі зазнали поразки, це ще не означає, що має піти прахом все ваше життя. Кому ви завдаєте прикрасі, живучи в цій пустелі? Мені? На мене це не впливає. Марго? Вона не винувата у ваших примхах і чудацтвах. Вона знає, що я надав вам кращі умови, вона знає, що ви б могли бути забезпеченим і жити з комфортом. Отже, оселення на Кренлірокському маяку всього лише справа смаку. Але, роблячи це, ви, напевне, думали, що ми образили вас, і своїм вчинком сподівались примусити нас мучитись докорами совісті, почувати себе ніяково і таке інше. Харбінгер, цей удар не влучив, тому розумніше буде, якщо ви покладете край цьому блазенству. Виїжджайте звідси. Я вам дам місце капітана на «Тасманії», бо старий Фарман буде потрібний у конторі пароплавства.

— Вашим слугою я ніколи не буду, містер Кемпстер,— ледве стримуючись, відповів Харбінгер.

— Ваша справа. Якщо не бажаєте бути в безпосередній залежності від мене, я згодний іншим шляхом забезпечити вам незалежне становище. Я вам дам певну суму грошей...

— І що ви хочете замість цього?

— Те, що набагато краще й розумніше від непотрібної ворожнечі,— вашу дружбу.

— Мені ваша дружба не потрібна, містер Кемпстер, а свою дружбу я не продаю за гроші. Навіть за свої тридцять пароплавів ви її не купите.

— Чи не занадто високо ви себе цінуєте?

— Боюсь, що ви всіх людей ціните занадто низько. Містер Кемпстер, ви зовсім не такі багаті, як уявляєте собі. Дещо, хоч у ваших очах воно має мізерну цінність, ви все ж не маєте змоги купити. Зрозуміло, це вас мучить і довго мучитиме, але це мене не обходить.

Фред Кемпстер стиснув губи, трохи пом'явся, потім заговорив іншим тоном, приглушеним і благальним.

— Я не хотів образити вас. Якщо вас не цікавлять матеріальні цінності, мої добрі наміри могли справді видатись вам непорядними. Але коли я, Харбінгер, звертаюсь до вас, як людина винна, яку ви маєте всі підстави ненавидіти, як людина, що помилилась і усвідомлює свою вину, і, шкодуючи про вчинене, простягає руку для примирення,— хіба ви і тоді не простягнете своєї?

— Надто сентиментально і надто лицемірно, містер Кемпстер. Задоволення я вже дістав — ви все ж почуваете себе винним. Але я не хочу дати вам можливості відкупитись сочевичною юшкою. Прибережіть гроші для своїх нащадків — вони вже зуміють їх витратити. І любіть себе понад усе, тоді почуватимете себе спокійно. Викиньте з голови тільки одну вашу примху — не сподівайтесь купити любов і дружбу тих людей, яким ви наплювали в обличчя. Не можна бути таким ненажерливим.

Кемпстер круто повернувся і вийшов.

— Ну, Ако, чому тебе навчила ця історія? — спитав Харбінгер, коли Фред пішов.

— Тому, що людина не повинна продавати свою гідність і честь.

— Правильно, Ако. Ніколи не можна продавати себе, плазувати і принижуватись, ні за які гроші не треба дозволити сідати собі на шию. Перед лицем сили нам іноді доводиться відступати, але перед підступністю і брехнею — не слід ніколи.

За годину подзвонили з Кренлірокського селища, що туди прийшли машини за врятованими з яхти людьми. До селища треба було йти пішки. Девід Пен пішов про-

воджати їх. Коли він повернувся, вже почало смеркатись, і Харбінгер пішов запалювати вогні маяка. Спустившись вниз, він зустрів свого помічника.

— Тепер поділимо подарунки,— сказав Пен, показуючи різні коштовні речі — золотий портсигар, брошки з дорогоцінними каменями і пачку грошей, які врятовані пани й пані, прощаючись, передали йому.

— Візьми собі,— сказав Харбінгер.— Я свою пайку вже одержав.

Вітер зовсім стих. Доглядач маяка дивився на море і думав, що увечері можна було б закинути кілька сіток. Після великої бурі повинна добре ловитись риба.

Розділ дванадцятий

1

Подорожуючи, Ако не переставав учитись. Тепер він добре володів англійською мовою і міг без труда читати будь-яку книгу чи газету. Коли в цих книжках чи газетах зустрічалось щось незнайоме і незрозуміле, він звертався із запитанням до Марго. Коли Фред Кемпстер одного разу застав Ако за читанням «Історії колонізації», він спочатку тільки здивувався з того, що цей чоловік навчився читати, і що його, представника первісного племені, цікавить у книгах дещо більше, ніж кольорові ілюстрації; але перегорнувши кілька сторінок брошури і прочитавши в кількох місцях по абзацу, молодий Кемпстер нахмурився і недобророзичливо подивився на Ако.

— Нічого тобі думати про такі речі,— сказав він.— Ти — слуга. Цікавився б краще, як треба прислужувати за столом,— це дасть тобі в житті більше користі. Світову політику ми вже зуміємо вершити і без твоєї допомоги.

Він забув при цьому те, що звичайно забуває більшість багатих людей: що слуга теж свідома, думаюча істота, обдарована такою ж самою здібністю мислити і жадобою знання, як і всі люди. Так, Ако був слугою, але в серці і в душі він був вільною, незалежною людиною, якої не могли збити з пантелику егоїстичні погляди і спотворені істини інших, на вигляд сильніших людей. З того часу, як Мансфілд пробудив його інтелект, він ди-

вився на світ власними очима і бачив речі такими, якими вони насправді були, і зовсім не такими, якими їх намагались змалювати деякі люди. Коли якась справа або вчинок були несправедливі, вони такими й залишалися в його очах, якими б натхненними чи підступними словами не намагались їх розрекламувати як порядні й чесні. Ако давно знав, що в житті білих людей надто багато брехні. Вони мимохідь брехали один одному, лестили тим, кого насправді зневажали, удавали з себе покірливих перед тими, кого ненавиділи, з серйозним виглядом вислуховували дурниці, з яких хотілось сміятись,— і називали це благопристойністю, бо неблагопристойно щиро відгукуватись на все, говорити те, що думаєш, виявляти свої справжні почуття. Поряд з цією повсякденною брехнею в обігу була суспільна й міжнародна брехня, ще цинічніша, ніж перша. Коли в інтересах класу експлуататорів грабували всі інші класи, позбавляючи їх матеріальних благ і людських прав, то це називали назрілою потребою всієї нації. Якщо яка-небудь велика держава силоміць захоплювала те, що належало якійсь малій країні, то цього не називали грабунком і насильством, а, користуючись красивими й хитромудрими фразами, змальовували це, як виправлення історичної помилки і забезпечення життєвих інтересів свого народу,— ніби тільки в сильних могли бути життєві інтереси. І це не тому, що люди не розуміли всієї несправедливості й лицемірства подібних дій, вони просто свідомо прикидались, що не розуміють, забезпечуючи собі в такий спосіб зручніше життя. Боягузи й дурні безплатно допомагали проповідувати брехню володарів світу цього; хто з них був розумніший і сміливіший, того намагались підкупити, а кого не можна було ані купити за гроші, ані залякати, тих приборкували в катівнях, оголошуючи їх ворогами народу й держави.

А кого тільки не можна зробити злочинцем! Досить того, що закон забороняє людині бачити й розуміти. А якщо ви після цього насмілитесь дивитись відкритими очима і думати — ви злочинець, нарівні з грабіжником і вбивцею, навіть у тому разі, коли ви напевне бачили грабунок і назвали його власним ім'ям.

У всьому цивілізованому й напівцивілізованому світі, починаючи від родини і кінчаючи державою, панувала система опіки. Це був найзручніший спосіб надати насильству зовні пристойну батьківську форму. Сильний

завжди намагається поширити свої батьківські права і збільшити прибутки за рахунок слабких, йому підлеглих. Хазяїн, що прогнав свого слугу, роботодавець, що немилосердно витискує останні соки з своїх робітників, ні в якому разі не експлуатували їх. О, ні! Вони тільки побатьківському піклувалися про існування свого робітника, про хліб і роботу для нього та його родини — вони давали їм можливість ледве животіти навіть тоді, якщо внаслідок цих батьківських турбот на пайку благородного опікуна перепадало набагато більше матеріальних благ, аніж на пайку злосчасного сироти, про якого вони турбувалися. Великі, сильні й багаті нації знайшли таких підопічних сиріт в особі колоніальних народів. Ой, ці бідні темношкірі та червоношкірі! В очах білого колонізатора вони були дітьми, що не знають, як дати раду собі, наслідкам своєї праці і тим природним багатством, на які була багата їхня країна. Як дбайливий батько, прийшов він із-за моря, взяв їх під свій захист, примусив працювати, підкорятися, бути старанними і задовольнятися малим, і, як належить суворому батьку, вибивав з них дитячі капризи, непокірність і неслухняність дошкульним канчуком. Він навчав їх скорятись перед власною і божою волею, втовкмачував у їхній розум доброзвичайність з допомогою канчуків, наглядачів, рушниць і гармат, — добра людина, він справді вкладав у це силу-силенну праці, і невдячність цих людей іноді засмучувала його до глибини душі. Але про те, що ці батьківські турботи нарешті з лихвою окупалися і варті були пролитого поту, свідчили нерідкі сутички в таборі самих колонізаторів; якщо якась інша кліка, спонукувана тим самим «благородним бажанням подати допомогу» силкувалася взяти на себе заступництво і частину опікунських турбот над якимсь екзотичним племенем, одразу ж спалахували ворожнеча і війни, причому підопічний сирота зовсім не мав при цьому права голосу. Ніхто в нього не запитував, якого наставника він волів би мати. Але найдивнішим було те, що ці сироти ніяк не могли досягнути повноліття і перейняти батьківську спадщину в своє розпорядження і під своє управління. Поки вони росли, вчилися і дозрівали, замість них хазяйнував опікун. У день же їхнього повноліття — якщо такий колись настане — їхня комора буде порожньою, зате повні будуть засіки опікуна. Адже не можна ж вимагати, щоб він трудився ні за що, ні про що...

Які ж блага одержували ці сироти — все величезне й різноманітне стовпище сиріт — за свою покірливість? Опікуни доводили, що ці блага — то цивілізація: газети, бавовняні тканини, патефони, спортивні майданчики, санітарна допомога, притулки для інвалідів, кіно, велосипеди, церкви, шинки, туалетне мило й інші хороші речі. Великою й могутньою річчю була ця цивілізація — рекорд вигадливого людського розуму! Але якщо цивілізована людина настільки розумна й кмітлива, що могла використати найпотайніші сили природи, змусити машину працювати на себе, знищити чуму й віспу, літати в повітрі і плавати на кораблі під водою, як же вона може бути такою неухважною і, поряд з цими чудесами, лишати поза увагою і не усувати сили-силенної всіляких неподобств, з якими її ясний розум міг би легко впоратись? Як це виходить, що ще багато людей живе впроголодь, що через нестаток харчування гинуть мільйони дітей, що незліченна кількість дівчат і жінок продаються за гроші незнайомим чоловікам, яких вони не люблять? Чим пояснити, що багато людей, яким дуже хочеться жити, потрапляють іноді в таке становище, коли жити стає не під силу, і вони кидаються у воду, приймають отруту, самі шукають смерті? Це свідчить про те, що цивілізована людина або ж зовсім не така вже вельмимудра, якою вона вважає себе, або ж вона навмисне, з певних міркувань, уникає застосовувати свою мудрість у деяких справах.

Відповідь на ці заплутані питання Ако шукав у книгах, які йому порадив прочитати Мансфілд, і в самому житті, строкатий потік якого, вируючи й лютуючи, мчав повз нього. Книги розкрили синові далекого острова очі, зробили їх зрячими і дозволили відшукувати в подіях і вчинках людей певний прихований смисл, який володарі світу цього намагались замовчувати, а якщо це виявлялось неможливим, то намагались підмінити його своєю брехнею. Для цієї потреби тисячоліття в їхньому розпорядженні була байка про бога та потойбічне життя, а також товсті томи законів, які нав'язували бажання панівної кліки цілим народам.

Ако розумів, що самі білі також не всі однакові. На кожному кроці він бачив, що меншість, у розпорядженні якої було багато грошей, величезні володіння й озброєна сила, із звірячою жорстокістю придушує й експлуатує більшість і що між ними весь час точиться бо-

ротьба. У своїй жадобі мати все більші прибутки й багатства, у своїй хижацькій ненажерливості меншість не робить різниці між білими і чорними, червоними і жовтими і вижимає соки з усіх, хто потрапляє під руку.

З цього Ако робив висновок, що несправедливо було б вважати своїми друзями чи ворогами людей, залежно тільки від кольору їхньої шкіри чи належності до тієї чи іншої народності: можуть бути і справді бувають ворогами люди, що належать до однієї народності й розмовляють однією мовою, і в той же час можуть бути і дійсно є товаришами й друзями мільйони людей, у яких різний колір шкіри, які розмовляють різними мовами. Панівна меншість всіх рас і народів, кровожерлива верства експлуататорів всіх країн — це вороги Ако, а бідні люди всіх країн, величезна більшість людства, яких утискають багаті, — друзі Ако, з ними можна і слід триматись разом. Ако стало зрозуміло, що Фред Кемпстер, Вальтер Дорман і Реджінальд Джібс належать до меншості, а Бобі Грейн, Мансфілд, Харбінгер і мільйони англійських робітників, так само як і Ако, належать до більшості. І поміж цими двома світами немає мосту. Існує справедливість і несправедливість і одвічна боротьба поміж ними, остаточна перемога в якій коли-небудь буде на боці справедливості.

Ось над чим інколи міркував і чим цікавився Ако. Такі думки, безперечно, не личили хорошому лакею, тому Ако і не міг бути відданим слугою. Це, очевидно, розумів і Фред Кемпстер, особливо після останньої розмови з Харбінгером на маяку, свідком якої був Ако.

Свідомість того, що цей темношкірий хлопець знає, яку ганьбу йому довелося тоді пережити, невідступно гризла Фреда. В глибині душі він з тієї хвилини зненавидів Ако, але, знаючи про велику прихильність Марго до цього полінезійця, старався одверто не виявляти своїх почуттів. Однак довго мириться з таким становищем молодий Кемпстер не збирався і тому про себе обмірковував, як би без перешкоди позбавитись Ако.

Після повернення до Ліверпуля, коли одного разу Марго поїхала до кравчихи, Фред покликав до себе Ако.

— Ти все ще хочеш повернутись до себе на батьківщину? — запитав він. — Може, ти вже роздумав і залишишся тут?

— Ні, містер Кемпстер, я не роздумав,— відповів Аكو.— Що ж мені тут, на півночі, робити?

— Коли так, то зараз тобі трапляється нагода попасти на південь,— вів далі Фред.— Один з моїх кораблів незабаром вирушає до Австралії. Якщо хочеш, влаштую тебе матросом на «Аспатрію», але в такому разі ти повинен зараз же їхати до Кардіфа. Згоден?

Це питання звучало як наказ.

— Добре, сер...— сказав Аكو.

Він зібрав свої речі і через дві години вже сидів у поїзді. Попрощатись з Марго йому так і не пощастило.

Увечері Фред Кемпстер розповів Марго, що Аكو просив звільнити його від служби.

— Каже, що йому набридло бути слугою, що ця посада для нього образлива. Мені не лишалось нічого іншого, як відправити цього суб'єкта на один з наших кораблів, який днями йде в Австралію. Ти балувала його, як брата,— і ось яка вдячність. Він не хоче служити тобі. Перевір, люба, чи не захопив він, від'їжджаючи, чогось з твоїх речей. Від такої людини всього можна ждати. Його предки, можливо навіть, були людодідами.

— Дивно...— замислено обізвалася Марго.— Якщо Аكو набридло служити в нас, чому він мені нічого не сказав?

— Йому було соромно признатись тобі,— пояснив Фред. Він узяв руку Марго в свою, якусь хвилину грався її пальцями, весь час загадково посміхаючись.— Відгадай, люба, який у мене сюрприз? — Марго нічого не відповіла, і він продовжував: — Післязавтра ми запрошені на обід до лорд-мера Ліверпуля. Наскільки мені відомо, твоїм сусідом за столом буде кузен королеви — герцог Нортемберленський. Справжній герцог, Марго! Що ти на це скажеш?

— Справді? — очі молодої жінки засяяли.— Я сидітиму поруч з герцогом Нортемберленським?

— І кузеном королеви,— додав Фред.

Груди Марго бурхливо здіймались, від хвилювання й радості щоки зашарілись. Вона більше не думала про раптове зникнення Аكو. Що важив якийсь там острів'янин з Океанії в порівнянні з справжнім герцогом!

Фред Кемпстер збрехав, сказавши Ако, що «Аспатрія» прямо з Кардіфа вирушить до Австралії. Велике судно було зафрахтоване з вантажем вугілля в Порт-Саїд, а потім повинно було йти до Румунії по пшеницю. Повернувшись до Англії, воно одержало нове завдання — доставити вантаж у Бомбей і звідти рушити в Мельбурн, але потім цей наказ був скасований — причиною того була одна непередбачена надзвичайна подія: «Аспатрія», на борту якої був Ако, минула Гібралтар і наближалась до Мессінської протоки, коли десь на півночі почалася велика війна.

У Порт-Саїді Ако прочитав у газетах повідомлення про криваві бої в Бельгії, Польщі й Східній Пруссії. І дивно — Ако був більше обізнаний із справжніми причинами війни, ніж його супутники — європейці. Вони вважали, що причиною кровопролитної бійні є постріл сербського студента в Сараєві, жертвою якого впав престолонаслідник Австро-Угорщини герцог Франц-Фердинанд — нібито через одну людину народи розв'язали боротьбу не на життя, а на смерть. Ако добре розумів, що причина цього — це чвари, що історично склалися, і протиріччя — великі опікунські «турботи» про «неповнолітні» племена, безперервна гризня за ринки й джерела сировини. Білі «батьки» билися за право розпоряджатись власністю своїх кольорових пасинків, за право сікти і втовкмачувати щось у голови, «виховувати» і збагачуватись в ім'я цивілізації. Їх спонукували зажерливість і заздрість одного до одного, їхні нерви кінець кінцем не витримали згубної спокуси. Зрозуміло, що тепер вони не припинять цієї різанини доти, поки один з супротивників не видихається. Витриваліший тоді випне груди і продикує свою волю виснаженому. Правда буде на його боці.

У Порт-Саїді капітан «Аспатрії» одержав від пароплавства наказ одразу ж після вивантаження в Бомбей повернутись до Середземного моря і перейти в розпорядження військового командування Антанти. Торговий пароплав «Аспатрія» став воєнним транспортним судном, а екіпаж його вважався мобілізованим до закінчення війни. Ось чому Ако не міг залишити судна.

Більше року плавали вони Середземним морем між портами Франції, Алжіру, Єгипту і Малої Азії, перевозючи

війська і боєприпаси Антанти, поки однієї темної ночі торпеда з ворожого підводного човна не пустила власність Фреда Кемпстера на дно, звідки пароплав уже ніколи і не був піднятий. Частина екіпажу загинула. Ако разом з іншими дванадцятьма членами команди добрався на рятувальному човні до одного з численних островів Грецького архіпелагу. Їх негайно зарахували в десантні війська і, після того, як вони пройшли відповідний курс навчання, відправили на півострів Галліполі воювати з турками.

Півтора року Ако пробув на фронті. За цей час він навчився володіти всіма видами піхотної зброї і був учасником багатьох кривавих боїв. Один за одним гинули нові знайомі і бойові товариші Ако — англійці, ірландці і шотландці; багато з них було покалічено і евакуйовано до Смірни й Александрії, а ставний полінезієць жодного разу не був навіть поранений і закінчив війну сержантом — командиром відділення. За бойові заслуги його було двічі нагороджено медалями, але в душі Ако менше цінував їх, ніж майстерність ведення сучасної війни і досвід, який він встиг набути за цей час і який, може бути, в майбутньому знадобиться йому.

Відгук залпу Аврори, що пролунав на півночі і провістив початок нової ери в історії людства, докотився і до тутешніх місць, і Ако почув його. Усе людство прислухалося до лункої ходи Великої Жовтневої революції. Пурпурова вранішня зоря зайнялася на обрії історії, провіщаючи всім пригнобленим і приниженим народам нові часи і початок нового життя. І в серці Ако народилось у цей час щось нове: віра в те, що сподівання пригноблених і принижених народів про волю й справедливість — тепер не така вже далека й нездійсненна мрія. Там, на півночі, народилась нова велетенська сила, справедливість одержала перемогу над несправедливістю. Якщо це було можливе там, то це могло стати можливим і в інших місцях — в будь-якій країні, де сьогодні ще лютувала згряя пригноблювачів.

І от одного разу остров'янин знову опинився на великому торговельному судні, що везло його на далекий південь. Промайнули голі піщані береги Червоного моря, овіявши подорожніх гарячим диханням пустелі. Цілі тижні пароплав ішов сумними просторами Індійського океану, поки не відкрилися береги великого східного

острова. Нарешті пароплав пришвартувався біля узбережжя Сіднейської затоки. Ако з матроським мішком за плечима розпрощався з пароплавом.

Звідси, з місця, де перехрещуються шляхи з найвіддаленіших куточків Океанії, хотів він почати розшуки своєї втраченої батьківщини.

8

У наступні роки на південно-східних островах і в портах Тихого океану можна було зустріти дивного чоловіка, який, ніби дух вигнання, блукав з одного архіпелагу на інший; всюди він цікавився розповідями моряків і місцевими легендами, що являли собою згадки тутешніх племен про далекі морські мандрівки й незнайомі острови. Спочатку в нього були гроші, і він платив капітанам за переїзд з однієї групи островів на іншу. Прибувши в порт, він одразу ж залишав корабель і поринав у натопт остров'ян і колонізаторів. Через кілька тижнів — через місяць, залежно від того, коли вирушав новий корабель, цей дивний чоловік пускався в нові мандри.

Коли гроші, зібрані ним на службі у багатіїв, вичерпались, він почав найматись матросом на парусники, що об'їжджали відлюдні острови Південного моря і збирали там копру й сушені фрукти. За кілька років він об'їхав Океанію вздовж і впоперек. Дізнавшись з газет про якунебудь експедицію, що вирушала в тривале відрядження для досліджень морських течій і глибин, він поспішав у віддалений за тисячу кілометрів порт і не давав спокою начальнику експедиції доти, доки той не приймав його до себе на службу. Один дослідницький корабель пробуз у плаванні цілих три роки, і його маршрут охоплював усю південно-східну частину Тихого океану, досягаючи навіть рубежів Антарктики. Повернувшись з цієї подорожі, Ако — а це був він — не шукав спочинку і розваг, як його товариші, а почав витратити зароблені гроші на нові мандрівки. Однак, переконавшись, що маршрути торговельних суден не приведуть його до мети, він став оселятися на віддалених дрібних островах і разом з тубільцями на їхніх примітивних плотах і пірогах бороздив найбільш забуті куточки Океанії. Залишившись без гро-

шей, він шукав роботи, влаштовувався чорноробом у портах і на плантаціях, ніде не оселяючись постійно. Білі люди дивувалися з його інтелігентності, остров'яни були вражені широтою його знань. Але він нікому не розповідав, як навчився цього. Серед європейців він поводився так само, як білий, носив одяг білих людей відповідно своєму достатку, говорив бездоганною англійською мовою, читав, писав і рахував краще від першого-ліпшого посереднього торговельного агента. Але коли одна крупна торгова фірма висловила бажання призначити його своїм представником на родючий і густо заселений острів Полінезійського архіпелагу, Ако відмовився, хоч йому пропонували добру платню. З тубільцями він розмовляв їхньою мовою, вживаючи в розмові прості слова, що означали доступні їм поняття й уявлення,— і вони розуміли все, про що їм розповідав Ако. Старійшини племен його поважали, прислухались до його порад і напучувань.

Ако поспішав. Йому ніколи було зупинятись і пускати коріння,— наче порив свіжого вітру, налітав він із-за моря, обвівав підбадьорливим диханням серця своїх соплемінників і знову мчав далі.

Так збігали роки. Ако все ще не знайшов того, що шукав, ще не стомився від шукань, тільки часом його починали брати сумніви: чи не марні його зусилля? Чи можна взагалі знайти рідний острів?

Думка, що він назавжди втратив батьківщину, що йому ніколи більше її не побачити, тільки зміцнювала енергію Ако. Він не хотів, він не смів померти на чужині, кожною клітинкою свого тіла він поривався до втраченої країни свого юнацтва. Рано чи пізно погляд хижаків-колонізаторів помітить її, тоді вдарить буря, нещастя, загибель. У цю фатальну годину Ако хотів бути із своїм племенем. А що його присутність у ту хвилину буде там потрібна, переконувало Ако все, що йому довелося побачити і почути на численних островах Океанії, де вже з давніх часів хазяйнували колонізатори різних національностей.

Ако довелося бачити цілі архіпелаги, народи яких на протязі двох поколінь майже цілком вимерли від створених колонізаторами життєвих умов і завезених хвороб. Ако на власні очі бачив один великий острів, де колись проживало квітуче плем'я— чисельністю до шістдесяти

тисяч чоловік, — тепер це плем'я вже не існувало, більша частина його вимерла, а декілька тисяч чоловік були вигнані в рабство на плантації білих людей і в рудники на інші острови. Ако бачив і ці плантації і рудники, де в ярмі безправної робочої худоби ледве животіли, доживаючи останні дні свого існування, духовно убогі, подібні до тіней істоти — нащадки вільних колись остров'ян. Канчуки наглядачів ходили по їхніх спинах і головах, а попи й проповідники різноманітних віросповідань робили все можливе, щоб отрутою релігії скалічити їхні душі і придушити в них думку про волю. Багато крові й сліз було пролито та й зараз лилося на цих островах. Ако добре познайомився з методами колонізаторів, з різними манерами цих «носителів цивілізації», з наслідками їхнього хазяйнування. Жоден бандит з битого шляху не міг порівнятися з ними у жорстокості, кровожерливості й ненаситності, — адже бандит з битого шляху нападає лише на окремих людей і самим його вчинкам в певній мірі загрожують закони тієї країни, де він орудує, «цивілізаторські» ж зусилля колонізаторів ставили під загрозу життя цілих народів, і колонізатори могли спокійно вершити свої криваві справи під егідою законів, які вони самі ж видумали й запровадили.

У Ако серце обливалося кров'ю, коли він думав, що його маленькому народові судилося потрапити в лабета хижаків. У просторах Тихого океану стане ще одним нещасним островом і ще одним винищеним плем'ям більше. Ось чому він так палко прагнув потрапити туди, поки це ще не почалось. Кожний згааний день посилював його біль і неспокій.

Минали роки. Але нічого не було досягнуто. Уже дев'ятий рік пішов з того часу, як Ако жив на чужині.

І тоді він вперше серйозно захворів.

4

Почалося це з цілком звичайного нежиття, а кінчилося запаленням легенів. Коли б Ако в той час не опинився на одному з великих островів Туамоту, де був лікар і невелика лікарня, справа могла б закінчитись дуже прикро. Остров'яни, у яких він оселився, спочатку думали, що це напад звичайної лихоманки, і лікували його

домашніми дідівськими засобами. Дивним тільки здавалося, що він дуже кашляв і страждав від болю в голові.

У такому стані, зовсім знесиленого, знайшов його молодий лікар Колінсон, що півроку тому оселився на острові. Колінсон дещо чув про Ако, знав, якою популярністю і авторитетом користується він серед остров'ян, тому наполегливість, з якою він намагався покласти Ако до своєї лікарні, продиктована була не стільки гуманністю, скільки чисто професійним розрахунком: якщо Ако дозволить лікувати себе, то й інші остров'яни почнуть довіряти йому, бо Ако в їхніх очах був авторитетом.

Колінсону не довелося умовляти полінезійця.

— Лікаре, мені зараз нічим заплатити за лікування...— Оце все, що міг відповісти Ако.— Але, коли я вилікуюсь, я не залишусь перед вами в боргу.

Ако одразу ж поклали в просторе бунгало, яке називали лікарнею, і Колінсон став так дбайливо доглядати його, ніби від цього залежало життя не Ако, а його самого. Це був добропорядний молодий чоловік, один з тих оригіналів, які з романтичних поривань відмовляються від блискучої кар'єри в метрополії і добровільно йдуть у вигнання на край світу. В той час, як його товариші по університету десь на півночі заробляли гроші широкою приватною практикою або працювали асистентами у великих клініках і санаторіях, йому все ще бракувало пацієнтів і він страждав від конкуренції знахарів. Але Колінсон також не гаяв часу марно. Якщо хворі не йшли до нього, це не означало, що він не міг піти до хворих. Він почав широкі дослідження прокази, слонової хвороби та інших шкіряних захворювань тропічної смуги, що нависли, як тяжке прокляття, над цим островом. Протягом півроку він зібрав стільки спостережень і фактів, що матеріалу цілком вистачило б на докторську дисертацію. Але Колінсона не мучило чванливе бажання якнайшвидше одержати чергову вчену ступінь. Він справді хотів знати трохи більше, ніж знали його сучасники й попередники,— дещо таке, що поки було ще таємницею, і розгадка чого дала б у руки науці нову могутню зброю. Тільки тоді він стане перед академічною аудиторією, і ступінь доктора медицини не доведеться довго чекати. Щоб робота йшла успішніше, Колінсон накупив сотні книг, передплатив

безліч журналів, хоч і не всі вони стосувались галузі його досліджень. Таким чином, він завжди був у курсі всього нового, що робилося в світі, а особливо на просторах безмежного Південного моря.

Коли Ако почав одужувати, Колінсон став давати йому нові газети й журнали. Лежачи в ліжку, остров'янин читав про події в усіх п'яти частинах світу, спортивних змаганнях і відомих подорожах. На знімках він бачив зображення далеких країн і чужих людей. Але все, що більшості людей здавалося важливим і цікавим, було для нього байдужим.

Одного разу, коли Ако вже почав ходити, лікар Колінсон дав йому кілька свіжих географічних щомісячників. Зручно відкинувшись у шезлонзі, що стояв на балконі бунгало, Ако перегорнув кілька сторінок, прочитав деякі заголовки і почав розглядати малюнки. І раптом у нього зацікавило серце. Він рвучко сів і втупився очима в якусь фотографію, де було видно хатини остров'ян на березі затоки, за ними пальмовий гай і кілька темношкірих людей на узм'ор'ї біля човнів. Він мало не скрикнув від здивування і на мить заплющив очі, потім ще раз поглянув на фотографію. Ні, це не лихоманка, не безумне марення,— це була дійсність.

Ако пізнав ці хатини, цей вигин затоки і, добре придивившись, пізнав у групі людей знайомі обличчя. Хіба це не Оно — його батько, а це хіба не брат його Онеага, змужнілий і старший, ніж колись, але ж з тими рисами обличчя, що й у Ако? Але марно шукав він любе обличчя Неліми, і старого Хітахі, і Тулі, свою матір. Під фотографією стояв підпис: «Рігондські тубільці».

Одночасно з радістю, що раптово нахлинула, Ако пройняв глибокий смуток: білі люди випередили його. Вони там, а його немає з своїм народом. Поки він потрапить на батьківщину, там можуть накоїти лиха. У тому, що для його тривоги є досить підстав, переконала його надрукована в журналі стаття.

Дев'ять років пробувавши по океану, глек капітана Мобса дістався берегів Південної Америки, де його вловив матрос з якоїсь англійської шхуни. Через три місяці після цього біля берегів Рігонди з'явилось невелике торговельне судно з представниками Південноморського торговельного товариства на борту. Протягом двох тиж-

нів прибулі знайомились з умовами життя на острові та природними багатствами, і внаслідок цього вивчення Південноморське торговельне товариство поспішило дістати концесію на експлуатацію Рігонди і встановлення торгових зв'язків з остров'янами. Маленький торговельний корабель одвіз у Сідней повний вантаж копри і зразки копалин. Після цього на Рігонді був заснований постійний торговельний пункт і агент Товариства оселився на острові. Ако вичитав у журналі, що з Рігондою налагоджено регулярний зв'язок: двічі на рік судно заходить у затоку, вивантажує товари і забирає призначені для експорту продукти. Крім того, передбачалось у майбутньому використати Рігонду, як базу для китобійних суден, бо на острові дуже зручно було поновляти запаси води й харчів. Автор статті, людина, як видно, обізнана з економікою, уже вдавався в міркування про те, що на Рігонді можна буде побудувати завод для переробки жиру китів і склади. Окремі промислові судна більше не залежатимуть від великих суден-баз. Місцевий ґрунт обіцяв багаті перспективи для плантаторів. Одне слово, деякі опікуни знову ділили шкуру незабитого ведмеда.

Судно регулярного сполучення пішло на Рігонду кілька тижнів тому. У кращому випадку Ако міг добратися на батьківщину через півроку, але тоді він повинен зараз же виїхати з Туамоту або на Нову Зеландію, звідки корабель Товариства починає свій рейс, або на Таїті, куди він завертає по дорозі.

Ще цілих півроку! Тепер, коли шлях додому було знайдено, земля горіла під ногами в Ако. Він погодився б сісти в тубільну пірогу і мчати туди, куди кликало його серце і великий обов'язок перед своїми одноплемінниками. Але він був ще надто кволий для такої подорожі — лікар Колінсон не відпустить його, поки він остаточно не видужає.

Ако вважав, що буде доцільно, якщо він нікому не розповість про своє відкриття. Нехай краще білі не знають про те, що він зв'язаний із щойно відкритим островом нерозривними, кровними узами,— тоді вони більше не зможуть затримувати його тут, на чужині, і, може, він повернеться додому ще вчасно...

Сподівання лікаря Колінсона збулися: після одужання Ако тубільці знайшли шлях до бунгало лікаря, і в нього тепер не було нестачі в пацієнтах. Не маючи грошей чи інших коштовностей, щоб заплатити лікареві за послуги, Ако висловив свою вдячність іншим способом, що був для Колінсона незрівняно дорожчим, ніж будь-який гонорар: він розповідав остров'янам про велику мудрість і цілющу силу лікаря, що набагато перевищували мудрість і цілющу силу всіх знахарів разом взятих. У тому, що робить Колінсон, немає ніякого обдурювання чи чаклунства, а просто розумні засоби: якщо хтось на що захворів, нехай не боячись іде до нього, бо він друг темношкірих.

Перших хворих, а серед них був сам старійшина острова, Ако сам привів до Колінсона. Переконавшись, що наукове лікування починає здобувати довіру в очах остров'ян, він визнав свій обов'язок виконаним і розпрощався з островом. На попутній торговельній шхуні Ако добрався до Таїті, а звідти просунувся ще ближче до головного тракту китобійних і торговельних суден. Звідси в певний час року можна було потрапити мало не до всіх куточків Океанії: тут проходили поштові пароплави, торговельні судна, яхти, що робили морські подорожі для розваги, каравани тубільних пірог. Але Ако тепер уже нікому не зв'язав своїх намірів. Він тільки випитував у моряків, куди ті вирушають, а потім намагався розібратись по географічній карті, чи наблизить цей маршрут його до батьківщини, чи віддалить від неї.

Йому довелося прождати шість тижнів, поки в бухту увійшло невелике, по-сучасному оснащене китобійне судно «Даппер». Від екіпажу Ако дізнався, що перед тим, як рушити в промисловий рейс, корабель має завдання зайти на Рігонду і розвідати, чи не можна влаштувати на острові проміжну базу.

— Чи не потрібний вам матрос? — запитав Ако штурмана. — Я служив на китобійних суднах, а зараз шукаю місця.

Штурман звелів Ако почекати, а сам пішов переговорювати з капітаном. Правду кажучи, екіпаж «Даппера» був

цілком укомплектований, але зайва людина на промислових суднах ніколи не завадить. Полінезійці взагалі мали славу чудових моряків, а цей хлопець до того ж здався дуже тямущим. Після випробувань, на яких Ако повинен був довести, що він володіє компасом, вмie справлятися з штурвалом, лебідкою й снастями, його зарахували матросом. Працюючи на кораблі, він намагався мовчати про своє минуле і плани на майбутнє. Товариші по роботі вважали його потайною, неговіркою людиною, з якої і кліщами слова не витягнеш. Але через те, що Ако добре виконував свої обов'язки, матроси його не чіпали.

Паруси і корабельний гвинт гнали «Далпер» на південний схід — туди, де була батьківщина Ако. Кожна година, кожна хвилина наближали його до Рігонди, про яку він не переставав мріяти всі ці довгі, сумні роки. Скільки разів звертав він на обрій сповнений надії погляд — і завжди, розчарований, одвертався. Тепер, нарешті, він знав, що наближається здійснення мрії, але він повинен був приховувати свою радість і мовчати.

2

О четвертій ранку Ако став на вахту. Глухо рокотав корабельний мотор, нафтовий дим вітром гнало по морю, і він тягнувся далеко за судном, нагадуючи всіяну гронами гілку, що простягнулася далеко геть від стовбура. Сірі з жовтими плямами паруси весь час були натягнуті.

Через те що обов'язки вахтового зобов'язували Ако дивитися вперед, він стояв і милувався барвами світанку, що швидко мінилися, коли з-за обрію пробилися перші промені сонця. Море спалахнуло, ніби золотий приплив ринув по океану, морські брижі заіскрилися, запалали, заблищали всіма кольорами райдуги. Коли цей потік світла докотився до корабля і розплився по всій водній широчині, ліворуч вдалині щось замаячило над обрієм. Ако стояв і деякий час, ніби зачарований, напружено вдивлявся в гостру вершину гори, яка поступово спливала над водою. Незабаром біля цієї вершини з'явилася друга, трохи нижча від неї, і їх підніжжя злилися до купи.

— Штурмане, земля! — голосно вигукнув Ако. Серце його виривалося з грудей, він готовий був упасти ниць і, як прочанин, виявляти батьківщині знаки своєї любові.

Але ніхто на кораблі не повинен був помітити його за-хвату і розгадати таємницю Акого. За багато років воля Акого загартувалася, тому сьогодні він зумів справитися з своїми нервами. Може, тільки трохи щільніше, ніж завжди, стискував він губи, може, трохи вище, ніж звичайно, здіймалися його груди, а на безпристрасному застиглому обличчі дивно вирізнялися запалені очі, але ніхто цього не помітив.

Штурман якусь мить дивився у підзорну трубу в тому напрямку, який вказав Акого, потім промовив:

— Це Рігонда...— і пішов доповідати капітанові.

Судно наближалось до острова. Була та ж сама пора року і точнісінько такий самий ранок, як того дня, коли до берегів Рігонди причалив «Сігалл» і повіз Акого на чужину. Спершись на щоглу, він думав: «Чи згадує там хто-небудь зараз про мене, чи відчуває, що я вже зовсім близько? І може статись, який-небудь юнак, знемагаючи від туги за невідомою далиною, дивиться з вершини гори на цю морську примару, що з таємною загрозою наближається до моєї батьківщини?»

Тепер він почав уже розрізняти маківки пальм, невідразні обриси берега. Гострий зір Акого незабаром помітив риф і хатини остров'ян. Може, це човни — оте, що рухається по лагуні? Яким ніжним здавався йому гомін прибою біля рифу! Радісно дзвеніли голоси морських птахів і, коли їх з'явилася ціла зграя, Акого здалося, що це його власне піднесення звивається там, у піднебессі. За одну мить усе-усе навколо нього перестало здаватись звичайним. Чужими, далекими, якимись нетутешніми істотами уявлялись йому ті самі люди, разом з якими він проводив на кораблі дні й ночі, з якими він і зараз ще робив спільне діло. Так, він ще працював, травив канат, прибирав паруси, поспішав з одного місця до іншого, коли його кликали, але все це відбувалося ніби уві сні. Душа Акого співала, немов цимбали, струн яких торкнулось миле дихання батьківщини.

У картині, що відкрилася його очам, коли корабель наближався до розколини в рифі, все було знайоме йому до останньої рисочки. Але поруч із знайомими прикметами він побачив і щось нове, чого тут раніше не було: на пагорбі, де завертає затока, Акого помітив велике бунгало з відкритою на море верандою, в яких живуть білі на інших островах. На щоглі, що стояла поблизу цього житла,

піднявся прапор і мляво затріпотів у повітрі, вітаючи вимпел корабля. Серед численних напівголих постатей остров'ян, що товпилися на узмор'ї, Ако помітив чоловіка в білому костюмі і тропічному шлемі — він стояв посеред групи людей, але остров'яни трималися подалі від цього чоловіка, бо у нього в руці була якась тонка, гнучка річ, якими користуються вершники, поганяючи коней.

Так, білий пан і його канчук уже були тут. Але ж тепер і Ако повернувся — такий же розумний і досвідчений, як і цей з канчуком. І обидва вони знали, чого хочуть, тільки білий колонізатор ще не знав, чого хоче Ако. Ніхто цього не знав.

Загуркотів якір, в глибину лагуни порснули сполохані зграї риб. Коли до судна наблизилася пірога остров'ян, Ако пішов до кубрика і довго не з'являвся на палубі.

3

Ако не бачив людей, що під'їхали до корабля на тубільній пірозі, але чув хрипкий самовпевнений голос незнайомої людини, що лунав на всю палубу.

— Чи надовго, капітане?

— До наступного припливу, містер Портер, — відповів капітан. — Сподіваюсь, ви допоможете нам уладнати наші справи.

— Ром привезли?

— А хіба ваші запаси вже вичерпались? Не даєте ж ви його пити оцим замузраним мавпам?

— Цього ще неvistачало! — пролунав на палубі хрипкий сміх містера Портера. Здавалося, гавкав старий захриплий пес. — Нехай вони скажуть спасибі, що я ще не заборонив їм хлєбтати їхню аву. Ой, капітане, коли б ви знали, що це за люди! Ледарі, йолопи і примітивні до краю. Зійдете на берег, самі побачите. Між іншим, їхні жінки не такі вже погані з себе.

— Містер Портер, ви одержали радіограму?

— Так. Усе досліджено. В Рігондській лагуні є дуже зручні рейди. Якщо від берега побудувати дерев'яний пірс на палях — а це зовсім не складно, — то такі судна, як ваше і навіть більші, могли б почувати себе тут, як у доку. Кращого місця для бази і бажати нічого. От з'їдемо на берег, я покажу вам план.

— Зайдемо на хвилинку в каюту, містер Портер.

— Саме час промочити горло, капітане. Листи ви мені також привезли?

— Декілька штук є.

Після цього капітан і його гість пішли. За годину, коли вони знову з'явилися, язика в обох запліталися, а безладна мова свідчила про те, що обидва встигли добре впитись.

— Хто хоче на берег? — крикнув капітан. Визвалося так багато охочих, що човен Портера не міг усіх забрати і довелося спустити на воду баркас. Пішли на берег і штурман з боцманом. Останній перед тим, як рушити на берег, просунув голову в матроський кубрик, де були Ако та ще один літній матрос.— Ви обидва залишитесь на кораблі вахтовими. Один нехай весь час ходить по палубі та поглядає, щоб хтось з цих молодців не забрався сюди і не поцупив чого-небудь.

— Єсть! Буде виконано, боцман...— пробуркотів матрос. Він підвівся і вийшов на палубу. Трохи згодом, як тільки човни досягнули берега, він повернувся до кубрика і, позіхаючи, сів на койку.

— Ось ходи тепер та вирячай баньки, поки вони там веселяться на березі. Після нічної вахти і очей не склепив. А увечері — знов до штурвала.

— Лягай на койку і подрімай,— порадив Ако.— Я чергуватиму на палубі.

— Славний ти хлопець, Ако,— вдячно сказав матрос.— І справді, ляжу я спати. А коли старий повертається, розбуди мене. Удамо, ніби зовсім не спали. Може, тоді хоч цієї ночі дадуть спокій.

Він роззувся, повісив берет на вішалку і ліг на койку. Ако вийшов на палубу. До берега звідси було приблизно сто метрів. Він бачив матросів, що тинялися біля хатин остров'ян, і дві білі постаті на терасі бунгало. В лагуні не видно було жодного човна. Поява корабля, очевидно, уявлялась остров'янам ще надто значною й незвичайною подією, щоб у такий день хто-небудь міг думати про свої буденні справи.

Якусь хвилину постеживши за узбережжям і переконавшись, що ніхто не має наміру плисти на корабель, Ако зайшов до кубрика. Матрос заснув. Він не помітив, як Ако витягнув з-під койки брезентовий мішок, в який він задалегідь склав усі свої речі. Волочачи мішок по

палубі, Ако дотягнув його до борту з боку моря. Потім він приніс з капітанського містка дві дошки, зв'язав їх і змайстрував щось подібне до невеликого плоту. Коли б навіть капітан з веранди і подивився на корабель у підзорну трубу, він не міг би побачити маніпуляції Ако — його закривала палубна надбудова. Спустивши дошки на воду, Ако переправив на пліт свій мішок, потім і сам стрибнув через борт і, тримаючись за корпусом корабля, плавом погнав пліт у напрямку до рифу. В цьому місці до рифу було метрів із сорок. Через кілька хвилин Ако вже діставав ногами дно. Все ще тримаючись за корпусом корабля, він підігнав пліт до рифу, потім узяв мішок і переніс його через вузьку смугу суходолу до самого моря. Тепер він був уже по той бік рифу і, пригнувшись, міг сміливо йти берегом, вкритим водоростями. Ліворуч, кроків за тридцять від ущелини рифу, росли дві пальми. Приплив ніколи не затоплював цього місця. Тут Ако і сховав своє добро. З острова мішка не було видно, а коли б хто-небудь побачив його з моря, то здалеку подумав би, що це камінь чи гроно коралів.

Через п'ять хвилин Ако був уже на кораблі. Він сховав дошки на старе місце, змотав мотузок і, ніби пильний дозорець, почав ходити по палубі — від носа судна до корми і назад. Повільно збігав час. Коли сонце почало нестерпно припікати, Ако пішов на корму і сів на кнехт, під тентом. Відчувши голод, він спустився в камбуз і порився у шафці для продуктів. Кок також поїхав на берег. Вони там, як видно, почували себе непогано. Ако чув вигуки та співи підпилих моряків. Потім пролунало кілька пострілів — мабуть, хто-небудь з офіцерів демонстрував остров'янам своє чародійство, збиваючи птахів. Ако посміхнувся — скоро в цьому не буде більше ніяких чар, адже в його мішку знайдуться не тільки одяг і прикраси. Зовсім ні. Там був справжній револьвер, розібрана гвинтівка та кілька сот патронів. Цей арсенал, який у іншому місці і за інших обставин значив би дуже мало, тут міг набути величезної цінності.

Надвечір повернувся один човен з боцманом, коком і кількома матросами. Вони привезли два бочонки води і цілу гору плодів та риби. Склавши продукти в кладовку і зливши воду у питтєву цистерну, два матроси знову рушили на острів, а інші, що залишились на кораблі, зчи-

нили неймовірний гвалт. У тропічній спеці білій людині досить і ави, щоб надудлитись...

З їхніх розмов Ако зрозумів, що остров'яни дуже забиті й залякані. Містер Портер вселив їм канчуком дуже велику повагу до білих. Наслідком цієї заляканості були овочі, риба, прикраси та оригінальні речі домашнього вжитку, які остров'яни віддавали без заперечень, коли хто-небудь із приїжджих висловлював бажання забрати собі. Взамін вони одержували глузування та брутальні жарти.

Зціпивши зуби, Ако посміхався, коли кок розповідав йому про свої пригоди на березі. На його обличчі не здригнувся жоден м'яз, коли п'яний матрос, усвідомлюючи зверхність своєї раси, тупоумно знущався із звичаїв і укладу життя остров'ян, з того, що було дорогим і святим для Ако. Але, коли через деякий час від берега відчалило кілька човнів, він знову забрався в кубрик і не показувався на палубі доти, поки штурман не покликав людей до парусів.

Смерком, коли на зміну дня приходить ніч, «Даппер» підійняв якір і, гуркочучи мотором, рушив через протоку рифу у відкрите море. Проминувши смугу прибою, вони розгорнули корабель на схід і почали ставити паруси. І ось трапилося так, що, пораючись у напівтемряві біля парусів, Ако раптом втратив рівновагу і з легким криком упав за борт. Тривожні вигуки матросів вітер одніс у море. Остров'яни, що виїхали на своїх човнах у лагуну подивитись, як відпливає корабель, не чули хвилинної метушні на палубі. Дивним їм здалося хіба тільки те, що судно, яке вже віддалялося від берега, раптом зупинилось і якусь мить наче стояло на місці. Але потім воно знову рушило і, блимаючи білястими сигнальними вогнями, поступово зникло в ночі.

Над водою Ако не з'являвся.

— Падаючи, він, як видно, забив голову і втратив свідомість,— вирішив капітан.— Нам нема рації затримуватись. А шкода... добрий був робітник.— І, вшанувавши таким званням, цивілізованого дикуна викреслили із списку живих. Можливо, після повернення «Даппера» до порту відповідна установа і оголосить, що розшукуються спадкоємці, а може, й ні. Та й то сказати, яка могла бути спадщина у такого всесвітнього бродяги (кілька шілінгів неодержаної платні), і які в нього могли бути спадко-

ємці. У старому мішку для речей, який Ако залишив на кораблі, знайшли тільки зношене лахміття. А нового мішка, який він раніше ховав у старому, ніхто не бачив.

4

Метрів з тридцять Ако проплив під водою. Цього було досить, щоб з корабля його більше не могли побачити. Висунувши голову з води лише настільки, щоб можна було дихати, Ако пересувався безшумними еластичними рухами тіла і все більше віддалявся від корабля. Коли мотор «Далпера» знову загуркотів, остров'янин уже проминув смугу прибою і плазом добирався до рифу. Там він ще деякий час полежав, припавши до землі, і тільки тоді, коли пір'юги остров'ян повернулись на берег, Ако встав і рушив по рифу на схід. Так він ішов хвилин з п'ять, а може й більше, поки не досягнув місця, де риф завертав у лагуну напроти мису, що утворює східне узбережжя бухти острова. Тепер він уже був упевнений, що з селища остров'яни його не помітять. У цьому місці лагуна була завширшки метрів з вісімдесят. Над островом сяяв місяць. І знову, як у ті далекі дні, мерехтіло плесо лагуни, сріблом відливало листя в купах дерев і чагарників, і стрункі пальми кидали довгі тіні. Якусь хвилину Ако стояв ніби у півсні, віддаючись чарам почуттів, які на нього налізували. Сновидінням здавалася йому ця мить, але він знав, що тепер це вже не сон. Це його батьківщина, це вона спочиває тут у нічній тиші — така ж прекрасна й улюблена, як і раніше. Кинь Ако камінь через лагуну, і він впаде на березі Рігонди... Скрики від радості й щастя, і тебе почує твоє плем'я! Вдома... ти вдома, Ако! Ти більше ніколи не розлучишся з цією землею — твоя доля, кожне твоє зітхання від цього дня до смертної години будуть пов'язані з долею Рігонди.

І раптом він відчув, що більше не може спокійно стояти на місці. Торпедою врізалось його тіло у воду, дужі руки безшумно й швидко розсікали блискуче плесо, здіймаючи обабіч легкі брижі. Ако не турбувала думка, що на нього може напасти спрут чи акула — нехай вони тільки спробують, тоді побачать, що Ако не розучився битися з потворами. І ось він уже на березі, мокрий, тро-

хи втомлений і схвильований. Але не від втоми припав він до землі і гладив рігондський пісок, траву, коріння, стовбури пальм. Його губи шепотіли дивні слова, він розмовляв з вітром, що шелестів у чагарнику, він запитував і відповідав плескоту води, яскравому місячному сяйву, тихому стрекотанню незримих комах. Йому хотілося обійняти і притиснути до своїх грудей цей маленький світ, слухати, як б'ється його серце, і ласкаво підбадьорювати: «Я тепер вдома, все буде гаразд». Настільки незвичайними були ці почуття, що він ладен був сміятись і плакати в один і той же час.

Пізно вночі якийсь чоловік ішов лісом у напрямку до селища, туди, де в своїх легких житлах спало плем'я цього острова. Зробив гак, обійшов бухту і з суходолу наблизився до хатин остров'ян. Ніби жива тінь, пересувалася його постать між стовбурами дерев. А потім він вийшов з гаю і став шукати очима одну з хатин, яка мала бути тут. Але місце домівки Оно й Тулі було порожне. Інша халупка, в побудові якої прибулий пізнав ознаки іншого роду, стояла на пагорбі біля завороту затоки.

Ако пішов далі. Марно шукав він житло Хітахі там, де воно було раніше. У нього здригнулося серце, коли він побачив покинуту, присипану піском домівку, біля якої колись поралися милі руки смуглошкірої дівчини Неліми. У цю мить йому здалося, що все, все тут зруйноване й спустошене, що він прийшов у пустелю, у царство смерті й мовчання. Де ти, Неліма? Де ви, Оно й Тулі, мій молодший брат і всі мої добрі друзі? Ідіть сюди, сядемо біля вогнища, і я розповім вам бувальщину про далекі моря.

Відірвавшись від дерева, з тріском бухкає об землю стиглий плід. За рифом шумить океан, свіжий нічний вітер куйовдить волосся Ако. І раптом він чує в п'ятьмі зойки болю, це дуже дивно, що вночі так кричать. У хатинах шарудять спальні циновки, в багатьох житлах чути боязкий шепіт. А зойки не вщухають.

Ако повертається до гаю і, ховаючись за стовбури дерев, прямує в той бік, звідки долітають несамовиті зойки. Вони приводять його до бунгало англійського агента. На веранді горить вогонь. На столі валяються перекинуті бокали й порожні пляшки. У пасмі світла, що примхливо розпливається в п'ятьмі, видно п'яного, як ніч, чужого чо-

ловіка. Обличчя його мідно-бурякове, в куточках рота збилася піна й слина. Потворно перекошене від гніву обличчя нагадує хижого птаха — Ако бачив багато таких облич у всіх країнах світу. Білий недолюдок канчуком бив якогось остров'янина, що безсило звалився на підлогу, супроводжуючи свої удари хрипким ревом:

— Мавпа, бовдур несосвітений! Це тобі за твої ду-рощі, за неповороткість, за ледарство! Це за розбиту чарку! А це за воду, що нагрілася, і незаметену веранду! Ось тобі, на!.. на!.. на!..

Потім він штурхає ногою залякану людину і важко відкидається в кріслі, очі в нього виблискують і ніздрі від збудження невпинно роздуваються й опадають. Кроків за двадцять від бунгало починає блищати інша пара очей, але агент цього не бачить. Розлючений і похмурий, стоїть Ако на узліссі, мов кам'яна статуя, і йому здається, що весь острів стогне, що лісова хаща і море, земля і повітря шепочуть йому повість про свої страждання. Тепер Ако знає, що цей острів вже не той, що був раніше. Чобіт колонізатора брутально потоптав волю його племені. Рігонда перетворилася на острів страждань.

Ако нахиляється до землі. Щось свистить у повітрі. Щось тверде й ребристе раптом б'є агента по щоці. На ній виступає кров. Миттю настає тиша. І темношкірий остров'янин, що скочив на ноги і здивовано дивиться на свого володаря, і білий недолюдок, якого поцілів камінь, що вилетів з темряви, — обидва вони ніби затаїли подих і чекають чогось надзвичайного. Містер Портер виглядає зовсім розгубленим, він лупає очима і обмацує знівечену щоку, — це й справді кров, і справді в нього шпурнули каменем! Якийсь остров'янин насмілився підняти руку на біле божество! Божество цим вкрай вражене й спантеличене.

Але марно він прислухається, придивляється до кущів і груп дерев. Острів мовчить. У гаю навіть гілка не ворухнеться.

Опівночі Онеагу розбудило місячне світло, що вдарило йому в обличчя через розчинені двері хатини. Юний остров'янин розплющив очі, і сон одразу злетів з нього. На дверях хатини стояв якийсь чоловік. Його обличчя не було видно — воно було у затінку. Однією рукою він тримав зсунуту вбік циновку, що заміняла двері, а погляд його був прикутий до Онеаги, його дружини Тамо й обох дітей.

Онеага трохи підвівся і злякано запитав:

— Що трапилось? Біла людина знову скаженіє?

— Білий володар одсипається з похмілля, але він неодмінно знову буде скаженіти, — відповів Онеазі чийсь голос, який він колись у своєму житті чув, але тепер не міг пізнати. — Вийди сюди.

Незнайомий відступив від входу і, переконавшись, що Онеага йде за ним, пішов через гай до чагарника. Тут він зупинився і повернувся лицем до світла.

— Онеага, ти пізнаєш мене?

Онеага з хвилину дивився в це обличчя, колись юне й ніжне, а тепер від усього пережитого таке худорляве, суворе й мужнє.

— Я тебе бачив... — дуже зніяковівши пробурмотів остров'янин.

— Ти мене бачив, Онеага, але мене довго тут не було. Чи пізнаєш ти мене? — Посмішка, що з'явилася на обличчі пришельця, зм'якшила його, і в ньому проступило щось таке, що збереглося в пам'яті Онеаги. І раптом він здригнувся, вкрай зляканий відсахнувся назад, в очах його промайнув жах, покірливість, благання.

— А-ко... — зірвався боязкий шепіт з уст Онеаги.

— Так, брате, я Ако. Не бійся мене, я не дух, я жива людина, така ж сама, як і ти. Я прибув на кораблі, що вчора зупинився в лагуні, і потай від білих людей втік на берег. Вони думають, що я помер, але я живий, Онеага. Я ніколи не вмирав. Підійди, помацай мої руки, послухай моє серце. Воно б'ється так само, як і твоє. На мені одяг білих людей, але скоро я перестану носити його. Тоді всі ви пізнаєте мене.

Несміливо, з острахом наблизився Онеага до брата,

боязко доторкнувся до нього руками; обмацуючи, вони бігали по його плечах, грудях, обличчю. Ако посміхався. І з обличчя Онеаги поволі зникав забобонний жах, він повірив, що перед ним стоїть жива людина, Ако, а не тїнь померлого брата. Бурхлива радість охопила його, він стрибав навколо свого брата, підбігав до нього, гладив його плечі й обличчя, потім відскакував, здалеку дивився в очі Ако і захоплено посміхався.

— Говори тихіше, Онеага,— застеріг Ако.— Біла людина не повинна знати, що я прийшов на острів. Давай підемо далі від хатин.

І вони заглибились у хашу. Коли радість Онеаги від зустрічі з братом трохи стихла, вони сіли під великим хлібним деревом і довго розмовляли.

— Розкажи, Онеага, що ви про мене думали, коли я поїхав?

— Ми думали, що ти більше не повернешся, бо білі люди розгнівались на тебе. Двічі на рік ми ставили на Тихому березі їжу й питво для твоєї душі. Неліма довго вірила, що ти повернешся. Вона часто видиралась на гору і дивилась на море. І коли ти все не приходив, вона хотіла піти слідом за тобою. Одного разу вона взяла пір'югу і попливла за риф так далеко, що з острова вже не стало видно її. А потім піднявся міцний вітер і пригнав пір'югу назад до острова. Тоді Неліма сказала, що це ознака, попередження, щоб вона не сміла йти слідом за тобою і що ти коли-небудь сам повернешся. Плем'я збудувало хатину Манго, і Манго просив Неліму стати його подругою. Але вона не пішла в хатину Манго. Ловаї одержав хатину й пір'югу і запросив Неліму до себе, але вона і до нього не пішла. «Я повинна чекати Ако,— сказала вона,— я обіцяла хазяїнувати в його хатині». Потім Хітахі навчив її готувати з коріння й плодів настоянки, які роблять хворих міцними й здоровими, і Неліма стала відвідувати хворих в хатинах, допомагати хворим дітям і кволим жінкам. Ніхто більше не кликав її за подругу до своєї хатини — вона стала другом усіх немічних.

Затаївши подих, слухав Ако розповідь брата. При світлі місяця його обличчя було як на долоні, і Онеага бачив, наскільки схвильований брат. Він принишк, поки Ако не запитав:

— А як інші?

— Багато старих чоловіків і старих жінок померли, але на острові багато хлопчиків і дівчаток, які народилися вже без тебе. Хітахі помер на третю весну після того, як тебе забрали. Старійшиною племені став наш батько. Оно довгий час давав поради нашим чоловікам і був добрим старійшиною, поки білі люди вдруге не прибули на острів. Тоді він сказав: «Білі люди несуть нам біду й лихо. Вони вже завезли мого сина Ако; тепер вони приїхали, щоб знову забрати кого-небудь із собою. Не дозволимо цього, не підпустимо їх близько до себе». І всі чоловіки й жінки пішли слідом за ним у ліс, а білі кинулися навздогін і хотіли примусити нас повернутись. Вони оточили нас з усіх боків, метали грім і блискавку з своїх дрюків і пригнали нас до затоки. Кілька днів вони пробули на острові, а коли відпливали, вони дали нашому батькові посудину з солодким вогняним напоєм. Оно випив і став ніби божевільний: повалився на землю і зареготав. Потім злий дух, який вселився в нього, загнав батька в лагуну, і він утонув. Через два повних місяці кокосовий горіх упав на голову нашій матері і вона пішла до батька в підземний світ. І зараз же після цього приїхав білий чоловік. Він скликав усіх людей і сказав, що віднині він наш старійшина і володар, ми повинні виконувати все, що він накаже.

— Що він наказав вам робити? — із стогоном вихопилось з грудей Ако.

— Перш за все він наказав збудувати простору хатину, де він тепер живе, і другу хатину, куди складають кокосові горіхи, плоди та інші речі, які ми йому приносимо. Він б'є всіх, хто нерозторопно працює і не приносить стільки кокосів, скільки він бажає. Він завжди злий, кричить і б'є ногою кожного, хто підійде до нього ближче. Ти пам'ятаєш Манго?

— Звичайно, Онеага, він був моїм другом.

— Манго не хотів віддавати білому своїх горіхів, він не послухався його наказу і не пішов працювати, а втік у ліс. Тоді білий володар взяв громобійний дрючок і пішов шукати Манго. Він знайшов його на другому березі острова. Манго відразу ж схопився на ноги і хотів сховатися, але грім білої людини настиг його і вбив. Після цього ніхто вже не наважувався не послухатись білого володаря. У нього є грім. Остров'яни нічого не можуть зробити. Вони віддають усе, що в них вимагають, вони

лазять на пальмові дерева, скидають звідти горіхи, сушать копру і зносять її до великої хатини. За це білий володар дає тонкий блискучий камінчик, в якому можна бачити себе ще виразніше, ніж у спокійній воді. Часом він дає строкату тканину, інколи блискучі буси, чоловіків він хоче привчити тягнути дим з чудної штуковини, яка називається люлькою. Тому, хто краще за всіх йому догодить, він дає сьорбнути ковток вогняного напою.

— Що він ще робить тут на острові?

— Він веде чоловіків до підніжжя гори і наказує копати землю. В іншому місці наказує відбивати від скелі великі шматки каміння. Молодих хлопців він посилає в лагуну, щоб ті пірнали й діставали з дна черепашки. Якщо у якійсь черепашці знаходять біле блискуче зернятко, то він забирає його собі, а хлопцю дає що-небудь. Блискучі зернятка ніхто не сміє приховувати. Один хлопець запхнув зернятко у вухо і хотів було принести його в хатину, але білий володар помітив це. Він відірвав хлопцю вухо і бив його палкою по спині доти, доки той не став харкати кров'ю.

— І ніхто не допоміг йому... тому, кого били?

Онеага здивовано подивився на брата.

— Не допоміг? Як же можна допомогти? Біла людина — володар, його треба слухатись. У нього грім, який убиває людину. А в нас нічого немає. Не можна чинити опір білій людині.

— У мене також є грім, Онеага. Такий самий, як у білого. І зовсім це не грім, а маленька, кругла куля, яку підпалений вітер заганяє в тіло людини. Я вмю підпалювати такий вітер. І якщо захочу, білий володар буде мертвий. Але розповідай далі — все, що ти про нього знаєш.

І Онеага продовжував свою розповідь. Містер Портер панував у своєму царстві, як древні деспоти. Він облюблював собі слуг і служниць з остров'ян, він наказував найкращим дівчатам спати в його хатині, — коли одна набридала, він брав іншу. Не було нічого на світі, чого б він не міг і не насмілився зробити.

— Де зараз Неліма? — запитав Ако.

Онеага понурив голову і довго мовчав.

— Білий володар покликав Неліму до своєї хатини. Добром вона не пішла. Тоді він наказав привести її си-

ломіць і заперти в своїй хатині. Зараз вона там. Він більше не випускає її.

Обличчя Ако пересмикнулось і зблідло. Ніби поринувши в думи, він довго дивився вдаль, у темні кущі, потім промовив:

— У тебе є пірога, Онеага?

— Звичайно, Ако.

— Ти завтра поїдеш ловити рибу?

— Поїду.

— Тоді переїдь через лагуну до правого боку рифу. Біля двох пальм ти знайдеш клунок. Візьми його в пірогу і перевези через лагуну, але так, щоб інші не бачили,— це мої речі. Я чекатиму тебе за мисом в чагарнику. А потім піди і поговори з моїми й твоїми друзями, з тими, хто не дружний з білою людиною. Розкажи, що я повернувся і хочу звільнити острів від цієї напасті. Нехай вони приходять завтра вночі в улоговину до підніжжя великої гори, нехай ідуть тихо і візьмуть з собою остені, але так, щоб білий володар нічого не помітив. Жінкам і дітям не кажи нічого. З боягузливими чоловіками не говори. Якщо люди послухаються мене, Рігонда знову стане вільною і ми зможемо жити, як самі захочемо.

— Ой, Ако, і ти зумієш це зробити?

— Зумію, Онеага. Вірте мені. Завтра вночі я розповім вам, що мені довелося пережити на чужині у білих людей.

— Ако, тобі не хочеться їсти? Я принесу тобі щонебудь з дому.

— Не турбуйся про мене. У лісі є що їсти. А тепер іди.

Онеага встав, довірливо й дружньо посміхнувся своєму великому братові, який прийшов звільнити своє плем'я; потім пішов назад до берега затоки, до своєї хатини. Коли Онеага зник, Ако сів під деревом і стиснув голову руками. Похмурими й важкими були його думи, серце краєв гострий біль.

2

Півколом перед Ако сидів цілий натовп чоловіків і юнаків. Всього він нарахував п'ятдесят шість чоловік. Вони прийшли з остенями, з важкими дрючками, праща-

ми й костяними кинджалами. Дорослі й літні чоловіки ще добре пам'ятали Ака, а молодшим хлопцям він здавався легендарним героєм, істотою з далекого минулого, про яку розповідалось у родових переказах. Тому юнаки дуже здивувалися, коли побачили перед собою молодого, дужого чоловіка, а не старого діда, яким у їхньому уявленні мав виглядати Ака. І коли він говорив, у нього був голос живої людини, такий самий, як і в інших чоловіків Рігонди, тільки думки були інші, і те, що він розповідав, настільки незвичайне, що в очах слухачів це робило Ака істотою майже надприродною.

Місяць розливав світло над затишною улоговиною, і в цьому примарному освітленні казковою здавалася постать Ака, що стояла перед натовпом людей. Говорячи, він не рухався, тільки збуджено палали його очі і бурхливо здималися груди. Промова Ака линула плавно, сповнена впевненості і первобутно-піднесеної урочистості. Він говорив:

— Брати мої, чоловіки і юнаки Рігонди! З вами говорить ваш брат Ака. Він довгі роки був у Чужій країні у білих людей, і ви вважали, що він помер. Але Ака не помер, він був лише втрачений для свого острова і для свого племені, і мертві були його радість, його воля й щастя. Він бачив те, чого не побачиш звідси, — острови, більші й менші від нашої Рігонди, білих, чорних, жовтих і коричневих людей, селища з величезних кам'яних хатин, човни, які розміром у тисячу разів більші, ніж наші пір'яги, і які плавають по морю без парусів, бачив усілякі інші дивні речі й події. Ака зустрічав і добрих, і злих людей. З добрими йому добре жилося, злі мучили його. Він хотів додому, але не міг знайти дороги. Ніхто не знав, де знаходиться Рігонда. Коли б білі знали це, вони ніколи не залишили б вас самих. Ні, тоді вони давно прислали б величезного човна, який зветься кораблем, і біла люта людина вже давно оселилася б на острові. Я знаю, як вам тепер живеться. Ви більше не можете жити так, як вам подобається. Тут тепер білий володар з громобійним дрючком і канчуком, він примушує вас працювати на себе і робить з вами, що йому заманеться. Чи краще вам стало, ніж раніше?

Остров'яни, понуривши голови, похмуро мовчали. Ака почув спільне зітхання.

— Чи радіє у вас душа, коли чужоземець б'є вас,

відриває вуха і штурхає ногою? Чи можете ви безтурботно співати, коли він наказує знести до свого сарая всю копру і каже: «Це мое»? Може, ви думаете, що блискучі камінчики, буси й клапті тканини, які він шпурляє вам, коштують дорожче, ніж те, що ви даєте йому? Може, вам здається, що він божество і ви повинні підкорятися йому? Ви боїтеся громобійного дрючка? Ви покійно мовчите, коли він забирає до своєї хатини ваших дочок і сестер, дружин і подруг? Ви вірите, що він всемогутній і йому не можна перечити? Друзі, це помилка. Прибулий — така ж людина, як і ви, він так само народжується, а настане час — помирає, як і люди на острові. Він не може панувати ні над землею, ні над морем, і ніякий бог йому не допомагає. Він тільки розумніший від вас і знає те, чого ви ще не знаєте, бо на Рігонді ніхто ще не навчав вас цього. І ви могли б змайструвати громобійний дрючок і вбити чужоземця так само, як він убиває вас. І ви змогли б збудувати такі самі кораблі, які будує він, ви все змогли б. Тоді він не насмілювався б люто кричати, штовхати ногою і бити вас. Всього цього можна навчитися. Тому я не лишився в Чужій країні, а приїхав додому, щоб допомогти вам. Я знаю те саме, що й біла людина, у мене є громобійний дрючок і вогонь. Обміркуйте все і скажіть мені, чи хочете ви, щоб усе лишилося так, як воно є тепер, чи щоб стало так, як це вам до вподоби?

— Ой, Ако, невже ти можеш це зробити? — стогоном пролунало запитання Ловаї.— Ми хочемо жити вільним життям, але хіба це можливо? Білий володар розгнівається, якщо ми не послухаємо його.

Ако похмуро посміхнувся.

— Білий володар слухатиметься нас. А якщо ні, тоді ми розгніваємось. Що захочемо, те й зробимо. Він один, нас багато. Один підкоряється більшості, а, якщо не підкоряється, то його знищують. Рігонда належить нам. Білі люди не можуть відняти її. Нехай вони живуть в своїй країні, ми у них нічого не просимо. Те, що є на острові, належить нам, і нам воно потрібне, ми нічого не віддамо білому. А якщо йому що-небудь знадобиться з того, що у нас є над міру, то нехай він приходять як друг і скаже: «У вас є оце, а у нас це. Зробимо справедливий обмін. За отаку кількість копри я вам приділю ось стільки і от стільки гарних тканин, посуду та інших хороших речей». І, якщо він захоче чесно міняти, тоді ми

станемо обмінюватись, а якщо надумає шахраювати, то ми нічого не дамо йому і нічого не візьмемо в нього. Тоді прибулий отямиться і зрозуміє, що ригондські люди не дурні, вони знають вартість кожної речі. Він повернеться і віддасть з свого добра стільки, скільки нам належить. Ми доможемося свого, якщо будемо діяти сміливо і триматися всі разом. Якщо ж ми злякаємось і почнемо слухати білого, то з нами станеться те саме, що сталося на інших островах, де я побував.

— А що там сталося?

— Там білі люди відібрали у темношкірих усю землю, всі дерева й чагарники. Темношкірі позбавлені волі, вони гнуть спину на важкій роботі, а взамін їх б'ють і лають, вони швидко старіють і помирають від тяжких хвороб. Згодом вимирають усі, і на острові не лишається жодного темношкірого. Біла людина забирає острів собі. Брати, адже ви знаєте, як це працювати на білого володаря. Він примушує вас пірнати у воду і збирати черепашки, бо в них є блискучі зернятка. За одне таке зернятко білий володар одержить стільки різного добра, що кілька років можна прожити в достатку, а що він дасть вам натомість? Нічого. Він наказує вам копати під високими горами глибокі нори і виносити з них дорогоцінні камінці. Їх вантажать на кораблі й вивозять до Чужої країни, де біла людина одержує за них безліч всіякого добра, а вам не дістанеться нічого, хоч гори й дорогоцінні камінці — ваші. Вас будуть бити й лаяти, от і все. Діти білої людини будуть походжати в розкішному одязі, вільні, щасливі й ситі. Ваші діти будуть марніти й голодати, вони не виростуть великими й красивими. Вам буде шкода своїх дітей, але біла людина тільки посміється з вашого болю. Так буде, якщо ви не послухаєтеся мене. Що ви думаєте робити, брати?

Чоловіки й юнаки звелися на ноги і стовпились навколо Ака. Онеага промовив:

— Те, що ти розповів про білого володаря, — це правда. Так він діє у нас. Ти наймудріший поміж нас. Як ти накажеш, так ми і зробимо.

— Добре, тоді я покажу вам вірний шлях, — сказав Ака. — Слухайтеся мене і нічого не бійтесь.

Коли на другий ранок містер Портер вийшов з бунгало і, позіхаючи, поглянув на лагуну та на селище остров'ян, де біля вогнищ поралися жінки, ніщо не провіщало,

що йому загрожує небезпека. Кілька дідів мирно розмовляли біля човнів, діти гралися на прибережному піску, а деякі чоловіки наладжували свої вудочки. Нагадуючи про свою присутність і могутність, Портер ляснув канчуком: «Коричневі черв'яки...— зневажливо подумав він.— От наступлю чоботом — і немає черв'яка. З моєї ласки все дихає й живе... і помирає також. Добре бути сильним». Через те, що містер Портер був у приємному настрої, він закричав не своїм голосом:

— Гей, стовпище ледарів, чи довго ви ще думаєте байдикувати біля своїх халуп? На роботу, дияволи! Збирайтесь і гайда в лагуну. Якщо до вечора не наловите мені цілу пригорщ гарних перлин, то я...

Як глухар у своєму пісенному екстазі глухне, так і Портер, сп'янілий від свого гучного голосу, не чув нічого — ні шелесту кущів, ні хрускоти піску, ні тихого шуму кроків. І раптом він був оточений, повалений ниць на землю, і спину його осідлала ціла ватага чоловіків. Він не бачив, але почував, що з рук у нього видирають канчук, від пояса відстібають револьвер, а ноги його й зап'ястя обплітають міцними мотуззяними путами. Потім його перевернули горілиць і притулили до стовбура пальми. На чолі натовпу остров'ян стояв ставний чоловік, якого Портер на острові раніше не бачив. Він тримав у руці револьвер і батіг Портера і з похмурим спокоем спостерігав полоненого.

— Що це означає, негідники? — заревів Портер.— Негайно відпустіть мене, інакше я всіх вас знищу своїми громами!

— Тихше, громовержець знайшовся...— на велике здивування Портера чистісінькою англійською мовою сказав невідомий чоловік.— Не шаленій. Твоїх громів ми не боїмося. Чому ти так зблід, містер Портер? Може, ти думаєш, що ми одірвемо тобі вуха так само, як ти відривав наші? Не бійся, цього ми не зробимо. Ми зовсім не такі собаки, як ти. Дивись і дивуйся, білий звірю. І пам'ятай, так буде з кожним, хто спробує прийти сюди з ворожнечою.

Потім Ако сказав щось остров'янам їхньою мовою. Щасливі й збуджені, кинулися люди до бунгало білого чоловіка, розчинили навстіж двері й вікна, витягли на двір тюки мануфактури, пляшки з напоями, зброю, меблі, дрібні товари для обміну і скриньку з перлами. Вони

урочисто склали все це в гаю під деревами. І Ако сказав:

— Це тепер наше, ми поділимо це між собою.

Люди співали, стрибали, галасували від радості. А юнаки тимчасом нанесли із складського сарая у човен Портера цілу купу сушених плодів, копри, в'яленої риби та інших харчів. Кілька хлопців збігали до джерела і, принісши у глеках води, налили її у дубовий бочонок. Вони були навіть настільки послужливі, що самі прикріпили щоглу на човні і поставили парус. Потім володаря острова під загальний регіт і пісні посадили в човен. Ако та ще двоє чоловіків залізли в нього і у супроводі цілої флотилії пір'ог виїхали через розколину в рифі у відкрите море. Вони відплили так далеко, що з берега їх майже не було видно. Тоді Ако і його супутники перерізали мотузки, якими Портер був зв'язаний по руках і ногах, і перебрались у пір'оги остров'ян.

— Нехай море вирішує твою долю,— сказав Ако.— Якщо ти пристанеш де-небудь до берега, то розкажи людям, що р'гондське плем'я не хоче стати рабами. Кожного, хто прийде сюди як ворог, спіткає твоя доля. Якщо ти загинеш, це не буде надто суворою карою за твої гріхи. Держи курс на північний захід, там є острови. Через кілька тижнів ти зможеш добратися до них. Якщо ж ти спробуєш наблизитись до Р'гонди, ми тебе знищимо. Люди вдень і вночі стоятимуть на варті.

Підстрибуючи і похитуючись, пір'оги остров'ян швидким ходом попливли назад до берега. Містер Портер був настільки приголомшений, що забув навіть вилятись. Ніби знущаючись з його безсилля, дзюркотіли й плескались хвилі. Сонце пломеніло над водяною пустелею, у парусі свистів вітер, і, ніби палець застережливо піднятий до неба, височів вдалині пік р'гондської скелі.

Портер схопився за стерно.

— Свинство та й годі,— пробурмотів він.— Але я вам ще покажу... ви ще побачите в мене, де раки зимують, будьте певні, ледарі прокляті!

І він погрозив кулаком у напрямку острова.

Усе рігондське плем'я зібралось на невеликій, вкритій чагарником галявині між підшовою гори і лагуною. Люди старіші сіли на землі, схрестивши під собою ноги, інші присіли навпочіпки, спершись на одно коліно, а більшість стояла. Дорослі час від часу стримували підлітків, коли ті підіймали метушню і зчиняли галас, що заглушав голоси Ако та інших чоловіків. Жінки колихали на руках своїх малят і робили все, щоб вони не розплакались. Лише радісних криків птахів ніхто не міг стримати, так само як і гомону хвиль, що весь час лагідно гули за рифом.

Більшість присутніх все ще не могла збагнути того, що сталося, і в їхніх очах Ако читав то сумнів, то розгубленість, то невисловлене благання. Біла людина — ця все-сильна істота, якій жоден остров'янин не смів перечити, — була сьогодні принижена, з ганьбою і глузуванням вигнана з острова! Рігондці не тільки насмілилися вчинити опір, але й силоміць нав'язали білому володареві свою волю. Що тільки тепер буде! Гнів білого володаря страшний. Розгніватися, як він, не може жоден остров'янин навіть у хвилину найтяжчої образи. Що ж буде, якщо він повернеться разом з іншими білими... якщо нашле на острів жакливі спустошливі грози? Він вже надумає, як помститись над ними.

Ако розумів, які думки хвилювали в цю мить голови його одноплемінників. Перше сп'яніння після здобуття волі в них уже пройшло, і почалося щось схоже на похмілля, яким наступного дня вранці страждає остров'янин після того, як напередодні ввечері вип'є над міру доброго напою ави. Ако усвідомлював, наскільки велику він узяв на себе відповідальність, — адже він призвідник всього, що сталося, йому і відповідати за наслідки. Ако готовий був до цього. Жодної хвилини він не шкодував за тим, що сталося, ні, його не пригнічували клопоти про можливі події в майбутньому. Все було правильно, інакше не могло і бути. Якби Ако не зробив цього, йому не варто було повертатись на батьківщину.

Ако зупинився в колі своїх одноплемінників і заговорив:

— Слушайте, мої брати й сестри! Я розкажу вам про те, як живуть люди на інших островах і в Чужій країні. Ви повинні знати, що буває, коли якийсь плем'я більше не може жити так, як йому самому подобається, а вимушене жити так, як наказують чужоземці. І коли ви дізнаєтесь про це, вам стане зрозуміло, чому білій людині, яку ми сьогодні випроводили в море, немає місця на нашому острові.

Настала глибока тиша. Весь час, поки він говорив, всі очі, не відриваючись, дивилися на Аго.

І він розповів рїгондським чоловікам і жінкам про розкидані в океані острови і архіпелаги, де остров'яни на протязі вже кількох поколінь мучаться в ярмі рабства, підвладні сваволі колонізаторів. Він розказав їм про вимерлі народи і про ті нещасні племена, які були вивезені із своєї батьківщини на далеку чужину, де їх примушували надриватися на плантаціях і в копальнях. Там люди вмирили від хвороб і гинули, не витримуючи непосильної праці, і ніхто з них ніколи більше не повернувся на свій рідний острів. Плоди, вирощені ними, риба й перли, які вони добували, дорогоцінні камінці, які вони знаходили в надрах землі,— все це загарбували чужоземці, жорстокі володарі, такі ненажерливі й жадібні, що їм завжди всього було мало.

— Але не думайте,— говорив Аго,— що білі виживають соки тільки з наших людей, таких, як ви і я. Ні, вони грабують і своїх одноплемянників, інших білих. Частина білих людей примушує іншу частину білих понад силу трудитися і жити впроголодь, щоб тільки самим всього було якнайбільше. Є і такі темношкірі, що, беручи приклад з білих, самі погано поводяться із своїми темношкірими братами, мучать і грабують їх, і ці темношкірі грабїжники нічим не кращі від білих. Виходить, не за кольором шкіри треба судити, добрі люди чи жорстокі, а за їхніми вчинками: є добрі білі, коричневі, чорні люди, і є погані білі, коричневі та інші люди. Щоб добрі люди могли уникнути несправедливості, вони повинні триматися гуртом проти всіх поганих людей. В Чужій країні я зустрїчав і таких білих, які ставились до мене, як брати. Якби вони колись приплили на великому човні на наш острів, ми могли б їм дозволити залишитись у нас. З ними ми жили б, як з добрими друзями. Багато я побачив різних країн і всїляких народів, і в кожній країні більшість

становили такі люди, яким живеться важко і які прагнуть до кращого життя. Ми сьогодні вигнали з острова свого тирана, бо він був один, а нас багато і всі ми були одно-стайні. В інших землях таких тиранів набагато більше, і тим, хто бажає від них звільнитися, не так вже легко це зробити. Тому там ще довго треба боротися, збирати сили, домагатися одностайності — тоді й там люди проженуть насильників і заживуть вільно. Я бачив своїми очима і чув на власні вуха, що й там з кожним днем все більше людей починають думати однаково. Завтра стане більше, а післязавтра ще більше таких, що прагнуть волі. Вони хочуть стати вільними. А ми вже завоювали волю; наше завдання — не втратити її. Хочете ви цього?

— А чи зуміємо ми? — пролунав у натовпі чийсь голос. Ако поглянув на того, хто говорив, і пізнав Ловаї.

— Треба дуже захотіти, тоді зуміємо, — відповів Ако. — Так дуже захотіти, щоб не жаль і не страшно було навіть вмерти за це.

Ловаї ще крок ступив до центра кола.

— Ми тобі віримо, Ако, — сказав він. — Ти був у далеких краях і багато чого побачив. Тобі краще знати, що можна і чого не можна. Одна тільки думка гнітить мене.

— Що це за думка, Ловаї? — запитав Ако. — Може, ми всі разом зуміємо обміркувати її і вона перестане пригнічувати тебе.

— Що буде, коли біла людина, яку ми прогнали в море, повернеться на острів? — продовжував Ловаї. — Може, білий володар приїде не сам, а з багатьма іншими білими людьми. І в них будуть громобійні дрючки та інша жажлива сила. А в нас тільки один громобійний дрючок, і ти один умієш з ним поводитись. Що ж ми тоді зробимо проти білих?

Ако з хвилину обдумував відповідь, потім сказав:

— Це невірно, Ловаї, що в нас тільки один громобійний дрючок. У нас їх кілька — великих і малих. Я навчу вас, як поводитись з ними. І хіба ви хочете, щоб біла людина знову кожного дня біла вас і штовхала ногами?

— Ні, ні! — пролунало з усіх боків. Ніби відбиваючись від страшно́ї небезпеки, люди махали руками, а в очах їхніх темнів жах.

— Вірно, брати й сестри, — відповів Ако. — Цього не можна припустити. І тому нам доведеться боротися. Білі

недолюдки не залишать нас у спокої. Вони не примиряться з тим, що ми прогнали Портера. Рано чи пізно вони дізнаються, що сьогодні трапилось на Рігонді. І тоді пришлють іншого Портера, і він буде анітрохи не кращим від колишнього. Але поки вони ще не знають цього, ми повинні використовувати кожний день, щоб підготуватися до боротьби з ними. Ми повинні бути готовими до тривалої боротьби і великих труднощів. А щоб добре підготуватися, треба все як слід обдумати і тоді вже гуртом робити те, що треба буде.

І знов заговорив Ловаї.

— Ако говорить вірно. Буде боротьба. Треба бути готовими. Всі повинні робити те, що потрібно для загального добра. І щоб все йшло, як слід, один повинен бути старшим. Що він накаже, те всі і робитимуть, а не те, що кому на думку спаде.

— Правильно говорить Ловаї,— відгукнулось у натовпі багато голосів.— Старійшина потрібний. Такий, як Хітахі... такий як Оно.

І всі погляди звернулись до Ако. Він зрозумів, про що думали його одноплемінники. Нарешті один старий, Таомо, голосно висловив те, що у всіх було на думці.

— Ако більше від усіх знає. Ако і бути старійшиною. Він знає, як боротися із злими людьми. Ми будемо робити, що він накаже.

Довкола пролунали вигуки схвалення.

Тоді Ловаї повернувся до натовпу і запитав:

— Чи думає хтось із вас інакше, ніж Таомо та інші?

— Ако! Ако! — кричав натовп, і всі радісно, підбадьорливо махали руками.— Ако буде нашим старійшиною.

— Так хоче народ,— звернувся Ловаї до Ако.

— Добре, якщо так хоче народ, я виконаю його волю,— відповів Ако.— Ви обдаровуєте мене великим довір'ям. Я постараюся зробити так, щоб вам не довелося сказати: «Ако нас обдувив». Усі свої знання я віддам вам, щоб і ви про все знали. З цієї хвилини в моєму житті буде одна тільки мета і завдання: робити все, щоб рігондці завжди лишалися вільними і щоб їм жилося добре.

— А що нам тепер робити? — нетерпляче допитувався брат Ако Онеага.

— Я хочу продумати все до кінця,— відповів Ако.—

Дайте мені подумати до ранку і побути на самоті. Тоді я скажу вам, що я надумав.

— Та хіба ти ще не знаєш? — розчаровано вигукнув хтось.

— Знати можна багато, але з того, що знаєш, треба вибрати найкраще і найпотрібніше,— пояснив Ако.— Тоді не доведеться робити зайвого, а потрібне не забудеться.

— Думай добре і багато, Ако...— побажали йому люди.

Натовп почав потроху розходитись. Незабаром Ако залишився на галявинці сам. Деякий час він постояв там, самотній і мовчазний, потім поволі рушив у ліс.

2

Ако довго блукав у лісі і чагарниках. Сьогодні йому нікуди було поспішати,— час, коли він поспішав, відійшов у минуле, з ним було покінчено в ту саму мить, коли Ако вперше після довгих блукань ступив ногою на рігондську землю. Відчуття щастя, що сповнювало всю його істоту, неможливо описати: воно було подібне до чистої, прекрасної мелодії, яку співала душа пришельця і чарівним звукам якої вторило все живе, доступне поглядом; воно могло порівнятись із сходом сонця, з пробудженням усієї природи після довгої темної ночі; якби можна було в одному почутті з'єднати все прекрасне, радісне й піднесене, всю чарівність фарб, світлий трепет життя, незрозумілий і безперервний хід всього земного, тоді у нас, може, склалося б хоч приблизне уявлення про те, що зараз переживав Ако, повагом прогулюючись незабутніми місцями часів своєї юності.

Багато що в цьому ландшафті було вже не таким, як колись. Старі дерева поступилися місцем перед молодими, там, де були колись галявинки, тепер розкинулися квітучі гаї, багато молодих пальм тяглися до сонця своїми благородними верхівками там, де раніше берег лагуни був голим. Усе народжувалось і помирало, все змінювалось, незмінним і вічним залишався тільки сам закон життя.

У деяких місцях, з якими зв'язувалася якась подія в дитинстві чи юності Ако, він затримувався довше і дум-

кою воскресав у пам'яті давні картини минулого. Тоді у нього було таке почуття, ніби він марить.

— Невже це й справді дійсність? — запитував себе Ако. Неймовірним здавалося, що він знову тут — вдома, на батьківщині, в наймилішому і найпрекраснішому місці на світі, і що найтаємніші сподівання його життя нарешті збулися. І знову, так само, як минулої ночі, Ако пестив стовбури дерев, гілля чагарника і навіть землю, і уста його нашіптували ніжні слова, сповнений вдячності і радості привіт усьому навколишньому рідному світові. Ні, це були не мрії, а справжня дійсність, хоч вона і була прекрасною і казковою, як мрії.

Ако був щасливий в повному розумінні цього слова.

Він довго просидів біля джерела, спостерігаючи подібні до перлинок бульки, що йшли з дна джерела вгору, до дзеркала води. А коли сонце почало хилитись до обрію, Ако виліз на найвищу гору острова і звідти почав дивитись на світ. В пам'яті виразно постав один давній ранок, коли він піднявся сюди на гору, став на гладеньку кам'яну брилу і намагався роздивитись, що видно за краєм світу, звідки вранці випливає сонце. Нічого він тоді не побачив, лише небо та неозорий простір океану, тоді він не мав навіть приблизного уявлення про те, що знаходиться за межею обрію. Як він поривався в далечінь! Як жадав побачити небачене, спробувати невідоме! Тепер все це збулося. Ако бачив, Ако знав, він міг порівнювати.

Вся Рігонда лежала біля ніг Ако із своїми маленькими бухтами, безтрепетною лагуною, кільцем рифу довкола острова. Обіймаючи все це поглядом, Ако роздумував про положення острова серед безкраїх водних просторів океану, про континенти й моря, що знаходились там, за обрієм, і про життя, яким там жили інші люди. І раптом якесь нове почуття охопило всю його істоту: йому відкрилася вся мізерність, обмеженість його батьківщини. Сам острів і все, що на ньому було, стало значно меншим і нікчемнішим, ніж раніше. Тіснішою здалася лагуна, короткими всі відстані від одного берега до іншого, горби і навіть найвищі вершини стали нижчими — все ніби стиснулося і сплющилось. Здавалося, ніби він дивиться на свою батьківщину через зменшувальне скло. Ако знав, що це зовсім не обман зору: речі залишилися такими ж, якими були до його від'їзду, але уявлення

про навколишній світ змінилося, бо сьогодні він мав можливість порівнювати. І як тільки він робив це, розміри всіх речей ставали іншими, ніж раніше.

«Прекрасна маленька Рігонда...— думав Ако.— Від того, що ти зробилася меншою, моя любов до тебе анітрохи не змінилася. Люблю тебе так само, як і в минулі дні».

Він думав про життя на острові, яким воно було досі і яким він має стати в майбутньому. Ако розумів, що жити так, як жили рігондці до цього часу, не можна та й нема ніякої потреби. Не для того він поривався додому, щоб тут лишилося все так, як було. Він тільки хотів бути тут і застосувати на ділі свій досвід, свої знання, коли на острові старе життя почне замінятися новим; він був переконаний, що його присутність застереже рігондців від того непотрібного й згубного, що частенько іде слідом за сурогатами цивілізації, які приносять колонізатори. Старе життя остров'ян непридатне, воно надто тісне й вузьке для людини. Плем'я Ако повинно зробитися цивілізованим, причому йдеться тут не про зовнішні атрибути культури, а про саму її суть. Білі колонізатори принесуть тільки атрибути у вигляді бавовняних тканин, патефона і віктарів всіляких віросповідань, а людям на острові потрібна суть цивілізації — знання, нові поняття, вірне розуміння явищ природи і ходу розвитку людства. Вони повинні одержати це в чистому вигляді, без усяких тих шкідливих домішок, які приносить з собою кровожерлива зграя колонізаторів різних національностей. І найголовніше: зберегти свою волю, не віддати за сочевичну юшку своїх священних людських прав. Перетворити життя без втрат, щоб зміна була вигідною. Нелегко буде домогтися цього, але справа варта навіть кровопролитної боротьби. І коли все це здійсниться...

Ако мріяв не уві сні, а наяву про завтрашній день свого племені. Яким чудовим і щасливим стане життя остров'ян, коли вони досягнуть рівня культури білих людей, навчатися читати й писати, дізнаються про все, що було і є в світі! Вони збудують собі гарні, легкі житла, збудують великі човни, на яких під парусами можна буде доплисти до інших островів. Налагодиться постійний зв'язок із зовнішнім світом, назавжди закінчиться вікова самотність, світ остров'ян стане широким і величним.

«Що ж може бути прекраснішим і благороднішим, ніж присвятити своє життя такій меті — вихованню свого народу? — думав Ако.— З цього дня я повинен стати вчителем для всіх на острові, для дорослих і дітей».

Сонце поволі сідало в море. Відчуваючи наближення ночі, птахи поспішали до своїх гнізд. Стих вітерець, замовк шелест листя, тільки комахи, яких не було видно і для яких тепер наставав час нічної варти, зняли тонке стрекотання. Поринувши в думи, Ако не звертав уваги на звуки, які долинали сюди, і тому здригнувся, коли раптом відчув за спиною тепле людське дихання. Але він одразу ж посміхнувся своєму інстинктивному переляку: адже він знаходиться на своїй батьківщині, на землі згоди й дружби, на Рігонді,— тут йому ніщо не могло загрожувати.

І він обернувся. В останньому промінні згасаючого сонця золотом мінилася смуглява постать молодої жінки. Граціозна і спокійна, стояла вона перед Ако. Її волосся було прикрашене квітами, гірлянди квітів обвивали її ніжні плечі й груди, а очі, мов два маленьких сонця, дивлячись в обличчя Ако, світилися неприхованою радістю, в них Ако прочитав німе боязке запитання.

— Неліма...— тихо прошепотів він, схвильований до глибини душі. Він підійшов до неї і обережно, ласкаво торкнувся своєю щокою її щоки.

Вони довго мовчали, і тільки схвильовані удари двох сердець свідчили про радість, яка клекотала зараз в них у грудях. А потім вони сиділи на великому гладкому камені, який ще зберіг в собі тепло минулого дня, руки Ако пестили пальці Неліми, час від часу очі їхні зустрічались, і вони обоє разом починали сміятись, безтурботно й радісно — зовсім як діти.

— От нарешті я й повернувся...— промовив Ако.— Чекала ти мене?

— Так, Ако...— відповіла Неліма.— Кожного дня і кожної ночі чекала. Тебе так довго не було.

— Тепер я назавжди залишусь тут... разом з тобою.

Вони розповідали один одному про своє життя під час розлуки, про великі й малі події і невгамовну тугу, з якою вони зустрічали кожний наступний день. Багато сумної чарівності було в цих розповідях, величезна сила надії і невечерпна віра.

І ось тепер усе здійснилося. Так само, як багато років

тому, Ако сказав цієї ночі тій, що була йому наймиліша від усіх жінок на острові і в усьому світі:

— Скоро Ако збудує собі нову хатину. І новий човен буде в мене, і вудочки, свої списи і посуд для зберігання їжі. В цій хатині потрібна буде подруга, яка б розводила вогонь і чекала повернення Ако з рибної ловлі.

І так само, як колись, Неліма відповіла:

— Так, вона буде потрібна...

— Ако хоче знати, чи прийде Неліма до його хатини як подруга. Може, їй треба подумати? Ако почекає до ранку.

— Неліма вже подумала. У неї було багато часу думати, поки Ако жив у далеких краях. Вона чекала Ако.

І так само, як і колись — серед незабутньої ночі, сповненої надій ранньої юності, — сріблясте світло місяця розливалось над океаном, над заснулим островом, пальмами, білим узбережжям і двома дітьми природи, що сиділи тут, нагорі, ніжно пригорнувшись одно до одного. Було хороше — так, як і повинно було бути. Непомітно пролетіли години — без сну, немов у казці. Сховався місяць, згасли зірки, вже східна частина моря запалала золотим вогнем.

Тоді вони встали і спустилися вниз з гори, щоб сповістити одноплемінників про своє велике рішення.

3

Те, що Неліма мала стати дружиною Ако, для кожного остров'янина було зрозумілим. Цілком природно, що тепер їм потрібне було житло, де можна було б сховатися вночі і в негоду, а також вогнище для готування їжі. За інших обставин плем'я загальними зусиллями збудувало б Ако хатину, видовбало б новий човен і забезпечило б начинням, потрібним на перший час для самостійного життя, — посудом, рибальськими приладдями і мисливською зброєю. А тепер про це нічого було турбуватися — хіба біля селища остров'ян не стояло бунгало містера Портера, де було все потрібне для життя людини? Кожна родина остров'ян мала своє житло, тільки в Ако і Неліми його не було, тому зрозуміло, що бунгало Портера повинно дістатися їм. Так і вирішили на спільній раді жителів острова.

Тоді ж Ако познайомив плем'я із своїми задумами, як краще організувати життя на острові, і, коли так можна висловитись про таке миролюбне плем'я, з планами обори острова. Всі пропозиції Ако рігондці прийняли без заперечень.

І він почав діяти. На острові тепер панувало загальне цілеспрямоване пошвавлення. Детально дослідивши весь острів і зваживши, з погляду можливих у майбутньому подій, різні обставини, Ако вибрав нове місце для селища остров'ян, до якого не міг би підійти корабель. Воно знаходилось на південно-західному березі острова. В рифі там був вузький прохід, через який могли пробратися лише мілкоплавні човни, і лагуна в тому місці утворювала вузьку, метрів на двісті завдовжки, затоку, що вклинювалась в суходіл. З моря цієї затоки не було видно — її береги поросли густим чагарником, а протоку, якою вона з'єднувалась з лагуною, закривали суцільні зарості папороті. В цій затоці можна було розмістити всі піроги остров'ян, а сторонньому й невтямки буде, що за очеретом і чагарником знаходиться потайна бухта рігондців. Якщо справа дійде до відкритої боротьби, — а що так воно й буде, в цьому Ако анітрохи не сумнівався, — то ворог спрямує свої жорстокі удари на порожнє місце, не заподіявши жителям острова ніякої шкоди. Зрозуміло, що про нове розташування селища і бухти ніхто з сторонніх не повинен знати. Якщо до острова наближатиметься якийсь корабель, всі мешканці селища повинні зайняти своє старе місце, на східному узбережжі.

За кілька тижнів чоловіки збудували нові хатини біля Очеретяної затоки. Їх обладнали всім необхідним, і в такому вигляді вони залишились — порожні й необжиті — до того часу, поки обставини не примусять плем'я переселитися сюди.

Потім остров'яни — будівники човнів — змайстрували під керівництвом Ако багато нових пірог і кілька човнів-плотів із щоглами й парусами — саме стільки, щоб в разі потреби все населення острова могло розміститися на них і переплисти морем до якоїсь найближчої групи островів. Ці просторі плоти самим будівникам спочатку здавалися чимсь незрозумілим і зайвим, але коли перший з них був готовий і, прийнявши багато людей, здійснив свій спробний рейс навколо острова, доцільність його стала зрозумілою кожному.

Поки одна частина жителів острова будувала піроги й плоти, інші продовжували рибалити, полювати, збирати плоди й коріння. Вони робили це не так, як раніше, і збирали не тільки те, що їм конче було потрібне для прожиття на кілька найближчих днів. Якщо з'являться воєни і доведеться з ними боротися, остров'яни не зможуть ні ловити рибу, ні полювати, можливо, що їм цілими тижнями доведеться ховатись у лісних хащах,— отоді і знадобляться запаси їжі, і вони зовсім не будуть зайвими. Жінки, діти й старі за кілька тижнів без особливих зусиль наготували таку кількість продуктів, що їх могло вистачити жителям острова більше, ніж на півроку. Вони нав'язали багато риби, назбирали коріння, насушили плодів, насмажили величезну кількість копри. Частину цього добра розмістили в новому селищі біля Очеретяної затоки, частину заховали в нетрях центральної частини острова, де між двох гір поблизу маленького джерела Ако наказав влаштувати ще одне таємне сховище для жінок, дітей і старих: може трапитись, що боротьба на острові зробиться надто гарячою і небезпечною, тоді тут сховаються всі, хто не зможе взяти участь у бою. І хоч все це не в'язалося із звичаями рігондців і їхнім колишнім укладом життя, люди без вагань виконували всі вказівки Ако, захоплюючись незвичайною далекозорістю свого старійшини.

Звичайно, працювати їм доводилось набагато більше, ніж раніше, але зате й зроблено було за кілька місяців стільки, скільки в колишні часи робилося за багато років. Замість одного селища тепер стало три, флотилія човнів подвоїлась, до того ж у розпорядженні остров'ян тепер була ціла дюжина великих плотів, на яких усе плем'я могло попливти в море в будь-якому напрямку.

Це був не крок, а величезний стрибок вперед у їхньому житті. Сокири й пили, знайдені Ако в бунгалі Портера, у багато разів прискорили всі будівельні роботи. Кам'яний вік змінявся залізним віком, який, в свою чергу, рясів різними елементами двадцятого століття. Рігондський рибалка, що виїздив у лагуну із своїми старими кістяними гачками й острогами, брав тепер з собою металеві гачки, і його улов став значно більшим від колишнього. А вечорами, коли все плем'я збиралося в своєму старому селищі, Ако виносив з бунгалі Портера невеликий ящик, який умів говорити, співати й грати. Біла

людина видавала це за своє чаклунство, надлюдську силу, але Ако показав нутрощі дивовижного ящика і все докладно пояснив; остров'яни переконались, що це зовсім не чаклунство, а тільки розумно й хитро зроблена річ, придумана людиною.

Коли велика будівнича програма була закінчена, Ако почав перетворювати в життя свої інші задуми. Він поділив усе населення на кілька досить великих груп і кожній дав своє завдання. Приблизно півтораєта юнаків і молодих чоловіків, фізично найміцніших, склали тепер військо остров'ян. В той час, як одні остров'яни ловили рибу, полювали, збирали плоди й готували копру, продовжували роботу по спорудженню нового селища і флотилії човнів, група воїнів тільки півдня приділяла будівництву, а протягом другої половини — під керівництвом Ако вчилася оволодівати воєнним мистецтвом.

Весь арсенал Ако складався з двох гвинтівок, рушниць, трьох револьверів і кількох сотень патронів. Одну гвинтівку і револьвер Ако сам привіз на острів, а ще одну гвинтівку, мисливську двоствольку і два револьвери того пам'ятного ранку відібрав у Портера. Це було небагато, але все ж трохи більше, ніж списи остров'ян з кістяними й кам'яними наконечниками, старі луки з дерев'яними й бамбуковими стрілами і допотопні пращі. Старі види зброї остров'яни вживали не для боротьби з людиною, а для полювання.

З безмежним терпінням навчав Ако своїх воїнів володіти гвинтівками й револьверами, вчив розбирати і збирати їх. Коли ж, нарешті, ця зброя в свідомості його вихованців з чогось надприродного перетворилася у річ звичайну і зрозумілу, Ако почав навчати своїх одноплемінників стрільби і тільки тоді, коли теоретична частина стрілецького мистецтва була засвоєна, перейшов до практичних вправ. Приблизно чотириста патронів — половину всього запасу — Ако витратив на вправи з стрільби. Цього було досить, щоб тридцять найздібніших юнаків і чоловіків практично опанували мистецтво стрільби і без особливих труднощів могли збити на льоту чайку або розтрощити на відстані тридцяти кроків покладений на пеньок горіх. Тепер кожному з цих тридцяти можна було сміливо доручити гвинтівку — і тоді нехай ворог тільки спробує поткнутись!

Ако навчав своє військо і тактики боротьби, потайного

пересування, розвідки і премудростей служби зв'язку, наскільки сам на ній знався. Все військо він розподілив на три підгрупи, по п'ятдесят чоловік у кожній, на чолі з командиром, а кожну підгрупу, в свою чергу,— на п'ять відділень, по десять чоловік у кожному. Таким чином, всього вийшло п'ятнадцять відділень, досить сильних для того, щоб у складних умовах місцевості вони могли діяти самостійно.

«Ех, якби у мене було для кожного відділення хоч би по одній гвинтівці,— мріяв Ако.— Тоді жоден ворожий солдат не насмілився б ступити ногою на рігондську землю».

На вершині найвищої гори вдень і вночі стояв спостерігач. Він дивився на море, на всі боки, а біля гладкого каменя лежав дерев'яний барабан — він заторохтить на весь острів, тільки спостерігач помітить вдалині корабель або чужий човен.

Уже минуло п'ять місяців, як був вигнаний Портер, але барабан все ще мовчав. Поки тривала ця, пройнята чеканням тиша, остров'яни закінчували будівництво своїх потайних селищ, продовжували збирати й поновляти запаси їжі, вивчали військову справу і дещо робили, щоб задовольнити свої повсякденні потреби — це й становило справжню й головну мету існування цього племені.

У лагуні були перлинні черепашки. Юнаки-остров'яни пірнали в безодню і діставали їх. Здобуті перлини робилися загальною власністю всього племені, Ако клав їх у особливу скриньку і зберігав до того часу, коли на острові розгорнуться обмінні операції з приїжджими торговцями. Він знає ціну цим блискучим зернам і не віддасть жодної перлини жадібному скупнику за безцінь. Ця скринька з перлинами, так само як купа копри в складському приміщенні бунгало, становили валютний фонд острова — прийде час, і за них можна буде одержати багато гарних і корисних речей, які плем'я потім поділить між родами, за їх потребами і заслугами. Чим більше буде перлин і копри, тим більше гарних речей зможуть одержати рігондці. Тому добре, що все плем'я працює і продовжує збільшувати свої запаси, хоча їх вже набралось стільки, що вистачило б на цілий рік. Колись Ако закупить стільки зброї і патронів, що зможе кожному воїнові видати по гвинтівці і по сотні патронів. Потім вони виміняють собі достатню кількість одягу, гарного

посуду, книжок з малюнками, першу молочну худобу і свиней. І, можливо, прийде час, коли вони матимуть власний корабель, яким можна буде відправляти своє добро на континенти і продавати там за повну ціну. Все це може здійснитись, якщо тільки білі пани в Чужій країні примиряться з тим, що темношкірі остров'яни самі влаштовують своє життя. Якщо примиряться... А якщо ні, тоді...

«Ми повинні бути готовими до боротьби»,— знову й знову твердив собі Ако.

4

Поруч з цими заходами, Ако проводив ще одну роботу, не менш важливу для перебудови життя остров'ян; уже в кінці другого місяця після свого повернення він заснував на острові щось подібне до школи.

У бунгало Портера Ако знайшов кілька книжок, цілу купу старих журналів і газет і докладний географічний атлас. Сам він привіз у своєму дорожньому мішку два букварі і кілька підручників для початкової школи, в тому числі і підручник англійської мови для неписьменних.

На узбережжі, біля свого житла, Ако щодня збирав на кілька годин дітей остров'ян і терпляче навчав їх. Він пам'ятав, як колись Мансфілд навчав його самого, і намагався наслідувати метод свого вчителя. Звичайно, Ако не був таким хорошим вчителем, як Мансфілд, і його вихованці виявилися здебільшого не такими старанними учнями, як сам Ако, тому засвоєння предметів йшло значно повільніше, але й поспішати було нікуди. Мансфілд поставив собі за мету— за півтора року зробити з Ако цілком цивілізовану людину. Мета Ако була набагато скромніша: за два-три роки навчити дітей і юнаків-остров'ян читати й писати англійською мовою, озброїти їх потрібним запасом слів і елементарними знаннями з арифметики. Добре знаючи характер своїх одноплемінників, він розподілив учбовий матеріал в такий спосіб, щоб надто не стомлювати своїх учнів, але постійно підтримувати в них живу цікавість. Всяке зловживання заняттями могло віднадити їх від школи і вбити в них віру в свої сили.

Ако не залишав поза увагою і дорослих. Кожного вечора він розповідав їм щось про життя в інших країнах,

про побудову всесвіту і явища природи. Своїм лекціям він надавав форму вільних розповідей, і вони схожі були швидше на цікаві пригодницькі оповідання, ніж на учбовий матеріал. Ако почав з розповідей про походження світу і будову всесвіту, потім дав уявлення учням про земну кулю й сонячну систему, далі перейшов безпосередньо до географії. Крок за кроком посуваючись уперед, він робив усе більш і більш зрозумілими й приступними для своїх одноплемінників навколишній світ і явища природи. Його пам'ять зберігала цикли лекцій з історії людства, розповіді про різні народи і їхні взаємовідносини, про людське суспільство і про споконвічні протиріччя між різними його верствами — словом, всю історію культури й суспільства з давніх часів до наших днів. І з цим йому не доводилося поспішати, бо часу в них було вдосталь. Багато з того, що Ако розповідав людям свого племені, остров'яни не могли збагнути до кінця, і йому доводилося дещо повторювати по декілька разів, поки воно міцно осідало в свідомості рігондців. Про багато речей, яких остров'яни зроду не бачили, вони мали тепер лише приблизне, іноді досить невиразне уявлення, але й це вже дещо давало. Внаслідок розповідей Ако забобони рігондців помітно розвіювались, а один уже немолодий чоловік навіть наважився серед білого дня пройти Тихим берегом — місцем пристановища душ померлих, від якого до цього часу всі остров'яни намагалися триматись якомога далі. Після цього всі докладно розпитували хоброго, але він не бачив на Тихому березі нічого такого, чого слід би було боятися.

Проте найголовнішим досягненням Ако вважав те, що йому вдалося позбавити білу людину того божественного ореолу, який вона мала в очах остров'ян. Надприродна, всемогутня істота перетворилася на просту, смертну людину, яка так само народжується, так само помирає і підкорена тим самим законам буття, як і всі інші люди, — тільки вона набагато розумніша, вправніша й хитріша в усьому, бо знає більше, ніж жителі острова. Коли вони знатимуть стільки ж, скільки біла людина, вони зможуть змагатися з нею в будь-якій справі — от чому рігондці повинні багато вчитися, набиратися розуму і уважно слухати розповіді Ако — цим вони збільшать силу свого племені.

Однією з найстаранніших і найкращих учениць Ако

була Неліма. Вона засвоювала все почуте швидше, ніж переважна більшість остров'ян. Численні запитання, з якими Неліма зверталась до Ако, коли вони залишались сам на сам, свідчили про те, що мозок її весь час прагне все нових і нових знань і що кожне з нових понять збагачує його. Як би не стомлювався іноді Ако — а для втоми у нього були зараз причини, — він відповідав на кожне запитання Неліми і цілком присвячував їй всі свої недовгі хвилини дозвілля.

Це була напружена боротьба, могутній вир, навальний рух цілого первісного племені від одвічної відсталості до нового, осмисленого життя. Силу часу, що відділяло це плем'я від середнього рівня цивілізації поточного століття, воно хотіло перестрибнути протягом одного покоління, навіть швидше. Сміливий мрійник Ако був переконаний, що в цьому немає нічого неможливого.

Одного вечора після денної праці і навчання Ако й Неліма, як звичайно, пішли на берег лагуни і, присівши на узліссі гайка кокосових пальм, задивилися на тихий безкрайній пейзаж — вечірній небосхил, що зливався з океаном. Ліниво, в'яло розбивалися хвилі, набігаючи на ребристі виступи рифу. Гори відкидали велетенські, довгі тіні на море, яке вже починало зливатися з вечірніми сутінками. У лагуні сплеснула якась риба, залишивши на дзеркальній гладіні води дрібні кола хвиль, що поволі розходились, так і не досягнувши берега.

Неліма подивилася на чоловіка ясным замріяним поглядом і поклатла руку на його руку.

— Я хочу тобі щось сказати, Ако... — почала вона.

— Я слухаю, Неліма, — відповів Ако і, побачивши, що в неї не вистачає рішучості говорити далі, підбадьорливо посміхнувся. — Що в тебе на душі? Тебе що-небудь турбує?

— Ні, Ако, у мене велика радість. Я думаю, і ти зрадієш, коли дізнаєшся.

— Ти ж знаєш — усе, що дає тобі радість, і для мене джерело радості. Що ж трапилось, Неліма?

Тоді вона взяла руку чоловіка і притиснула її до своїх грудей, під серцем.

— Ти відчуваєш, Ако?

Ако з хвилину прислухався, потім подивився в очі Неліми і щасливо посміхнувся.

— У тебе буде дитина, Неліма.

— Так, Ако, твоя дитина. Тепер я це знаю напевно. Як ми назвемо її, Ако?

Ако довго роздумував, не перестаючи посміхатися.

— Не знаю, Неліма,— нарешті відповів він.— У нас ще вистачить часу вибрати ім'я своїй дитині. Я знаю тільки одне: ми повинні робити все, щоб наша дитина народилася на щасливій землі і щоб у неї попереду було чудове, вільне життя.

— Так воно й буде, Ако...— шепотіла Неліма.— Ти ж турбуєшся про це.

— Може, так і буде,— тихо й замріяно промовив Ако.— Я все, все зроблю, щоб так було.

Довго ще того вечора сиділи вони біля лагуни, мріючи про своє майбутнє — найпрекрасніше й натхненне майбутнє, яке вони хотіли в суворій праці, не шкодуючи своїх сил, створити для своєї дитини. Але ж так само мріє кожна людина під місяцем, почувши перший поштовх нового життя. Усім дозволено мріяти, та не всі мрії збуваються.

5

Через кілька днів після цього, коли Ако вранці радився з людьми про те, яку роботу треба виконати за день, молодий остров'янин Леагу підніс неприємний сюрприз. Коли Ако спитав Леагу, куди він бажає йти — ловити рибу чи збирати плоди, той заперечливо хитнув головою і похмуро буркнув:

— Нікуди.

— Ти погано себе почуваєш, Леагу? — поцікавився Ако. Хлопець виглядав цілком здоровим, та й не чути було, щоб він колись хворів.

— Я почуваю себе добре, але мені не хочеться працювати,— відповів Леагу.— Нема для чого працювати. Мені подобається сидіти на березі і дивитись, як плаває риба.

— Але на що це буде схоже, коли всі інші працюватимуть, а ти сам сидітимеш на березі без діла? — продовжував Ако.— Жінки працюватимуть, діти будуть працювати і старі люди — кожен чимось займеться, тільки Леагу — дужий хлопець, що може зробити більше, ніж кілька жінок і старих, сидітиме склавши руки. Самому потім соромно буде.

Леагу тільки хитав головою.

— Ні для чого, Ако. Куди нам дівати стільки їжі? Нам і так її вистачить більше, ніж на рік.

— А що коли прийдуть білі люди і треба буде з ними битися? Тоді доведеться жити в лісі.

— Білі не прийдуть, Ако. Даремно ми збудували нове селище біля Очеретяної затоки і ще одне в лісі в гірській ущелині. Вони не знадобляться. Білі люди забули про Рігонду. Минуло шість повних місяців. Жоден білий не приплив до нас. Тому Леагу не хоче працювати. У мене є що їсти. А запасів мені не треба.

Інші остров'яни уважно прислухались до їхньої розмови. Кинувши погляд на натовп, Ако зрозумів, що Леагу не самотній у своєму настрої. Деякі остров'яни потупили очі, коли Ако поглянув їм в обличчя, інші одвернулися і удали, ніби ця розмова їх не цікавить.

«Невже я і справді перегнув, перебрав міру? — запитував себе Ако.— Може, їм і нелегко звикнути до моїх темпів? Але час надто дорогий, ми не маємо права втрачати жодної години».

Примусові заходи тут були не придатні, це могло зовсім вбити інтерес остров'ян до нових починань. До чого б вони не бралися, все повинні були робити вони з доброї волі, тільки тоді вони матимуть задоволення від праці і лише тоді дадуть їм втіху наслідки їхніх зусиль. У Ако залишався тільки один шлях — переконати своїх одноплемінників. Тепер, коли в свідомості деяких остров'ян з'явився сумнів щодо доцільності нових починань, переконати їх буде важче, ніж півроку тому, але іншого виходу в Ако не було. Він замислився і почав міркувати, яким способом найбільш переконливо довести, що його дії правильні. Якусь хвилину панувала цілковита тиша. Ако розумів,— від того, як він подолає це ускладнення, залежить весь його авторитет: або його становище ще більше зміцниться, або остров'янам доведеться вибрати собі іншого старійшину. Вождь, якому не довіряють, більше не вождь.

Невідомо, чим би закінчився цей інцидент, якби несподівано не трапилося щось таке, що замість Ако розрубало цей гордіїв вузол і зробило його становище таким міцним, як ніколи раніше: на вершині найвищої гори Рігонди заgrimів дерев'яний барабан. Сигнал тривоги,

якого так довго марно ждали, нарешті пролунав! Кожний остров'янин знав, що це означає.

Тепер усі погляди звернулися до Ака. Леагу покірливо наблизився до старійшини острова і запитав:

— Що мені накажеш робити, Ака? Тепер мені знову хочеться працювати. Правда за тобою. Не гнівайся на Леагу, Ака. Великим дурнем був Леагу, коли хотів сидіти на узмор'ї і дивитись, як плаває риба.

— Ідьте всі в свої хатини і ждiть, поки я не скажу вам, що робити,— звернувся Ака до людей.— Ти, Ловаї, підеш зі мною. Ми піднінемося на гору і подивимось, що трапилось.

Передусім він пішов у своє бунгало і взяв з собою покинуту Портером підзорну трубу, а потім разом з Ловаї поспішив на вершину гори. Барабан весь час гримів. Він затих тільки тоді, коли спостерігач помітив на гірській стежці постать Ака.

— Що ти побачив? — запитав Ака.

Спостерігач — молодий хлопець — схвильовано показав рукою на північний захід. Поглянувши в цьому напрямку, Ака помітив корабель. Це була одна з тих парусно-моторних шхун, які обслуговували нескінченно розтягнуті торговельні лінії Океанії. На фок-щоглі були підняті паруси, а на кормі з низенького димаря йшов дим.

Ака навів підзорну трубу і деякий час розглядав прибуле судно. Судячи з усього, це був корабель Південноморського торговельного товариства, що йшов у свій черговий рейс між островами, розкиданими в цій частині океану, збирав заготовлені агентами Товариства запаси товарів і розвозив пошту. Регулярне сполучення з Рігондою здійснювалося двічі на рік. Саме тепер і надійшов час з'явитись цьому вісникові зовнішнього світу.

— Що будемо робити? — запитав Ловаї.— Чи не відвести нам жінок і дітей до потайного табору?

— Може, цього зовсім і не доведеться робити,— відповів йому Ака.

— Ти думаєш — вони обминуть острів?

— Вони напевне зайдуть до Рігондської затоки, але, може, нам зовсім нічого їх боятися. Це торговельний корабель, Ловаї. Їм потрібна наша копра, сушені плоди й перли. Можливо, вони й не знають, що трапилось з Портером. Тоді нам буде не важко домовитись з ними.

— А що, коли їм відомо про нашу розправу з Портером? — невгавав Ловаї. Спостерігач уважно прислухався до їхньої розмови, але Ако не помітив на його обличчі ні найменших ознак страху, а тільки напружену цікавість.

— Якщо їм це відомо, на острові буде великий галас,— відповів Ако.

Корабель описав плавну дугу навколо північного мису острова, потім розвернувся на південь і взяв курс на ворота бухти остров'ян — ця протока у рифі, мабуть, стала відомою всім навігаторам Океанії.

Наказавши спостерігачеві, щоб той не барабанив, поки не помітить у морі чогось нового, Ако і Ловаї почали спускатися з гори. В селищі панував переполох. Коли Ако з'явився біля хатин, остров'яни закидали його запитаннями:

— Що ти бачив? Чи велика небезпека? Куди нам податися?

На всякий випадок Ако наказав одвести старих і жінок з маленькими дітьми до лісу, а іншим залишитись на місці. Один з підрозділів свого невеликого війська він розташував у кущах з таким розрахунком, щоб на випадок потреби він міг перерізати шлях до табору прибулим і затримати їх, поки ті, що залишилися в хатинах, встигнуть добратися до лісу. Іншим чоловікам і юнакам Ако наказав спокійно зайнятися чимось на березі, поратися біля своїх пірог і рибальського начиння. Та обставина, що жоден остров'янин не вийшов сьогодні на рибну ловлю, не могла викликати жодних підозр; така подія, як поява корабля на закинутому десь острові, була надто рідкою й значною, щоб остров'яни на день порушили заведений порядок життя,— прибулі самі добре зрозуміють це.

Через годину корабель увійшов до лагуни і став на якір. Остров'яни привітно махали прибулим руками і букетами квітів. На кораблі у відповідь розмахували кашкетами і хусточками. Якийсь чоловік, напевно, капітан, дивився у бінокль на берег. Він довго оглядав бунгало Портера, ніби чекаючи чогось, але нічого не дочекавшись, наказав спустити шлюпку. Два матроси сіли на весла, ще двоє, озброєні гвинтівками, посідали поруч з капітаном на кормовій банці. Через кілька хвилин човен причалив до берега прямо навпроти Портеровського бунгало. Там

прибулих чекав Ако, одягнений у білий європейський костюм. Його супроводжувало десятків зо два остров'ян.

— Good morning,— буркнув капітан, побіжно глянувши на Ако, і, незважаючи на свою солідну комплекцію, досить спритно вистрибнув з шлюпки на берег.

— Доброго ранку,— ввічливо, але стримано відповів Ако. Він простягнув капітанові руку, але той, здавалося, її не помітив і своєї руки не подав.

Матроси були не такі чванливі, як їхній начальник, вони потиснули Ако руку і весело кивнули іншим остров'янам.

— Що, містер Портер ще не встав? — знову пробурчав капітан.— Мабуть, похмілля після вчорашньої гульні. Так он як він зустрічає своїх друзів, проклята бестія.

Тепер Ако стало зрозуміло, що прибулі нічого не знають про долю Портера. Він щось прошепотів своєму братові Онеазі, і той поспішив до хатин селища повідомити остров'ян, що їм нічого не загрожує, і люди можуть спокійно виходити на узбережжя. Старики і жінки з малими дітьми також могли тепер повернутися з лісу до своїх хатин.

— Сер, хіба вам невідомо, що містера Портера вже кілька місяців немає на острові? — заговорив Ако.— Йому треба було чогось виїхати до Сіднею, і, коли повз Рігонду проходив якийсь корабель, він залишив мене своїм заступником, а сам поїхав звідси. Скоро вже півроку, як його тут нема.

— Он як...— протягом сказав здивований капітан.— Значить, даремно я завернув у цю глушину.

— Чому ви так думаете? — запитав Ако.

— Тому, що я, за розрахунками Товариства, повинен був забрати на Рігонді щонайменше п'ять тонн копри і різного іншого добра, але тепер доведеться їхати звідси з порожніми руками.

— Я ж сказав вам, що містер Портер залишив мене своїм заступником,— продовжував Ако, спокійно дивлячись в кисле обличчя моряка.— Я вважаю, що тонн з п'ять копри у нас знайдеться... і ще дещо з того, що цікавить вас.

— Он як...— здивувався капітан,— значить, ви тепер торгуєте з цими дикунами? Тоді давайте сюди свій товар.

— Дозвольте дізнатись, які товари прислало нам Товариство? — поцікавився Ако.

— Знайдеться все, що замовляв Портер. Намисто, дзеркальця, тютюн і мануфактура, кілька ящиків з напоями.

— Наскільки мені відомо, Портер замовив також кілька сокир, пилок і нові запаси патронів,— сказав Ако, хоч не мав найменшого уявлення про те, що саме замовляв Портер. Він назвав ці речі навмання, знаючи, що на інших островах вони звичайно були речами обміну.— А щодо намиста й дзеркал, то старий запас ще не пішов в обмін і нам немає рації тримати на складі неходовий товар.

— Он як...— знову здивувався капітан.— Де це бачено, щоб дикуни нехтували блискучими брязкальцями?

— На Рігонді справи стоять саме так.

Кілька годин тривав обмін товарами.

Ако віддав капітанові весь запас копри, приготований для обміну, досить багато сушених плодів і кілька десятків перлин — не найбільших і найкращих, а таких, які варто було віддати за привезені товари. Ако рішуче відмовився прийняти дешеві скляні брязкальця, якими купці мали звичку обдурювати остров'ян. Жодного ящика напоїв і тютюну він не дозволив залишити на своєму складі. Чотири сокири, три пилки і півдюжини сапок здавалися йому куди ціннішими, ніж ціла бочка рому або повний бідон віскі. Він не відмовився і від металевого посуду, ножів та ложок, але був дуже вередливий у виборі мануфактури і брав тільки добротний і гарний товар. Коли обмін закінчився, капітан Нікольсон — так його звали — прикинув у думці, що добре буде, якщо на цьому обміні Південноморське торговельне товариство заробило якихось жалюгідних тридцять процентів. Це вже не комерція, а справжня благодійність, і Товариство робить дурницю, тримаючи на Рігонді такого агента. Треба буде поговорити про це в Сіднеї з кимось із директорів Товариства. Такий агент, як Ако, міг за два роки розорити своїх шефів, а це були шефи солідні, справжні міліонери.

Ако думав трохи інакше. Йому здавалося, що комерційна угода, яка відбулась, була вигідна для обох сторін і що це був лише вірний, справедливий обмін.

Найбільше приголомшила капітана Нікольсона відмова Ако розпити з ним пляшку віскі. Другого такого торговельного агента, мабуть, не було в усій Океанії. У сер-

це старого морського вовка закралися сумнів і підозра — чи все тут гаразд. Може, він припустив помилку, погодившись вести справу з цим темношкірим молодчиком? виправляти щось тепер було вже пізно. Нікольсон наказав підняти якір і, скориставшись припливом, вийшов у відкрите море.

Його підозри й сумніви ще більше б підсилились, якби він дізнався, що, крім чималого запасу патронів, який він власноручно передав Аكو, темношкірий агент за спиною у нього купив у матросів за кілька чудових перлин дві зовсім нові гвинтівки. Але матроси були не ликом шиті і вмiли мовчати про цей бізнес.

Корабель привіз Портеру кілька листів і цілу купу газет і журналів, які вже встигли застаріти. Аكو жадібно читав їх кожної вільної хвилини. В них розповідалося, що світова війна вже закінчилась, а в Росії сталася революція, і на чолі цієї великої держави тепер стоїть людина, яку пригноблені й знедолені всіх країн вважають своїм другом і вождем. Він бореться проти пригноблювачів і мракобісів усього світу, значить — він друг і вождь також і племені Аكو. Ім'я його *Л е н і н*. Газета, яку видавали багаті, писала про нього з невимовною люттю — вони, як видно, дуже бояться Леніна.

Розділ шістнадцятий

1

Того дня в правлінні Південноморського торговельного товариства панував урочистий настрій. Тихше, ніж звичайно, сновигали довгими коридорами службовці; клерки, скинувши сюртуки, напівголосно говорили в телефонні трубки цифри і назви товарів; стенографістки мали такий вигляд, ніби їх вилаяли, і наче під сурдинку м'яко цокотіли по клавіатурах друкарських машинок. На всіх десяти поверхах будинку правління відчувалася незвичайна атмосфера стриманості й тиші, а на третьому поверсі, де знаходився зал засідань правління Товариства, сиві швейцари, в розшитому галунами форменому одязі, застережливо прикладали пальці до уст, як тільки хтось з'являвся в коридорах або фойє.

— Тсс...— здавалося, шепотів весь величезний будинок, від якого простягалися незримі щупальця до найвіддаленіших куточків Океанії, обплутуючи острови й архіпелаги міцним, нерозривним павутинням угод.

У залі засідань в цю хвилину відбувались чергові щорічні збори дирекції Товариства. Генеральний директор Генрі П. Кук доповідав іншим директорам про наслідки діяльності Товариства за минулий торговельний рік. Настала найважливіша хвилина в житті Товариства — розподіл прибутку. Судячи з обігу і кон'юнктури ринків, цього року можна було сподіватись рекордного прибутку. Стови Товариства поділять мільйони, збудують нові пароплави, спорудять нові будинки; на вулицях Сіднея з'явиться багато новеньких розкішних лімузинів, а дружини директорів із своїми синами й дочками займуть місця на величезному пасажирському пароплаві і поспішать на північ — в Париж, Швейцарію, на Рів'єру, щоб, змагаючись у марнотратстві й неробстві, розтринькати хоча б частину одержаного прибутку.

Дещо перепаде й дрібноті — завідуючим відділів і філіалів, відповідальним службовцям управлінського апарату. Після великих банкетів на столах завжди залишається багато обсмоктаних огризків — значить, дістанеться дещо й тим, хто живиться крихтами з чужого стола і обгризає кісті. От через це сьогодні така тиша, така стриманість, сповнений чекання приемний спокій в головному святині Південноморського торговельного товариства. Через це на вулицях перед будинком правління вишикувалась довга черга шикарних лімузинів — паккардів, крейслерів, ролс-ройсів, кадїллаків...

Генрі П. Кук був, як кажуть, мужчина у розквіті сил. Скроні його вже трохи посивіли; крокет і гольф допомагали збивати зайвий жир, тому ставну постать генерального директора окреслювали тільки округлі й м'які лінії. Сто двадцять кілограмів ваги — цього якраз досить для людини з таким поважним становищем у суспільстві.

Генрі П. Кук зачитав звіт сидячи. Для більшої важності він надів окуляри. На мізинці лівої руки красувався перстень з великим рубіном. У галстуці виблискувала величезна перлина.

Звіт був саме таким, яким його і сподівались почути присутні пани. За винятком усіх управлінських витрат, мита і вартості ремонту торговельного флоту, чистий при-

буток становив шістдесят чотири проценти. В абсолютному виразі це було число, що складалося з семи цифр — два мільйони чотиреста тисяч фунтів стерлінгів. Ці незліченні острови, архіпелаги, коралові атоли справді були невичерпним золотим дном. Під час світової війни Товариство значно поширило райони своєї діяльності, проникнувши на території, які раніше контролював німецький, японський і французький капітал; але куди вже одного разу досягли шупальці Товариства, там жертві рідко щастило вирватись.

Взагалі, щодо наслідків діяльності Товариства, то не слід було бідкатись, вони були блискучі, але директор Саймонс не був би Саймонсом, якби навіть за таких обставин не знайшов багатьох втрачених можливостей. Коли Генрі П. Кук закінчив доповідь, Саймонс від імені всіх інших директорів досить сухо подякував генеральному директорові за його працю, яка принесла Товариству ці скромні шістдесят чотири проценти чистого прибутку, потім крякнув і продовжував неквапливо, погаркуючи, мов той пес, якому заважають гризти кістку:

— Багатьом може здатись, що ми зробили блискучий бізнес, але в тих, кому відомі всі обставини справи, немає причин для захоплення. Панове, назвіть мені інше таке підприємство, діяльність якого була б пов'язана з таким великим ризиком, як діяльність нашого Південноморського торговельного товариства. Наші судна можуть загинути. На тому чи іншому архіпелазі, де в нас є копальні і плантації, можуть виникнути епідемії і знищити нашу робочу силу. У великій грі міжнародної політики якийсь економічний район, де вкладено наш капітал, може перейти в сферу чужого впливу, і наші капіталовкладення будуть заморожені на якийсь час, поки міжнародна ситуація не зміниться на нашу користь. За таких обставин не можна задовольняти звичайним прибутком. На протязі одного — максимум на протязі двох років — ми повинні повернути вкладені нами капітали. За чий рахунок, ви спитаєте? Звичайно, за рахунок тих, кого ми обдарували всіма благами цивілізації, за рахунок тих, хто, коли б не було нашої благодотворної діяльності, і далі животів би в глибочезній дикості, — за рахунок тубільців, панове. Як цього досягнути? Дуже просто. Треба використати для обміну ще простішу, ще дешевшу продукцію, ніж це робили ми досі. Полінезійцеві або малайцеві бай-

дуже, якого сорту бавовняну тканину — першого чи третього — даємо ми йому за його копру, перли, за працю, — він однаково не розбереться. Головне, щоб вона була якнайстрокатішою, щоб було якнайбільше крикливих фарб. Мені ще й тепер незрозуміло, навіщо ми посилали до своїх факторій і сортовий товар, коли цілком можна обійтись браком. Тубілець нічого не розуміє в дефектах і сурогатах. Але ж саме в браці і сурогатах криються необмежені резерви, грандіозна можливість збільшити прибутки Товариства. Я хочу, щоб пани директори обговорили мою пропозицію.

Потім слово взяв другий директор — Данбар.

— Я цілком згодний з містером Саймонсом. Товариство в своїй діяльності ще надто часто потрапляє в становище філантропа. Але навіть соціалісти говорять, що філантропія — шкідлива річ, і в цьому пункті я з ними цілком згодний. Брак і сурогати — справді наші найбільші резерви, і ми повинні використовувати їх.

— Панове, я повинен нагадати вам, що приблизно шістдесят процентів усіх наших товарів у минулому році вже становили брак і сурогати, — зауважив Генрі П. Кук. — Беручи до уваги конкуренцію Сполучених Штатів, знизити ще більше якість товарів було б небезпечно.

— З янки можна домовитись, — сказав Данбар. — Вони так само, як і ми, зацікавлені в збільшенні прибутку.

Генрі П. Куку ці дебати набридли. Він знав з досвіду, що кінець кінцем все буде так, як він запропонує, бо найбільша частина акцій Товариства належала йому — він був центром, головною силою, інші ж — тільки додатки і бутафорія. Але раз на рік, так уже було заведено, дозволялося і «маленьким» директорам одвести свою душу, відчутти себе вершителями долі Товариства. На їх думку можна було б не зважати, але вислухати їх треба, хоча б тільки заради пристойності. Зрештою Саймонс і Данбар нічого такого не пропонували, чого б уже раніше не практикувало Товариство, — вони тільки любили називати речі власними іменами, як би грубо це не звучало.

Генеральний директор раз у раз поглядав на годинник. О третій годині після полудня він мав відвідати одну молоду даму, Єву Бріс, якій він щомісяця виплачував певну, досить солідну, суму грошей з тим розрахунком, щоб це чудове створіння не зробилося коханкою якогось

іншого сіднейського товстосума, крім Генрі П. Кука. Сьогодні він хотів потішити свою подругу парою чудових сережок: в кожній сережці було по чотири малих і одній великій перлині — два молодих канаки загинули, здобуваючи ці чудові великі перлини — значить, з подарунком пов'язувалось щось гостро-романтичне, а такі речі дуже подобались Єві.

До другої години він дозволив директорам висловлюватись, потім наказав подати прохолодні напої. За кофе і коньяком директори почали обговорювати питання про вербовку тубільців на роботу, про нові пункти, які слід було внести до трудових договорів, що було нічим іншим, як легальною работоргівлею в двадцятому віці. Величезний процент смертності серед завербованих робітників примушував Товариство вишукувати все нові й нові контингенти, щоб заповнювати прогалини, які постійно утворювалися. Жодному директоріві не спало на думку поліпшувати умови життя й праці на плантаціях і в копальнях, а коли б хтось необачно натякнув про це, інші засміяли б його.

Щоб не псувався товар, для нього готували відповідні склади. Людина — живе знаряддя праці, з допомогою якої здобувалися гроші — була в очах цих панів тільки товаром, але її відносили до другої категорії і асортименту, і ніхто не міг вимагати, щоб про неї турбувались так само, як про тюки мануфактури, машини і механічне знаряддя праці. Останнє треба було виробляти, а людина народжується сама, без ініціативи й зусиль Товариства.

О-пів на третю Генрі П. Кук прийняв рішення і заклав засідання. З високо піднятими головами, з виразом таємничості на застиглих обличчях вийшли директори із зали засідань, стіни якої були прикрашені атрибутами, що характеризували діяльність Товариства: географічними картами, моделями кораблів, картинами і портретами колишніх генеральних директорів. І на мить в величезному будинку все заніміло, все завмерло й затихло. Швейцари ще улесливіше зігнули свої спини, чудово натреновані в мистецтві кланятися. Кожна людина, що знаходилася в той час у фойє, коридорах і на сходах, завмирала на тому місці, де її застигав урочистий похід директорів. Двері слухняно відчинялися перед ними, послужливі руки простягалися до них, подаючи капелюхи

й палиці з золотими інкрустаціями. Ціла низка розкішних лімузинів прийшла в рух і роз'їхалась у різні боки, розвозячи некоронованих володарів Південного моря до їх палаців — після того, як вони відсвяткували свою чергову велику перемогу.

Після закінчення засідання Генрі П. Кук одразу ж пройшов до свого кабінету, відчинив сейф і дістав з нього маленький футляр з сережками. Він розумівся на таких речах і тишився наперед думкою, яке велике враження справить цей подарунок на Єву Бріс. Вона була гідна цього подарунку. Генрі П. Кук посміхнувся — завжди виходило так, що він робив вигідні угоди.

Він сховав футляр у кишеню, потім подзвонив Єві по телефону.

— Мое золото, за півгодини я буду в тебе.

Багато говорити він не любив, бо час у нього був дорогий. Кожне слово, сказане ним, мало певну матеріальну цінність, і ніхто не міг вимагати, щоб він над міру витрачався. Поклавши трубку, генеральний директор хотів натиснути кнопку дзвінка і викликати до себе секретаря, але в цю хвилину задзвонив телефон. Трохи почекавши, Генрі П. Кук неохоче зняв трубку.

Це була місіс Кук, його дружина.

— Генрі, ти обідатимеш з нами? — запитала вона.

— Навряд, люба, — відповів він. — У мене мають відбутися ще дві наради, потім аудієнція у генерал-губернатора, який тільки що прибув до Сіднея. Сідайте до столу без мене.

Потім він викликав до себе секретаря. Молодий чоловік мовчки вислухав розпорядження генерального директора, і, коли шеф закінчив, заговорив сам:

— Сер, один чоловік вже три години чекає прийому. Це якийсь містер на прізвище Портер, наш агент на Рігонді. Він запевняє, що повинен повідомити вас про щось надто важливе і категорично просить аудієнції.

— Портер? Наскільки мені відомо, я не викликав його до Сіднею, — сказав Генрі П. Кук. — Не заведено, щоб агенти Товариства без нашого відому залишали свої факторії.

— Він запевняє, що його примусили до цього надзвичайні обставини, — продовжував секретар. — Портер говорить, що ви, безперечно, вибачите його наполегливість, якщо вислухаєте повідомлення.

Генрі П. Кук, зморщившись, поглянув на стінний годинник. До квартири Єви Бріс можна доїхати за десять хвилин. У нього ще було трохи часу.

— Ну, добре, нехай Портер зайде,— сказав він.— Тільки попередьте його, що я не можу приділити йому більше, як п'ять хвилин.

— Розумію, сер...

Секретар вийшов з кабінету. Генеральний директор зручно й поважно відкинувся в кріслі за письмовим столом в чудовій позі, самовпевненій і разом з тим невимушеній, як і належить керівникові величезного підприємства, коли він приймає одного із своїх службовців.

2

Містер Портер був надто дрібним гвинтиком у тому величезному механізмі, яким керувала воля Генрі П. Кука, тому генеральний директор не подав йому руки, а, недбалим кивком голови відповівши на привітання агента, вказав пальцем на крісло і пробурмотів у ніс:

— Розповідайте. Будьте лаконічні. Я не люблю описів природи.

Портер сів і, знаючи із слів інших характер шефа, одразу ж перейшов до діла.

— Капітан Нікольсон був такий люб'язний, що привіз мене на своєму кораблі до Сіднея...— почав він.

— Я це бачу без ваших пояснень,— відрізав Генрі П. Кук.— Краще розкажіть, хто вам дозволив залишити факторію і з'явитися сюди, де за вами ніхто не скучив.

— Незалежні від мене обставини, сер,— відповів Портер.— Я знаходжуся тут не з доброї волі, а тому, що моє перебування на Рігонді стало неможливим. Коротше кажучи, сер: тубільці збунтувалися і примусили мене залишити острів.

Генеральний директор підскочив у своєму кріслі, його щоки й шия одразу ж почервоніли, очі вирячилися.

— Ви... ви... ідіот, кретин нещасний... і ви це допустили? — закричав він.— Та чи розумієте ви, що говорите?

— Що значить допустити — це від мене не залежало...— продовжував Портер.— Вони застосували грубу фізичну силу. Мене зв'язали, кинули в човен і вивезли в

море. Я мушу дякувати богу, що була тиха погода і мені пощастило після дев'ятиденних блукань по океану потрапити на якийсь жалюгідний острів. Там я змушений був пробути цілих півроку, нічого не роблячи, поки нарешті капітан Нікольсон, роблячи черговий об'їзд, не причалив на своєму судні до цього острівка.

— А факторія, наші товари? — запитав генеральний директор. — Що трапилося з нашою власністю?

— Судячи з розповідей Нікольсона, факторія зберіглася, але в ній з'явився якийсь новий хазяїн, справжній узурпатор, який тепер діє від імені Товариства. Нічого не знаючи про те, що сталося, Нікольсон прийняв його за мого заступника і зав'язав з ним зносини. Нікольсон узяв на Рігонді намічену кількість копри, сухих плодів і трохи перлів, але йому довелося залишити за це на острові таку кількість різного товару, яка втричі перевищує встановлені Товариством норми.

Портер назвав кілька цифр, від яких Генрі П. Кук мало не збожеволів. Схвильований генеральний директор заходив по кабінету, обличчя його все більш хмурнішало, голос охрип від крику.

— Це щось нечуване! Виклик, плювок в обличчя всій білій расі! Тубільці насмілюються підняти руку на білу людину і потім диктувати ціни Південноморському торговельному товариству. Портер, чи розумієте ви, що ви нарobili?

— Я? — зняковів Портер. — Мені здається, що дісталася саме мені...

— Саме тому, що ви дозволили отаке вчинити з вами, винні у всьому ви. Вашій м'якотілості ми зобов'язані тим, що авторитет, положення надлюдини, напівбога, яке наша раса більше двохсот років створювала в свідомості цих чорних і коричневих дикунів, тепер загинуло і розвіялося на вічні часи. Плем'я, яке доторкнулося до білої людини, переконалось, що це річ можлива. А це значить, що тепер їх ніщо вже не стримає повторити те ж саме в другий, третій, десятій і сотий раз — при кожній зручній нагоді. В таких справах швидко добирають смаку. Такі речі не забуваються, особливо, якщо вони залишаються непокараними. Портер, ви недостойні носити ім'я білої людини!

— Даремно ви мене обвинувачуєте в м'якотілості, сер, — виправдувався Портер. — З першого дня на остро-

ві я діяв з належною суворістю. Мій канчук не лежав без діла. До вашого відому, протягом півроку я побив на них з дюжину найміцніших канчуків.

— Надто мало, Портер! Що таке дюжина канчуків, коли на карті стоїть престиж Британської імперії?

— Я не гребував і іншими, більш суворими засобами, коли цього вимагали обставини,— говорив далі Портер.— Одному тубільцеві, який відмовився виконувати мій наказ, я особисто, ось цими руками відірвав обидва вуха. А скільки було таких, кому я кулаком повибивав усі зуби! Після всього цього твердити, що я м'якотілий... сер, це мене в певній мірі ображає.

— Яке мені сьогодні діло до всіх цих одірваних вух і вибитих зубів, коли Товариство фактично вигнали з Рігонди,— продовжував лютувати генеральний директор.— Та чи знаєте ви, яке значення має для Товариства Рігонда? Наплювати нам на копру і жменю перлів, які ми там одержуємо,— цього добра вистачить і в інших місцях. Але географічне положення острова... одна з найрідкісніших стратегічних руд, знайдена нами в зразках ґрунтів острова, робить цей острів золотим самородком. На випадок нової світової війни роль Рігонди буде в тисячу разів важливіша, ніж того заслуговує площа в двадцять чотири квадратних милі.

— Цього я не знав, сер...— пробурмотів Портер.— Але якби й знав, однаково неспроможний був би запобігти тому, що сталося. Сер, я сподіваюсь, що ви не залишите без покарання цю мерзенну вихватку...

— Само собою розуміється. З карою затримки не буде, ми зробимо все, щоб відбити у рігондських негідників бажання протягом найближчого тисячоліття повторити щось подібне. Тільки не думайте, Портер, що ми це зробимо заради вас. Ви не варті того, щоб англійський солдат випустив хоча б одну кулю для вашого задоволення.

— Я розумію, сер...

— Що буде зроблене... те зроблять тільки заради престижу Британської імперії.

— Сер, сподіваюсь, що мені дозволять взяти участь у цьому поході. Я знаю острів, знаю місцеві умови. Можу бути корисним.

— Це побачимо пізніше.

— Коли б Товариство ще раз довірило мені керівництво факторією на Рігонді, я зумів би діяти з такою енергією, яка задовольнила б найвищі вимоги.

— Я подумаю про це, Портер.

— Які будуть ваші вказівки на найближчий час, сер?

Генрі П. Кук замислився. Незважаючи на весь гнів, викликаний в ньому невдачею Портера, він змушений був визнати, що жодний інший агент не придумав би нічого кращого в подібному становищі. Ні, м'якотілим Портера не можна назвати, а якщо генеральний директор дозволив собі це, то лише з виховною метою. В майбутньому Портер без сумніву буде діяти з ще більшою жорстокістю, а це саме те, що потрібно було Куку.

— Поки що я дам вам тільки одну вказівку, — нарешті промовив він. — Мовчати. Про все мовчати. Заткніть рота капітанові Нікольсону і всім його людям. Скажіть, що таке моє бажання. Залиште моему секретареві свою адресу і постарайтеся, щоб ми в будь-який час могли знайти вас. Оце все. Можете йти.

Портер вклонився і тихими кроками вийшов з кабінету. Замість обіцяних п'яти хвилин аудієнція тривала цілих півгодини. Про це Генрі П. Куку нагадав телефонний дзвінок одразу після того, як пішов Портер. Неохоче він узяв трубку.

— Алло! Кук слухає...

На другому кінці проводу пролунав докірливий голос Єви Бріс:

— Генрі, так ось як ви виконуєте свої обіцянки. Ми домовились, що ви будете в мене рівно о третій. Тепер уже чверть на четверту. Знаючи вашу пунктуальність, я готова подумати, що ви розлюбили мене. Може, я помилилась?

— Непередбачені справи, Єва... — відповів Генрі П. Кук. — Я не зможу бути ні о четвертій, ні о п'ятій. Дуже можливо, що сьогодні увечері взагалі не зможу приїхати. Прошу тебе, не запитуй у мене про подробиці. Таких речей по телефону не говорять.

Але Єва була не з тих жінок, які легко поступаються, коли їм кажуть «ні». Вередливим голосом розпеченої дитини продовжувала вона нарікати на байдужість Генрі, яка в даному разі межувала з жорстокістю, і канючила, як завзята торговка, намагаючись вирвати у нього обіцянку відвідати її сьогодні увечері. Через те, що Кук все ж

не погоджувався, і в його відповідях уже відчувалися нетерплячка й досада, Єва припустилася невеликої помилки, удавши з себе ображену.

— Ви мене ігноруете, бо ваша дружина, мабуть, влаштовує сьогодні що-небудь вдома, і у вас неvistачає духу відмовити їй.

Для генерального директора Південноморського торговельного товариства це було вже занадто. Він розсердився, бо не звик, щоб хтось — навіть його коханка — говорив йому подібні речі.

— Досить базікати, — різко обірвав він. — Я попрошу вас не забуватись, коли розмовляєте зі мною. Я вам плачу дзвінкою монетою і не бажаю, щоб ви мені щось диктували. Одержуйте свої гроші, а про інше дозвольте подумати мені.

Гроші... Завжди і всюди Кук умів використовувати їх чарівну силу, купувати й продавати... До останнього часу це йому завжди вдавалося. Життя — це торг, з якого кінця не підступити. Такий досвідчений торгаш, як Генрі П. Кук, умів купувати все, до чого лежала душа.

Єва злякалась і, як та пташка, защебетала пробачення. Кук, не слухаючи її, сказав:

— Зі мною завжди вигідно розмовляти в коректному тоні... — і поклав трубку.

Потім він подзвонив генерал-губернаторові і попрохав аудієнції. Беручи до уваги надзвичайну вагу і терміновість питання, генерал-губернатор дозволив Куку з'явитися до нього одразу ж. Така готовність лестила Куку, хоч і раніше за всю п'ятнадцятирічну діяльність ніколи не траплялось, щоб австралійський генерал-губернатор бодай півгодини примушував чекати генерального директора Південноморського торговельного товариства, якщо у того виникала потреба розмовляти з намісником короля.

3

Генерал-губернатор уважно вислухав повідомлення Кука, жодного разу не перебивши його запитанням або зауваженням. Сам Кук тримався тут набагато спокійніше і стриманіше, ніж нещодавно в своєму кабінеті. Подія, про яку він розповідав, безперечно була надзвичайна, і становище вимагало надзвичайних заходів, але це ще не означало, що можна дати волю невгамовному гні-

ву і впасти в істерику. Генерал-губернатор — намісник короля в домініоні — сам належав до королівського дому Англії і виконував свою місію з тією театральною позою, яка притаманна нащадкам старих династій.

Коли Кук закінчив своє повідомлення, генерал-губернатор трохи подумав, потім подивився на портрет короля, який висів на стіні в такій великій рамі, що в кожній сторонній людині виникав сумнів, чи довго може витримати стінка подібну вагу, і сказав спокійним, байдужим голосом:

— Цього так залишити не можна. Винуваті повинні зазнати заслуженої кари. Я вважаю, немає потреби пояснювати вам, містер Кук, що цю справу не слід розголошувати в широких колах.

— Цілком розумію, сер...— відповів Кук.

— Каральну експедицію треба провести енергійно, швидко, але без галасу,— продовжував генерал-губернатор.— Простори Південного моря досить великі, щоб кілька гарматних пострілів, які пролунають біля берегів якогось острова, не були почуті на якомусь іншому острові — звичайно, якщо ми самі не захочемо, щоб їх почули.— Він замовк. Тонкі губи розтяглися нібито для посмішки. Він підвівся і подав генеральному директорові руку.— Ми попросимо ще раз завітати до нас, коли одержимо згоду метрополії на задуману експедицію.

— Завжди до ваших послуг, сер...— сказав Кук.— Матеріальні витрати, пов'язані з каральною експедицією, Товариство охоче покриє з власних коштів. Немає такої жертви, якої ми не принесли б для слави і честі нашої імперії.

— Дякую, містер Кук...— сказав генерал-губернатор і, нарешті, вперше за час аудієнції зобразив щось схоже на посмішку. Насправді це була навіть не посмішка, а швидше гримаса задоволення — на більш виразну міну це обличчя було непридатне.

Зараз же після того, як Кук пішов, генерал-губернатор запросив до себе свого політичного секретаря і командуючого військово-морськими силами. Півгодини він радився з ними. І полетіли каблограми з Сіднея до Лондона і з Лондона до Сіднея. Про події на Рігонді дізналися англійський король і прем'єр-міністр імперії. І ображений індик імперіалізму розпушив свій хвіст. Згря дикунів насмілилася нав'язати свою волю одному з вір-

нопідданих короля! Це був виклик усій імперії; сотні лордів, адміралів, єпископів і купців аж ніяк не могли примиритися з цим. Король радився з міністром закордонних справ і прем'єром імперії, сказав своє слово і начальник генерального штабу, після чого в Сідней було одержано рішення метрополії:

«Негайно пошліть на Рігонду якийсь легкий крейсер або канонерку. Дійте з належною енергією і суворістю. Санкціонуємо всі заходи, які вважатимете за потрібні для ліквідації інциденту».

Це означало, що генерал-губернаторові надається повну волю дій. Він негайно скористався з цього.

— Чи можете ви рекомендувати мені енергійного та ініціативного командира, у якого не затремтить рука при виконанні спеціального завдання? — запитав він у старого адмірала, командуючого військово-морськими силами.

— Безумовно, сер, — відповідав адмірал. — Кращої кандидатури, як капітан другого рангу Спенсер, нам не знайти.

Спенсер — командир канонерки «Шарк»¹ — був досить колоритною особою. Про його жорстокість і цинізм ходили легенди від мису Доброї Надії до Сіднея і Сінгапура.

— Спенсер... — замислено промовив генерал-губернатор. Недобра слава цього командира докотилася і до його вух. — Ви праві, сер, більш підходящого керівника для цієї експедиції не знайти на всьому Тихому океані. Я попрошу вас негайно викликати його до мене.

За годину капітан другого рангу Спенсер з'явився в прийомній генерал-губернатора.

Це був високий сухорлявий чоловік, з повним ротом золотих зубів. На вигляд йому було не більше сорока років. Як і належить воїнові, він вислухав завдання без ніяких емоцій, ніби справа йшла про найзвичайнісіньке з усіх завдань, яке міг одержати офіцер королівського флоту, і у відповідь сказав:

— О, yes,² все зрозуміло. Буде виконано, сер.

Йому дали наказ по бойовій тривозі підготувати канонерку до відплиття. Відпускаючи Спенсера, генерал-гу-

¹ Шарк — акула (англ.).

² Yes (англ.) — так.

бернатор дав йому зрозуміти, що в разі успіху і швидкого завершення експедиції він може сподіватися на підвищення по службі і на орден. Тоді Спенсер, цей материй і багато разів випробуваний убивця, ще краще усвідомив, чого хоче від нього генерал-губернатор.

— Все буде виконано якнайкраще...— ще раз запевнив він.

Наступного ранку канонерка «Шарк» з містером Портером на борту вийшла в море. Генрі П. Кук вважав, що з цією справою закінчено, і знову зосередив свою увагу і енергію на інших справах, яких у такої людини, як генеральний директор Південноморського торговельного товариства, завжди було багато. Наприклад, хоча б та ж сама Єва Бріс...

Розділ сімнадцятий

1

Командир канонерки Спенсер тільки-но закінчив сніданок у своєму невеликому салоні, як вахтовий офіцер доповів, що праворуч по борту показалася земля. Разом із Спенсером снідали два старших офіцери і Портер. Навіть чимала кількість випитого рому не могла розвіяти жовчного настрою, від якого вони останнім часом страждали самі і отруювали життя всім на кораблі. Винні в тому були безперервні зливи, що почалися на півдорозі між Сіднеєм і Рігондою,— надіятись, що вони швидко припиняться, не доводилось, бо настав черговий період затяжних дощів.

— Це повинна бути Рігонда,— сказав Спенсер.— За ясної погоди ми помітили б її кілька годин тому, але що поробиш, коли містеру Портеру заманулося організувати бунт саме в той момент, коли вся волога світу зібралася в цьому місці.

— Містер Спенсер...— спробував заперечити Портер, але той не дав йому продовжувати.

— Я вже знаю, вам кортить сказати, що не ви винні у виникненні бунту, і що свинський інцидент, якому ми зобов'язані цією подорожжю, будь вона неладна, трапився сім місяців тому,— сказав він.— Це справи не мінє.

Причиною всьому ви, але не треба сприймати це як докір. Що може бути краще, ніж у мирний час влаштувати полювання на живих людей? Озолотити вас треба, містер Портер, за те, що ви дали нам цю можливість. На знак вдячності я дозволю вам першому особисто пристрілити п'ятьох заколотників. Га? Вам цього мало?

Портер посміхнувся:

— Для початку вистачить, містер Спенсер. Сподіваюсь, що вибір ви надасте мені. З деякими хлопцями на острові в мене особливі рахунки. А за це ви на свій смак зможете вибрати найкращу жінку острова.

— Це я зроблю і без вашої згоди,— відрізав Спенсер, нагадуючи Портеру, що головна особа в усьому цьому починанні — він, командир канонерки, а не представник Південноморського торговельного товариства, хоч саме воно фінансувало експедицію.— А тепер подивимось, як виглядає це гніздо заколотників.

Він одягнув дощовик, натягнув поверх кашкета капюшон, взяв бінокль і вийшов на палубу. Інші зробили те ж саме, поодягали дощовики і вийшли з салону. Різкі струмені дощу вдарили їм в обличчя. Крізь дощову пелену можна було побачити лише невиразні обриси острова.

— Розкажіть, що і де там розташоване,— звернувся Спенсер до Портера.

Корабель у цей час проходив мимо північного мису острова. Портер почав пояснювати, але нічого до пуття і сам не знав. Трохи послухавши його, Спенсер махнув рукою і обірвав агента:

— Краще не плутайте, Портер, ви поганий географ.

Потім він сам з усіма подробицями, які на той час були відомі, змалював острів, назвав і приблизно вказав усі найбільш варті уваги місця Рігонди — миси, височини, вигини рифу і головні ворота напроти селища остров'ян.

Портер мовчав, не знаючи, як йому поводитись: чи то образитись на грубість командира канонерки, чи то удати, що він не почув. Зрештою вирішив, що з Спенсером сваритись не варто,— Генрі П. Кук був надто далеко, щоб допомогти своєму агенту захистити честь Товариства.

Коли «Шарк» підійшла до розколини в рифі, Спенсер наказав зупинити судно і кинути якір. Вводити канонерку в лагуну він не хотів з двох причин: не можна поручитись, що корабель не сяде на підводні скелі, і сектор

гарматного обстрілу з лагуни був би набагато вужчий, ніж з того місця, де судно стало на якір.

Канонерка зупинилась і легко погойдувалась на хвилях. Команда з цікавістю розглядала узбережжя острова. Портер із задоволенням помітив, що його бунгало стоїть, як і стояло, на своєму місці. Піроги остров'ян були витягнуті на берег, але біля них не видно було жодної людини, жодне допитливе обличчя не виглянуло з хатин.

Спенсер наказав зарядити гармати бойовими снарядами.

— Містер Спенсер...— Портер схопив його за рукав дощовика.— Я прошу взяти до уваги, що це бунгало ліворуч — моє житло...

— І що з цього? — відповів запитанням Спенсер.

— Ви могли б сказати артилеристам, щоб вони обрали за ціль для своїх снарядів інші об'єкти. Адже мені знадобиться притулок. Нехай стріляють по хатинах тубільців.

Спенсер допитливо подивився в обличчя Портера і, здавалося, щось обмірковував.

— Гм... Ви рекомендуєте стріляти по хатинах остров'ян. У мене був намір для початку постріляти просто так, ради шуму, по горах і по лісу. Але коли вже ви на цьому наполягаєте, я можу зробити для вас цю приємність.

— Ні, я не наполягаю...— пробелькотів Портер.— Мені здається, ви краще знаєте, що і як потрібно робити. У вас є інструкції... дійте згідно з ними.

Спенсер грубо зареготав.

— Боїтеся відповідальності, містер Портер, чи не так? Ех ви, сухопутна душиця... навіть кров дикунів йому страшно пролити.

— Анітрохи не страшно,— захищався Портер.— П'ятьох дикунів я сьогодні власною рукою застрелю, але мені здається, незручно зовсім ігнорувати... формальний юридичний бік справи.

— Юридичний бік? — знову засміявся Спенсер. Потім зневажливо сплюнув і сказав:— Я вам зараз покажу свою юриспруденцію.

Він повернувся до артилеристів і наказав відкрити вогонь по хатинах остров'ян.

Вогонь відкрили поодинокими пострілами з хвилини перервами. Кожний снаряд розносив одну з хатин

остров'ян. Тендітні будівлі розсипалися, подекуди виникали невеликі пожежі, але злива, що не вщухала, швидко гасила їх. Глухо й грізно відлунював у горах гуркіт пострілів. Але ніде, як і раніше, не показувалася жодна людина.

— Ваші бунтівники полохливі, як зайці,— дражнив Портера Спенсер.— Навіть дивно, як ви могли таких злякатися.

— Були б ви на моєму місці...— пробурчав Портер.

— Тоді не трапилося б такої скандальної історії,— гостро відпарирував Спенсер.

Після дванадцятого пострілу він наказав припинити вогонь, цілком певний того, що на остров'ян нагнали досить страху, і їм на думку не спаде чинити опір. З корабля спустили на воду дві шлюпки. У кожній розмістилося по десять матросів, озброєних рушницями і автоматичними гвинтівками. Відпливаючи на берег, вони взяли з собою і два легких кулемети. У першому човні сидів сам Спенсер, у другому поруч з одним молодим лейтенантом зайняв місце містер Портер. В кишенях у нього було два револьвери, а в руках він тримав заряджену гвинтівку — агент мав дуже бравий і войовничий вигляд.

Маленький десант без будь-яких пригод висадився на берег і одразу ж за всіма правилами воєнного мистецтва почав операції. Половина десантників під командуванням лейтенанта обшукали всі хатини остров'ян, які ще вціліли, але не знайшли там жодної людини. Інші прочісували кущі і найближчий ліс біля берега. Нічого не знайшовши, всі знову зібралися біля човнів, чекаючи дальших вказівок Спенсера.

— Треба позбавити остров'ян можливості маневрувати,— сказав командир канонерки.— Треба порубати і зіпсувати всі їхні човни.

— Це щаслива думка,— погодився Портер.

— Це я знаю і без вас,— сухо заявив Спенсер.— До того ж ваша думка мене анітрохи не цікавить, і ви можете тримати її при собі.

— Наскільки мені відомо, представником цивільної влади на острові являюсь я, містер Спенсер...— заперечив Портер.

— Плювати я хочу на вашу цивільну владу. Якщо ви на щось здатні, докажіть це. Накажіть остров'янам зібратися на узмор'ї. Скажіть їм, щоб вони влаштували

частування для моїх людей. Чому ви гаєте час, містер Портер?

— Ваші жарти недоречні, містер Спенсер. Поки я не бачу, щоб ваші військові маніпуляції принесли відчутні наслідки.

— Ви не бачите? То подивіться.

І Спенсер наказав матросам рубати піроги остров'ян. Їх було багато, і хоч не міцна була кожна така пірога, матросам довелося цілих півгодини попрацювати так, що сорочки на них змокли, поки їх нищівна праця була доведена до кінця. Наслідки задовольнили Спенсера.

— Тепер ми перетворили цих мавп на сухопутних пацюків і можемо робити з ними все, що завгодно. Хлопці, ану сипніть свинцевим градом отуди, по тих куцах! — наказав він кулеметникам.

Матроси швидко встановили два легких кулемети і почали стріляти довгими чергами. Кулі сікли стовбури, гілля дерев, і на землю летіли шматочки кори та збите листя. Але кущі мовчали.

— Вперед, хлопці! — закричав Спенсер. — Взяти штурмом отой гай праворуч від бунгало! Містер Портер, це ваша резиденція, тому, будьте ласкаві, керуйте її звільненням.

Портер узяв гвинтівку наготові і з кислотою міною став на чолі десяткох матросів. Розтягнувшись цепом, маленький загін почав просуватись до гаю. Вилізши на уламки потрощеної піроги, капітан другого рангу Спенсер став у величну позу головнокомандуючого і, посміхаючись, дивився на цю комедію, яку він влаштував лише для того, щоб подратувати Портера. Ця витівка так би і закінчилася комедією, коли б у її виконання несподівано не втрутилася стороння сила.

Один за одним пролунали два поодинокі постріли з гвинтівки. Куля засвітіла біля лівого вуха Спенсера. Головнокомандуючий спритно зіскочив на землю із свого спостережного пункту, на весь зріст простягся на прибережному піску і дурним голосом, у якому чулося невдаване хвилювання і невдавана тривога, заволав:

— Назад! Лягай!

Потім пролунав ще один постріл — так само, як і перший, звідкілясь з півтемряви кущів — і містер Портер, як підкошений, повалився на землю, випустивши з рук гвинтівку. Разів зо два він глухо застогнав, тіло здригнулося

в передсмертних корчах, потім залишилося нерухомо лежати на півдорозі між берегом лагуни і гаєм. Струмок крові стікав із скроні правою щокою, фарбуючи прибережний пісок.

Побачивши це, капітан другого рангу Спенсер, все ще лежачи на землі, закричав своїм людям:

— До шлюпок, бігом руш! — і, подаючи приклад, перший схопився на ноги і з швидкістю, якій позаздрив би справжній спринтер, поперед свого війська кинувся до берега.

За одну хвилину всі посідали в шлюпки, відштовхнулися від берега і щосили почали гребти в море. Два поодиноких постріли з чагарника підігріли енергію гребців, тому вони досить швидко досягли канонерки. На березі, поволі холонучи в калюжі власної крові, валявся труп Портера. Нікому не спало на думку, що агент, можливо, тільки поранений і що його треба було б взяти з собою на корабель. Так він і залишився лежати там до самого вечора, до темрями, і злива весь день поливала його.

2

Злива була причиною того, що судно помітили з острова тільки тоді, коли воно обійшло північний мис і почало наближатись до старої бухти остров'ян. Ако здалеку пізнав у ньому військовий корабель і зрозумів, що не заради прогулянки або торговельних операцій пройшов він далекий шлях до Рігонди. Ако зрозумів, що тепер боротьба вже неминуча і треба діяти з найбільшою рішучістю, відповідно до раніше виробленого плану.

Усі жителі острова в цю хвилину ще були в таборі, тому Ако не довелося витратити багато часу на те, щоб привести в рух і погодити діяльність свого племені. Програма евакуації вже давно була продумана в усіх подробицях, для кожного заходу призначений свій відповідальний керівник. Одразу ж після сигналу тривоги командири груп поспішили до Ако, і він дав їм точні і вичерпні вказівки.

Передусім, треба було перевести всіх, нездатних до боротьби, в потайний табір, розташований в улоговині між гір. Під керівництвом старого Таомо туди вирушило близько двохсот чоловік — старики, жінки та діти. Кож-

ний взяв з собою дещо з свого немудрого домашнього скарбу, так що в хатинах табору після цього нічого цінного не залишилося.

Слідом за ними до нового табору на другому березі острова — біля потайної гавані в районі старої Очеретяної затоки — вирушили всі інші, хто не увійшов до військових груп. Їх було не більше, як сто чоловік. Ватажком цієї групи призначили Ловаї. Він мав завдання тримати наготові всю приховану в Очеретяній затоці флотилію човнів, щоб, в разі потреби, великі плотичовни могли вийти в море і щоб на кожному з них була достатня кількість їжі й питної води на заздалегідь розраховану кількість чоловік.

Коли і ця група зникла в хащі, в прибережних кущах біля спустілого селища залишилось тільки рігондське військо в півтори сотні чоловік. У розпорядженні Акого тепер було чотири гвинтівки, одна мисливська рушниця і три револьвери. Залишивши собі одну гвинтівку і револьвер, він роздав решту зброї найкращим стрільцям з остров'ян. Одного стрільця з гвинтівкою він прикомандирував, на всякий випадок, до групи слабосилих у потайному таборі, а мисливську рушницю віддав у розпорядження Ловаї, щоб було чим налякати англійців біля потайної затоки, якби вони ненароком забрели туди. Отже, в розпорядженні бойової групи залишилось три гвинтівки і три револьвери, крім того, ще луки, півсотні списів і приблизно стільки ж важких палиць, якими при певній спритності можна розтрити череп будь-якому загарбникові. Поділене на три підгрупи маленьке військо сховалося в кущах за першими горбами недалеко від берега: одна підгрупа — в гаю за бунгало Акого, звідки були евакуйовані всі запаси із складу і хатне начиння, друга — в центрі напроти звичайної стоянки човнів остров'ян, а третя — кроків за тридцять праворуч від неї — в заростях за покинутими хатинами старого табору. Таким чином, позиція війська Акого являла собою дугу завдовжки у півкілометра, фланги якої впиралися в берег лагуни, а від суходолу цілком охоплювали весь невеликий плацдарм, де можна було чекати висадки десанту і розгортання до бою ворожих сил.

Тільки тепер можна було по-справжньому оцінити наслідки навчання військової справи за минулі місяці. Ці наслідки цілком задовольняли Акого. Маленьке військо дія-

ло злагоджено й швидко, без метушні, штовханини й галасу. Кожний воїн знав своє місце. Без відома Ако не повинен був пролунати жоден постріл — це він суворо наказав своїм стрілкам.

За рифом загримів якір, падаючи в море. Через недовгий час прогуркотів перший гарматний постріл, і одна хатина в таборі остров'ян розлетілася вщент. За хвилину другий снаряд потрапив у саму середину селища і там почалася невелика пожежа. Остовпівши, стояли на своїх місцях рїгондські чоловіки й юнаки і спостерїгали, що робиться навкруги. Все було так, як розповідав Ако.

Але хоч як жахливо гримів чужий грїм, хоч якими страшними здавалися незвиклим дітям природи перші руїни, заподіяні артилерійськими снарядами, все ж ніхто не піддався малодушності і не зчинив панїки, розумїючи, що найкраще в такїй обстановці робити все так, як наказує старїйшина острова. Коли в селищі вже розірвалося чотири-п'ять снарядів, але з жодним воїном остров'ян нічого прикрого не сталося, перше хвилювання минулося, і в серцях людей зміцніла впевненість, що загарбники нічого не зможуть їм заподїяти, — очевидно, їм рятувала від бїди велика мудрїсть старїйшини острова.

Ще деякий час продовжували бити гармати, потїм усе стихло, і від корабля відїхало два човни, переповненї озброєними людьми. Зціпивши зуби, позирали остров'яни на оргїю руйнування, що відбулася перед їхніми очима, але Ако заспокоював людей, кажучи, що в цьому немає нічого жахливого й непоправного. Адже все цїнне і потрібне перенесли в новї селища. Замість старих хатин, спалених загарбниками, були новї житла, побудованї біля Очеретяної затоки, замїсть старих пірог, порубаних і потрощених англїйськими матросами, у остров'ян була цїла флотилїя нових, набагато кращих від колишніх човнів, і ворог не виявив їх.

Дивлячись на спустошення, Леагу тихо підїшов до Ако, погладив його руку і дружньо посміхнувся.

— Ако... — пошепки заговорив він. — Не гнївайся на мене. Я був дурний. Ти розумний. Добре, що ти наказав нам багато працювати. Тепер у нас є все, а білі люди знищують те, що нам не потрібно. Не сердься на Леагу...

Ако відповїв йому сердечною посмішкою.

— Все добре й правильно, Леагу. Я не гнїваюсь. Ти хороша людина.

У цю хвилину якийсь остров'янин, забувши наказ старійшини острова, раптом приглушено скрикнув і з переляку забився ще глибше в кущі. Товариші сердитим шепотом цикнули на нього, але він тремтів усім тілом, а в очах його застиг жах.

— Там... він повернувся... тепер він помститься на нас...— шепотів остров'янин і показував крізь листя кущів на білу людину, що стояла на березі серед своїх одноплеменників.

Почувши тиху метушню, Ако наблизився до групи схвильованих воїнів і запитав, що трапилось. Тоді воїни показали йому на білу людину, що вселила в їхні серця непереборний забобонний страх.

Ако пізнав Портера.

— Море відмовилося його покарати,— шепотіли остров'яни.— Він сильніший від моря, сильніший за всі бурі. Ніхто нічого не може йому зробити. Ось він знову тут, і для ригондських чоловіків і дружин знову настане тяжке життя. Що тепер робити, Ако?

Ако зрозумів, що тільки швидкі й рішучі дії можуть запобігти загальній паніці. Треба було одразу ж на місці довести остров'янам, що Портер не надприродна істота, а звичайний смертний, як і всі інші. Він почав діяти. Наказав усім лягти, припасти до землі, потім підійшов до найкращого стрілка цієї підгрупи і вказав йому на Спенсера, в якому неважко було вгадати командира загарбників, бо він керував усіма і всі йому підкорялися. Спенсер саме вишиковував своїх людей для нападу на гай.

— Приміть цього чоловіка,— сказав Ако.— Якщо білі почнуть посуватись до кущів, гарненько прицілься і вбий його. Але більше одного патрона ти не повинен витратити.

Стрілок вибрав зручну позицію і більше не одривав очей від Спенсера. Ако повернувся на своє місце, в центр розташування своєї підгрупи, і приготувався стріляти.

Білі відкрили вогонь по кущах з легких кулеметів. Кулі свистіли над головами остров'ян, що припали до землі, і обламували гілля кущів. Потім стрілянина стихла, і, розвернувшись цепом, група матросів під командуванням Портера почала наближатися до хащі.

Тоді свій єдиний дозволений йому патрон випустив стрілок, який одержав завдання зняти Спенсера. В ту мить, коли він, взявши на мушку командира білих, спу-

скав курок, дощова крапля потрапила йому в око, і випущена куля пройшла повз ціль, проте біла людина одразу ж стрибнула з уламків піроги на землю і закричала не своїм голосом. У цепу нападаючих сталося сум'яття. В цю хвилину Ако вистрілив у Портера, і агент, як підкошений, упав на прибережний пісок.

Дальший хід «бою» вже відомий читачеві, і немає потреби описувати його ще раз. Матроси втекли. З надзвичайним завзяттям кинулись вони до своїх човнів і попливли в море.

Підбадьорюючи їхню спритність, Ако двічі вистрілив услід човнам, які віддалялися. А той, хто вселяв деяким остров'янам забобонний страх, лежав тепер мертвий на березі острова, і ніхто з рігондців більше не боявся його.

До присмерку Ако із своїми людьми залишався в прибережних кущах. Хоч і хотілося вийти на берег лагуни і підібрати зброю Портера і ще дві гвинтівки, які матроси, тікаючи, покинули біля розбитих пірог, Ако подолав свою нетерплячку і дочекався вечора. Тільки тоді він вийшов з кущів і підібрав трофеї. Маленьке військо збагатилося трьома добрими бойовими гвинтівками, двома револьверами, знайденими в кишенях Портера, і кількома сотнями патронів. При їхньому становищі це були дуже дорогі речі, але найголовніше все-таки полягало в здобутій перемозі; вони успішно відбили перший напад ворога, не втративши із захисників острова жодної людини. Це означало, що з білими можна боротися, що їх можна перемогти — в цьому тепер переконалося все рігондське військо. Велика радість панувала того вечора в кущах.

Зібравши трофеї і поховавши труп Портера біля підніжжя горба, у ямі, яку вимило дощами, воїни Ако вирушили на ночівлю в глиб острова, — до потайного табору для слабосилих. На узбережжі, біля розбитого селища і в деяких інших місцях, де можна було чекати нападу англійців, залишилось кілька спостерігачів. Одного чоловіка Ако послав до Очеретяної затоки сповістити товаришів, які там сховались, про здобуту перемогу і запросити Ловаї на нараду.

Мокрі й перемерзлі сиділи навколо вогнища в печері двадцять чоловік. Тим, хто не був очевидцем битви і не знав окремих подробиць її, Ако все розповів. Він сам сьогодні багато чого навчився і зрозумів, що тільки зав-

дяки безтолковості нападаючих військо остров'ян не зазнало втрат. По-перше, невірно, що три великі групи воїнів остров'ян так близько розташувались одна від одної,— якби ворог пронюхав це, йому не було б важко ізолювати одну частину війська від інших і, зважаючи на кількість вогнестрільної зброї в руках англійських моряків, завдати остров'янам важких втрат. Надалі треба робити так, щоб у групі було не більше як десять чоловік, а все рігондське військо розосередити на якнайбільшому широкому просторі, залишивши третину його в резерві десь у тилу.

— Наша сила сьогодні значно зросла,— говорив Аكو. — Тепер у нас на три гвинтівки і два револьвери більше, ніж було сьогодні вранці. Так само, як ми, вони тепер радяться і намагаються придумати яку-небудь хитрість, нові прийоми, якими вони зроблять спробу обдурити нас. Тому рігондці повинні бути насторожі і старатися ще краще ховатись, ніж сьогодні.

Нарада командирів і старійшин затяглася за дівнич. Аكو доручив своїм помічникам і старійшинам таборів як слід пояснити всім жителям острова, що потрапити до рук загарбників рівнозначно смерті, але якщо, незважаючи на всі запобіжні заходи, якийсь остров'янин потрапить до полону, тоді треба вміти мовчати, не говорити ані слова і нізачо не виказувати таємних сховищ своїх одноплемінників, яких би мук не довелось зазнати.

Люди розійшлися і вирушили до своїх груп, щоб разом з іншими подрімати кілька годин і набратись сил. Коли Аكو залишився сам, біля нього з темряви виринула жінка, яку він любив над усе в світі.

— Ти живий і здоровий, Аكو...— сказала Неліма.— Я дуже рада. Прикро, що я не можу завжди бути з тобою. Тоді моє серце було б зовсім спокійне.

— Думай про нашу дитину, Неліма,— відповів Аكو.— Одному з нас за всяку ціну треба залишитись у живих... заради нього, Неліма.

Вона пригорнулася до нього, гріючи свої змерзлі руки на грудях Аكو. Тоді Аكو взяв пальці Неліми в свої руки і почав зігрівати їх своїм теплим диханням. Обоє вони думали одну думу і не промовили більше ані слова. За кілька днів повинна була з'явитися на світ нова істота... Це одна з найвизначніших, можливо, найвизначніша у житті людини подія. Загроза смерті чорною тінню витала

над батьківщиною Ако, муки й приниження віщував завтрашній день, і все ж ні Ако, ні Неліма не були легкодухими. Прислухаючись до одноманітного плескоту дощу і тихих, повних таємниці, нічних звуків, вони думали про своє майбутнє і мріяли. Зловісним передчуттям і великими надіями сповнювалися тієї ночі серця всіх чоловіків і жінок їхнього племені. З більшою ніжністю, ніж звичайно, укривали матері своїх малят у легких хатинах, і глибока задушевність привітним вогнем горіла в очах чоловіків, коли вони дивились на своїх дружин. Всі люди на острові стали сьогодні ближчими і дорожчими одно одному, і разом з цим зростала сила їхнього колективу.

3

Капітан другого рангу Спенсер того вечора довго залишався на самоті у своєму салоні. Він відмовився прийняти старшого корабельного інженера Робінса, різко обірвав свого першого помічника Еліота, а коли жок запитав, що готувати на вечерю, Спенсер ногою вишпурнув його з салону.

Він задихався від невимовної злості й сорому. Відколи Спенсер служив у королівському військовому флоті, жодна людина не могла закинути йому малодушність. Навпаки, всі вважали його безрозсудним шибайгоголовою, відчайдушним сміливцем і людиною, що зневажає смерть. Сьогоднішня подія лягла темною, ганебною плямою на біографію Спенсера — здавалася чимсь безглуздим і незрозумілим. Справді, чим пояснити, що такий бувалий і загартований вояка, яким, без сумніву, був Спенсер, після першого ж ворожого пострілу втратив голову і піддався паніці, а після другого пострілу, замість того, щоб власною витримкою показати зразок мужності підлеглій йому військовій частині, перший наклав п'ятами з поля бою, викликавши загальну втечу. Що тепер думають про свого командира його підлеглі? Як він дивитиметься в очі офіцерам і матросам?

Довго Спенсер сушив собі голову, намагаючись знайти пояснення своїй ганебній поведінці. В пам'яті він ще і ще раз перебирав усі подробиці події, аналізував свої настрої і хід думок на різних етапах сьогоднішньої битви. Нарешті він з великими труднощами додумався до

чогось такого, що здалося йому більш чи менш імовірним. На думку Спенсера, причиною всьому було те, що і сам він особисто і весь його екіпаж були переконані, що з боку остров'ян виключається будь-який опір. Зі слів Портера, це були вкрай обмежені, примітивні, забобонні люди і все їхнє озброєння складалося з кількох старих луків і острог для ловлі риби. Виходячи з такого упевдження, спланована була і вся операція. Кілька гарматних пострілів повинні були вселити панічний страх в серця остров'ян, почуття своєї неповноцінності і безсилля перед білими людьми, а потім і одного білого матроса цілком вистачить, щоб ганяти їх по острову, як перелякану отару овець. Початок операції нібито підтвердив ці припущення: остров'яни не наслідилися і писнути, коли матроси руйнували їхні хатини й човни. Після цього впевненість нападаючих, що противник не чинитиме опору, ще збільшилася. В такому настрої Спенсер і послав тоді своїх людей прочесати гай. Раптовий постріл з кущів був такий несподіваний, що вразив Спенсера до глибини душі, вивів з рівноваги, викликав просто тваринницьке почуття — будь-якою ціною врятувати свою шкуру. Якби Спенсер знав, що остров'яни мають вогнестрільну зброю і вміють нею володіти, він би відповідно настроїв себе, мобілізував свої душевні сили і приготувався до найбільшої небезпеки.

А тепер йому лишалося тільки гірко жалкувати, що він знехтував старою військовою мудрістю: ніколи не слід недооцінювати свого ворога. Звичайно, його ненависть до остров'ян від цього ані на крихту не змінилась.

Якщо до цього часу Спенсер ненавидів їх за те, що вони наслідилися повстати проти білої раси взагалі, то тепер до цієї ненависті додалася звіряча лють, викликана пережитою ганьбою. Що може бути жахливішим, ніж показати себе смішним! Сьогодні це стало фактом. Змити цю пляму могли тільки потоки крові, яку повинні пролити дикуни, ціла лавина мук і принижень, якими Спенсер в найближчі дні задушить повстале плем'я.

Натішившись думкою про помсту і трохи заспокоївшись, командир канонерки скликав офіцерів корабля на військову раду. І поки Ако в печері радився із своїми помічниками про те, як краще обороняти острів, в салоні Спенсера в той же час розробляли план, як швидше й

найнещадніше поставити навколішки непокірне плем'я рігондців. Ако знав, з ким має справу. Спенсер і його підручні могли тільки догадуватись, на що здатний їхній ворог. З розповідей Портера вони знали, що на острові живе якийсь цивілізований тубілець, який володіє англійською мовою; але що він ще знав і чого міг навчити своїх одноплемінників, про це ніхто не мав ніякого уявлення. Зрозуміло тільки, що він уміє володіти вогнестрільною зброєю, — в цьому Портер наочно переконався в останню мить свого життя. Отже, знову лишився якийсь ікс в планах Спенсера; щоб ще раз не припуститися помилки, недооцінюючи ворога, капітан другого рангу вирішив, що найменшою з двох хиб буде, якщо переоцінити його; так він і зробив.

Наступного ранку почався наступ на острів. Так само, як і напередодні, все почалося з короткочасного артилерійського обстрілу. Стріляли по лісу, по горах, вели швидкий вогонь навмання по різних видимих і невидимих цілях. Тепер уже тубільці повинні були зрозуміти, що в жодному куточку Рігонди вони не врятуються від артилерійських снарядів. Кілька снарядів Спенсер наказав випустити з таким розрахунком, щоб вони розірвалися на протилежному березі острова. Потім на острів висадився десант, вишикувався цепом і вирушив в гліб лісу. Цеп був досить довгим, щоб, обшукавши кожен куц і кожне дерево, «прочесати», скажімо, окремий гай, бананову зарость або ділянку лісової хащі площею до чверті квадратного кілометра. Більших масивів моряки Спенсера, на жаль, не могли охопити, бо вивести на операцію одночасно більше, як п'ятдесят чоловік, не дозволяла чисельність екіпажу канонерки. Враховуючи, що острів займає площу приблизно в двадцять чотири квадратних милі, нічого було й думати обшукати його весь, так само, як нічого було сподіватися стріляниною навмання залякати остров'ян — про це свідчив весь хід вчорашньої битви. Спенсер скоро переконався, що операція загрожує перетворитися на безкінечну війну в джунглях, в якій на боці його ворогів одна велика перевага: вони завжди знають і бачать кожен крок свого ворога і можуть вільно маневрувати, в той час, як військо Спенсера нічого не знає про свого ворога. Це була справжня гра в піжмурки: сліпий мисливець навмання, помацки блукає в темряві, намагаючись схопити здобич,

а вона дражнить, глузує з свого переслідувача і крутиться під самим його носом, залишаючись недосяжною.

Коли люди Спенсера зупинились біля підніжжя якоїсь гори, їм на голову посипалися величезні камені, і дехто після цього вже не піднявся. Був випадок, коли невелику групу моряків, що одірвалася від головних сил нападаючих, зненацька обстріляли з кущів, і нікому не пощастило втекти живим з небезпечного місця. А коли наспіла допомога, вони знайшли тільки трупи своїх товаришів — гвинтівки і патрони встигли захопити остров'яни.

Діючи так, Спенсер до полудня втратив сім чоловік, а остров'яни захопили легкий кулемет, чотири гвинтівки і кілька сотень патронів. Після цього все частіше стали лунати несподівані постріли в лісі, в кущах, з гірських круч — і ще кілька чоловік довелося закопати, а декого із забинтованою головою або рукою на перев'язі евакуювати на корабель.

— Якщо так буде тривати, то за кілька днів у нас не залишиться жодної людини, — похмуро резюмував становище перший помічник Спенсера Еліот. — Нікому буде одвести корабель назад до Сіднея.

— А що ж, на вашу думку, нам тепер слід робити? — холодно запитав Спенсер. — Капітулювати, знятися з якоря і доповісти адміралові, що ми нічого не можемо зробити з цими дикунами?

— Цього я не говорив, сер... — перейшов на офіціальний тон Еліот. — Мабуть, наші звичайні методи тут непридатні. Або ж... — він запнувся і замовк, не кінчивши своєї думки. Розмова відбувалася в улоговині між двома горбами біля Тихої затоки.

— Що ви хотіли сказати? — запитав Спенсер. — Якщо ви маєте якусь розумну пропозицію, не крийтеся з нею. Мені самому зрозуміло, що тут щось не так, як всюди. Самою тільки хоробрістю і сміливістю тут не візьмеш.

Це вже була безперечна капітулація з боку Спенсера. Еліот розумів, що лише виключні обставини примусили Спенсера визнати своє безсилля, і, не бажаючи марно псувати і без того поганий настрій командира, заговорив простіше і сердечніше:

— Мені здається, що старий принцип Британської імперії — поділяй і пануй — ще зовсім не застарів. А що, як нам спробувати застосувати його тут?

— Щоб місце воїна зайняв дипломат? Але що він може зробити, коли ніхто з цих замурзаних мерзотників не починає з ним ніяких переговорів?

— Дати наказ нашим людям роздобути «язика».

— Гм. Я подумаю про це.

Спенсер замислився, але не встиг придумати, як би це ділову пропозицію Еліота перетворити на свою особисту, як раптом прибіг посланець і доповів, що матроси несподівано натрапили на головну життєву артерію острова — джерело, звідки остров'яни черпають воду, — і взяли в полон одну родину тубільців, яка саме в цю хвилину наповнювала посуд питною водою. Пропозиція Еліота вмить зникла з голови Спенсера. Розлючений невдачами, він, як зголоднілий звір, поспішив слідом за посланцем на узбережжя, де знаходились полонені остров'яни. «Тепер ви завияте, — думав Спенсер. — Я ж вам покажу, де раки зимують... тепер ви узнаете, який капітан Спенсер».

Полонених тубільців було четверо, — досить молодий чоловік з своєю дружиною і двома дітьми — хлопчиками-підлітками. Збившись до купи, щільно притиснувшись одно до одного, стояли вони, оточені групою матросів, і струмені дощу поливали їх напівголі тіла. Хлопчики широко розплющеними очима допитливо, але спокійно дивились на білих людей. Їхні батьки, ніби захищаючи дітей, стояли по обидва боки від них і руками обіймали хлопців за плечі.

— Перекладача до мене! — гаркнув Спенсер. Потім ткнув кулаком в обличчя голові родини, а його дружину пхнув ногою. Один з хлопчиків загарчав, як звірєня. Спенсер дав і йому ляпаса.

Незабаром з'явився перекладач — якийсь моряк, що кілька років прожив серед полінезійців і вивчив деякі тубільські говірки.

— Нехай вони розкажуть і покажуть, де сховалися жителі острова, — звернувся Спенсер до перекладача. — Скажи їм, що коли відмовляться, ми їх живими посмажимо на вогні.

Перекладач перш за все мигами привернув до себе увагу полонених, потім заговорив спочатку одним, потім другим, нарешті, третім відомим йому діалектом остров'ян. Але полонені мовчали. Їхня поведінка свідчила, що вони дещо розуміють із слів перекладача, — іноді вони

перезирились, ніби очима запитували щось один в одного, потім знову стихали і продовжували спокійно дивитись на білих людей.

— Ну, гаразд...— задихався Спенсер.— Якщо не будете говорити добром, ми вам допоможемо розв'язати язика.

Полонених били, смикали за волосся і штовхали ногами, але вони, як і раніше, мовчали. Жодного стогону не вирвалося навіть з грудей хлопчиків. В ту хвилину, коли їх взяли в полон, вони вже примирились з думкою про швидку неминучу смерть і ніякі сумніви більше не мучили їхніх простих, ясних сердець. Тоді Спенсер власноручно застрілив обох хлопчиків. Глибока скорбота й покірливість перед неминучим — ось усе, що загарбники прочитали на обличчях батьків. Вони не тужили, не падали на землю до трупів своїх дітей, тільки вище здималися від хвилювання їхні груди, і пальці рук стискалися в кулаки. І це все.

«Що це таке — велика сила чи тупа нечуливість? — думав Спенсер, якого все більше дратував спокій остров'ян.— Може, це тільки обмеженість тварини, яка не здатна зрозуміти жаху того, що відбувається?» Він наказав перекладачеві ще раз спробувати своє красномовство, ще раз починав бити й штовхати свої жертви, але вони продовжували мовчати.

— От вам «язики»! — глузуючи сказав Спенсер Еліоту, який також вийшов на берег і з жвавою цікавістю спостерігав екзекуцію.— Для чого придатна вся ваша хвалена дипломатія?

Еліот низав плечима і відійшов убік.

Переконавшись, що від полонених однаково нічого не добитись, Спенсер наказав повісити їх на двох кокосових пальмах на березі лагуни — на відкритому місці, яке добре було видно з гір у глибині острова. Мабуть, багато очей в ту хвилину дивилося на це місце з темної хаші та із схованих від очей місць на горбах Рігонди. І багато сердець стискалося від болю.

Але острів мовчав.

4

Баланс другого дня каральної експедиції виявився досить сумним: Спенсер втратив дев'ять чоловік (в тому числі одного лейтенанта і двох сержантів), один легкий

кулемет, шість гвинтівок, два револьвери і велику кількість патронів. У капітана другого рангу була важлива причина для роздумів. Еліот має рацію: якщо і далі так триватиме, то через кілька днів нікому буде одвести корабель до Сіднея. Еліот правий і в тому відношенні, що однією грубою силою тут нічого не вдієш, ворог виявився набагато розумнішим і дотепнішим, ніж можна було чекати від цих неотесаних людей.

Що робити? Визнати своє безсилля і піти звідси, відмовляючись тим самим від надії на орден і підвищення по службі, або ж продовжувати невдало почату авантюру до того часу, поки не можна буде навіть її продовжувати? Провал афери був тепер очевидний навіть для найдурнішого матроса канонерки.

Повернувшись на корабель, Спенсер не замкнувся в своєму салоні, а запросив до себе Еліота, до якого, незважаючи на всю непереборну неприязнь, відчував певну повагу, і, поставивши на стіл пляшку рому, почав обмірковувати з ним дальші перспективи каральної експедиції.

— Де, на вашу думку, криється наша головна помилка? — запитав Спенсер. — Немає рації заперечувати, що ми припустилися помилки, але ми повинні своєчасно звернути з хибного шляху.

— На мою думку, сер, ми зіткнулись тут з незвичайним ворогом, а боролися з ним звичайними засобами, — відповів Еліот. — Шаблонні засоби тут непридатні, і, чим швидше ми відмовимось від них, тим краще. Сьогодні ми вже опинилися в такому становищі, що нам час потурбуватись про збереження своєї живої сили, а можливості ворога значно збільшилися і сприяли цьому ми самі; в розпорядженні остров'ян сьогодні набагато більше сучасної зброї, ніж у них було вчора вранці.

— Але ж ми не можемо посилати своїх людей неозброєними в джунглі острова! — вигукнув Спенсер.

— Пробачте, сер, але мені здається, було б краще, якби замість людей ми послали в джунглі свої хитрощі... — продовжував Еліот. — Я не хочу критикувати вас, ви набагато досвідченіший командир, ніж я, але тих чотирьох тубільців сьогодні я неодмінно залишив би живими.

— Знову якісь жалюгідні принципи гуманності... — пробурчав Спенсер. — Ми прийшли сюди не для того, щоб займатися благодійністю.

— Гуманність тут зовсім ні до чого,— пояснив Еліот.— Але щоб посіяти насіння сумніву і розколу в головах остров'ян, потрібна людина, яка б занесла їм це насіння. Якби ми з першого дня не почали руйнувань, то можна було б обдурити цих полохливих людей показною добродушністю і дружніми обіцянками. Тепер цей шлях для нас одрізаний і залишається продовжувати політику залякування.

— А саме?

— Ми показали тубільцям, які ми суворі, коли гніваємось на когось. Ми можемо дати їм зрозуміти, що наша суворість може ще збільшитись і зовсім знищити все їхнє життя, весь острів і всіх людей на ньому, якщо вони не виконають наших вимог. Але разом з тим ми можемо пообіцяти їм свою милість, якщо вони їх виконають. Не може бути, щоб всі остров'яни до останньої людини думали і почували однаково. Як і в кожному суспільстві, так і в їхньому середовищі напевно знайдуться скептики й егоїсти. Знайти і активізувати тих, що мають сумніви, і егоїстів — ось наше завдання. Зробити це буде нелегко, але можливий наслідок вартий зусиль. Саме тому було б добре, якби родина тубільців, що потрапила сьогодні до наших рук, залишилася в живих.

— У мене інший план,— сказав Спенсер, коли Еліот заговк.— Згадавши скептиків і егоїстів, ви мені подали чудову ідею, містер Еліот!

— Я вас слухаю, сер...

— Цілком згоден з вами, що всі остров'яни не можуть думати і почувати однаково. Так само, як і всюди у світі, на Рігонді також повинна бути своя невелика привілейована верства і маси пригнічених плебеїв. Це два різних елементи, і в кожного з них свої інтереси — класові інтереси, діаметрально протилежні інтересам іншого класу. Ми повинні підійти до цієї справи з точки зору боротьби класів, Еліот, і успіх буде забезпечений. Адже ви знаєте з історії Британської імперії, як діяли наші попередники і як діють наші сучасники в подібних випадках. Якщо якесь плем'я надто опирається і з ним не вдається домовитись, і якщо в такого племені є свій владолюбний і користолобний маленький вождь, ми обіцяємо такому пігмею свою підтримку, трохи золота, орден, королівський титул,— і він стає нашим вірним слугою. А якщо такий маленький вождь зарозумілий і не

йде на угоду з нами, намагаючись залишитись незалежним, ми робимось дуже радикальними, діємо заодно з його плем'ям, організуємо революцію і скидаємо його з трону, а потім призначаємо такого короля, який танцює під нашу дудку. Кінцевий результат той же самий.

Еліот з великою цікавістю вислухав Спенсера і повинен був визнати, що кінець кінцем цей солдафон зовсім не такий вже осел, яким він ладен був його вважати.

— Це дуже вірна думка, сер,— сказав він.— Але нам ще залишається обрати вірну карту, з якої піти.

— Це питання для мене цілком зрозуміле,— продовжував Спенсер.— Наскільки нам відомо, на острові знаходиться якийсь цивілізований тубілець — той самий, що свого часу вигнав Портера. Він розмовляє англійською мовою і вміє стріляти. Цілком природно, що цей тип став тепер ватажком племені. Але поки що він тільки так собі — невизнаний правитель, узурпатор і залежний від свого племені. Даю праву руку на відсіч, якщо він не мріє про трон справжнього монарха, про необмежену владу над своїми підданими і матеріальне становище, яке відповідало б гідності короля острова. Все це ми можемо гарантувати йому. Ось з цією людиною ми і повинні встановити зв'язок і знайти спільну мову, тоді перемога нашої справи буде забезпечена.

— А що коли він належить до числа непокірливих і упертих? — сказав Еліот.— Ми ж його зовсім не знаємо.

— Якщо він виявиться таким йолопом, що відмовиться співробітничати з нами, тоді ми порозуміємося з його плем'ям, підніmemo бунт і проженемо його з трону.

— Вірно, сер,— погодився Еліот.

Після цього вже в значно кращому настрої вони спорожнили пляшку рому, кожний з них викурив сигару, потім взялися складати листа правителю Рігонди. Лист написали в кількох примірниках на великих аркушах паперу і наступного ранку почепили на видних місцях узбережжя острова. Зміст листа був такий:

«Високошановному ватажкові племені Рігонди!

Ім'ям і за дорученням його Величності короля Великобританії доводжу до Вашого відома, що ми згодні укласти з Вами договір і офіційно визнати Вас правителем острова з титулом і владою короля. Ми обіцяємо забезпечити Вам велику платню, а Вашим нащадкам

право успадкувати королівський трон з усіма привілеями, що з цього виходять. Для цього Ви повинні виконати дві умови: 1) Офіційно проголосити, що Ви і Ваш народ визнаєте короля Великобританії своїм верховним правителем,— цим Ви здобудете англійське підданство, і збройні сили його Величності візьмуть Вас і Ваш острів під свій могутній захист; 2) Ви повинні негайно наказати своєму народові повернутися до мирної праці, скласти зброю і почати нормальні торговельні відносини з купцями нашої імперії. Даємо Вам добу для відповіді. Свою відповідь можете вивісити біля великого бунгало на березі лагуни або ж особисто з'явитись для переговорів завтра вранці на те ж місце — недоторканність Вашої особи, а також супроводжуваних Вас осіб гарантується нами в повній мірі.

Капітан другого рангу Спенсер».

Залишивши листи на березі, Спенсер із своїми людьми повернувся на корабель і весь день провів у бездіяльності. Наступного дня вранці, біля бунгало Портера знайшли відповідь Ака. Спенсера вразив гарний почерк і добра англійська мова, якою був написаний лист старійшини острова.

«Капітану другого рангу Спенсеру!

Вашого листа одержав. Уважно вивчивши Ваші пропозиції і обговоривши їх з своїми одноплемінниками, доводжу до Вашого відома нашу точку зору в питанні, якого Ви торкнулись, а також в інших питаннях, про які Ви не згадали в своєму листі.

1) Від королівського титулу і великої платні відмовляюсь, бо цілком можу обійтись без усього цього.

2) Мое плем'я відмовляється від так люб'язно запропонованого Вами англійського підданства і від захисту з боку озброєних сил Великобританії. Ми самі хазяїни цього острова і хочемо залишитись ними і будувати своє життя за власним розсудом. Чужоземні поневолювачі рігондському народові не потрібні, бо він не бажає потрапити в рабство, в якому задихаються багато інших племен Оксанії, що повірили обіцянкам Ваших одноплемінників або грубо поневолені за допомогою збройних сил англійського короля та деяких інших іноземних правителів.

3) Ми згодні увійти в торговельні зносини з Вашими купцями і купцями інших народів і скласти торговельні угоди на взаємно вигідних умовах, одержуючи за свої товари, і продукти рівноцінну вартість. Ми згодні зустрічатися і вести переговори з цими купцями, як рівний з рівним, але нам не потрібні на острові ніякі Портери і подібні йому негідники, що уявляють, ніби вони пани і можуть розпоряджатися майном і життям остров'ян, — такі люди завжди будуть з ганьбою вигнані з Рігонди.

4) Ми вимагаємо, щоб канонерка «Шарк» з усією командою негайно пішла звідси або, в крайньому разі, вирушила в нейтральну зону, бо перебування корабля у територіальних водах Рігонди без відома і згоди населення острова ми розцінюємо як акт насильства, не сполучний з честю незалежного народу і країни.

За дорученням і від імені народу Рігонди старійшина острова *Ако*».

Спенсер повернувся на корабель похмурий і вражений.

— Це зухвалість, примиритися з якою не може навіть наймиролюбніший і найбільший боягуз у світі! — закричав він, залишившись удвох з Еліотом у своєму салоні. — Він плює на наші умови, плює на англійське підданство, королівський трон і на самого короля! «Ідіть геть — умови диктуємо ми...» Та хіба таким тоном розмовляють з а н г л і й ц я м и?

— Уся біда в тому, що ця справа значно складніша, ніж нам здавалася вчора, — сказав Еліот. — Тут виключена навіть перспектива забити клин поміж ватажком острова і його плем'ям. Складається враження, що в них на острові зовсім немає двох класів, отже, немає і класового антагонізму. Ваша дипломатія може виявитися безсилою за таких обставин. Як роздвобати камінь, у якому немає тріщин? Тут може допомогти тільки динаміт — політика грубої сили.

— Мені подобається, що і ви, містер Еліот, починаєте більш розсудливо дивитись на це питання, — сказав Спенсер, похмуро посміхаючись. — Це значить, що у нас є надія прийти до взаєморозуміння і в деяких інших питаннях. — Він поставив на стіл напої, наповнив бокали і запросив Еліота випити з ним.

Вони розмовляли з годину, потім Спенсер написав нового листа, а надвечір Еліот одвіз його на острів і при-

кріпив до стіни бунгало Портера. Коли шлюпка повернулася назад, на ній неvistачало чотирьох матросів: користуючись вечірніми сутінками, вони, з відома Еліота, сховалися в прибережних кущах. У темряві одна з корабельних шлюпок прокралася в лагуну і тихо пристала до берега в умовленому місці. Вночі з хащі вийшло кілька воїнів-остров'ян. Додержуючись найбільшої обережності, вони наблизились до бунгало, зняли з стіни листа Спенсера і повернули назад, до кущів. У цю хвилину на остров'янина, що замикав похід, навалилося чотири білих велетні, заткнули йому рота ганчіркою, зв'язали і потягнули до човна. Їхній відхід прикривав вогонь з кількох гвинтівок і одного легкого кулемета з-за стін бунгало. Ніч була надто темна для прицільної стрільби, тому остров'яни відповідали тільки поодинокими пострілами — певно, економили патрони. За кілька хвилин шлюпка причалила до корабля, і полоненого одразу ж привели до Спенсера.

У салоні були присутні також Еліот, старший корабельний інженер Робінс і перекладач. Цього разу Спенсер був дуже привітний з полоненим, дружньо поплескав його по плечу і запропонував навіть ковток солодкого вина, від якого той, з презирством одвернувшись, відмовився. Потім перекладач повів розмову, як його навчили Еліот і Спенсер.

— Темношкірий друже, тобі нічого боятися нас, — сказав він. — Ми не хочемо робити нічого поганого ні тобі, ні твоїм братам. Білий пан бажає добра твоєму племені, але старійшина острова Ако заважає йому зробити це. У білого пана тільки одне завдання, яке наказав йому виконати король, найбільший і наймогутніший з усіх володарів світу. Йому потрібно взяти в полон Ако і відвести до білого короля. Через Ако білі сердяться на твоїх братів. Якщо Ако більше не буде на острові, білі залишать острів у спокої і поїдуть, а ви зможете жити, як вам заманеться. Піди до своїх братів, поговори з рігондцями і скажи їм, що Ако треба зв'язати і покласти на березі лагуни, де його візьмуть білі люди. Якщо зробите так, тоді завтра ми підемо звідси, а тобі і твоїй дружині залишимо багато гарних подарунків.

Спенсер розклав на столі всілякі блискучі речі — підзорну трубу, настільний годинник з музикою, срібний келих і книжку з кольоровими малюнками.

— Усе це буде твоє,— продовжував перекладач.— Роби так, як тобі наказують. Але якщо остров'яни не зв'яжуть і не віддадуть нам Ако, тоді завтра на весь острів звалиться велике лихо. Білі люди знищать весь острів, зрубають кокосові пальми, хлібні дерева і банани. Білий начальник зробить так, що вода в джерелі приноситиме смерть усім, хто вип'є її, а в лагуні подохне вся риба, і твої діти загинуть з голоду. Зрозумів, що я сказав тобі?

Полонений ствердно хитнув головою на знак того, що зрозумів.

— Тоді роби так, як я кажу. Тебе зараз одвезуть назад на острів і відпустять на волю. Вранці, коли зійде сонце, Ако повинен бути на березі лагуни. Ми будемо чекати до ранку. Якщо до того часу Ако не лежатиме зв'язаний на піску в тому місці, де пристають наші човни, білий начальник одразу ж почне знищувати острів.

Після цього полоненого знову посадили в човен і відвезли на берег. Опинившись на волі, він за якусь мить злився з темрявою ночі і зник у прибережних кущах.

В листі, якого тієї ночі одержав Ако, було всього кілька рядків:

«Старійшині острова Ако!

Від тебе залежить майбутнє острова. Якщо ти завтра, коли зійде сонце, добровільно віддасися до наших рук, ми тобі не зробимо нічого поганого, а плем'я остров'ян помилуємо. Якщо не зробиш цього, смерть чекає тебе і весь народ Рігонди. Май мужність здатися — не прирїкай на знищення свій народ.

Капітан другого рангу Спенсер».

Похмура і грізна була ця ніч — з шумом дощу, завиванням вітру і тривожним шурхотом у лісових хащах. Напружено, непослабно пильнували обидва табори — там, на березі, в п'ятмі лісу і чагарників, і на кораблі — в освітлених каютах за столами, що були заставлені пляшками.

У глибині печери навкруг вогнища знову зібралось двадцять чоловік — ті, кому рігондське плем'я найбільше довіряло і кому доручило вирішувати всі питання по захисту острова.

Остров'янин, який був у полоні, повернувся і одразу ж розшукав Аґо. Розповівши все, що йому говорили на кораблі білі люди, він запитав:

— Що мені робити, Аґо? Білі люди підступні, я їм не вірю. Чи говорити мені з людьми?

— Говори, друже...— відповів Аґо.— Люди повинні знати, чого хочуть білі.

Він наказав скликати командирів груп і відділень, а також старшин таборів острова на нараду. Коли всі зібралися, Аґо прочитав їм листа, якого прислав йому білий командир сьогодні вночі, потім надав слово чоловіку, що попав до рук англійців.

Остров'яни мовчки вислухали його. Деякий час тривала тиша. Полум'я вогнища похмуро відсвічувалося в очах остров'ян, але обличчя нічого не виражали, вони ніби закам'яніли. Потім нагнувся Ловаї, поворошив вогнище сухою гілкою і облизав пересохлі губи.

— Білі люди переконалися, що силою з нами нічого не вдієш,— почав він.— Тому вдаються до хитрощів. Якби у білих вистачило сили знищити нас, вони б так і зробили, а не говорили б люб'язних слів і не обіцяли бозна-що. Я не вірю жодному їхньому слову.

Він замовк. За хвилину заговорив Леагу.

— Чому білі нічого не можуть нам зробити? Тому, що ми слухаємося Аґо і робимо так, як він учить. Поки Аґо з нами, ми будемо дужчими від білих і вони нічого з нами не зроблять. Аґо не повинен покидати своїх братів і слухати білих. Ми не повинні видавати Аґо нашим ворогам.

Леагу замовк. Тоді почав говорити старий Таомо.

— Чому білим так потрібен Аґо? Тому, що вони знають, як багато він може зробити, і вони бояться Аґо. Якщо Аґо потрапить їм до рук, вони вб'ють його, а потім прийдуть і винищать усіх нас. Тоді їм легше буде це зробити, бо Аґо не керуватиме нами. Білим потрібна тільки наша кров. Я їм не вірю. Аґо повинен залишатися разом з нами.

Коли всі висловили свої думки, встав Онеага, брат Аґо, і сказав:

— Білі не бачили Аґо, не знають, який він. На хитрощі треба відповісти хитрощами. Я можу вийти, коли зійде сонце, на берег лагуни і віддатись до рук білим людям. Не скажу, що я Онеага, а скажу, що мене звать

Ако. Тоді побачимо, брехали білі чи говорили правду. Якщо білі вб'ють Онеагу, це для рігондців невелике нещастя — Ако залишиться і керуватиме боротьбою. Якщо ж білі вб'ють Ако, ми втратимо мудрого керівника. Дозвольте мені піти на берег лагуни, коли почне сходити сонце.

Пропозиція Онеаги викликала палкі суперечки. Багатьом вона сподобалась, вони хвалили Онеагу за відвагу й готовність пожертвувати собою заради блага племені. Тоді Ако встав, наблизився до брата і міцно обійняв його.

— Ти добрий брат і хороbra людина, але цей твій крок нічим не зарадить племені,— сказав він.— Ти ж не знаєш англійської мови, а я писав їм лист їхньою мовою. Вони одразу дізнаються, що ти не Ако. Так їх не обдуриш.

— Я мовчатиму,— наполягав на своєму Онеага.— Тільки прикладу руку до серця і скажу: Ако... і більше не скажу ані слова. Нехай б'ють, нехай катують, нехай вб'ють мене — я мовчатиму. Тоді вони не дізнаються, що я не Ако.

— А що, як вони не будуть тебе ні бити, ні вбивати, а почнуть хитро й ласкаво говорити, пошлють тебе назад на острів що-небудь переказати племені. Ти мовчатимеш і нічого не зробиш. Невже і тоді вони повірять, що ти Ако?

Онеага похилив голову і зітхнув.

— Шкода. Я нічим не зможу допомогти.

Тоді Ако звернувся до присутніх.

— Ловаї правду каже — білі переконалися, що силою з нами нічого не вдієш, тому намагаються взяти нас хитрощами. Хочуть обдурити і залякати. Ми не віримо їхній брехні і не боїмося погроз. Немає в них такої сили, щоб знищити цілий острів. Вони не можуть вирубати всі хороші дерева та кущі на Рігонді — їм довелося б рубати цілий свій вік і ще другий вік людини, але за цей час виростуть нові дерева й кущі. Не можна зробити так, щоб вода в джерелі приносила смерть усім, хто вип'є її, бо вода не стоїть на місці, а тече — замість зіпсованої води незабаром потече нова, і ми можемо пити її без страху. Ви бачите, все, що вони нам кажуть, чистісінька брехня.

Обміркувавши слова Ако, люди почали сміятись. Зникла пригніченість, і вони розійшлися в значно кращому настрої, ніж коли прийшли на нараду.

Займався ранок. Крізь дощовий туман пробивалося сонячне проміння, але самого сонця не було видно, тільки світла пляма дозволяла догадуватись, де воно знаходиться. Із своїх схованок остров'яни бачили, як багато човнів, переповнених людьми, відокремилося від корабля і наблизилось до острова Рігонди. Висадившись на берег, англійці деякий час не вживали ніяких заходів, мабуть, чогось чекаючи, але нічого не дочекавшись, взялися до діла. Гупали сокири, дзижчали пили. Одна за одною схилялись до землі величні кокосові пальми. Де недавно шумів зелений гай, там тепер видно було повалені стовбури і голі пеньки. Остров'яни з пекучим болем у серці спостерігали, як гинули банани і старі хлібні дерева. До вечора загарбники спустошили все узбережжя поблизу старого табору.

Вранці спустошення продовжувалося в іншому місці. Англійці кілька разів пробували підпалити ліс і чагарник, але все було надто мокре — вогняні язики спалахували і скоро гасли. Майже опівдні, коли люди Спенсера з'явилися на Тихий берег і почали рубати найбільший з рігондських пальмових гаїв, з кущів раптом заговорив легкий кулемет і декілька гвинтівок. Спочатку впав перший помічник командира канонерки Еліот і кілька матросів. Інші припинили роботу і, відстрілюючись, відступили на узбережжя, де стояли їхні човни. По дорозі до цього місця остров'яни вбили ще чотирьох матросів. Стрибнувши в човни, англійці подалися назад на корабель і після цього на узбережжі більше не з'являлися.

Пізно увечері, коли з берега вже не було видно корабля, Спенсер наказав підняти якір, і канонерка «Шарк», втративши в боротьбі за острів третину свого екіпажу, вирушила назад до Сіднея. Капітан другого рангу був похмурий, як осіння ніч. Не підвищення по службі і обіцяна висока нагорода, а прочухан чекав його наприкінці подорожі. Спенсер розумів, що на його кар'єру тепер можна поставити хрест: він виявився неспроможним справитися з якимсь невеликим тубільним плем'ям — таким людям не надають звання адміралів. Єдиною втіхою для нього була смерть Еліота: він уже не зможе доповісти начальству про невправні дії свого командира

на острові. Коли мертві мовчать, живий може розповідати все, що йому заманеться. Може статись, адмірал повірить і не всьому, про що йому доповідатиме Спенсер; можливо, буде проведено офіційне дізнання і допит усіх членів команди, що лишилися в живих, але цього Спенсер боявся менше, ніж одного Еліота. Просто пощастило, що цього молодчика вчасно настигла куля остров'ян.

Хоч як тихо знялася «Шарк» з якоря, хоч і дуже темна була дощова ніч, рігондське плем'я дізналося про це одразу ж. Спостерігачі провели поглядом сигнальні вогні і світлі плями ілюмінаторів, що поступово зникали, послухали, як вдалині завмирає одноманітний гул машини канонерки, і поспішили повідомити своїх товаришів про радісну звістку. І цілу ніч тріумфував народ острова, щасливий тим, що зберіг свою волю і незалежність.

На другий день рігондське плем'я вийшло з лісових хащ, повернулося до зруйнованих жител, кинуло сумний погляд на вирубані гаї й бананові зарості і стало до роботи. Замість зруйнованих хатин збудували нові; майстри почали видовбувати нові піроги. Робилося все, щоб поновити життя на місці старого табору на східному узбережжі. Якщо вороги ще раз нападуть на острів, плем'я знову піде в гори, а частина воїнів сховається в новому таборі біля Очеретяної затоки.

Того ранку, коли Ако закликав своє плем'я повернутися в старе селище, в Нелімі народився син. Свого первістка вони назвали Мансфілдом — на честь тієї людини, яка подарувала Ако свою мудрість і зробила його могутнім і дужим.

Коли на острові люди заспокоїлись після всього того, що їм довелося пережити, Ако повернувся до своєї улюбленої праці. Знову він навчав дітей і дорослих, примножав мудрість свого племені і кмітливість у всілякій роботі. Ще більше, ніж раніше, люди довіряли йому і без вагань виконували кожен його пораду, бо тепер кожна людина на острові достеменно знала, що таке Британська імперія і чого можна сподіватись від її короля,— зруйноване селище, вирубані гаї і забиті діти наочно доводили їхню справжню суть.

Цілком природно, що вершители долі Британської імперії не могли примиритись з тим, що їхні представники зазнали невдачі на острові Рігонда. Докладний і барвистий рапорт капітана другого рангу Спенсера про провал експедиції досконально вивчили і на засіданні правління Південноморського торговельного товариства, і в генерал-губернатора, і в Лондоні — в довгастому кабінеті прем'єр-міністра на Даунінг-стріт. Міністерство закордонних справ вжило всіх заходів, щоб відгуки про рігондські події не проникли в пресу і щоб громадськість ні про що не дізналась. Зважаючи на таємний характер каральної експедиції, це частково і вдалося. Канонерку «Шарк» після того, як вона повернулася з Сіднея, відправили на якийсь далекий, розташований на відшибі архіпелаг, поки матроси не встигли ще розплескати в сіднейських шинках щось небажане про свої пригоди на бунтарському острові.

Лист Ако до капітана Спенсера фігурував як офіційний документ і скрізь супроводив рапорт начальника експедиції — в Сіднеї залишилися дві копії, а оригінал потрапив навіть на стіл до короля Англії, і «височайші» очі особисто прочитали його декілька разів. Від сміливого, незалежного тону листа і категоричних вимог, які Ако поставив Спенсеру, аж кров кипіла у жилах найяснішої особи та її вірних міністрів. Один старезний адмірал, у якого було хворе серце, мало не віддав богу душу від хвилювання — його довелося негайно покласти в лікарню і довго лікувати.

Лордам ввижалося, що тут, напевне, справа не обійшлася без більшовиків. Відгуки Великої Жовтневої соціалістичної революції пролунали на весь світ, не було тепер такого куточка на земній кулі, де не знали б про події в Росії, — імена Леніна і Сталіна стали відомі пригноченим і простим людям усіх країн. На думку лордів, Ако був вихованцем більшовиків і діяв за їхнім завданням; тим небезпечніший він був, і з ним належало покінчити.

Генерал-губернатору і командуючому військово-морськими силами Австралії було віддано наказ за всяку ціну

і всіма засобами придушити бунт на острові Рігонда, знищити всіх тубільців, які виявлять хоч найменший опір; тих, що залишаться живими, порозвозити на інші острови на примусові роботи, розсіяти по різних архіпелагах, а на Рігонді оселити приручених, покірних рабів двадцятого століття.

На Рігонду вирушила нова експедиція. Це була вже не якась там миршава канонерка на чолі з капітаном другого рангу, а півдюжини могутніх військових кораблів, і на флагманському крейсері перебував віце-адмірал, ім'я якого було відоме у всій Британській імперії. Про справжні завдання експедиції поінформоване було лише вузьке коло старших офіцерів, всі ж інші вважали, що військові кораблі вирушать на звичайні маневри.

Період злив закінчився. Знову сяяло сонце над океаном і островами, знову співали птахи і чудові квіти прикрасили рігондські гаї, пагорби й долини, коли в морі за рифом, напроти старого селища, шість військових кораблів кинули якорі і повернули жерла своїх гармат в напрямку острова. І почалася вакханалія. З ранку до полудня гриміла канонада. Артилерійські снаряди рвалися в селищі остров'ян, розвертали гаї, хащі, схили гір. Хвиля смерті неблаганно котилася над островом, з півдня на північ, розливаючись по всіх його куточках. Звичайно, не кожному п'ядь рігондської землі міг накрити цей артилерійський шквал, скрізь лишалися на ній незаймані чималі плями, але не було більше на острові місця, де б людина могла почувати себе в безпеці.

Коли затихла канонада, на узбережжя острова висадився десант — не купка матросів, з якими Ако міг, як минулого разу, розпочати гру в піжмурки, а справжнє військо — більше як тисяча озброєних людей, яким під силу було обшукати кожному п'ядь рігондської землі.

Загарбники були жорстокі, як звірі. Від їхніх рук гинули жінки й діти, немічні сиві діди й сповнені сил юнаки. Свинцеві кулеметні черги кришили чагарники й зарості очерету. А коли спустилися вечірні присмерки, могутні прожектори перетворили ніч на день і освітлювали шлях війську. Птахи злітали в повітря із своїх гнізд і з голосним квілінням кружляли над хащами, краби, що виповзли на мілину, кидалися навіть назад в лагуну, а коли якийсь з них не встигав, його розчавлював залізом кований солдатський чобіт. Здавалося, неначе вся

сила гніву імперії зосередилася в цьому місці, а в удар броньованого кулака закладені весь гніт, вся жорстокість і жадоба помсти королівської влади. Гуркотіли залпи, вибухали гранати, червоною ставала родюча земля Рігонди. З болісним стогоном на устах помирали найдобродушніші люди, які жодній людині в світі не хотіли заподіяти зла.

Вражена була гордість насильників і їх держави, якесь там плем'я чинило опір сваволі гнобителів,— тому повинна була литися кров, лунати стогони, інакше лорди й адмірали страждатимуть ночами від безсоння.

З самого початку вторгнення Ако зрозумів, що про опір нічого й думати — перевага противника була очевидна. Треба було подбати про врятування людей, про евакуацію острова. Одразу ж після того, як пролунав тривожний сигнал, Ако наказав слабосилим, жінкам і дітям вирушити до потайного селища в гірській долині, яке так добре приховувало їх під час першого нападу. Деякі загинули від випадкових артилерійських снарядів, так і не дійшовши до селища. Одну родину такий випадковий снаряд знищив ще в селищі, влучивши мало не в саму хатину.

Десь опівдні, коли артилерійська канонада затихла, і десантники, розосередившись широким фронтом, почали просуватись в глибину острова, стало зрозуміло, що потайний табір на цей раз не врятує жодної людини — він знаходився прямо на шляху війська. Ако наказав перебраться усім в інше селище біля Очеретяної затоки; залежно від того, в якому напрямі просувались цепи десанників, вони могли вийти до протилежного берега острова приблизно на кілометр на північ від Очеретяної затоки,— поки вони доберуться туди, вже смеркне і човни-плоти з біженцями встигнуть без перешкоди вийти у море.

Коли все плем'я зібралося, нарешті, в одному місці, в новому таборі, біля південного миса Рігонди з'явився ясносірий силует легкого крейсера. Тихим ходом, тримаючись приблизно за кілометр від берега, плив він навколо острова, і офіцери з палуби корабля в потужні підзорні труби пильно оглядали узбережжя.

Кожному остров'янинові надавалося право вибирати: або вирушити в небезпечну подорож до невідомих островів, або ж лишитись тут і віддатись на милість ворога. Більшість побажала їхати, вважаючи загибель у відкри-

тому океані не такою страшною, як смерть від руки загарбників; тільки близько третини людей, здебільшого старі, хворі й поранені, матері з малими дітьми, що втратили батьків, вирішили залишитися на місці.

У вечірніх присмерках від'їжджаючі зійшли на плоти-човни і приготувалися відпливати. Легкий крейсер, обмацуючи прожекторами узбережжя, поволі плыв назад. На якомусь човні вже був натягнутий парус, і яскравий промінь світла намацав його. Крейсер уповільнив хід і на всякий випадок випустив кілька гарматних снарядів по підозрілому місцю. Снаряди розірвалися в Очеретяній затоці, у самій гущі човнів, на тріски розбивши три найбільших плоти. Потім крейсер пішов далі, весь час ніби оглядаючись на це місце потворним оком свого прожектора. На щастя, під час обстрілу на човнах, які були розбиті, ще не було людей — ті, що мали плисти в цих човнах, стояли на березі і в розпачі дивились на розкидані уламки. На одному з цих човнів було приділено місце і для Ака з Нелімою.

— Що ж нам тепер робити? — запитала Неліма, дивлячись, як уцілілі човни перетинали лагуну, плили через вузький прохід у рифі і зникали в темному просторі океану. — Тепер ми не попливемо звідси.

Маленький Мансфілд солодко дрімав, притулившись до її грудей.

— Ми все-таки попливемо, — відповів Ака. — Сядемо в яку-небудь пірогу, прив'яжемо її до останнього плоту і рушимо в дорогу.

Так зробив він, так само зробили і деякі інші родини. До кожного плоту прив'язали по пірозі, в яку сідали по два-три чоловіка, і під прикриттям темряви люди вирушили в дорогу. Ака з своєю маленькою родиною останнім виїшов у простори океану шукати притулку і нової батьківщини, хоч добре знав, що скрізь, до якого б берега він не пристав, його чекало таке саме рабство, яке сьогодні принесли на своїх багнетах на Рігонду чужоземні солдати.

Кидаючи прощальний погляд на спустошений острів, Ака думав: «Тирани зуміли подолати нас і нав'язати нам свою волю тільки через те, що мали справу лише з нами — з одним островом і одним невеликим плем'ям. Але коли б повстали на боротьбу за волю й справедливість всі пригнічені племена й народи, — у насильників не вистачило б військових кораблів, гармат і солдатів,

щоб і надалі тримати нас у рабстві. Сьогодні я вдруге втратив батьківщину і тільки впертою боротьбою зможу повернути її — не сам, а разом з усіма пригнобленими і приниженими. Віднині завдання всього мого життя: пробуджувати жадою волі, піднімати на боротьбу всіх, хто сьогодні змагає у ярмі рабства. І поки в моїх грудях б'ється серце, я робитиму це. Так, робитиму, це стане великою метою мого життя. І настане день, коли їм більше не допоможуть ні військові кораблі, ні гармати, — наш день!»

Шлях був далекий і море неспокійне. Чимало човнів загинуло, не досягнувши інших островів, але деякі все ж добилися до чужих берегів і принесли тамтешнім людям звістку про Аю і його плем'я, яке насмілилося піднятися на відкриту боротьбу проти Британської імперії.

Тих, хто залишився на острові, другого ж дня після того, як відплив Аю, спіткала гірка доля. Від багнетів англійських солдатів помирали старі чоловіки й жінки, яких не варто було перевозити на примусові роботи на інші острови. Загарбники гвалтували жінок і дівчат, а потім усіх, хто лишився живим, загнали в темні смердючі корабельні трюми і повезли далеко на чужину — в рабство до власників плантацій і рудників. Ніколи жоден з них не побачив більше своєї батьківщини. Через деякий час Південноморське торговельне товариство оселило на Рігонді кілька сот меланезійців, які тепер під командою білих наглядачів створювали цінності для Генрі П. Кука. У головного наглядача завжди було припасено чимало канчуків і нагаїв, бо цими речами користувалися щодня і вони швидко ставали непридатними.

2

Два дні і дві ночі маленький човник Аю тягнувся на прив'язі за великим плотом з парусом. Потім почався міцний вітер і вночі обірвався буксир — ненадійне плетиво з травни, що замінювало канат. Всю ніч у темряві Аю боровся із стихією, а коли настав ранок, плота вже ніде не було видно. Аю ні на хвилину не наважувався випустити весло з рук, щоб маленька хистка пірога не перекинулася в хвилях. Надвечір вітер стих, і океан поволі заспокоївся.

Плакав маленький Мансфілд, кволими рученятами вчепившись за матір. Білі птахи пролітали над човном, поспішаючи на північний захід — в той самий бік, куди Ако вів свою пірогу.

На четвертий день повз них пройшов якийсь військової корабель, мабуть, один з тих, що брали участь в каральній експедиції на Рігонді. Може, він поспішав до Сіднея повідомити генерал-губернатора про здобуту перемогу, а може, шукав у морських просторах біженців-остров'ян. Не помітивши самотньої піроги, він поспішав — так само як Ако і білі птахи — на північний захід і незабаром зник за обрієм.

На сьомий день Неліма випила останній ковток прісної води — Ако від своєї пайки вже давно відмовився. Плач маленького Мансфілда з кожною хвилиною робився все тихішим і кволішим. Потім він уже і не плакав, не чіплявся маленькими рученятами за матір, а тихий і нерухомий спочивав на руках у Неліми. Присунувшись до них і давши можливість човну деякий час вільно коливатись на тихих хвилях, Ако гладив руки Неліми і шепотів їй слова втіхи й бадьорості. Вона не плакала, тільки дивилася застиглим поглядом на схудле, скам'яніле личко немовляти і думала про щось відоме одній їй.

— Мансфілд щасливий...— говорив Ако.— Він помер вільною людиною, не зазнавши гірких мук рабства. Йому ніколи більше не доведеться страждати. Чужоземним загарбникам не пощастило схопити його своїми хижацькими руками. Тримайся, Неліма, друже мій, ми повинні ще жити і боротись...

Але Неліма мовчала, не випускаючи з рук захолене тільки своєї дитини. Тільки на другий день після смерті Мансфілда вона послухала Ако і дозволила віддати свого первістка морю. І човен новолі плыв далі. Сонце палало над океаном, біля бортів піроги, легенько булькаючи, хлюпала вода, у хвилях час від часу пропливав кущик очерету чи гілка з куща, провіщаючи недалеко землю, а погляд Неліми, мов зачарований, прикутий був до одного місця — далеко-далеко від човна, у відкритий океан, де лишилася її дитина.

Збігали дні й ночі, але ніщо не змінювалося в одноманітному ландшафті океану. Тільки весло в руках Ако піднімалось повільніше й важче, і все нижче схилялася до грудей голова Неліми. І однієї ночі, коли на потемні-

лому небі яскраво заблищали міриади зірок, ніби бажаючи освітити шлях самотнім морським мандрівникам, померла прекрасна остров'янка Неліма — померла серед моря, вільною людиною. Коли Ако зрозумів, що лишився на світі сам, він сів біля ніг своєї дружини і довго дивився їй в обличчя, на якому більше не було ні радості, ні горя, ні гніву, ні ніжності — тільки великий спокій і йому одному зрозуміла неповторна краса, яку навіть сама смерть не могла знищити. Тяжко йому було. Пересохлими, пошерхлими губами тихо шепотів він ніжні слова, які колись говорив Нелімі; потім замовкав, ніби чекаючи, що вона йому відповість. Нічого не дочекавшись, він шепотів їх знову й знову, все ще не маючи сил звикнути до думки, що втрата ця безповоротна і що в його житті і в серці виникла пуста, якої ніщо й ніколи не може заповнити.

Усю ніч і весь наступний день вони вдвох блукали по океану, і тільки пізнього вечора в чарівну годину заходу сонця Ако віддав морській пучині свого найближчого друга. Він так стомився, що ледве міг підіймати весло. Наступного ранку, коли на обрії з'явилися маківки пальм, Ако не мав навіть сили радіти цьому. Ніби уві сні, він цілий день працював веслом, скеровуючи свою пірогу до землі. Була вже ніч, і місяць розсипав срібні промені над пальмовим гаєм і чужою спокійною лагуною, коли Ако вийшов на берег. Він так знесилів, що не міг триматись на ногах. Плазом добрався він по берегу до ближчої кокосової пальми і одразу ж заснув.

Минуло небагато часу і з острова на острів покотилися чутки про одного полінезійця, який розповідав остров'янам про правду і несправедливість на землі, і скрізь, де б не з'являвся, він пробуджував у серцях людей мрії про волю, відвагу і дух протесту. Він вільно володів англійською мовою, читав багато книжок і газет і тому завжди знав, що відбувалося в різних куточках земної кулі. І хоч те, що він розповідав і роз'яснював людям, була цілковита правда і хоч метою його зусиль було тільки одне — домогтися, щоб людям краще і щасливіше жилося на світі,— він міг безпечно почувати себе тільки серед простих і пригнічених людей, від інших же йому доводилося ховатись.

Про його діяльність незабаром стало відомо губернаторам островів і іншим адміністраторам нижчих рангів,

і вони побачили в його діях не тільки перешкоду, але й певну небезпеку для себе і своєї діяльності. Вони почали полювати на нього, ганятися по його слідах і оголосили Ако поза законом. Але виявилось, що схопити цю людину не так вже легко. Коли Ако в якомусь місці загрожувала небезпека, остров'яни вчасно попереджали його, переховували в джунглях або вивозили в своїх човнах на інші острови й архіпелаги. Тоді колонізатори оголосили, що заплатять багато грошей тому, хто передасть його до рук влади або допомагатиме спіймати його. Обіцяна винагорода була досить велика, щоб спокусити негідника чи примусити замислитись яку-небудь несвідому людину, але надто мала для того, щоб підбурити простих і чесних людей — друзів Ако.

Збігали місяці, минав рік за роком, але Ако ніяк не могли схопити. Його вороги з шкури лізли від злості, вдруге, втретє і вчетверте збільшували суми винагороди за голову Ако, пускали по його слідах хитрих і досвідчених шукачів — декого з них спеціально для цього виписували з Європи,— але всі їх зусилля лишалися марними.

Не допомогла необмежена влада австралійського генерал-губернатора, не допомогли мільйони Генрі П. Кука,— ідея, якій Ако присвятив своє життя, виявилася сильнішою, непереборнішою і оцінювалась дорожче, ніж всі капітали Південноморського торговельного товариства.

Ако знав про небезпеку, що підстерігала його на кожному кроці, але ніщо не могло втримати його чи примусити з обережності хоча б на час відмовитись від роботи. Безмежно широкий був район його діяльності і на диво родючий ґрунт, на який він сів своє дороге цінне насіння. Повними пригорщами посіявши його в одному місці і переконавшись, що перші сходи вже пробиваються, він вирушав далі, в інше місце, і невтомно продовжував свою благородну, героїчну роботу — невловимий, безстрашний, невгомний, як сам вільний дух. Скрізь його супроводжували любов і дружба пригнічених племен; ця любов та дружба і були тією силою, яка рятувала Ако від його ворогів і від усіх небезпек.

З часом трохи зігнулася ставна постать Ако, неквапливою й важчою стала пружна хода остров'янина, але не згасав його завжди юний душевний неспокій. Багато

країн і людей побачив він за ці роки, мандруючи з одного місця до іншого. З кожним днем скрізь з'являлося все більше людей, що не хотіли жити по-старому. Після одвічного сну прокидався до боротьби за волю і свої права увесь величезний колоніальний світ, як свіжий вранішній вітер легіли з країни до країни ідеї волі й справедливості, і мільйони пригноблених і принижених людей в Азії, Африці та Океанії перекликалися між собою через моря й континенти. Всюди, де відбувалась боротьба народів за своє визволення, чи де тільки нагромаджувалися сили для цієї боротьби, Ако був бажаним гостем. Коли ураган другої світової війни лютував над земною кулею, Ако перебував в Індонезії; він був разом з її революціонерами, коли вони піднімали свій народ на боротьбу проти японських імперіалістів. Він знав, що діялося в Китаї і В'єтнамі. Ако бився разом з тубільцями проти голландських загарбників у джунглях Суматри. Перемога Радянського Союзу в другій світовій війні сповнила серця пригноблених надією і впевненістю — це була запорука перемоги справедливості в цілому світі.

Ще лилася кров, ще гуркотіли гармати і палали міста й села, ще загарбники всіма засобами намагалися продовжити дні свого панування, але новий світанок уже зайнявся і для народів колоній — вони знали, що воля близько, і розуміли, що її можна завоювати тільки в боротьбі.

Багато було в Ако хороших і безстрашних товаришів, з якими він поділяв свою долю, разом працював і разом боровся. Навчаючи й виховуючи нову зміну борців, Ако зростав сам, стаючи справжнім народним вождем у повному розумінні цього слова. Втративши батьківщину, відірваний від свого народу, жодного дня він не почував себе вигнанцем або чужим серед тих людей, з якими його зв'язували узи боротьби — найміцніші і найнерозривніші з усіх уз. У кого була така мета, як у Ако, і хто міг цілком віддати всього себе для її досягнення, той не марно жив на світі.

3

Кілька годин тривав бій у джунглях. Цокотіли кулети, гавкали довгими чергами автомати, час від часу рвалися гранати, і півтемряву густих заростів раптом

прорізували спалахи, ніби незрима чиясь рука на мить вмикала і одразу ж вимикала світло величезної електричної лампи.

Потім знову наставала тиша, і хаші поволі заповнювалися притаганими їм звуками: криками птахів, голосами тварин, обережними кроками невидимих хижаків і тихим шумом непорушних первісних лісів.

Батальйон голландського експедиційного загону, що насмілювався глибоко поткнути свій ніс у джунглі великого острова, був розбитий і майже цілком знищений,— може, тільки якійсь півсотні солдатів пощастило вирватися з оточення, і, рятуючи свої шкури, вони тепер ховались, розшукуючи дорогу, яка привела б їх назад на полкову базу. Інші лежали, розкидані на площі, що дорівнювала половині квадратного кілометра, і над їх трупами вже дзижчали й гуділи рої мух. Воїни-індонезійці, захопивши трофеї і взявши своїх убитих і поранених, також пішли з поля битви. Їхній табір розташований був у лісі, недалеко від морського берега.

Одного пораненого в дуже важкому стані на ношах несли чотири воїни, і найголовніший їхній командир — моложавий чоловік з виразними, ніби з бронзи вилитими рисами обличчя, — йшов слідом за ношами. Години через дві вони досягли берега моря, де під захистом густого чагарника стояло кілька невеликих палаток. В одній палатці працював лікар і кілька санітарів. Пораненого відразу ж оглянули і оперували, але коли після операції командир відкликав лікаря убік і, не кажучи ні слова, глибоким допитливим поглядом подивився йому в очі, той зітхнув і тихо промовив:

— Мало надії. Хіба тільки переливання крові могло б допомогти, але... ти ж знаєш, зараз це неможливо.

— Візьми мою кров, усю до останньої краплі,— сказав командир.— Візьми в мене півжиття, візьми все мое життя, якщо потрібно, але врятуй його... коли це тобі під силу.

Лікар у збентеженні зняв і протер окуляри.

— Це вже понад мої сили...— пошепки проговорив він.— Можеш мені повірити, я не пошкодував би і свого життя, коли б це допомогло Аكو...

Вони обоє замовкли.

За годину Аكو прийшов до пам'яті. Розплющивши очі, він зустрівся з німим проникливим поглядом командира і

посміхнувся йому. Потім він довго дивився на портрет, що висів на стіні палатки, немов у думках розмовляв із ним,— це був портрет генералісімуса Сталіна.

— Панді, друже мій, чим закінчилася битва? — запитав Ако. Його голос був такий глухий, що Панді довелося зовсім низько схилитись над Ако, щоб почути його слова.

— Ми перемогли, Ако...— відповів він.— Ворог знищений. Тепер вони так швидко не поткнуться сюди.

— Добре, Панді... Ми повинні перемогти. Ми їх усіх коли-небудь переможемо. Ми обов'язково... повинні прийти... до остаточної перемоги.

— Так зробили наші брати — росіяни і китайці,— сказав Панді.— Ми підемо по їх шляху і переможемо.

— І переможемо,— знову прошепотів Ако.

Трохи згодом Панді запитав:

— У тебе є якийсь бажання, Ако?

— Нехай мене винесуть на берег моря, Панді...— відповів Ако.— Хочу подивитись на південь... туди, де моя батьківщина.

Панді покликав кількох воїнів, і вони понесли Ако на берег моря. У тіні під старим розлогим деревом влаштували м'яке, зручне ложе, і Панді сів поруч; Ако довго дивився вдалину, його замріяний погляд, здавалося, поривався перелетіти через безмежний морський простір туди, де за голубими далями була його батьківщина — Рігонда... найнещасніший і найдорожчий з усіх островів Південного моря.

— Панді...— прошепотів Ако через деякий час.

— Що, друже...— тихо озвався той.

— Яке прекрасне настане життя... коли велику останню битву буде виграно остаточно... коли народи перестануть воювати між собою, а всі разом, дружно візьмуться будувати новий, щасливий світ. Поневолювачів виженуть, паліїв війни примусять замовчати, злі й темні сили приборкають. Дружба й радість вільної праці пануватимуть у світі. Я цього не побачу, але знаю, що так буде... і мені не важко помирати, усвідомлюючи, що і я трохи, якусь дещицю зробив для досягнення цього.

І коли сонце майже схилилося до обрію і в одвічній грі світла й тіней на всій західній стороні обрію почала ніби розквітати величезна прекрасна квітка, Ако попросив свого друга Панді принести йому з палатки просту

солдатську блузу, яка була на ньому в останньому бою. З одного боку блуза ця була залита кров'ю. Ослаблими пальцями Ако витягнув з внутрішньої кишені невелику записну книжку. Він розгорнув її, вийняв невеликий, складений у кілька разів, аркушик паперу, який зберігався у записній книжці, і довго схвильовано дивився на нього.

— Панді...— через деякий час промовив Ако.— У мене немає гарних і дорогих речей, мені нічого залишити на спомин своїм друзям, коли мене більше не буде на світі. У мене була тільки велика, прекрасна мрія, якої не пощастило здійснити до краю. Але я знаю: настане день, коли здійсниться і вона... коли моя нещасна батьківщина стане вільною і покличе до себе свій народ, розпорошений по чужих островах. Панді... у мене до тебе прохання... Якщо ти доживеш до того дня, то стань на моє місце і зроби те, що зробив би я. Розшукай людей з моєї батьківщини і відвези їх назад на Рігонду. Візьми цей аркушик паперу — це карта мого рідного острова. Тепер буде неважко його знайти. А тут, у цій книжечці, записані всі ті острови, де в неволі страждають люди з Рігонди.

Схвильований Панді прийняв від Ако записну книжечку і деякий час розглядав вирізану з якогось журналу маленьку географічну карту.

— Добре, Ако...— прошепотів він.— Я тобі обіцяю зробити це. Поки серце битиметься в моїх грудях, я залишусь на твоєму посту і зроблю все, що зробив би ти.

Їхні руки з'єдналися в міцному потиску.

— Дякую тобі, Панді...— ледве чутні слова злетіли з уст Ако.— Привіт... Рігонді...

Усе море палало і багрянцем палахкотіло небо з того боку, де заходило сонце. З просторів океану мчали зграї морських птахів, що поспішали до темряви повернутися в свої гнізда на узбережжі. Зайшло сонце. Але вгорі, на небі, що швидко темніло, вже замерехтіли зорі, їх з кожною миттю ставало все більше й більше і незабаром все небо засяяло від світла мільйонів далеких світів.

У куцах за палаткою лікаря, де розташувалися воїни Панді, хтось заспівав пісню. Це була нова пісня, одна з тих, які тільки в останні роки залунали в густих чагарниках великих островів. Прості слова пісні розповідали про вчорашні муки, про сьогоднішню велику боротьбу і про

завтрашне щастя. До самітного голосу незабаром приєдналося безліч інших голосів. Ніби затаївши подих, прислухались до цієї пісні боротьби і величних мрій при-нишклий ліс, спокійне море і сама зоряна ніч.

1—14 розділи — 1940 р.

15—18 розділи — 1949—1952 рр.

1

Редактор **О. І. Корженевич**

Художник **О. О. Александров** Техн. редактор **О. О. Кадашевич**

Художн. редактор **А. М. Дев'янін** Коректори **А. С. Кіреева,**

В. О. Слєпих

Вилис Тенисович Лацис. Потерянная родина.

(На українском языке)

БФ 19684. Здано на виробництво 24/IX 1955 р. Підписано до друку 28/XII 1955 р.
Формат паперу 84 × 108¹/₂. Папер. арк. 4,5. Друк. арк. 14,76. Обл.-вид. арк.
15,82. В друк. арк. 68.800 зн. Ціна 6 крб. 35 коп. Зам. 613. Тираж 30.000.

Надруковано з матриць Книжкової ф-ки ім. Фрунзе, Харків, у 4-ій поліграф-фабриці Голоовидаву Міністерства культури УРСР, Київ, пл. Калініна, 2.

Віліс Лауіс

**ВТРАЧЕНА
БАТЬКІВЩИНА**

6 крб. 35 коп.

ДЕРЖЛІТВИДАВ
УКРАЇНИ

Історія української літератури